

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Alfredo Saad-Filho

Kriz Çağı

Neoliberalizm,
Demokrasinin Çöküşü
ve Pandemi

İngilizceden Çeviren: Şükrü Alpagut

Yordam Kitap

Alfredo Saad-Filho

Londra Üniversitesi'ne bağı Doğı ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü (SOAS) Kalkınma Ekonomi Politikı Bölümü'nde öğretim üyesidir. Yordam Kitap tarafından yayımlanmış eserleri şunlardır:

– *Marx'ın Değeri: Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik* (2002; Türkçesi: 2006)

– *Marx'ın Kapital'i* (Ben Fine ile birlikte, 2003; Türkçesi: 2008)

– *Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş* (Hazırlayan, 2003; Türkçesi: 2006)

– *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (Deborah Johnston ile birlikte, 2005; Türkçesi: 2008).

– *Kriz Çağı: Neoliberalizm, Demokrasinin Çöküşü ve Pandemi* (2021; Türkçesi: 2023)

Eserin orijinal adı:
The Age of Crisis
Neoliberalism, the Collapse of Democracy,
and the Pandemic
(Palgrave Macmillan, 2021)

KRİZ ÇAĞI

Neoliberalizm,

Demokrasinin Çöküşü ve Pandemi

Alfredo Saad-Filho

İngilizceden Çeviren

Şükrü Alpagut

Yordam Kitap: 435 • Kriz Çağı • Alfredo Saad-Filho
ISBN 978-605-172-598-7 • Çeviri: Şükrü Alpagut • Düzeltme: Didem Gerçek
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • Birinci Basım: Mayıs 2023
© Alfredo Saad-Filho, 2021; © Yordam Kitap, 2022

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

KRİZ ÇAĞI

Neoliberalizm,

Demokrasinin Çöküşü ve Pandemi

*Aramızdan çok erken ayrılan dostlarımın anısına.
Karanlık zamanların ışığı, çocuklarım için.*

TEŞEKKÜRLER

Bu kitapla ilgili araştırma çalışmalarına kısmen parasal destek verdiği için King's College London Ulusötesi Enstitüsü (TNI) ve Uluslararası Gelişme Bölümü'ne minnettarım.

Bölüm 9 ve Bölüm 11'i Nicolás Águila'yla birlikte kaleme aldık.

KISALTMALAR

AE'ler	İleri Kapitalist Ekonomiler, İKE'ler
ARDS	Akut Solunum Sıkıntısı Sendromu, ASSS
BJP	Bharatiya Janata Partisi (Hindistan)
BLM	Siyahların Yaşamı Önemlidir
CDC	ABD Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri
COVAX	COVID-19 Aşıları Küresel Erişim Programı
COVID-19	Koronavirüs hastalığı 2019
DE'ler	Gelişme Yolundaki Ekonomiler, GYE'ler
EU	Avrupa Birliği, AB
GDP	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, GSYİH
GFC	Küresel Finans Krizi, KFK
IBC	Faiz Getiren Sermaye, FGS
ICU	Yoğun Bakım Ünitesi, YBÜ
IMF	Uluslararası Para Fonu
M&A	Birleşmeler ve Satın Almalar
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NHS	Ulusal Sağlık Sistemi
OECD	Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü
PASOK	Panhelenik Sosyalist Hareket
PPE	Kişisel Koruyucu Ekipman
QE	Parasal Genişleme ya da Nicel Kolaylaştırma
SAGE	Acil Durumlar Bilimsel Danışma Grubu
SARS	Şiddetli Akut Solunum Sendromu
SUS	Genel Sağlık Sistemi (<i>Sistema Único de Saúde</i>)
BK	Birleşik Krallık, İngiltere
ABD, BD	Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Devletler
WHO	Dünya Sağlık Örgütü
WTO	Dünya Ticaret Örgütü

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	11
Giriş	15
KISIM I	
NEOLİBERALİZM, FİNANSALLAŞMA VE KRİZ	23
BÖLÜM 1	
NEOLİBERALİZM, FİNANSALLAŞMA VE SONUÇLARI	25
BÖLÜM 2	
NEOLİBERALİZMDE EKONOMİK İSTİKRARSIZLIK VE KRİZLER	43
KISIM II	
NEOLİBERALİZM VE DEMOKRASİ	57
BÖLÜM 3	
NEOLİBERALİZMİN SİYASAL BİÇİMLERİ	59
BÖLÜM 4	
NEOLİBERAL DEMOKRASİNİN KRİZİ	76
KISIM III	
NEOLİBERAL AYIRICI ÖZELLİKLERE SAHİP BİR PANDEMİ	93
BÖLÜM 5	
BİR NEOLİBERAL SAĞLIK KRİZİ	95
BÖLÜM 6	
PANDEMİ SONRASI GERÇEKLER	114
KISIM IV	
AFET ÜZERİNE OLGU İNCELEMELERİ	133
BÖLÜM 7	
ÇOK NEOLİBERAL BİR TRAJEDİ	135
BÖLÜM 8	
BİRLEŞİK KRALLIK: ÜST ÜSTE GELEN FELAKETLER	154

BÖLÜM 9	
ABD: ADEMİ MERKEZİLEŞME VE İNKÂR	170
BÖLÜM 10	
BREZİLYA: EŞİTSİZLİK VE FELAKET	185
BÖLÜM 11	
HİNDİSTAN: AŞIRI KIBİRDEN FELAKETE	202
SONUÇ	218
KAYNAKÇA	234
DİZİN	272

GİRİŞ

COVID-19 pandemisi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyayı saran “İspanyol” gribinden –bir kâbusun ardından gelen bu felaketten– bu yana, en kötü küresel acil halk sağlığı sorunu oldu. Nüfusu 2 milyarın altında olan bir dünyada gribin aldığı 50 milyon canla karşılaştırılınca, COVID-19’dan ölenlerin sayısı görece azdır; yine de pandemi, sayısız trajedilere yol açtı, hastalığı atlatanlarda travma yarattı ve kapitalizm tarihinde kaydedilen en keskin ekonomik daralmayı tetikledi.¹

Bu kitap, yürürlükteki “neoliberalizm çağı”nda üst üste gelen üç krizi, Marksist ekonomi politik bakış açısından irdeliyor: küresel ekonomideki kriz (süregiden durgunluk, finans kaynaklı oynaklık, dönemsel çöküşler); çağdaş siyasetteki kriz (demokrasinin gerileyişi, otoriterliğin ve yeni faşizm biçimlerinin yükselişi) ve insan sağlığı alanındaki (COVID-19 pandemisiyle öne çıkan) kriz. Neoliberalizmdeki başka krizler, örneğin gıda sistemine, suya, antibiyotiklere ve çevreye ilişkin krizler, yerle, zamanla ve uzmanlıkla ilgili nedenler yüzünden bu kitapta ele alınmıyor.² Bu kitap, önceki araştırmalarımın iki alanını bir araya getiriyor: Bu alanlardan biri neoliberalizmle ve Küresel Finans Krizinin (KFK) doğurabileceği sonuçlarla ilgili, diğeri ise demokrasi kriziyle ve açıkça despotik yönetim biçimlerinin

1 Bu kitap Mayıs 2021’de tamamlandı.

2 İklim değişikliğinin bazı sonuçlarını ve ilerici politika seçeneklerini Saad-Filho (2021a)’da irdeledim.

yükselişiyle ilgili.³ Bu alanlar COVID-19 pandemisinin ve olası sonuçlarının özgün bir yorumu için gerekli bağlamı sağlıyor.

Küresel neoliberalizmin ekonomik krizi, birçok ülkede tırmanan demokrasi kriziyle ve otoriterliğe doğru (eşitsiz) sürüklenmeyle yakından bağlantılıdır. Bu sürüklenme, benmerkezci, soyguncu ya da megaloman politikacıların ön ayak olduğu sürdürülemez projelere yönelik ikincil önemde ya da kendi kendini düzelter bir kaymaya, yani bunlar kaçınılmaz şekilde başarısız olduktan sonra dünyanın yeniden normale döneceği bir kaymaya indirgenemez. Böyle olması pek olası değildir. Açıkça despotik olan yönetim biçimlerinin yükselme nedeni, ülke içinde ve ülkeler arasında sürekli sürtüşme, baskı, yüksek sömürü oranları yoluyla ve düpedüz yağmayla birikim sistemini pekiştirmek için kesimsel (dışlayıcı) kırıgnlıkların manipüle edilmesini temel alan neoliberal bir kriz yönetimi politikasıdır. Altta yatan toplumsal bölünmeler, sıklıkla sağcı, otoriter ve popülist siyasal biçimlerle ambalajlanan milliyetçilik, ırkçılık ve şiddet yoluyla denetim altına alınmış, yönlendirilmiş ve saptırılmıştır. 2014'te Hindistan'da Narendra Modi'nin başbakanlığa getirilmesi, 2016'da BK'de Brexit oylaması ve ABD'de Donald Trump'ın başkan seçilmesi, iki yıl sonra ise Brezilya'da Jair Bolsonaro'nun başkan seçilmesi, bu süreçleri apaçık ortaya koydu. Avusturya'da, Macaristan'da, İtalya'da, Filipinler'de, Polonya'da, Türkiye'de ve başka yerlerde de benzer gelişmeler meydana geldi.

Küresel neoliberalizmdeki sıkıntılara ilişkin bu yorum, üç paradoks çerçevesinde geliştirilmiştir: (a) Birikim için benzeri görülmemiş elverişli koşullar sağlandıktan sonra GSYİH oranlarının düşmesiyle ve istihdam örüntüsünün bozulmasıyla belirginleşen *ekonomik paradoks*; (b) neoliberal demokrasinin

3 Örneğin, bkz. Ayers ve Saad-Filho (2015, 2020), Boffo, Saad-Filho ve Fine (2019), Fine ve Saad-Filho (2017), Saad-Filho (2008, 2011, 2017, 2019, 2020a, 2020b, 2020c, 2021b).
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

sağlamlaşmasıyla, devlet kurumlarının kemikleştiği ve siyasal temsil yapılarının yozlaştığı, devletin çıkar çatışmalarını çözme yeteneğini kısıtlayan ve bizatihi demokrasinin temeline dinamit koyan *siyasal paradoks*; (c) neoliberalizmde ekonomik ve siyasal krizlerin, siyasette kişiselleşmeyi besleyip güçlendirmesine ve politikalarıyla kendi destek tabanını bile dinamitleyen “gösterişli” otoriter liderlerin ortaya çıkmasına yol açan *otoriterlik paradoksu*.

Bu krizler ve paradokslar arasındaki etkileşimler, yeni faşizm biçimlerine alan açacaktır. Bu arada, neoliberalizm zorlamaya ve şiddete de gitgide daha çok dayanır olmuştur. Yoksullara, ayrıcalıksızlara, ihmal edilenlere ve erişim, hizmet, korunma zorluğu çekenlere karşı cezai önlemlerle desteklenen “mali kemer sıkma” politikası uygulanması; kolektif temsile karşı saldırılar; tüm muhalefet biçimlerine karşı, medya aracılığıyla linçten tutun, polis, güvenlik güçleri ya da askeriye vb. tarafından mağdur edilmeye, iletişimlerin dinlenmesine ve kovuşturmalara kadar gitgide tırmanan baskılar buna dâhildir. Baskının artması sistemik değişiklikler yapmayı zorlaştırır, ama aynı zamanda da birikim sisteminin uyum yeteneğini zayıflatır. Zamanımızın başat ekonomik, siyasal, kurumsal ve düşünsel biçimi hâline geldikçe, neoliberalizmin kırılğanlığının da arttığı aşağıda gösterilmiştir: Neoliberalizm güçlüdür, ama aynı zamanda da yıkıcı başarısızlığa eğilimlidir, çünkü üzerine oturduğu zemin istikrarsızdır.

COVID-19 pandemisi, yukarıda özetlenen paradoksların ve krizlerin zaten zora soktuğu bir dünyayı vurdu. Pandemi, eşitsizliklerin arttığı, ekonomik performansın kötüleştiği, demokrasinin parçalandığı bir bağlamda ortaya çıktığı için ve birikim sistemine yeni sıkıntılar yüklediği için, sağlık felaketinin incelenmesi, küresel neoliberalizmin önemli özelliklerine, güçlü yanlarına, çelişkilerine ve kırılğanlıklarına ışık tutabilir.

Pandemi, neoliberalizmin içerdiği kriz eğilimlerini de şiddetlendirebilir, bu ise ekonomik performans, refah, eşitlik ve kişisel özgürlükler açısından iç karartıcı olasılıklarla yüklüdür. Son olarak, pandemi, neoliberalizmin meşruiyeti açısından olumsuz sonuçlar doğuracaktır; örneğin özelleştirme, piyasalaştırma, finansallaşma, ticaretin ve finansın liberalleştirilmesi ilkelerini kapsayan “klasik” neoliberal politikaların ya etkisiz kaldığı ya da geri teptiği gösterilmiştir; toplumsal dayanışma ve paylaşım kavramları güç kazanmış ve kurulu (neoliberal) sistemler, meşruiyetini kaybetmiştir. Neoliberalizmde oluşan krizler, kapitalizmin kendine de bulaşabilir, çünkü bu üretim biçiminin gençlere, güvencesizlere, kenara itilmişlere ve yoksullara sunabileceği pek az şey vardır. Bu sınırların gitgide daha çok farkına varılması, yeni sol siyasal faaliyet biçimlerine alan açabilir.

Pandemi, toplumsal yeniden üretim ve günlük yaşam için derin sonuçlar doğurdu. Bu sonuçlar, koronavirüs ve onu denetim altına almaya yönelik kapanmalar nedeniyle, artık değer sızdırma ve dolaşım sürecinin ansızın kesintiye uğramasından tutun da, toplumsal düzeni ve sömürü ilişkilerini güvenceye almak için devletin giriştiği benzeri görülmemiş müdahalelere, işlek caddelerin ıssızlaşması nedeniyle kentsel mekânlarda oluşan değişimlere, çevrimiçi alışverişin artmasına, ofis çalışmasında ve daha genel olarak hizmet sektöründe oluşan dönüşümlere kadar uzanır. Hiç beklenmedik bir şekilde, işyerinden uzak çalışanların üretkenliğinin, geleneksel ofis ortamındakiyle aşağı yukarı aynı olduğu saptandı: Pandemi başladığında, işverenlerin pek azı bunun farkında olsa bile, evden çalışmak için gerekli teknolojiler zaten vardı; ama her nasılsa evden çalışmaya çok güvenilmiyordu. Ofis mekânı maliyetlerini çarpıcı ölçüde azaltabileceğini artık fark eden birçok şirket, bu uygulamayı sürekli kılmak isteyecekti, bu ise ekonomi ve toplum yaşamı açısından önemli olasılıklar içerir.

Küresel düzeyde ülkeler pandemiye farklı şekillerde karşıladı ve birbirine hiç benzemeyen sonuçlara ulaştılar. Farklı ülkelerin, bölgelerin ve eyaletlerin yer aldığı bir grup, en azından ilk başta hayli başarılı oldu (Çin, Küba, Gana, Hindistan'ın Kerala Eyaleti, Yeni Zelanda, Senegal, Singapur, Tayvan, Vietnam bunlar arasındaydı). Diğerleri, örneğin Brezilya, Ekvador, Macaristan, Hindistan, İtalya, İsveç, Türkiye, BK, ABD, aslında kaçınılabilecek on binlerce ölümle doruğa ulaşan olağandışı politika fiyaskolarına tanıklık etti.

Genelde, en katı neoliberal ekonomilerin, hastaneye yatırılan yurttaşlarını yaşatmak için solunum cihazı sağlamak şöyle dursun, kendi sağlık görevlilerine maske ve kişisel koruyucu ekipman (EPP) sağlama becerisine bile sahip olmadığı çabucak ortaya çıktı. Bu ülkeler, pandemi karşısında tutarlı politikalar yürürlüğe koymayı da başaramadılar. Aksine, birçok hükümet, sosyal Darvinci imalarla yüklü olan “sürü bağışıklığı” politikalarına (az ya da çok açık şekilde) sarıldı. Söz konusu ülkelerin halkları, seçilen bu politikanın bedelini ağır ödedi. Sonuç olarak, halk sağlığında ve ekonomide oluşan krizler, devlet olanaklarının önceden zayıflatılmış ya da kriz sırasında uygulamaya yeterince sokulmamış olmasından, tehdidin akıl almaz ölçüde hafife alınmasından, duyarsız siyasal kararlardan ve uygulamada sarsıcı başarısızlıklardan doğan sonuçlardı; bunlar, sistemik bir hesaplaşmada sorumluları rezil etmesi gereken şeylerdi.⁴ Buna karşılık neoliberal ideolojinin daha az etkili olduğu ve devlet, sanayi, sağlık hizmeti “reformlar”ının daha az ileri gittiği yerlerde, ortak yurttaşlık anlayışları öne çıkma eğilimi gösterdi, refah devletleri güçlü kalmayı sürdürdü ve sağlık sistemleri daha kapsayıcı, daha esnek ve dirençli oldu. Ayrıca bu devletler genellikle daha geniş bir politika alanına sahip görüldü, daha iyi eşgüdümlemiş politikalar

4 Birçok bakımdan tipik olarak BK'da grup için bkz. Grey ve Mac Askill (2020).
Ücretsiz PDF kitapları için bkz. <https://tiny.cc/meyarw>

uygulayabildi ve sıklıkla koronavirüsü bastırabildi, “normal” yaşama daha çabuk ve çok daha az kayıpla dönebildi. Ne var ki başka yerlerdeki başarısızlıklar, “başarılı” devletlerin yeni COVID-19 vakaları ithal etmekten kaçınmak için kendilerini dünyadan tecrit etmek zorunda kalmalarına yol açacaktı.

Özetle pandemi, daha önce hiç görülmemiş şekilde ülkeleri, ekonomileri ve siyasal sistemleri zorlu bir sınavdan geçirmişti; ama sağlık krizi illaki küresel neoliberalizmde olumlu değişiklikleri tetiklemeyecektir, aksine aksaklıkları, çelişkileri ve kötülükleri ne olursa olsun, başat birikim sisteminin sultasını, pandemi nedeniyle muhtemelen daha da güçlenecektir. Ama pandemi, ekonomiyi ve toplumu demokratikleştirmeye yönelik güçlü seferberlikleri de özendirebilir. Demokrasinin anlamı, kapsamı ve derinliği çevresinde süren mücadeleler, ivedilik taşıdıkları için ve gelecek krizleri, özellikle de iklim değişikliğine ve “yeşil geçiş”e ilişkin olanları göğüsleme kapasitemizle bağlantılı oldukları için, belki gitgide belirginleşebilir.

Bu kitap dört kısımdan ve on bir bölümden oluşuyor. Kısım I, ana çizgileriyle kuramsal çerçeveyi ortaya koyuyor. Bölüm 1, neoliberalizme ve finansallaşmaya kitabın getirdiği yorumu anlatıyor. Bölüm 2 ise çağdaş kapitalizmde düşük performansı, istikrarsızlığı ve krizleri açıklayabilen kuvvetleri irdeliyor. Kısım II, neoliberalizm ile demokrasi arasındaki ilişkiyi sorguluyor. Bölüm 3, neoliberalizmin siyasal biçimlerini değerlendiriyor. Bölüm 4 ise neoliberal demokraside kriz eğilimlerini tartışıyor. Kısım III, COVID-19’u ele alarak, bunun, neoliberal ayırıcı özellikler taşıyan bir pandemi olduğunu savunuyor. Bölüm 5, sağlık kriziyle ilişkili verileri değerlendirirken, Bölüm 6, pandeminin, ekonomi politikası, siyaset ve ideoloji açısından yol açabileceği sonuçları özetliyor. Kısım IV, olgu incelemelerine odaklanıyor. Bölüm 7, pandeminin Küresel Kuzey’de ve Küresel Güney’de yarattığı etkiyi inceliyor. 8-11 arası bölümler

ise sırasıyla BK, ABD, Brezilya ve Hindistan olgularını (“Facia Dörtlü”yü) irdeliyor. Son bölüm bu incelemeyi sonuca bağlıyor. Açıkça görülebileceği gibi bu çalışma, birikim sisteminin oldukça soyut bir irdelemesiyle başlayıp özgül ülkelere ilişkin incelemelere yönelerek, farklı tahlil düzeylerinden geçiyor.

Kitap, pandeminin hem neoliberalizmin içerdği çelişkilerin ve sakatlıkların bir belirtisi olduğunu, hem de kapitalizmin kendisine karşı bir iddianame oluşturduğunu savunuyor. Evet, gerek sağlık krizinin, gerekse siyasal veya ekonomik krizlerin, birikim sistemini dönüştüreceğinin bir garantisi yoktur. Neoliberalizm birçok kez öldü sanılmış, hatta öldüğü ilan edilmiştir; örneğin Bill Clinton, Barack Obama, Donald Trump ve Joe Biden’ın seçilmesinden sonra; Doğu Asya krizinden sonra; Latin Amerika’daki “Pembe Dalga” sırasında; KFK’nin ardından ve şimdi de COVID-19 sonrasında öyle olmuştur. Neoliberalizm, ustaca kullandığı ideolojik baskı, kamu kaynakları, baskı yöntemleri ve uyum yeteneği sayesinde geçici terslikleri aşarak, her seferinde düşmanlarını, rakiplerini ve alternatiflerini alt etmeyi, özümlemeyi ya da dönüştürmeyi başarmıştır. Bu kez de neoliberalizm, ancak ezici baskıyla karşı karşıya kalırsa değişecektir.

Ekonomik krizin neoliberalizm bünyesinde çözülemeyeceği, demokrasideki bozulmanın geniş ittifaklarla ele alınması gerektiği açıktır. Birikim sistemine karşı alternatifler oluşturmak için, ekonomik ve siyasal taleplerin, ekonomik ve siyasal demokrasiyi genişletmeye dönük iddialı bir programda bütünleştirilmesi gerekir. İddialı endüstriyel, ekonomik, toplumsal politikalar desteğinde, halk sağlığını güçlendirmek için geniş kapsamlı, eşgüdümlü politikalar uygulayarak ve devlet olanaklarını kullanarak pandemilerin karşısına çıkmak gerektiği de açıkça anlaşılmıştır. Eğer bu dersler iyi bellenirse, önümüzdeki yıllarda türümüzü vuracak daha çarpıcı krizlere göğüs germek için daha güçlü bir konumda olabiliriz. Geleceğimiz bütünüyle buna bağlıdır.

KISIM I

NEOLİBERALİZM, FİNANSALLAŞMA VE KRİZ

BÖLÜM 1

NEOLİBERALİZM, FİNANSALLAŞMA VE SONUÇLARI

Bu bölüm neoliberalizm, finansallaşma ve birikim sistemi kavramları üzerine odaklanarak, bu kitabın ele aldığı üç krizin tahliline temel oluşturan kuramsal çerçeveyi ve ana kavramları genel çizgileriyle belirtiyor. Bu kavramlar birbiriyle yakından bağlantılıdır. Birikim sistemi, kapitalist üretim biçiminin özgül tarihsel koşullarda aldığı konfigürasyon ya da somut yapılanmadır; neoliberalizm, dünya çapında başat birikim sistemidir, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki "klasik" liberalizmle ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Keynesçilikle karşıtlık içindedir. Neoliberalizm, finansallaşmaya ya da üretimde, ideolojide, politika pratiğinde ve toplumsal yeniden üretimde finansın başat rol oynamasına dayanır. Yeni üretim teknolojileri, mübadele, dağıtım ve çalışma örüntüleri; yeni toplumsal yapılar, ideolojiler ve siyasal temsil süreçleri, yeni yönetim biçimleri dâhil, çeşitli boyutlarıyla küresel ekonominin 1970'lerden beri yeniden yapılanmasına finansallaşma yön vermiştir. Ortaya çıkan sonuçlar, hem yurtiçi ölçekte hem de küresel ölçekte karmaşıklık ve eşitsizlik göstermiştir; ama genelde, üst toplum katmanlarının dikkat çekici ölçüde zenginleşmesini, buna koşut olarak da bugünkü neoliberalizm çağına özgü yoksulluk ve eşitsizlik örüntülerinin yaratılmasını kapsar.

NEOLİBERALİZM VE FİNANSALLAŞMA

Neoliberalizm, literatürde farklı yaklaşımlarla kavranıp tanımlanmıştır (Fine ve Saad-Filho, 2017; Saad-Filho, 2017). Özellikle: (a) Şili’de Augusto Pinochet diktatörlüğüyle başlayıp, ardından BK’de Margaret Thatcher’la, ABD’de Ronald Reagan’la ve dünyanın her yanında birçok benzeriyle devam eden, hükümetlerin işçilere ve yoksullara karşı çarpıcı bir şekilde dayattığı sağcı bir siyasal proje olarak neoliberalizm; (b) genel bir tanımla, Washington Uzlaşısı ya da Konsensüsü (Oydaşması) denilen ilkelerden esinlenerek, “devleti geriye çekme” amacı güden ve yoksullara hesapsız zararlar veren, kamu politikaları ve uygulamaları dizisi olarak neoliberalizm; (c) Avusturyalı ve monetarist bilimciler ile, özellikle Friedrich von Hayek, Ludwig von Mises, Milton Friedman ve Mont Pelerin Derneği’nin başını çektiği “neoliberal düşünce kolektifi” ile, çeşitli düşünce kuruluşları, sivil toplum örgütleri, üniversite bölümleri, uluslararası örgütler, lobiler, medya mecraları ile bağlantılı olan az çok tutarlı fikirler ve ideolojiler dizisi olarak neoliberalizm; (d) Foucault’cu bir bakış açısıyla, özgül bir özelliğin, girişimci zihniyetin ve (öz-) yönetim tarzının kendini pazarlama teknolojisi olarak neoliberalizm; (e) kapitalizmin, üretimin ve toplumsal yeniden üretimin finansallaşmasıyla ayırt edilen çağdaş evresi, aşaması, konfigürasyonu ya da varoluş biçimi olarak neoliberalizm.

Neoliberalizme ilişkin bu yaklaşımların birbiriyle büyük ölçüde örtüşmesine ve çelişkili olmaktan çok, karşılıklı olarak birbirini tamamlamasına karşın, sonuncu yaklaşım, neoliberalizmin yalnızca, hatta öncelikle fikirlerde, ekonomi politikalarında ya da güç ilişkilerinde meydana gelen değişimlerle ilgili olmadığını kavradığı için, aşağıdaki tahlilde yeğlenen yaklaşımdır. Neoliberalizm, ekonomiyi, çalışma tarzlarını, kaynak tahsisini ve uluslararası bütünleşme biçimlerini; siyasal sistemi, sınıfsal güçleri ve ilişkileri, çıkarların temsil biçimlerini; top-

lumsal yapıyı, mülkiyet ilişkilerini, sömürü ve toplumsal tahakküm biçimlerini; başat kuralları, kurumları, ideolojileri, öznellikleri ve davranış biçimlerini kapsayan bir bütünlüktür. Bu anlamda, neoliberalizm bir *birikim sistemidir*. Neoliberalizmin çeşitli özellikleri ve alanları açısından, “piyasaları destekleme” ve “karışmama” ideolojik kisvesi altında, sermayenin egemenliğini finans öncülüğünde yeniden şekillendirmek için devlet erki kullanılmıştır.

Tarihsel bakımdan neoliberalizm, 1970’lerin ortasında Latin Amerika’da ve bizim amacımız açısından daha anlamlı olarak, birkaç yıl sonra BK ile ABD’de ortaya çıktı; bu, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki hızlı büyümenin durmasıyla oluşan kapitalist yeniden üretim krizlerine, özellikle de Küresel Kuzey’in ileri kapitalist ekonomilerinde (İKE’lerde) Keynesgil sosyal demokrat uzlaşının bozulmasına, Küresel Güney’in gelişmekte olan ekonomilerinde (DE’lerde) kalkınmacılığın ya da gelişmeciliğin felç olmasına, sonra da Sovyet alternatifinin (almaşığının) çökmesine verilmiş bir yanıtı (Saad-Filho, 2007, 2018).¹ Yeni birikim sistemi, Küresel Kuzey’de Atlantikçilik yoluyla yayılırken, Küresel Güney’de ve eski Sovyet blokunda, kendilerine genellikle Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) ve Dünya Bankası’nın uyguladığı “koşullu destekler” biçiminde karşılık verilen ödemeler dengesi krizlerinin zorlamasıyla, Washington Uzlaşısı temelinde yapılan politika reformları aracılığıyla yayıldı.

Neoliberalizmin en belirgin özelliği, üretimin, mübadeleinin ve toplumsal yeniden üretimin finansallaşmasıdır. Neoliberalizm terimi gibi, finansallaşma terimi de farklı yaklaşımlarla kavranıp tanımlanmıştır. Örneğin:

1 “Küresel Güney”, öteden beri “çevre” ya da “Üçüncü Dünya” diye tanımlanan bölgelerin kısa ismidir: Genel bir ifadeyle ABD, Kanada, Batı Avrupa, İskandinavya, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda dışında kalan dünyadır. İlk sıralananlar, “Küresel Kuzey” olarak, “Batı” olarak ya da “İleri Ekonomiler” olarak anılır. Sınıflandırmaya ilişkin tartışmalar, bu yayının kapsamı dışındadır.

gerçek faaliyete oranla, finansal varlıkların olağanüstü genişlemesi; türevlerden tutun, vadeli piyasalara kadar, varlık türlerinin hızla çoğalması ve buna koşut olarak, bunlara işaret eden kısaltmalar-da bir patlama yaşanması; gerçek yatırımın aksine ya da aleyhine spekülatif yatırımın mutlak ve göreceli olarak genişlemesi; finansal olsun ya da olmasın, özel sektör bünyesinde, üretimsel ve finansal zorunluluklar arasındaki dengenin değişmesi; finansal getiriler-den doğan gelir eşitsizliğinin artması; krediye dayanan tüketici odaklı büyüme patlamaları; ekonomik ve toplumsal altyapının git-gide daha fazla alanına, örneğin emeklilik, eğitim, sağlık, iktisadi ve toplumsal altyapı temini alanlarına finansın nüfuz etmesi; [ve] özel finansa sağlanan kazançların, bizi devlet finansından kaynaklanmasına karşın, piyasalara ve özel sermayeye güvenen, buna koşut olarak da devletçilik karşıtı bir tutuma dayanan bir neoliberal kültürün yeşermesi. Finansallaşma, ABD dolarının dünya parası olarak rolünü sürdürmesiyle de ilişkilidir.

Tarihsel bakımdan,

finansallaşma nasıl tanımlanırsa tanımlansın, sonuçları şöyle algılanmıştır: Finansal araçlar ve faaliyetler gerçek yatırımın aleyhine genişledikçe, belirli zamanlarda belirli sektörlerle yoğun yatırım yapılsa bile, toplam gerçek yatırım düzeylerinde ve etkinliğinde azalmalar; hissedar değerinin ya da finansal değerin, öteki ekonomik ve toplumsal değerler karşısında öncelik kazanması; her bakımdan tutuculuğa ve ticarileşmeye yönelik politikaların dayatılması; ekonomik ve toplumsal politika karşısında finansın nüfuzunun hem doğrudan hem de dolaylı olarak daha geniş alana yayılması; ekonomik ve toplumsal hayatın giderek daha fazla yönünün, finansal istikrarsızlığa bağlı oynaklık riskine sokulması ve buna koşut olarak, ekonominin ve toplumsal yaşamın, tikel pazarlar bünyesindeki tetikleyicilere bağlı kriz riskine itilmesi ... Öyleyse, finansallaşma tek bir sözcük olmakla birlikte, büyük çeşitlilik gösteren farklı finans biçimleriyle ve etkileriyle bağlantılıdır. (Ashman ve Fine 2013, s. 156-157)

Finansallaşmanın sistemik bir yorumu, ekonomik ve toplumsal yeniden üretimin, Karl Marx'ın faiz getiren sermaye (FGS) dediği şeyin birikimine tabi kılınmasından yola çıkabilir.² FGS, kestirme sermaye devresi M-M' (üretimin aracılığı olmaksızın, M' ile M arasındaki farkın, daha genel bir terim olan "kâr" olarak değil, faiz olarak adlandırıldığı, kendi değerini artıran para) yoluyla kendini değerlileştirmeye çalışan sermayelerin genel bir kategorisidir. Pratikte FGS yalnızca bankaların, emeklilik fonlarının, yardımlaşma fonlarının, risk fonlarının (hedge funds), borsa simsarlarının, sigorta şirketlerinin vb. sermayesini kapsamakla kalmayıp sanayi sermayesinin finansal kolunu da kapsar; örneğin, büyük otomobil üreticileri, süpermarket zincirleri, elektronik üreticileri vb., doğrudan doğruya üretimi finanse etmekten çok, satışları kolaylaştırmanın yanı sıra, finansal yatırımdan kâr elde etmeyi de amaçlayan finans bölümlerine sahiptir.

Tarihsel olarak finansallaşma, 1970'lerden bu yana küresel ekonominin yeniden yapılanmasının ana lokomotifini olmuş; ABD imparatorluğunun, Vietnam ile İran'da uğradığı yenilgilerden ve 1970'lerdeki dolar krizinden sonra yeniden güç kazanmasında kilit rol oynamıştır (aşağıya bakın, Panitch ve Gindin, 2012 ve *Socialist Register* 2004, 2005). Finansallaşmış ekonomilerde, kaynakların zamanlar arası, sektörler arası ve uluslararası tahsisinin yanı sıra üretim, iç ticaret, uluslararası mübadeleler ve devletin finansmanı ile ilgili ana sermaye kaynakları da (önceki birikim sistemlerinde geçerli olduğu gibi, örneğin kamu sektörü kurumlarından ve büyük ölçekli sanayi sermayesinden çok) tipik olarak FGS'nin denetimindedir. Kaynakların tahsisi, sınırlar ötesi üretim ve birikim süreçleri-

2 Örneğin bkz. Ashman ve Fine (2013), Christophers ve Fine (2019), Fine (2013-2014), Fine ve Saad-Filho (2017). Tarihsel bir genel değerlendirme için bkz. Gowan (1999), Panitch ve Gindin (2012), Rude (2005), Saad-Filho (2007).

nin yanı sıra üretim, yatırım, tüketim ve hükümet harcamaları düzeyini ve bileşimini kapsar. Kaynakların bu tahsis biçimleri, genellikle JPMorgan Chase ve Bank of America'dan tutun, ABD Hazine Bakanlığı'na, Dünya Bankası'na ve IMF'ye kadar uzanan ABD merkezli küresel şirket gruplarınca ve uluslararası örgütlerce düzenlenip denetlenir (Panitch ve Gindin, 2012; Panitch ve bşk., 2010).

Finansallaşma, “saf kapitalizm”i çarpıtmadığı gibi, üretken sermayeye karşı bir “finans sektörü darbesi”ni de temsil etmez.³ Benzer şekilde finans, sanayinin kârlarını yutan ya da işçi gelirlerini emen salt asalak bir üstyapı değildir. Aksine, *finans* neoliberalizm çağında *hegemonya kurmuştur*, çünkü FGS, ekonomik faaliyetlere ve bir bütün olarak sermayenin yeniden üretimine komuta eder, tüm toplumsal ilişki biçimlerine sızar ve politika belirleme mekanizmalarına yön verir: Özetle finansallaşma, çoklu ve örtüşen şekillerde neoliberalizme temel dayanak oluşturur.

FGS'nin kapsamının, erişiminin, etki alanının ve temininin genişlemesi, öncelikle yeni kâğıt araçların yaratılması yoluyla gerçekleşen birikimli (kümülatif) bir süreç olarak finansın ve finansal kurumların genişlemesine, bu kâğıtların alınıp satıldığı piyasaların patlama yaparak büyümesine yardımcı olmuştur. Örneğin, “parasal türev araçlar ve faiz oranı takas piyasaları, 1990'da neredeyse sıfırken, 2006'da küresel GSYİH'nin yaklaşık üç katına çıktı” (Harvey, 2009; güncel sayılar ve tahlil için, UNCTAD'ın yıllık *Trade and Development Report*'una bakın). Bu gelişmeler, üretilen (artık) değerin giderek artan bir kısmına FGS tarafından el konulmasını destekleyen yarı özerk spekülasyon alanını güçlendirmiştir. Örneğin, “[ABD'de] finans şirketlerinin kârları, 1982'de vergi sonrası toplam şirket kârlarının %5'inden düşükken, 2007'de %41'ine fırlamıştır” (Wolf, 2009).

3 Karşıt bir görüş için bk. Duménil ve Lévy (2011).
Ücretsiz Kopya: <https://www.rantey.org>

Bu pay KFK'den hemen sonra gerilemiş, ama kısa sürede yeniden %30'a çıkmıştır (Klein, 2015).

Finansın, kaynakları verimli şekilde harekete geçirip tahsis ettiği, bir bütün olarak ekonomide büyüme, üretkenlik ve refah kazanımları sağladığı şeklindeki alışılmış anlayış, KFK'den önce bile üç nedenle savunulamaz bir şeydi. Birincisi, yerel finans ve uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, ülkelerin çoğunda daha hızlı büyümeyi tetikleyemedi; aslında ekonomik büyüme, neoliberalizme geçilmesinden beri tökezleme eğilimi gösterdi. Aksine, hızlı büyüme deneyimleri, finansal düzenlemelerle büyük ölçüde ilişkisizdi ve FGS'nin genişlemesi normal olarak itici bir rol oynamadı (CGD, 2008). İkincisi, FGS doğrudan doğruya üretken olmadığı için, sağladığı kârlar, ister istemez, finans dışı şirket sektöründen ve işçilerden aktarılan kazançlardır. Demek ki finansın büyümesi, ancak kendisinin soğurduğu değerden daha fazla değer yaratılmasını teşvik ederse ekonomiye yarar sağlayabilir; ama durumun öyle olmadığı açıktır, çünkü kapitalist ekonomiler yavaşlama eğilimi göstermiştir (aşağıya bakın). Üçüncüsü, finans, ekonominin en iyi ödüllendirilen sektörü olduğu için, büyümenin yavaşladığı bir bağlamda finansın genişlemesi, gelir kutuplaşmasına katkıda bulunmuş olmalıdır (aşağıya bakın).

Alternatif bir yorum daha akla yatkın görünüyor: Finansallaşma, FGS'nin boyutunu ve kârlarını artırmış, büyük sınai ve finansal şirket gruplarının operasyonlarının (işlemlerinin) ulusötesi nitelik kazanmasına yardımcı olmuş, ekonomik ve toplumsal politikalar finans piyasası operatörlerinin (oyuncularının) kısa vadeli çıkarlarından saptığı takdirde, sürekli sermaye kaçışı olacağı tehdidinde bulunarak küresel neoliberalizmi desteklemiştir. Aynı zamanda, finansal kazanç çabası, üretken faaliyetleri saf dışı bırakan, ülkeler içinde ve arasında gelir ve zenginlik yoğunlaşmasını destekleyen, böylelikle top-

lam kârlılığı, makroekonomik istikrarı ve uzun süreli ekonomik büyümeyi zayıflatan bir eğilim göstermiştir. Bu olumsuz sonuçlar, işçilerden, yoksul ülkelerden ve doğadan sızdırılan şeyler artırılarak kısmen ödünlenmiş ve böylelikle neoliberalizm, üretken büyüme odaklı yatırımların aksine, asalakça dayatmalara gitgide daha çok yaslanan bir birikim sistemi olup çıkmıştır.

“KÜRESELLEŞME” VE ÜRETİMİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

İtici gücünü finansallaşmadan alan bir kapitalizm aşaması olarak neoliberalizme karşı bu bölümde benimsenen yaklaşım, büyüme, yatırım, üretim, istihdam, finans ve tüketim örüntülerindeki dönüşümlere ışık tutan bir çağdaş ekonomi politik anlayışına dayanıyor. Kısaca, neoliberalizm ve finansallaşma, çoğu kez “küreselleşme” terimiyle özetlendiği üzere, üretimin ulusötesi nitelik kazanmasına ve ticaret, finans, sermaye akışlarının serbestleştirilmesine dayanak oluşturur. Bu süreçleri desteklemek için, bugünkü “neoliberalizm çağı”nın tipik özelliği olan (küreselleşmiş ve finansallaşmış) üretim usullerini öne çıkaran, bankacılıkla, hukuki düzenlemelerle ve yasamayla ilgili değişiklikler yapılmıştır.

Bu güçler ulusal üretim sistemlerini, en azından firma olarak, daha yüksek bir üretkenlik düzeyinde yeniden yapılandırmıştır. Yeni teknolojilere, emek süreçlerine ve istihdam ilişkilerine destek vermiş; ayrı ayrı firmalar düzeyinde sermaye devrelerinin uluslararası bütünleşmesine, yani ulusların, sömürge ilişkilerini ya da bitmiş ürünlerin mübadelesini temel alan ticaret aracılığıyla daha önceki (makroekonomik) bütünleşmesinin aksine, sermayenin *mikroekonomik* bütünleşmesine dayanan yeni ürünler, üretim biçimleri ve mübadele usulleri geliştirmiştir. Gerçek ücretlerin durağanlaşması ve

tüm finans, borç, hayali sermaye biçimlerinin üstel büyümesi, bu dönüşümlere eşlik etmiştir, bu ise hem tüketim hem de toplumsal yeniden üretim ve toplum yaşamı biçimleri açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu süreçler, seçkinlerin daha sıkı bütünleşmesine katkıda bulunurken, emekçi sınıflar küresel ölçekte yeniden yapılandırılmıştır; neoliberalizme geçişlere koşut olarak politikalarda, uygulamalarda, ideolojilerde, teknolojilerde ve hukukta meydana gelen değişiklikler işçileri bölmüş ve güçsüzleştirmiştir.

Kilit nitelikli değer zincirlerinin yeniden yapılandırılıp konumlandırılması ve (yakından bağlantılı) özgül sanayi ve kalkınma politikaları uygulanması nedeniyle, başta Kuzeydoğu ve Güneydoğu Asya olmak üzere, bazı ülkeler neoliberalizm altında etkileyici büyüme oranlarına ulaşmış ve sürdürmeyi başarmıştır; daha yakın zamanda Çin, dünyanın ihracat odaklı montaj merkezi hâline gelmiştir. Bu, neoliberalizmin, gerek “doğru” politikaları uygulayan ülkelerde ekonomik büyümeyi, gerekse sorunsuz bir “küresel yakınsama”yı güçlendirdiğini ima etmek şöyle dursun, aslında tersine işaret eder. Neoliberalizm, aksine, yepyeni eşitsiz ve bileşik gelişme örüntüleri yaratır; bunlar, ülkeler içinde ve arasında muazzam zenginliğin özgül toplumsal katmanlara (sıklıkla finansal ya da başka seçkinler veya oligarklar, en tepedeki %1 ya da %0,01 olarak tanımlanan zümrelere) yarar sağlayan, yeni yoksulluk örüntüleriyle ve yoksulluğun zaten hüküm sürdüğü alanlarda yeniden üretimiyle bir arada varlık gösterir.

İDEOLOJİLER, POLİTİKALAR VE TOPLUMSAL YENİDEN ÜRETİM

İdeolojik olarak neoliberalizm ve yol açtığı eşitsizlikler, iki ilkeye dayanan bir söylemle haklı gösterilmeye çalışılmıştır. Ekonomi alanında, Avusturya okulunun ve monetarizmin ne-

oklasik yaklaşımlarında sunulduğu şekliyle, “rekabetçilik” ve bunun gereği olarak da “piyasa verimliliği” ve “enflasyon kontrolü”. Bu bakış açısına göre, (Hazine bonosu piyasaları ile petrol, konut ya da ayakkabı piyasaları arasındaki farklar ne olursa olsun) neoliberalizmde finans ve para piyasaları, yalnızca tüm ekonomi sektörlerinin işleyiş şablonunu değil, tüm bireysel davranışların da şablonunu sunar. Siyasal alandaki kilit ilke ise yasalarla düzenlenen ve medya tarafından bekçiliği yapılan bir siyasal piyasada neoliberalizm tonları arasındaki yarışmayı ifade eden dar anlamda “demokrasi”dir (Ayers ve Saad-Filho, 2015). “Rekabetçilik” ve “demokrasi”, neoliberal “iyi toplum” görüşüne temel oluşturur, birikim sistemini destekleyen davranış kurallarına yol gösterir ve çağımızın “sağduyu”sunun ilkelere hâline gelmiştir.

Neoliberal rekabetçilik ve demokrasi anlayışları, neoliberal özneler ve sahip oldukları özneliliğe ilişkin belirli bir zihniyetten ve kamusal alanın yönetimine ilişkin tipik bir tarzdan kaynaklanır. Bu dünya görüşüne göre, tüketiciler, işçiler, kapitalistler, yöneticiler, finansörler ve devletin kendisi dâhil tüm ekonomik aktörlerin, girişimcilikle, (öz)yatırımla, potansiyel müşterileri ve yatırımcıları çekme yoluyla, varlıklarının net cari değerini maksimize etmelerine (ençoklaştırmalarına) elverişli şekillerde davranışları beklenir. Bu bireyci benlik ve toplum anlayışı, ortak haklara ya da asgari refah standartlarına yönelik ortak çıkarları ya da talepleri gözetken anlayışla bağdaşmaz. Demek ki neoliberal öznelerin hiçbir güvenlik, korunma, geçinme ve hatta yaşama garantisi yoktur. Sonuç olarak, önceki birikim sistemlerince yürürlüğe sokulan refah koruyucu önlemlerin kaldırılması ve “kamu yararı” (ya da buna ilişkin herhangi bir algı) temelinde kurulmuş bir yurttaş toplumu anlayışının yerine, çıkarlarını azamileştirmeye çalışan firmalardan ve *homo oeconomicus*’lardan oluşan bir neoliberal yığının

konulması gerekir. Bu, ortaklaşa egemenlik hakkına sahip bir *demos* fikrine tamamen aykırıdır (bkz. Bölüm 3 ve Ayers ve Saad-Filho, 2020).

Devlet, neoliberalizmin tüm alanlarında kilit rol oynar. Devlet, önceki birikim sisteminden geçişi yönetmeli, yeni (finansallaşmış ve küreselleşmiş) hukuki, kurumsal ve siyasal çerçeveyi inşa etmeli, geçişi meşrulaştırmalıdır. Bunu yapmak için, piyasanın üstün verimliliğine ilişkin iddialar ortaya atılır ve “kamu maliyesinin berbat durumda olduğu” nakaratı sürekli tekrarlanır; bundan çıkarılan sonuç ise, kamu hizmetlerini özelleştirmenin ve ticarileştirmenin, refah devletinden vazgeçmenin, kamu yardımlarını devletin sıkıca belirlediği yoksulluk düzeylerine bağlamanın, özel sektöre özgü performans göstergeleri koymanın, muhalefeti bastırmanın ve ne yaman çelişkidir ki vergileri, özellikle de zenginlerden alınan vergileri azaltmanın mutlak zorunlu olduğudur. Kamu politikaları, bu yolla, devletin olanaklarını ve kamu hizmetlerini tasfiye etmiş, kamu kurumlarını, genelde sermayeye ve özelde finansa hizmet edecek şekilde yeniden düzenlemiş, toplumsal yeniden üretim ideolojilerini ve usullerini dönüşüme uğratmıştır.

Tarihsel olarak neoliberalizmle ilişkili toplumsal disiplin biçimleri beş yoldan dayatılmıştır: Birincisi, (neoliberal) kapitalizmin İKE’lerde ve Doğu Avrupa’da, Asya’da, Sahra altı Afrika’da ve Latin Amerika’da yayılması, yüz milyonlarca işçinin ulusüstü birikim devreleriyle bütünleştirilmesine yol açtı. Bu süreçlerin sonucunda, sermayeler, ülkeler ve işçiler arasında çok daha büyük bir rekabet oluştu ve hepsini buna göre hizaya soktu.

İkincisi, ücretlerde, sübvansiyonlarda, kaynak aktarımlarında, yan gelirlerde ve Keynesgil, kalkınmacı, Sovyet tarzı rejimlerin yürürlüğe koymuş oldukları haklarda ve diğer piyasa dışı korumalarda yapılan kısıtlamaların yanı sıra, teknolojik

yenilikler dalga dalga yayıldı, üretim yeniden yapılandırıldı ve yeni istihdam örüntüleri yaratıldı (yukarıya bakın). Bunların sonucunda kitlesel işsizlik meydana geldi, ücretler daraldı ve mesleki beceri düzeylerinin düşük, eleman değişiminin ise hızlı olduğu kayıt dışı, yarı zamanlı, “esnek” ve güvencesiz çalışma örüntüleri tüm dünyada yaygınlaştı.

Üçüncüsü, kriz anları dışında, gerçek yatırımların, üretkenlik ve verim artışının uzun vadede gerilemesinden doğrudan sorumlu olan daraltıcı maliye politikaları ısrarla uygulandı.

Dördüncüsü, yeni birikim sistemini destekleyen ve hesap verebilirlik biçimlerinin çoğu karşısında piyasa süreçlerine kalcan olan bir yönetim tarzını güçlendirip sağlamlaştırmak için, kamu kurumlarının, ideolojilerin, politikaların ve uygulamaların yeniden yapılandırılması (Dardot ve Laval, 2013).

Beşincisi, finansallaşma, toplumsal yeniden üretim yapılarını ve süreçlerini dönüşüme uğrattı. Ülkelerin çoğunda, özellikle ileri Anglosakson ekonomilerinde, maddi olanaklardan yoksun işçiler, genellikle, banka hesapları, kredili mevduat hesapları, kredi kartları, ipotekler, emekli aylıkları, sigorta poliçeleri yoluyla olduğu gibi, eğitim, sağlık ve başka toplumsal hizmet ödemeleri, giyim, tatil, ev tadilatı giderleri, hatta günlük harcamaları yoluyla da finans devrelerinin ağına düştüler. Bu harcamalar çoğu kez “kolay” kredilerle ya da patlama yapan konut piyasalarında evlerini yeniden ipotek ettirerek aldıkları ek borçlarla finanse edildi, böylelikle işçi aileleri, varlık fiyatı enflasyonunun spekülative mantığının içine çekildiler.⁴ Bu süreçler, gelir dağılımının tepesinde, zenginlerin kişisel kredi talebinin ya da (bireysel koşullara bağlı olarak) yatırım kanalları talebinin büyümesinde yansımasını buldu. Her durumda, finans kurumları, hanelere hizmet satma ve yeni kâğıt araçların ticaretini yapma olanaklarını genişletti. Bu, faiz oranlarının düşük olduğu

4 Bkz. Krippner (2005: 200), Montgomerie (2009), Panitch ve Gindin (2012).

1990'ların başı ile 2000'lerin ortası arasındaki makroekonomik bağlamda özellikle yaygınlaştı.

Ondan sonra, neoliberalizmde farklı borç biçimleri, güçlü bir toplumsal bütünleşme aracı hâline gelmenin yanı sıra, gerçek ücretlerdeki durgunluk, “iyi iş” arzındaki daralma ve kamusal konuta, emeklilik yan ödemelerine, eğitime, sağlık hizmetine vb. erişim olanaklarının azalması karşısında işçilere bir telafi sunmanın yolu hâline de geldi (aşağıya bakın). *Daha çok tüketim* için özendirmeler de normal olarak neoliberalizme geçişlere eşlik etti. Bu koşullar altında, birçok işçi, bugünkü gelirlerini yükseltebilmek için, fiilen evlerini, gelecek aylıklarını ve emekliliklerini birer nakit makinesine dönüştürdü.⁵ Kaçınılmaz geri ödeme baskıları ve evlerini, arabalarını, itibarlarını yitirme tehlikesi karşısında, çok sayıda boçlu, katı iş disiplini biçimlerini kabul etmek zorunda kaldı; bunun bedeli, düzensiz ya da geçici sözleşmelerle ve güvencesiz istihdam haklarıyla, gitgide ağırlaşan koşullarda uzun saatler boyunca birkaç işte birden çalışmak oldu.

Tüketici borçlanması, yalnızca düşük ücretleri ödünlemenin bir biçimi, işçi sınıfını sistemle bütünleştirip boyun eğdirmenin bir yolu ve bir kâr kaynağı değildi. Aynı zamanda da ABD ve BK hükümetleri için kilit önemde bir makroekonomik araçtı; çünkü faiz oranı hareketleri aracılığıyla tüketici ve ipotek borçlarını düzenlemek, düşük ücrete ve düşük bütçe açığına dayalı ekonomilerde toplumsal ve ekonomik istikrarı sürdürmeye yardımcı oldu. Özellikle ABD ve BK ekonomileri her ne zaman yavaşlasa (örneğin, 1990'ların sonunda, internet temelli şirketler balonunun [*the dotcom bubble*] patlamasından sonra

5 Bu özellikle ABD’de ve BK’de önemliydi. İtalya’da kişisel kredi bu denli yaygın değildir ve daha genç yaşta “güvencesiz” işçiler, genellikle ebeveynlerinin ücretlerine, emekli aylıklarına ve (günü geldiğinde) miras bıraktıkları varlıklara güvenirlir. Açıkthat ki hem kişisel borç birikimi hem de ebeveyn gelirlerine ya da varlıklarına bağımlılık ancak geçici olabilir. <https://rantey.org>

ve 11 Eylül'den sonra), bu ülkelerin merkez bankaları, toplam talepte istikrar sağlamak amacıyla, yeniden ipotek işlemlerini ve teminatsız kişisel borç birikimini teşvik etmek için faiz oranlarını düşürdü. Bu politika düzenlemesi geçici süreyle başarılı oldu; örneğin ABD Ekonomik Analiz Bürosu, "2002-2007 arasında ev ipotek kaynaklarından yapılan çekimlerle, GSYİH'de yıllık %1,5'luk ek büyüme sağlandığını hesapladı. Bu olmasaydı, ABD, durgunluğun pençesindeki Avro bölgesinden daha hızlı büyümezdi" (Marazzi, 2010). Bu politikalar, "varlık fiyatı Keynesçiliği"ne benzetilmiştir, çünkü temel makroekonomik istikrar sağlama aracı olarak, kamu açıklarının yerini, bir ölçüde, özel kişilerin açıkları almıştır.

Üretimin, istihdamın, çalışma tarzlarının, toplum ve topluluk yaşamının yukarıda özetlendiği şekilde yeniden yapılandırılması, genelde toplumsal yeniden üretim açısından ve işçi sınıfının bileşimi, varoluş biçimi, kültürleri ve dayanışmaları açısından derin sonuçlar doğurmuştur. Bu gelişmeler, *toplumsal yeniden üretimin finansallaşması* olarak tanımlanabilir. Neoliberalizme geçişin ardından yapılan kurumsal değişikliklerle ve üretimin yeniden yapılandırılmasıyla birlikte, toplumsal yeniden üretimin finansallaşması, mutlak ve görece artık değer sızdırma yoluyla sömürü oranının önemli ölçüde artmasına dayanak sağlamıştır.

Bunların etkisi neoliberal ülkelerin çoğunda ücretlerin ulusal gelir içindeki payının azalmasıyla ölçülebilir. Örneğin 1973 ila 2002 arasında Amerikalıların alt %90'ının ortalama gerçek gelirleri %9 azaldı. Buna karşılık tepedeki %1'in gelirleri %101, en üstteki %0,1'in gelirleri ise %227 arttı. Benzer şekilde, 1991'de en zengin %1'lik zümre şirket zenginliğinin %39'una sahipken, 2003'te bu pay %58'e yükseldi (McNally, 2009). Daha genel olarak, *World Inequality Report*'un gösterdiğine göre, 1980'lerden beri en üstteki %1'in küresel gelir artışından aldığı

pay, en yoksul bireylerin %50'sinin iki katıdır (Alvaredo ve bşk., 2018). Eşitsizlik yaratan bu eğilimler, 1980'lerin başından beri neoliberal ülkelerin çoğunda, talep eksikliği sürmesine rağmen, kr oranının yeniden yükselmesini açıklamaya yardımcı olur (Boffo ve bşk., 2019; Saad-Filho, 2011).

“EKONOMİNİN KAYBEDENLERİ”

Neoliberalizmin, finansallaşmanın ve küreselleşmenin, tüm iş süreçlerinde, teknolojilerde, girdilerde ve çıktılarda üretim sistemlerinin uluslararasılaşması dâhil, geniş çaplı ekonomik yeniden yapılanmayla ilişkili olduğu, bunun ise uluslararası uzmanlaşma, istihdam ve tüketim örüntüleri, toplumsal yeniden üretim ve toplum yaşamı biçimleri açısından önemli sonuçlar doğurduğu yukarıda gösterildi. Bu değişimler, işçi sınıfının bileşimi ve yaşam biçimi açısından derin sonuçlar doğurmuştur. Özgül olarak bunlar, merkezinde vasıflı işçi sınıfının yer aldığı ve kayıt dışı işçiler, geleneksel orta sınıflar ve (yöneticiler, küçük ve orta kapitalistler, ifti aileleri dâhil) başka birçok tabaka için, koşullar kötüye gittikçe çevreye doğru yayılan bir ekonomik “kaybedenler” kesimi yaratma eğilimi göstermiştir.

Koskoca kategoriler, yeni (küreselleşmiş) teknolojilerin darbesini yiyince ya da yurtdışına büyük görev transferleri nedeniyle sarsılınca, özellikle İKE'lerde milyonlarca vasıflı ve istikrarlı iş ve yöneticilik pozisyonu ortadan kalktı; bu arada, yoğun özelleştirmeler ve devlet kurumlarındaki neoliberal “budamalar” nedeniyle, kamu sektöründe istihdam olanakları giderek azaldı. Kayıtlı işçilerin ve meslek sahiplerinin çoğu, ücretlerinde, koşullarında ve refah olanaklarında kötüleşme olduğunu gördü; bu insanların istihdam ve iş örüntüleri gitgide güvencesiz bir nitelik almaya ve vasıfsızlaşmaya yöneldi. Kayıt dışı işçiler de ağır kayıplara uğradı, bunların kayıtlı sektöre

geçme olasılıkları çarpıcı ölçüde zayıfladı; sıklıkla emekliler de neoliberal reformlardan zarar gördü. Yoksullaşan, kırılanaşan, borç batağına saplanan ve gitgide endişeleri artan orta sınıf da benzer baskılar hissetti; güvencesizliğin, aşırı çalışmanın ve uzun dönemli gelir azalmasının yol açtığı gerilimlere neredeyse herkes katlanmak zorunda kaldı (Wacquant, 2009).

Dünyanın en zengin ülkelerinden bazıları dâhil, neoliberal ekonomilerin çoğunda, eskiden ayrıcalıklı olan toplumsal tabakalar, neoliberalizmin tüketim kültürlerince dayatılan maddi özlemleri gerçekleştirememenin acısıyla kıvrınır oldu; ayrıca, çocuklarına daha iyi maddi koşullar da bırakamadı, böylelikle on sekizinci yüzyıldan beri kuşaklar boyunca kapitalizmin çektiirdiği zorlukları meşrulaştırmaya yardımcı olan kesintisiz ilerleme sözüne (“çocuklarımız bizden daha iyi durumda olsunlar diye fedakârlık ediyoruz”) sadık kalamadı (Boffo ve bşk., 2019; Boyle 2013; Roediger, 2020). “Kaybedenler”, kaçınılmaz olarak, siyasal ayrıcalıklardan genellikle yoksun kalırlar, çünkü yapısal açıdan kopmuş, örgütsüz, ideolojik açıdan felç olmuş durumdadırlar ve sonuç olarak, yakınmalarını, neoliberalizmin kendisinin dayattığı siyasal sistem aracılığıyla ifade edemezler (bkz. Bölüm 3 ve 4).

BAŞVURU KAYNAKLARI

- Alvaredo, F., Chancel, L. Piketty, T., Saez, E. ve Zucman, G. (2018), *World Inequality Report*, <https://wir2018.wid.world/>
- Ashman, S. ve Fine, B. (2013), “Neoliberalizm, kapitalizmin çeşitleri ve Güney Afrika finans sisteminin değişen çizgileri”, *Transformation*, 81(2), 144-178.
- Ayers, A. ve Saad-Filho, A. (2015), “Neoliberalizme karşı demokrasi: Paradoklar, sınırlamalar, aşkınlık”, *Critical Sociology*, 41(4-5), 597-618.
- Ayers, A. ve Saad-Filho, A. (2020), “Biçimsel demokrasinin alacakaranlığı: Birikim çelişkileri ve neoliberalizmin siyasal bunalımı”, *Journal of Australian Political Economy*, 86, 230-255.

- Boffo, M., Saad-Filho, A. ve Fine, B. (2019), “Neoliberal kapitalizm: Otoriterliğe yöneliş”, L. Panitch ve G. Albo (haz.), *Socialist register* (s. 247-270) içinde, Merlin Press.
- Boyle, D. (2013), *Broke: Who killed the middle classes?*, Fourth Estate.
- CGD (Büyüme ve Kalkınma Komisyonu) (2008), *The growth report: Strategies for sustained growth and inclusive development*, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/6507>
- Christophers, B. ve Fine, B. (2019), “Finansallaşmanın değeri ve değer finansallaşması”
- P. Mader, D. Mertens ve N. van der Zwan (haz.), *The Routledge international handbook of financialization* içinde. Routledge.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2013), *The new way of the world: On neoliberal society*, Verso.
- Duménil, G. ve Lévy, D. (2011), *The crisis of neoliberalism*, Harvard University Press.
- Fine, B. (2013-2014), “Marksist bir bakış açısından finansallaşma”, *International Journal of Political Economy*, 42(4), 46-66.
- Fine, B. ve Saad-Filho, A. (2017), “Neoliberalizm hakkında bilmeniz gereken on üç şey”, *Critical Sociology*, 43(4-5), 685-706.
- Gowan, P. (1999), *The global gamble: Washington's Faustian bid for world dominance*, Verso.
- Harvey, D. (2009), “Söyleşi: Sermayenin mantığını keşfetmek”, *Socialist Review*. <http://www.socialistreview.org.uk/article.php?articlenumber=10801>
- Klein, N. (2015), *This changes everything: Capitalism vs. the climate*, Simon and Schuster.
- Krippner, G. (2005), “Amerikan ekonomisinin finansallaşması”, *Socio-Economic Review*, 3, 173-208.
- Krippner, G. (2011), *Capitalizing on crisis: The political origins of the rise of finance*, Harvard University Press.
- Marazzi, C. (2010), *The violence of financial capitalism*, Semiotext(e).
- McNally, D. (2009), “Finansal krizden dünya bunalımına: Birikim, finansallaşma ve küresel yavaşlama”, *Historical Materialism*, 17 (2), 35-83.
- Montgomerie, J. (2009), “(Geçmiş) mutluluğun peşinde? Orta sınıf borçluluğu ve Amerika’da finansallaşma”, *New Political Economy*, 14(1), 1-24.
- Panitch, L. ve Gindin, S. (2012), *The making of global capitalism: The political economy of American empire*, Verso.
- Panitch, L., Gindin, S. ve Albo, G. (2010), *In and out of crisis: The global financial meltdown and left alternatives*, PM Press.

- Rude, C. (2005), "Emperyal stratejide finansal disiplinin rolü", L. Panitch ve M. Konings (haz.), *American empire and the political economy of global finance* içinde. Palgrave Macmillan.
- Saad-Filho, A. (2007), "Neoliberal geçişte para politikası: Keynesçiliğe, parasalcılığa ve enflasyon hedeflemesine ilişkin ekonomi politik bir değerlendirme", R. Albritton, R. Jessop ve R. Westra (haz.), *Political economy and global capitalism* içinde. Anthem Press.
- Saad-Filho, A. (2011), "Neoliberalizmde kriz mi, neoliberalizmin krizi mi?", *Socialist register* içinde (s. 242-259), Merlin Press.
- Saad-Filho, A. (2017), "Neoliberalizm", D.M. Brennan, D. Kristjanson-Gural, C. Mulder ve E. Olsen (haz.), *The Routledge handbook of Marxian economics* içinde. Routledge.
- Saad-Filho, A. (2018), "Para politikası ve neoliberalizm", D. Cahill, M. Cooper, ve M. Konings (haz.), *Sage handbook of neoliberalism* içinde. Sage.
- Wacquant, L. (2009), *Punishing the poor: The neoliberal government of social insecurity*, Duke University Press.
- Wolf, M. (2009), *Is America the new Russia?*, <https://www.ft.com/content/09f8c996-2930-11de-bc5e-00144feabdc0>

BÖLÜM 2

NEOLİBERALİZMDE EKONOMİK İSTİKRARSIZLIK VE KRİZLER

Bu bölümde, *neoliberalizmin ekonomik paradoksu*, yani küresel neoliberalizm kuşaklar boyunca en elverişli birikim koşullarına kavuştuğu halde, neoliberal İKE'lerin yine de bu koşulları kendi çıkarlarına kullanamamaları irdeleniyor. Sonuç olarak, GSYİH artış hızı adım adım yavaşlamış, dünyanın en zengin ekonomilerinden bazılarında bölüşüm, istihdam, toplumsal refah ve yoksulların yaşam koşulları bundan olumsuz etkilenmiştir. Bu bölüm, KFK'ye ve doğurduğu sonuçlara odaklanarak, bu gelişmeleri ve bunlardan kaynaklanan kriz eğilimlerini irdeliyor.

NEOLİBERALİZMİN EKONOMİK PARADOKSU

Neoliberalizm ve finansallaşma, İKE'lerde 1980'lerin başında düşük düzeylere inmiş olan kârlılıкта dikkate değer bir toparlanma sağlayan benzeri görülmemiş ölçüde elverişli birikim koşullarını hem yarattı hem de bunlardan yararlandı (bkz. Bölüm 1). Batı'nın Soğuk Savaş'ta zafer kazanması; kapitalizmin tüm dünyaya yayılması ve üretimin "küreselleşme"si, böylelikle küresel işgücünün çarpıcı ölçüde genişlemesi; ticaret, finans ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi; rakip devletlerin birikime benzeri görülmemiş ölçüde destek vermesi; ülkelerin

çoğunda vergilerin, transferlerin ve refah sunumunun azaltılması; Küresel Güney’de milliyetçi hareketlerin ve hükümetlerin çoğunun ezilmesi; kapitalizmin önceki biçimlerine karşı direnen geleneksel güçlerin (sendikaların, köylü hareketlerinin, sol partilerin, toplumsal hareketlerin) gerilemesi; düzmece ama yaygaracı bir “serbest piyasa” kapitalizminin ideolojik hegemonyası bu koşullar arasındadır. Bunlar, finansal yaptırımlar uygulayarak, yasa değişiklikleri yaparak, üretimi yeniden yapılandırarak, yeni teknolojiler ve iletişim araçları kullanarak, ücretleri düşürerek ve güvencesiz çalışma biçimlerini yaygınlaştırarak, işgücünün daha yoğun biçimlerde sömürülmesine katkıda bulunmuştur; “gig ekonomisi”nde (geçiciliğe ve güvencesizliğe dayanan “esnek ekonomi”de) doruğa çıkan bu süreç, eşitsiz ticaret, finansal transferler ve rantlar, doğanın benzeri görülmemiş şekilde yağmalanması yoluyla çevre ülkelerden ciddi kaynaklar sızdırılmasını da sağlamıştır.

Neoliberal reformların daha hızlı büyüme, makroekonomik istikrar ve herkese refah getireceği şeklinde sürekli tekrarlanan güven verici sözlere rağmen, yatırım ve GSYİH artış oranları, özellikle İKE’lerde gerileme eğilimi göstermiştir. Neoliberalizmde, dünyanın her yanındaki büyüme dönemleri, finans odaklı balonlara gitgide daha bağımlı hâle gelmiştir, ama bunlar her zaman çöküşle biterek, birikim, bölüşüm ve toplumsal yeniden üretim açısından yıkıcı sonuçlar doğurur; denetim altına alınmaları ise şaşmaz şekilde geniş kapsamlı ve pahalı devlet müdahalesi gerektirir. Bunun örnekleri arasında, 1980’lerin başındaki uluslararası borç krizi, 1980’lerdeki ABD mevduat ve kredi krizi, 1980’lerdeki ve 1990’ların sonundaki M&A (Mergers and Acquisitions-şirket birleşmeleri ve satın almalar) çılgınlığı, borsa balonları ve çöküşleri; 1980’lerin sonundan beri Japonya krizi ve bunu izleyen performans düşüklüğü, yirminci yüzyıl sonunda Doğu Asya’da, Meksika’da, Rusya’da,

Brezilya’da, Arjantin’de ve başka orta gelirli ülkelerde gözlenen krizler; 2000’lerin başındaki dotcom (internet şirketleri), kredi, finans ve konut balonları, KFK’de ve Avro bölgesi felaketinde doruğa ulaşan krizler vardır (aşağıya bakın).

Bu ışık altında *neoliberalizmin ekonomik paradoksunu* saptamak olanaklıdır: Birikim için olağanüstü elverişli koşullar ortaya çıkmasına karşın, bunlardan yararlanmada şaşırtıcı bir yeteneksizlik sergilendi (Boffo ve bşk., 2019). Oluşmasına biza-tihi neoliberalizmin yardım ettiği son derece uygun koşullara rağmen, büyümede süregiden bir yavaşlama, oynaklık, gerçek yatırımlarda gerileme, artan eşitsizlik ve kötüleşen çalışma piyasası birikime köstek oldu. Başka bir deyişle birikim sistemi, üretkenlik artışı sağlamada giderek daha başarısız olmuştur; oysaki kapitalizmin en övündüğü yönlerden biri budur. Neoliberalizm, bunun yerine, sömürüye ve yağmaya gitgide daha çok yaslanıyor.

Ekonomik paradoks, ekonominin finansallaşmasından, yani kâğıda dayalı kazanç ve servet taleplerinin oluşturduğu devasa ve giderek kırılğanlaşan yapılar yaratan sistemden (Marx’ın [1981] “hayali sermaye” dediği şeyden) kaynaklanır. *Neoliberalizmde ekonomik büyümenin lokomotif, hayali sermaye birikimidir*, yani finansal kazanç elde etmeye yönelik spekülâtif arayıştır. Bu büyüme tarzı, üretken faaliyetleri saf dışı etmeye ve üretimin yeniden yapılanmasıyla ancak gevşek şekilde bağlantılı olan varlık balonlarını körüklemeye eğilimlidir. Bu da kâğıt varlık sahiplerinin kârlara el koymasına elverişli bir ortam sağlar. Finansallaşmış birikim, en sonunda, ekonominin o finansal yükümlülükleri yerine getirmek için gerekli olan yeni değerler ve kârlar üretme kapasitesini baltalar: Bu, neoliberalizmin temel bir çelişkisidir.

Bu finansallaşmış birikim yöntemi, neoliberalizmdeki diğer fay hatlarıyla yakından ilişkilidir. Derinleşen gelir, zenginlik ve

güç eşitsizlikleri; sağlık, eğitim, ulaşım, konut ve başka temel ihtiyaçların karşılanmasında cinsiyet, “ırk” ve meslekten kaynaklanan farklılıklar; istihdamı değersizleştirici, emek gücünü vasıfsızlaştırıcı ve dışlayıcı örüntüler yaratan yeni teknolojiler ve üretimde küreselleşme; finans, sanayi, tarım ve hizmet sektörleri arasında iyi işlemeyen bağlantılar; ödemeler dengesinde giderek büyüyen bozulmalar; devletin kamusal politikalar belirleyip uygulama, ekonomik faaliyetleri eşgüdümleme ve izleme yeteneğinin yanı sıra, önceki tedarik sistemlerinin sistematik olarak yerle bir edilmesi; refah devletinin içini boşaltmaya yönelik sonu gelmez çaba bu fay hatları arasındadır.

Özetle, neoliberalizmde birikim ve toplumsal yeniden üretim giderek finansallaştıkça, ekonomik krizler de finansal bir nitelik kazanmıştır: Bugün krizler, tipik olarak *hayali sermayenin aşırı üretiminden* ileri gelir ve genellikle, kâğıda dayalı kazanç ve servet taleplerinin oluşturduğu karmaşık yapıların çökmesiyle tetiklenir. Hayali sermayenin aşırı birikimini merkez alan bu krizler, kapitalizmin önceki aşamalarının tipik özelliği olan orantısız ve aşırı meta üretimi krizlerinden tamamen farklıdır.

Neoliberalizm çağında ekonomik yavaşlamanın refah üzerindeki etkileri ve neoliberal İKE’lerin çoğunun sanki önlenemez bir şekilde içine düştüğü makroekonomik durgunluk, paylaşımın tepesinde, daha yoksul insanların, daha yoksul ülkelerin ve doğanın daha şiddetli biçimlerde sömürülmesiyle, kısmen telafi edilmiştir (yukarıya bakın). Önceden var olan yoksunlukların şiddetlenme eğilimi gösterdiği alt paylaşım düzeyinde ise durum bütünüyle farklıdır. Burada, çalışma, ücret, tüketim, borç, teknolojiler, iletişim biçimleri, kamu hizmetlerine ve temel gereksinimlere erişim bakımından yeni örüntülerin oluşmasıyla bağlantılı olarak, yeni yoksulluk biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu kötüleşen koşullara paralel olarak, neoliberalizmin meşruiyetiyle ilgili giderek büyüyen bir kriz vardır. Bu durum karşısında,

neoliberal hükümetler, siyasal demokrasiyi yozlaştırma pahasına, iktidarlarını güvenceye almak için gitgide daha otoriter araçlara sarılma eğilimine girmiştir (bkz. Bölüm 4).

KÜRESEL FİNANS KRİZİ

KFK, neoliberalizmde birikimin finansallaşmasının ve ekonomik-toplumsal yaşamın geniş ölçüde yeniden yapılandırılmasının dolaysız bir sonucuydu. Önceki finans krizlerinin aksine, KFK'yi başlatan şey, ana mallar (örneğin petrol, altın) veya lüks mallar (laleler, sanat eserleri, çok değerli taşınmazlar) çevresinde oluşan spekülatif, yani vurgun amaçlı çılgınlık ya da yeni yatırım alanlarından (Güney Denizi ya da internet) beklenen kârların abartılması değildi. Aksine, KFK tipik neoliberal bir krizdi: Bu kriz, küreselleşmiş finans sistemince yaratılan hayali sermayenin aşırı birikimi nedeniyle patladı. Bunu tetikleyen de ABD'deki en yoksul hanelerin, birkaç yıl önce varlığı bile bilinmeyen kanallardan alınıp satılmak üzere yeni finansal varlık biçimleri hâlinde yeniden ambalajlanan ipotek borçlarını ödeyememeleri oldu (Saad-Filho, 2011; Tett, 2009). Küresel bir düzeyde, hayali sermaye kâğıtlarının dolaşımı, en çok finansallaşmış İKE'lerde, özellikle ABD'de ve BK'de cari hesap açıklarının kapatılmasına katkıda bulunmuş, aynı zamanda da finans lehine kâr üretmişti.

Bu sonu gelmez arayışlar, şirazesiz kaymış finans kurumlarının piyasaya pompaladıkları karmaşık varlıklara bir çıkış yolu sağlamak için bankaların, hanelerin ve devletlerin kredi iştahının sürekli kabarmasını gerektiriyordu. 2000'li yılların başında tüm bu düzenleme ancak ev fiyatları artmayı sürdürürken ayakta kalabildi; çünkü ABD, Çin ve dünyanın geri kalanı arasındaki çapraşık ilişkilerin yanı sıra, ailelerin krediyle beslenen kendi tüketimini (ve ekonominin tüketimini) desteklemek için gereksinim duydukları ipotekleri, yeniden ipotekleri ve ipotekli varlık çekimlerini, yükselen ev fiyatları besliyordu. ABD'de ve

BK’de politika yapıcılar, bu düzenlemenin kırılğanlıklarını iyi bildikleri için, yükselen hayali sermaye ve taşınmaz fiyatlarını desteklemek için ellerinden geleni yaptılar; ABD’de kredi notu düşük kişilere yüksek faizli kredi veren talancı girişimlerin ve Britanya’da kiraya verme amacıyla taşınmaz satın alma spekülasyonunun özendirilmesi, her iki ülkede finansal spekülasyona ayrıcalık sağlayan vergi düzenlemeleri yapılması da buna dâhildi. Bu stratejinin sakatlığı, Büyük Ilımlılık denilen (kabaca 1980’lerin sonundan 2000’lerin ortasına kadar süren) dönemdeki makroekonomik politikaların başarısının, bir yanda ev fiyatları, ipotek borçları ve tüketici kredileri, öte yanda ise geri ödemeler için kullanılması gereken ücretlerdeki durgunluk (örneğin 2007’de BK’deki hanelerin alt %40’ında nakit akışı zaten eksideydi, bkz. Saad-Filho, 2011) arasında kopukluğa yol açmasının kaçınılmaz olmasıydı.

Bu makroekonomik düzenleme gitgide kırılğanlaştı; örneğin likiditede daralma ya da borç birikimi koşullarında zorlaşma ortaya çıktığında, bu düzenleme sürdürülemezdi. Bu arada, ABD ve BK ekonomilerinin, daha yoksul ülkelerden gelen ucuz ürünlerle ve ucuz krediyle desteklenmesi, finans eliyle birikimin yeniden yapılandırılmasının başarıya ulaştığı ve daha neoliberal (Anglosakson) İKE’lerin, ayak sürüyenlerden (örneğin, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya gibi ülkelerden) daha iyi iş çıkardıkları kanısını güçlendirdi. Bu mantık, neoliberalizmin meşrulaştırılmasına ve “başarı örnekleri”nin, düşük faiz oranlarıyla ve doğru dengelenmemiş döviz kurlarıyla desteklenen sürdürülemez bir model olan borca dayalı büyümeye bağlı olduğu gerçeğini gizlemeye yardımcı oldu. KFK, bu anlamda, birikimin lokomotifleri olarak finansallaşmanın içerdiği sınırlamaları açığa çıkardı.¹

1 Örneğin bkz. Evans (2015), McNally (2011), Mirowski (2013), Panitch ve bşk. (2010), Saad-Filho (2011), Rap Arsivi - <https://rantey.org>

Neoliberalizm ve finansallaşma üzerine odaklanan bu sistematik KFK yorumu, dar bir bakışla, finansal spekülasyonun sunduğu daha kolay ve daha yüksek getiriler karşısında gerçek yatırımın gerilemesine, ücretlerden ve ağırlaşan hane borç yükü yüzünden fiili talebin gerilemesine ya da küresel imalâtın yeniden yapılanması ve kapasitenin genelde Doğu Asya'ya, özelde ise Çin'e kaydırılmasıyla oluşan sanayisizleşmenin doğurduğu olumsuz sonuçlara odaklanan başka heterodoks görüşlerle bağdaşmaz. Bunlar yadsınamaz olsa da bu süreçler yalıtılmış olarak işlemedi; KFK'ye ya da dışa vuruş biçimlerine doğrudan doğruya neden de olmadı. Tam aksine: KFK, neoliberalizmin kilit özelliklerini, en başta da işçilerin yoksullaşmasını, ekonomik ve toplumsal yeniden üretimde finansın merkezî yerini gözler önüne serdi; krizin ardından benimsenen politikalar ise finansın hem ideolojik hem de politik başatlığını ortaya çıkardı (aşağıya bakın).

Tarihsel olarak, KFK'nin odağı ve yansımaları zaman içinde değişti. Kriz ilk önce, ABD'nin başını çektiği İKE'lerde yoğunlaştı ve ilk anda yarattığı etkiyle, dünya zenginliğinin %45 kadarını yok etmesi (Saad-Filho, 2011, s. 249) yanında, evlerin yaygın olarak el değiştirmesine, üretimin çökmesine ve işsizliğin tırmanmasına neden oldu. Daha sonra krizin merkezi Avro bölgesinin çeperine kaydı ve Yunanistan'da yaşanan dram bunun en güçlü simgesi oldu. Kriz son olarak orta gelir düzeyindeki ülkeleri pençesine aldı; Arjantin, Brezilya, Çin ve Türkiye bu aşamanın çarpıcı örnekleriydi.

Önceki ekonomik tökezleme olaylarının aksine, spekülatif hızlı büyümenin ve çöküşün suçu, neoklasik, Keynesçi ya da "radikal" kâr daralması görüşleri doğrultusunda, "aşırı" ücretlere ve yan ödemelere yüklenemezdi. Geçmişte bu yorumlar, uyum sağlama yükünün emekçilere ve yoksullara yüklenmesini meşru göstermeye yardımcı olmuştu. Bu kez işçi sınıfı faali-

yetleri neredeyse tamamen durduğu ve gerçek ücretler yıllardan beri yerinde saydığı için, krize ilişkin açıklamalar, genel olarak kapitalistler arası ilişkilerde ve özel olarak finansallaşmada aranıp bulunmalıydı. Ne var ki finans ve sergilediği aşırılıklar açıkça suçlu olsa bile, etken çevreler hemen harekete geçerek, diğer herkesin daha da kötü etkilenmesini önlemek için finansı kurtarmak gerektiğini öne sürdüler.

KRİZDEN SONRA KÜRESEL EKONOMİ

KFK sonrasında dünyanın en büyük finans kurumlarından bazılarına, sıfır faiz uygulamalarıyla, acil kurtarma operasyonlarıyla, ellerindeki değersiz finansal varlıkların merkez bankalarınca satın alınmasıyla ve peş peşe parasal genişleme (QE) dalgalarıyla simgelenen aşırı gevşek para politikaları izlenerek sınırsız destek sunuldu. Bu akıl almaz kurtarma operasyonları, dünyanın en büyük bankalarını, kendi ahmaklıklarının sonuçlarından kurtarmayı amaçlıyordu. İddia edildiğine göre bu, genelin yararınaydı, güya tehlike içindeki finans kurumlarının batması durumunda doğabilecek daha da kötü sonuçlardan kaçınmak içindi. Gerçekte ABD’de, BK’de, Japonya’da ve Avro bölgesinde yapılan eşi benzeri görülmemiş devlet müdahalesi biçimleri, o devletlerin başka her şeyi hiçe sayarak koruyup kurtardıkları finansın süregiden hegemonyasını açığa çıkardı (Davidson, 2017; McNally, 2011). GYE’ler, özellikle Brezilya, Çin, Güney Kore ve Tayland, öncelikle maliye politikasına dayanan ama neoliberalizmin ideolojilerine de aynı ölçüde ters düşen farklı devlet müdahalesi biçimleri uyguladı.

KFK’nin salt boyutu ve geniş yayılımı, krizi kontrol altına almak ve etkilerini sınırlamak için uygulanan politika yanıtlarını ve uluslararası işbirliği biçimlerini ilk başta sonuçsuz bıraktı. Bu yetersizlikler, farklı tipte finans kurumları arasındaki yakın bağlantıları ve finansallaşma döneminde inşa

edilen varlık yapılarının karmaşıklığını yansıtıyordu. Bunlar, sorunun kökenini saptamayı ve neyin, nasıl, hangi ölçütlere göre, ne amaçla, ne pahasına kurtarılacağı, hangi destekleyici politikalara ihtiyaç olduğu konusunda görüş birliği sağlamayı ciddi şekilde zorlaştırdı.

Bu zorluklara rağmen KFK'den sonra benimsenen politikalar, en sonunda küresel ekonomiye istikrar getirdi ve finansın kârlılığını yeniden sağladı. Ama yıkımın nedenleri orta yerde olduğu gibi dururken, KFK'den sonra benimsenen politikalar, yeni kırılğanlıklar da yarattı. Özellikle sıfır faiz oranı ve QE, sistemik finansal riskleri azalttı ama aynı zamanda da borçların birikmesine yol açtı ve özellikle Küresel Güney'de yeni varlık balonları yarattı. Açıklayıcı bir örnek olarak, KFK'nin başlangıcı ile 2015 yılı arasında finans şirketlerinin toplam borcunda 12 trilyon ABD doları artış oldu; kamu sektörünün borcu 25 trilyon ABD doları arttı (bunun 20 trilyon ABD dolarından çoğu 8 OECD ülkesinde meydana geldi) ve hanelerin borçları 7 trilyon ABD doları yükseldi (Dobbs ve bşk., 2015). Üstelik ekonomik toparlanmada sağlanan kazanımların neredeyse tamamına üst gelir tabakaları el koydu: ABD'de, 2009-2013 arası gelir büyümesinin *tümü*, en üst %10'a mensup ailelere giderken, en alt %90'ın geliri azaldı (Tcherneva, 2015, s. 3).

KFK sonrasında, “mali kemer sıkma”, finans sektörünü kurtarmanın olağanüstü maliyetinden dolayı, kamu bilançosunu istikrara kavuşturmanın esası olarak sunuldu. Ne var ki gerçekte “kemer sıkma”, daha yüksek ve azalan oranlı (regresif) vergilerle, daha düşük transferlerle ve toplumsal yeniden üretimin daha yaygın olarak metalaştırılmasıyla, neoliberal gündemin daha geniş bir cephede ilerletilmesine hizmet etti (Albo ve Fanelli, 2014). Sert “kemer sıkma” politikaları, devlet müdahalesiyle finans kurtarılabilmesine göre, belki konut, sağlık, ulaşım alanında ve halkın çoğunluğunu daha çok ilgilendiren başka sektörler-

de de benzer bir desteğin verilebileceği yolundaki tezin önünü kesmeye de yaradı. Öyleyse, “mali kemer sıkma”, genel olarak serbest piyasayı ve özel olarak, krizin çıkmasında oynadığı role rağmen, finansı korumak için yoğun devlet müdahalesinin gerekli olduğu yolundaki ucuz ideolojik tezlerle haklı gösterilmeye çalışılan, “zenginler için sosyalizm ve kalan herkes için kapitalizm” olarak nitelenebilir, ama kurtarma harekâtı yoksullara doğrudan yarar sağlamamalı ve toplumsal refahtan kesinti yapılarak, devlet olanakları daha fazla budanarak finanse edilmeli, böylece toplumsallaşmada daha büyük yıkımlar ve yeni toplumsal mühendislik dalgaları devreye sokulmalıydı.² Finansallaşma, büyümenin yavaşlaması, gerçek ücretlerin yerinde sayması, iş bulma olanaklarının zayıflaması, sosyal güvenlik ile kamu hizmetlerinde yapılan kesintiler ve artan eşitsizlik arasındaki ilişkiler göz ardı edildi (Roberts, 2016, 2020).

KFK’dan sonra uygulanan dizginleme stratejisini, devlet, finans ve sanayi arasında yeni uzlaşma biçimleri izledi; örneğin devletler, özel sermayeye bol para, kredi, kâğıt varlıklar ve kârlı sözleşmeler yağdırmak için sanayi politikasına ve altyapı inşasına önem verdi. Ne var ki on yıllık sınırlı bir toparlanmadan sonra, bu adımların, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki büyüme patlamasını aşmak şöyle dursun, 1990’larda yaşanan ölçekte bir ekonomik performansın yenilenmesini bile sağlamadığı açıklık kazandı. Aksine, KFK’yi izleyen yıllarda küresel ekonomi, “Büyük Durgunluk” diye bilinen ve ancak COVID-19 pande-

2 “Kısa vadede kapitalizmi savunmak, paradoksal olarak devlet müdahalesi demektir. Şimdi vergi yükümlülerinin 2,5 trilyon dolarının, çok ödüllendirilen bir sektör için harcanması nedeniyle, seçmenler ve iş insanları arasında (gerçekten ekonomik liberaller arasında da) anlaşılır bir öfke var. Ama küresel şirket kurtarma, ideolojik değil, pragmatiktir. François Mitterrand 1981’de Fransa’da bankaları millileştirdiği zaman, devletin bunları daha iyi işletebileceğini düşündüğü için öyle yaptı. Bu kez hükümetler, bankaları (ya da onlardaki hisseleri) satın alıyor, çünkü kredi akışını sürdürmek için kamu sermayesine ihtiyaç olduğuna haklı olarak inanıyor.” (*The Economist*, 2008)

misi nedeniyle oluşan ekonomik çöküşle kesintiye uğrayan duruma sürüklendi (bkz. Bölüm 6).³

Özetle, KFK birinci olarak gösterdi ki neoliberalizm, ekonomi büyüyünce, daralınca ve toparlanınca daha çok finansallaşma ve gelir yoğunlaşması yönünde güçlü eğilimler yarattı. İkincisi, istihdam, teknolojik gelişim, konut ya da emekli aylığı sağlamada sermaye piyasaları yarırsızdır. Aynı zamanda bunlar, topluma çok yüksek maliyet getirir, adaletsiz şekilde beslenir ve aşırı ekonomik istikrarsızlık yaratabilir. Bu çetin zorluklar KFK'yi izleyen on yılda ele alınmadığı için, kamu sektörü olanaklarını felç edici etkiler yaratan borç birikimine ek olarak, GSYİH artışında, yatırımda ve istihdam yaratmada düşük performansla ilgili sonuçlar sürüp gitti.

Gerek birikim sisteminde son derece merkezî bir yer kapladıklarından, gerekse hane ve şirket borçlarını çözüme kavuşturmak için gelir dağılımında iyileştirmeler yapılması ve kamuca sağlanan konut, eğitim, sağlık, emeklilik yardımlarının genişletilmesi gerektiğinden dolayı, neoliberalizmin, yüksek kişisel borçlanmaya ve yüksek finansal kârlara dayanan ekonomik model karşısında hiçbir alternatif sunamayacağını, bu sınırlı ve sınırlayıcı sonuçlar düşündürüyor. Bunlar, göze alınamayacak kadar sarsıcıydı. Neoliberal devletler, KFK'nin ardından rota değişikliği yapmak yerine, "mali kemer sıkma" politikaları dayatıp yürütmek için, (seçili biçimleriyle) milliyetçilik ve (az çok üstü örtülü) ırkçılık söylemleri ve pratikleri ile meşru göstermeye çalıştığı baskı yöntemlerine gitgide artan düzeylerde başvurma eğilimine girdi.⁴ Her durumda güdülen amaç, finans

3 Bkz. Eichengreen (2015), Gordon (2015), Summers (2015, 2016), Teulings ve Baldwin (2014); bu kavrama ilişkin heterodoks bir görüş için bkz. Backhouse ve Boianovsky (2016).

4 Avrupa Birliği'nde Hırvatistan, Macaristan ve Polonya olguları, bu eğilimin çarpıcı örneklerini sunuyor (bkz. Fabry, 2019; Stubbs ve Lendvai-Bainton, 2019; küresel bir bakış için ayrıca bkz. Berberoglu, 2021).

krizinin bedelini yoksullara ödetmekti. Özetle, neoliberalizm, KFK'den sonraki birikim krizini çözme-yi başaramadı ve hâlâ, gerek ekonomik dinamizmi yeniden sağlamak için, gerekse geniş çoğunluğun yaşam koşullarını düzeltmek için açık seçik bir strateji sunamıyor.

BAŞVURU KAYNAKLARI

- Albo, G. ve Fanelli, C. (2014), *Austerity against democracy: An authoritarian phase of neoliberalism?*, <https://socialistproject.ca/content/uploads/2014/08/AusterityAgainstDemocracy.pdf>
- Backhouse, R. ve Boianovsky, M. (2016), "Uzun soluklu durgunluk: Bir makroekonomik sapmanın tarihi", *European Journal of the History of Economic Thought*, 23(6), 946-970.
- Berberoglu, B. (haz.) (2021), *The global rise of authoritarianism in the 21st century crisis of neoliberal globalization and the nationalist response*, Routledge.
- Boffo, M., Saad-Filho, A. ve Fine, B. (2019), "Neoliberal kapitalizm: Otoriterliğe yöneliş", L. Panitch ve G. Albo (haz.), *Socialist register* içinde (s. 247-270), Merlin Press.
- Davidson, N. (2017), "Kriz neoliberalizmi ve sürekli istisna rejimleri", *Critical Sociology*, 43(4-5), 615-634.
- Dobbs, R., Lund, S., Woetzel, J. ve Mutaftchieva, M. (2015), *Debt and (not much) deleveraging* (McKinsey Global Institute Report), <https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/debt-and-not-much-deleveraging>
- Eichengreen, B. (2015), "Uzun soluklu durgunluk: Uzun bakış", *American Economic Review*, 105(5), 66-70.
- Evans, T. (2015), *The crisis of finance-led capitalism in the United States of America* (Working Paper No. 51), Berlin: Institute for International Political Economy.
- Fabry, A. (2019), *The political economy of Hungary: From state capitalism to authoritarian neoliberalism*, Palgrave Pivot.
- Gordon, R. J. (2015), "Uzun soluklu durgunluk: Arz yönünden bakış", *American Economic Review*, 105(5), 54-59.
- Marx, K. (1981), *Capital* (C. 3), Penguin.
- McNally, D. (2011), *Global slump: The economics and politics of crisis and resistance*, PM Press.

- Mirowski, P. (2013), *Never let a serious crisis go to waste. How neoliberalism survived the financial meltdown*, Verso.
- Panitch, L., Gindin, S. ve Albo, G. (2010), *In and out of crisis: The global financial meltdown and left alternatives*, PM Press.
- Roberts, M. (2016), *The long depression*, Haymarket Books.
- Roberts, M. (2020), *The virus, capitalism, and the long depression. Interviewed by Ashley Smith*, <https://spectrejournal.com/the-virus-capitalism-and-the-long-depression/>
- Saad-Filho, A. (2008), "Marksgil ve Keynesgil neoliberalizm eleştirileri", *Socialist register* içinde (s. 337-345), Merlin Press.
- Saad-Filho, A. (2011), "Neoliberalizmde kriz mi, neoliberalizmin krizi mi?" *Socialist register* içinde (s. 242-259), Merlin Press.
- Stubbs, P. ve Lendvai-Bainton, N. (2019), "Avrupa Birliği bünyesinde otoriter neoliberalizm, radikal muhafazakârlık ve toplumsal politika: Hırvatistan, Macaristan ve Polonya", *Development and Change*, 51(2), 540-560.
- Summers, L.H. (2015), "Talep yönünden uzun soluklu durgunluk", *American Economic Review*, 105(5), 60-65.
- Summers, L.H. (2016), *The age of secular stagnation. What it is and what to do about it*, Foreign Affairs, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-02-15/age-secular-stagnation>
- Tcherneva, P. (2015), *When a rising tide sinks most boats: Trends in U.S. income inequality* (Policy Note 2015/4), Levy Economics Institute.
- Tett, G. (2009), *Fool's gold: How unrestrained greed corrupted a dream*. Little, Brown & Co.
- Teulings, C. ve Baldwin, R. (haz.) (2014), *Secular stagnation: Facts, causes and cures*, Centre for Economic Policy Research. <https://voxeu.org/content/secular-stagnation-facts-causes-and-cures>
- The Economist*. (2008), "Kapitalizm zor durumda", <https://www.economist.com/node/12429544>

KISIM II

NEOLİBERALİZM VE
DEMOKRASİ

BÖLÜM 3

NEOLİBERALİZMİN SİYASAL BİÇİMLERİ

Neoliberalizmle ilişkili siyasal biçimlere odaklanan bu bölüm, neoliberalizme geçişlerin farklı yollar izlediğini, ama 1990’lı yıllarda özgül bir neoliberal demokrasi biçiminin, birikim sisteminin siyasal biçimi hâline geldiğini gösteriyor. Neoliberal demokrasinin kilit özellikleri, çelişkileri ve yetersizlikleri irdelenince, *neoliberalizmin siyasal paradoksu* anlaşılır: Neoliberal demokrasinin zaferi demokrasinin kendisini zayıflattı, siyasal sistemi ve neoliberal devletin kurumlarını, geniş halk kesimlerinin taleplerine ve beklentilerine duyarsız kıldı. Bu yetersizlik, KFK’den sonra otoriterliğin yükselişini açıklamaya yardımcı olan siyasal kırılğanlıklar yarattı.

NEOLİBERALİZME GEÇİŞLER

Neoliberal deneyimler, kaçınılmaz şekilde, kronolojik olmaktan çok mantıksal nitelik taşıyan, ülkeye ve bölgeye ekonomik, siyasal ve tarihsel koşullara bağlı olan üç evreden geçme eğilimindedir. Az çok bir çeşitliliğe pay bırakma koşuluyla, bu evreleri belirleyen dönemeçler, 1990’ların ortasındaki Doğu Asya krizi ve KFK olarak saptanabilir (Boffo ve bşk., 2019).

Neoliberalizmin ilk (“geçiş” ya da “şok”) evresi, şaşmaz şekilde, önceki birikim sistemine (İKE’lerde Keynesgil sosyal demokrasiye, Küresel Güney’de kalkınmacılığa, eski Doğu

Bloku'nda Sovyet tarzı sosyalizme vb.) karşıtlık olarak ortaya çıkar. Neoliberalizme geçişler her zaman toplumsal ve ekonomik sonuçları, bölüşümle, istihdamla ve ödemeler dengesiyle ilgili ya da başka her türlü sonucu umursamaksızın, özel sermayenin çıkarlarını üstün kılmak, üretimin ve finansın ulusötesi bütünleşmesini pekiştirmek, işçileri zapturap altına almak ve solu örgütsüzleştirmek için ekonomik “şok tedavisi” uygulamak üzere, devletin saldırgan müdahalelerde bulunmasını gerektirir. Bu evre, ekonominin, neoliberal ilkeler doğrultusunda yeniden düzenlenmesini ve birikim sisteminin yeniden üretimine temel oluşturan yeni bir kurumsal çerçeve inşa edilmesini de gerektirir. Bu genellikle uzun dönemli dört gelişme doğurur: Sermayenin ulusal gelirdeki payının emek aleyhine büyümesi; işçi sınıfının mutlak olmasa bile göreceli yoksullaşması ve borçlanmasının gitgide artması; kamu politikalarının dönüştürülmesi ve bizzat devleti “piyasa ilkeleri”ne göre yeniden örgütlenmesi; ana akım siyasal partilerin (özellikle liberal, merkezci, sosyal demokrat partilerin) neoliberalizme kayması ve buna koşut olarak, (farklı biçimlerdeki) sosyalizmle ilişkili sol partilerin çökmesi (Davidson, 2017; Peck ve Tickell, 2002).

Neoliberalizm adıyla tanınacak olan şeye ilk geçişler, 1970’lerde Latin Amerika’nın Güney Konisi’ndeki askerî diktatörlüklerde, özellikle Şili’de, Uruguay’da ve Arjantin’de meydana geldi. Bunları BK (Thatcherizm yoluyla) ve ABD (Reaganizm yoluyla) gibi resmî demokrasilerdeki geçişler izledi; ondan sonra neoliberalizm, yapısal uyum programlarıyla tüm Latin Amerika’ya ve Sahra altı Afrika’ya, kapitalizme geçişle de Doğu Bloku’na dayatıldı. Neoliberalizmin ilk evresi, 1990’lı yılların ortasında, Doğu Asya krizinin ardından IMF’nin dayattığı ve o bölgede geçişi belirleyen istikrarlılaştırma politikalarıyla kapandı.

Neoliberalizmin ikinci (“olgun”) evresi 1990’lı yılların ortasından KFK’ye kadar sürdü. Siyasal olarak bu dönem, Bill

Clinton, Tony Blair ve Gerhard Schröder gibi “merkezci” politikacıların liderliğinde, “üçüncü yol” denilen şeyle birlikte yürüdü. Bu evre, yeni birikim sisteminin istikrar kazanmasına, toplumsal yeniden üretimde finansallaşmanın derinleşip yoğunlaşmasına, önceki evrenin dayattığı toplumsal ilişkilerin sıkılaşıp sağlamlaşmasına, yeni uluslararası bütünleşme biçimlerinin kurumsallaşmasına, geçişin yol açtığı işlevsizleşmeleri, yoksunlukları ve istenmeyen toplumsal sonuçları yönetmek için tipik neoliberal (sınırlı, hedefe odaklı ve koşullu) toplumsal politikaların, “insani yüzlü neoliberalizm” (Boffo ve bşk., 2019) olarak bilinen şeyin yürürlüğe sokulmasına tanıklık etti. En sonunda, neoliberalizmin başat siyasal biçimi olarak, sınırlı bir demokrasi biçimi yerleştirildi (aşağıya bakın).

Olgun evre, birikim sisteminin ideolojik olarak oturmasına da tanıklık etti: Neoliberalizm somut bir gerçek (yeni birikim sisteminin ilk evresinde zorla dayatılmasından sonra, *olduğu hâliyle* dünya) iken, evrim geçirerek, çağın “sağduyusu”na (*olması gereken hâliyle* dünyaya) dönüştü; yani, neoliberalizmin “bir alternatifinin olmadığı” görüşü yaygın kabul görmeye başladı. Bu dönüşüm farklı yollarla, ama çoğunlukla “bireysel özgürlük ve girişkenlik” odaklı bir neoliberal öznenin devlet, özel sermaye ve ana akım medya tarafından özendirilmesi yoluyla başarıldı. Bu dünya görüşünü, bireyler, ekonomi, toplum ve devlet arasındaki ilişkileri yeniden tanımlayan başat ideoloji ve akılcılık biçimi olarak “kişisel sorumluluk” anlayışı özetliyordu. Herkes, girişimcilik odaklı bir yaşam tarzını benimsemeye itildi ve toplumsal ilişkiler, gitgide dar ekonomik ölçütlerle tabi kılındı (Fine ve Saad-Filho, 2017). Neoliberal ideoloji, işçi sınıfı kültürünü ve etkenliğini yıkıcı etki gösterdi, çünkü yurttaşları ortaklaşa güçlerinden yoksun bıraktı, tüketime her şeyden çok değer verdi, başarının ödülünü ve başarısızlığın bedelini yalıtılmış bireylere yükledi, her toplumsal sorunun çö-

zümü için toplumsal ilişkilerin daha fazla bireyselleşmesi, piyasalaşması ve finansallaşması gerektiğini öne sürerek, ortaklaşa etkenliği sakatladı. O noktada, hem ekonomi hem de toplum değiştiği için ve insanların çoğu ya eşitlik, dayanışma, paylaşma gibi sol değerlere ya da bu özelemlerin gerçekçi olduğuna artık inanmadığı için, geleneksel sol siyasal faaliyetlerin alanı ciddi şekilde daraldı.

NEOLİBERAL DEMOKRASİLERİN İNŞASI

Neoliberalizme erken geçişler, otoriter siyasal rejimlerle, özellikle de Latin Amerika’da, Sahra altı Afrika’da ve Türkiye’de terörist diktatörlüklerle ilişkiliydi. Bunların peşinden İKE’lerin çoğunda, özellikle BK’de ve ABD’de anayasal araçlarla yürürlüğe sokulan neoliberal reformlar geldi. Neoliberalizme sonraki geçişler ise örneğin Brezilya’da, Güney Afrika’da, Güney Kore’de ve Doğu Avrupa’da demokrasiye siyasal geçişlerle aynı zamanda gerçekleşti.

Geçiş yolu ne olursa olsun, “neoliberal demokrasi” denilebilecek olgu, 1990’lara gelindiğinde birikim sisteminin tipik siyasal biçimi (elbette biricik biçimi değilse bile, hegemonik biçimi) olarak iyice yerleşmişti (Ayers ve Saad-Filho, 2015). Artık neoliberal ülkelerin çoğu, en azından biçimsel anlamda demokratikti; demokratik olmayan ülkelerin çoğu neoliberal değildi; gerek askerî diktatörlükten, gerek tek parti yönetiminden, gerek otokrasiden, gerekse Sovyet tarzı sosyalizmden demokrasiye geçişlerin çoğu ise neoliberalizme geçişlere eklemlendi.

Neoliberal biçimdeki demokrasi, Birinci Dünya Savaşı öncesi “merkez” ülkelerdeki sınırlı, erkek egemen demokrasilerden, İkinci Dünya Savaşı sonrası İKE’lerdeki sosyal demokrat rejimlerden (düzenlerden) ya da geçmişte önem kazanmış başka demokratik siyasal biçimlerden özünde farklıdır. Neoliberal demokrasiler, tarihsel olarak özgül sınırlara tabidir. Tipik olarak,

anayasallık, hukuk egemenliği, “iyi yönetim” idealleri, insan hakları konusunda bireyci bir anlayış, siyasal çoğulculuk, çok partili seçimler yoluyla siyasal temsilcilerin dönemsel olarak seçilmesi yanında, “piyasa ekonomisi” ve “özgür” bir sivil toplum vardır. Bu rejimlerde, siyasal toplum, neoliberal “tarafsız” devletin, neoliberal kamusal alanın ve neoliberal bireyin (“ben”) oluşturduğu ulus devletler açısından anlaşılır. Bu siyasal model, işlevsel olarak neoliberalizme eklenmiş düzgün işleyişli bir demokrasiye temel oluşturan bireyci, biçimsel olarak eşitlikçi, kapitalist, iyileşmeci ve evrenselci bir benlik ve toplum anlayışını ete kemiğe büründürür.

Neoliberal demokrasilerde “normal” siyasal süreç, genelde, neoliberalizmin birbiriyle yarışan tonları arasında seçim yapmak üzere dönem dönem oy sandığını ortaya getirmekle sınırlıdır. Örneğin ABD’de merkezci Demokratlar ile ana akım Cumhuriyetçiler, BK’de Tory’ler (yani Muhafazakârlar) ile Blair liderliğindeki İşçi Partililer, Almanya’da sağduyulu Hristiyan Demokratlar ile aşırı uyumcu Sosyal Demokratlar, Avusturya’da, Kanada’da, Fransa’da, İtalya’da, İsveç’te ve başka yerlerde merkez sol ile merkez sağ vb., fiili olarak neoliberal ideolojinin, saldırgan ve plütokratik (zengin erkenden yana) bir ana akım medyanın ve neoliberalizm destekçisi, kâğıt üstünde “bağımsız” yargı eliyle uygulanan katı bir hukuki çerçevenin düzenlediği sahte siyasal arenalarda boy ölçüşürler (aşağıya bakın). Bu ülkelerde düzenli seçimler, neoliberalizmin çok az farklı sürümlerini savunan siyasal partilerin sırayla iktidara gelmesini sağlayacaktır. Bu iktidar değişimleri, birikim sisteminde ince ayar yapılmasına yardımcı olacaktır; değer yasasının, finans hegemonyası altında toplumsal yeniden üretimin her alanına girmesi, toplumsal geçimin ve toplum yaşamının gitgide ticarileşmesi, meta fetişizminin güçlenmesi, ekonomik eşitsizliklerin tırmanması, toplumsal ilişkilerin yeni alanlarına

kâr güdüsünün sızması gibi bu sistemin temel süreçleri de bu ince ayarlamaya dâhildir.

Neoliberalizmin hafif farklı sürümlerinin seçmenlere sunulması önemli olsa bile, neoliberal demokrasilerin daha önemli bir özelliği, toplumsal yaşamın ekonomik alanı ile siyasal alanı arasında ayırım yapılması ve gerek seçimler yoluyla, gerekse başka bir yolla, ekonomi politikalarını belirleme sürecine çoğunluğun siyasal “müdahale”de bulunmasının engellenmesidir. Açıklık ve esneklik görüntüsüne karşın, neoliberal demokrasilerde, toplumsal geçimle ilgili önemli seçimler, çıktının bileşimi, istihdam yapısı ve gelir paylaşımı, siyaset alanından dışlanır ve katı ama yine de siyasal kararlar uyarınca esneklikle uygulanan kurallara bağlı teknokratik kurumlara devredilir. Böylece kamu politikası, öncelikle bürokratik süreçlerle, lobi faaliyetleriyle, “iç” kurumsal ve başka baskılarla, rakip toplumsal güçler arasındaki uzlaşmalarla belirlenmeye başlar.

Bu düzenleme, ekonomik konuları siyasal tartışma dışında tutmaya, kamu kurumlarının hesap verebilirliğini sınırlamaya, ekonomik ve toplumsal yeniden üretimde finansın üstünlüğünü pekiştirmeye, böylelikle bizatihi demokrasinin kapsamını çarpıcı ölçüde sınırlamaya eğilimlidir. Neoliberal demokrasilerde kilit ekonomik kurumlar: neoliberal politika yapıcılarının hâkim olduğu Maliye bakanlıkları; finansa bağımlı olan ve acze düşmüş finans kurumlarını kurtarmanın yanı sıra enflasyonu dizginlemekle görevlendirilen sözde “bağımsız” merkez bankaları; finansal varlıkların değerlerini korumakla ödevli enflasyon hedeflemesi rejimleri; finansa sınırsız kaynak sağlamak için gerekli olması dışında, maksimum mali açık kurallarıyla eli kolu bağlanmış Hazine bakanlıklarıdır. Kaynak tahsisini ve büyüme örüntüsünü kamunun etkilemesine olanak sağlayabilecek her türlü kaldırıcı kısıtlamayı amaçlayan topyekûn özelleştirmelerle; hükümetleri, piyasa araçlarının kaprislerini

izlemek zorunda bırakan dalgalı kur rejimleriyle; güya denetimleri altında bulunan şirketlerce ele geçirilmiş düzenleyici kuruluşlar başta olmak üzere, çok çeşitli kamu organlarının hukuksal “özerklik”iyle; temsili demokrasinin çevresinden dolanan, “seçkinler”in çıkarları aleyhine bireylere yetki veriyor gibi görünse bile gerçekte, öncelikle kaba ekonomik gücün, “seçkinler”in çıkarlarına getirilmiş olan yasal, kurumsal ve başka kısıtlamaları aşmasına olanak sağlayan referandumlarla, bu kurumlar desteklenir.

Ancak daha da ileri gidilerek, lobiler, işveren kuruluşları, ulusötesi nitelikte finans kurumları, antlaşmalar ve uluslararası örgütler (örneğin Avrupa Komisyonu, WTO vb.) ve ayrıca, kendi çıkarını gözetken görüşleriyle varlık değerlerini çarpıcı ölçülerde değiştirebilen borsa ve ana akım medya, ekonomik ve toplumsal politikayı hem dayattı hem de denetledi. Bunların otoritesi, neoliberalizmin kendisinin dayatmış olduğu hukuku uygulamakla görevli olan, görünüşte bağımsız bir yargı sistemi-ne dayanıyordu (Brown, 2015; Purdy, 2012). Neoliberalizm, bu yolla, başta işçiler olmak üzere kilit toplumsal güçleri disiplin altına aldı; ama bu kurumsal yapılar, aykırı seslere karşı giderek artan bir hoşgörüsüzlükle sermayeyi, devleti, hatta finansı disiplin altına almaya da yaradı. Bu arada yoğun bir propaganda kampanyası, çoğu kez borçlanmayla finanse edilen aşırı tüketimi iyi yaşamının özü olarak körüklerken, devletin kendisi, sınıf temelli ortaklaşmaları artık tanımayacağını ve para sıkıntısı çeken bireylerin ya “başarısız” ya da “düzenbaz” olduklarını ima eden işaretler verdi; böylelikle de toplumsal dayanışma alanında geriye ne kalmışsa onu da ciddi şekilde dinamitledi (Boffo ve bşk., 2019; Fine ve Saad-Filho, 2017).

Neoliberal demokrasiye başka bir açıdan bakılınca, demokratik devletler, yurttaş haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygılı görüldükleri için siyasal meşruiyet kazanır. Neoliberal hü-

kümetler, devletin tahsis edici ve uyuşmazlık çözücü işlevlerinin finansa devrine geçerlilik kazandırmak için, siyasal, ekonomik ve kitle iletişimsel gücün belirli ellerde toplanmasını kolaylaştırmak için bu meşruiyeti kullanmışlardır. Aynı zamanda da devletler, neoliberalizm kurumlarını kalıcı kılan ve birikim sistemini anayasal yollarla değiştirmeyi güçleştiren “reformlar” dayatmışlardır. Neoliberal ideoloji yaygınlaştığı için, bu gerici sonuçlar, demokrasinin genelleşmesinin etkileri (Francis Fukuyama’ya göre “tarihin sonu”) olarak sunulabildi. Siyasal demokrasi, bu yolla, sanki genel yararı ifade ediyorlarmış gibi neoliberalizmin ve finansallaşmanın meşruiyetini ve kurumsal istikrarını güvence altına almaya yardımcı oldu (Dardot ve Laval, 2013, s. 6; Konings, 2018). Fed eski Başkanı Alan Greenspan’ın belirttiği gibi, “küresel ekonomi ... kapitalizmin emniyet supabını, [yani] demokrasiyi gerektirir (Davidson, 2017, s. 621).

Neoliberalizme geçişin itkisiyle toplumsal yapılarda, kurumlarda, hukukta oluşan değişiklikler ve neoliberal demokrasinin yukarıda anlatılan doğrultuda sağlamlaşması, neoliberalizme muhalefetin tüm biçimlerini kısıtladı; görünüşte demokratik devletlerin politika oluşturma ve neoliberalizmde krizlere, çelişkilere ve uyuşmazlıklara görüşme yoluyla çözüm bulma alanını da sınırladı. O noktada, neoliberalizmin *gerçekten* bir alternatifi yoktu: İdeolojik başatlığın ve kurumsal katılığın anlamı, önemli sayılabilecek ekonomik politika tercihleri yapmanın mümkün olmaması ve toplumun maddi yeniden üretimini tartışmaya gerek duyulmamasıydı.

Neoliberal siyasal sistemlerin çelişik taleplere ve çatışan çıkarlara çözüm getirme yeteneğinin gitgide zayıflaması gösteriyor ki, neoliberal demokrasiler, biçimsel açıdan kapsayıcı görünmeyi sürdürseler bile, ekonomi ve insan özgürlüğü düzeylerinde temelde dışlayıcıdırlar; zayıfların çıkarlarını korumaya odaklı değildirler. Aksine, neoliberalizmde demokrasi, aslında içi boş bir kurumdur ve öncelikle, zenginlerin kaynakları yağ-

malamasını meşrulaştırmaya hizmet eder. Neoliberal demokrasi yerini sağlamlaştırırken, toplumsal dayanışmaya karşı ve tüzel konum (statü), yaşam koşulları, beklentiler, görülen muamele, korunma gibi alanlarda temel eşitliklere karşı ölümcül bir dinamik işlemeye başlar; oysaki demokrasi bunlara bağlıdır.

Bu çürütücü sonuçlar, yalnızca bencil finansal seçkinlerin neoliberal devletleri “ele geçirme”lerinden kaynaklanmadı. Ekonomik alanın geçirimsizliği ve ekonomik-siyasal erkin belirli ellerde toplanması, bundan daha çok, birikim sisteminin maddi yapılarından ve küresel finansın (yani, ABD liderliğindeki “uluslararası toplum”un) koyduğu parametreler uyarınca, uluslararası rekabetçiliği güvenceye alma zorunluluğundan kaynaklandı. Örneğin, üretimin ve finansın uluslararası bütünleşmesi, ülke hükümetlerinin at oynatabilecekleri politika alanını kaçınılmaz olarak daraltır; çünkü küreselleşmiş üretim, uluslararası hukukun ve politikanın uyum içinde olmasını, ekonomik ve toplumsal yeniden üretim tarzlarında değişiklik yapma alanını daraltan antlaşmaların hızla çoğalmasını gerekli kılar, bunun ise önemli siyasal yansımaları vardır.

NEOLİBERAL DEMOKRASİ VE “KAYBEDENLER”

Yukarıda gösterildiği gibi, neoliberalizm altında gerçekleşen ekonomik, teknolojik, kurumsal ve hukuksal değişiklikler, işçi sınıfının çalışma tarzlarını ve yeniden üretim örüntülerini dönüşüme uğrattı. Özetle, neoliberalizm altındaki işçi sınıfı, önceden hiç olmadığı kadar bölünmüş, dağılmış ve uluslararasılaşmış bir nitelik göstermeye eğilimlidir; bu ise istihdamla, eğitimle, kültürle, tüketimle, dolaylı olarak da paylaşılan maddi koşullara dayalı toplumsallaşma biçimleriyle ve ortaklaşma duygusuyla ilgili sonuçlar doğurmuştur.

Bu maddi ve ideolojik değişiklikler, işçi sınıfının temsil kurumlarını ve siyasal partiler, sendikalar, toplumsal hareketler,

topluluk örgütlenmeleri, kulüpler vb. yoluyla toplumsal yaşama müdahale ettiği geleneksel biçimleri zayıflattı. Bu kurumlar ve bunların kuralları, süreçleri, talepleri ve mücadele tarzları, işçi sınıfının yaşanmış deneyimlerinden gitgide koptu, toplumsal temelini ve *raison d'être*'ini (varlık nedenini) adım adım yitirdi. Bu kurumların gücü ve inandırıcılığı azaldıkça, üyeleri, destekçileri ve seçmenleri onlara sırt çevirdi, bu da onların toplumsal geçerliğini daha da zayıflattı ve böylece bir kısır döngü ortaya çıktı. Neoliberalizm altında işçi sınıfının siyasal yetenekleri, zamanla ciddi ölçüde budandı. Özetle, işçi sınıfı ve daha geniş ekonomik “kaybedenler” grubu (bkz. Bölüm 1), toplumsal olarak çözülüp dağıldı, kültürel ve ideolojik kimliğini yitirdi ve kaygılarını, düş kırıklıklarını, korkularını, kızgınlıklarını, yakınmalarını, taleplerini ve umutlarını ifade etmesi gitgide güçleşti. Neoliberal demokrasilerde siyasal sistemin katılma eğilimine girmesiyle eşzamanlı olarak, “kaybedenler” de siyasal açıdan korunmasız kaldılar (bkz. Bölüm 4).

İşaretler iç karartıcıydı. Dünyanın her yanında merkez sol ve merkez sağ partiler üye ve oy kaybına uğradı, seçimlere katılım oranı da düştü. Ana siyasal partiler gitgide neoliberal politikalara yaklaştıkça, “kaybedenler”in uğradığı güç kaybı hak kayıplarına dönüştü, bu ise temsil krizini körükledi ve siyasal alanda “seçim özgürlüğü”ne ilişkin neoliberal iddiayı çökertti. Bu gergin koşullarda, “kaybedenler”in yabancılaşması ve öfkesi, yadırgatıcı bir biçimde, bireyciliğin beslenmesi ve neoliberalizmin daha bir güçlenmesi sonucunu doğurdu.

Aynı zamanda neoliberal söylemler, dönemin sağduyusu hâline geldi (yani hiç sorgulanmadan geniş kabul görür oldu, çünkü gerçekliğin “apaçık” ve dolaysız yansımaları kisvesine büründü). Kendisine, kamuoyunun tek meşru temsil mecrası ve ortak çıkarın hakemi olarak ikili bir rol biçen ana akım medya, bu söylemleri aralıksız iletip yaydı. Zamanla toplumsal prob-

lemeler ve çelişkiler, neoliberal bir sağduyu biçimi ile temel neoklasik iktisadi birleştiren bir prizmadan yorumlanmaya başladı. Toplu uyuşmazlıkları “namuslu” ve “namussuz” insanlar arasındaki gelişigüzel tartışmalara dönüştüren bu anlayışın ima ettiğine göre, toplumlar, sınıflar, hatta “ırk” ya da ulus temelinde bölünmüş olmaktan çok, “iyi insanlar” ile “kötü insanlar” olarak bölünmüştü; bu ikinciler ya namussuz oldukları için ya da kamu politikasının sağladığı özendiricilerle ilgili olarak, kendilerine özgü akılcı seçimler yaptıkları için hep sorun çıkaran kişilerdi.

Bu ahlaksal evrende rekabetler ve etik çatışmalar vardır, ama sistemik sömürü ilişkileri ve eşitsizliğin yeniden üretildiği yapılar bulunmaz. Özünde, “bizim” dürüst üye grubumuz, dışarıdaki çapulcu sürüsünce kuşatılmıştır; “bizim” dürüstlük, özgüven ve sıkı çalışma değerlerimiz, yolsuz politikacılarca, avanta peşindeki düzenbazlarca, “bizim” malımızı mülkümüzü soyan suçlularca, “bizim” evlerimizden ve hastanelerimizden “bizi” kovan göçmenlerce, “bizim” işlerimizi çalan uzak ülkelerce dinamitlenmektedir. Üstelik şişmiş, savurgan, verimsiz ve yolsuzluğa batmış bir devlet, farklı mağduriyet iddialarıyla ortaya çıkan bir sürü fırsatçı asalağa gereksiz ayrıcalıklar tanımıştır. Bunlar arasında, hiçbir şey hak etmeyen yoksullar, kadınlar, mağduriyetlerinin giderilmesini talep eden türedi azınlıklar, çeşit çeşit etnik gruplar, göçmenler, sığınmacılar ve “bizim” haklı nimetlerimizi gasp eden, allem edip kallem edip “bizim” geleneksel rollerimiz pahasına saygınlık kazanan başka birçok dışarıklı vardır. Böyle gruplara mavi boncuk dağıtan liberal devletler, adalet, “gelecek”, “kültür” ve “ulusal çıkar” pahasına, bunların gündemine hoşgörülemez şekilde ayak uydurdu. Neoliberalizmde, her kişi kendi işinde gücünde görünüyordu (tek istisna, azınlık grupların, hakça kendilerine ait olmayan şeylere ya devlet sayesinde sahip oldukları ya da o şeyleri dürüst olmayan yollarda elde ettikleri algısıydı).

Başka bir deyişle, “kaybedenler”, neoliberalizmin verdiği hasarı görebilir ve bozuk işleyişine güvensizlik duyabilirler, ama çektikleri sıkıntıların suçunu politikacıların, sağcı güçlerin ve medyanın yönlendirmesiyle toplumun alt düzeyindeki gruplara atarlar. Sağlığa, eğitime ya da konuta erişimde bir kriz varsa, bunun sorumlusu, bizden bile yoksul olan, bize ait şeyleri alan insanlar olmalıdır; sanayisizleşme, işsizlik ya da vasıfsızlaşma krizleri varsa, bunun sorumlusu, bizden bile yoksul olan ülkeler olmalıdır vb. vb.

Neoliberalizmin etkisine ilişkin bu yanlış yorumların temelinde, ortaklaşma duygusunun aşınması ve etkenlik alanının daralması nedeniyle “kaybedenler”de oluşan kırılğanlıkların yanı sıra, neoliberalizmde bunlarla yakından ilintili olarak sınıfsal kültürlerin ve siyasal yeteneklerin bozulması da vardır.¹ Bu koşullarda oluşan kitlesel düş kırıklığı, geleneksel kurumlarla ve uyuşmazlık çözme yollarıyla yönetilmek yerine, genellikle sağcı medya ve aşırı sağcı siyasal örgütler, hareketler, hükümetler tarafından kullanıldı ve dile getirildi. Bunlar, neoliberalizmin verdiği zararlardan dolayı “ötekiler”i suçlamaları için “kaybedenler”i ikna ettiler ve sözde mağdurları, kültürel ve dinsel hiyerarşilere göre tanımladılar. Klişe olarak, İKE’lerde “kaybedenler”, çalışkan, ahlaklı ve etnik ayrıcalıklı erkek egemen mavi yakalı aileler olarak tasavvur edilir; fırsatçı “kazanlar” ise, tarihte sık rastlanan imgeler kullanılarak, yoksullara, kadınlara, göçmenlere, beyaz olmayanlara, yoksul ülkelere, dinsel azınlıklara vb. karşı kültürel, dinsel ve “ırksal” klişeler yoluyla betimlenir. Bunlar için pek az açıklama gerekir: Kâh bir şifre sözcük, kâh bir göz kırpması yeterlidir. “Biz”den kimin ve nasıl yararlandığını herkes bilir.

Sanki kapitalizmin, neoliberalizmin, finansallaşmanın, küreselleşmenin ve emperyalizmin neden olduğu düş kırıklı-

1 Marx (1852) da buna kötü bir süreci anlatır.

ğı, dost olmayan bir devletin yardımıyla ve kışkırtmasıyla gizli planlar kuran “ötekiler”in yanlış davranışı, namussuzluğu ve yolsuzluğu ile açıklanabilirdi. Muhtemelen “kaybedenler”e dayatılan bu meydan okumalar ve lanet teraneleri, neoliberalizmin çelişkilerini, eşitsizliklerini ve sömürü biçimlerini, skandal manşetlerin yarattığı bir sis perdesiyle örttü. Bu arada, “kaybedenler”in dertleri görmezden gelindi, neoliberal devletin medyası ve kurumları onları alay konusu yaptı. Her şey tepetaklak görünüyor, hak etmeyenler sürekli olarak “düzgün ahlaklılar”ın önüne geçiyordu. Karakteri sağlam, disiplini güçlü ve “bizim” değerlerimizi paylaşan insanların her zaman düzenli iş bulacaklarına, ücretlerinin artacağına, meslekte yükseleceklerine, bol emekli aylığı alacaklarına, en önemlisi de toplumsal kabul görüp özsaygı kazanacaklarına güvenebildikleri o eski, hayal meyal günlerin tam tersi bir durum vardı. Bu avantajlar neoliberalizmde uçup gitti ve geriye “kaybedenler” kaldı.

Yukarıda anlatılan bireyci ve “etik” gidişatın sonucunda, devletin yanlış işlediğine ilişkin algı ve kamu politikasının çarpıklıkları, yanlışları, kaçınılmaz olarak, “yalnızca çıkar için” orada görünen “politikacılar”ın yolsuzluklarına bağlandı. Neoliberalizm, özgül yolsuzluk biçimleri ürettiği için, bu hiç mantıksız değildi. Özellikle devletin politika oluşturma yeteneği sakatlanınca, para, biricik başarı ölçüsü olarak kutsandı, toplumsal ilişkilerin ticarileşmesi bir düstur hâline geldi, siyaset, devlet hizmeti, seçilmemiş danışmanlar, iş âlemi, finans ve medya arasına döner kapılar yerleştirildi. Bu arada, yargının neoliberal ellere geçmesi, siyaset alanının güç kaybetmesi ve seçmenlerin etkisizleştirilmesi, her türlü seçim usulsüzlüklerini ve hilelerini, örneğin oy verme hakkının tanınmamasını, seçim harcaması sınırlarının çiğnenmesini, seçim işlemlerine ve sonuçlarına yargının eliyle müdahale edilmesini, hatta düpedüz sahtekârlığı kolaylaştırdı. En sonunda, “oynamak için ödeme

yapılan bir siyasal sistem”, para sahibi ve şirket mensubu çevrelerin, siyasetçileri ve seçimleri satın almalarına olanak sağlayarak, demokrasinin hem ideolojik olarak hem de uygulamada ahlaksızlaşmasını hızlandırdı (Ayers ve Saad-Filho, 2020).

Yolsuzluğun ekonomik sistemi yukarıdan kemirdiği, sorsuz yoksulların ve göçmenlerin sistemi aşağıdan kemirdikleri, yabancı ülkelerin ise sisteme dışarıdan saldırdıkları algısı vardır. Neoliberalizmin sistemik kusurları, bireysel ve ülke düzeyinde namussuzluğa bağlanınca, birikim sisteminin başarısızlıkları gözlerden gizlenir. Siyasal sistem “temiz” olsa ve hiç kimse çıkar için hile yapmasa, sanki her şey iyi olacaktı izlenimi yaratılır.

Bu kutuplaştırıcı mantık (hak eden/hak etmeyen, çoğunluk/azınlık, içtekiler/dıştakiler vb.), neoliberalizmde yaşamın bireyselleşmesini körüklemiş ve siyasal anlatıları, ekonomi pahasına kültürel alana itmiştir (Crouch, 2019). Bunun ürettiği milliyetçi, yabancı düşmanı ve popülist siyaset, neoliberalizmin sınıfsal dinamiğini bulandırır, tartışmalarda ekonomik strateji ve paylaşım göz ardı edilir, kültür, din, milliyetçilik ve ırkçılık ağır basar. Bir başka deyişle, “ekonominin siyasetleştirilmesi, başka her şeyin siyasileştirilmesine yol açar” (Davidson, 2017).

Böyle kısıpaca alınan işçilerin ve “kaybedenler”in talepleri, sağduyuya hitap eden adalet, bireysel liyakat, eşit koşullar, geleneksel haklar, saygı ve kamu yaşamının zorunlu kıldığı dürüstlük gibi görüşlerin vurgulandığı “ahlaki” bir söyleme sarılıp sarmalanmış olarak, ayrıcalıkların geri verilmesi isteklerine yöneldi. Bu tarz siyaset, ilerici ortak kimlik biçimlerini yıkıma uğrattır; aynı zamanda da sağ eğilimlidir, çünkü var olan birikim sistemi içinde bütünleşme, bu sistemin kurallarına saygı ve başat düzeni çiğneyenlere şiddetli tepki isteklerine odaklanır.

Bu süreçler, neoliberalizm çerçevesinde biricik meşru kitle-sel seferberlik biçimi olan yolsuzluk karşıtı güçlerin bir araya

gelmesinde ve ırkçılığa kayarken bile izin verilen biricik ortak kimlik biçimi olan milliyetçiliğin desteklenmesinde apaçık ifadesini bulur. Yüzeysel olarak paylaşılan kimliklerin, değerlerin, ahlak ilkelerinin ve geçmişin kullanıldığı, “öteki”ni dışlamanın temel alındığı *milliyetçilik* ve *ırkçılık*, “kaybedenler”e, kendi deneyimlerini başat ideolojiyle ve ana akım medyada rastlanan abartılı anlatılarla uyumlu olarak ifade etmeleri için genel kabul gören bir çerçeve sunar. Milliyetçilik ve ırkçılık, “kaybedenler”in, neoliberalizmde öteden beri yadsınan öz değerlerini, doğuştan erdemlerini ve ayrıcalıklılarıyla farazi bağlarını yeniden doğrulamalarına, yaşamın başka alanlarında yok edilmiş bir ortaklık duygusunu yeniden yaratmalarına da olanak sağlar. Böylece, “kaybedenler”in, gerçek örselenmelere karşılık vermeleri, düzen bilmez bir devletin yardım ve yataklık ettiği dış güçlerce mağdur edildikleri algısıyla başa çıkmaları için bir fırsat ve hak etmeyen “ötekiler”ce yıllar boyu istismar edildikten sonra bir şeyler kazanmaları için bir yol sunulur.

NEOLİBERALİZMİN SİYASAL PARADOKSU

1980’lerin başı ile 2000’lerin ortası arasında neoliberal demokrasinin yerleşip sağlamlaşması, birikim sistemini pekiştirdi ve muhalefet alanını daralttı. Aynı zamanda da neoliberalizmin ideolojik meşruiyetini zayıflatan ve siyasal yeniden üretimine kitlesel yabancılaşmayı besleyen güçler yarattı.

Yukarıda gösterildiği gibi, neoliberalizm, devletin yeteneklerini zayıflattı, ortak temsil yapılarının içini boşalttı, siyasal alışverişin kapsamını daralttı ve kamu politikasını çoğunluğa karşı katı bir biçimde düşman kıldı. Bu süreçler kaçınılmaz olarak duyarsızlığı ve kuralsızlığı besledi, demokratik siyasetin meşruiyetini aşındırdı, geleneksel partilerin, liderlerin ve kurumların, hem açıkça güçsüz oldukları için, hem de gitgide ticarileşen bir kamusal yaşam yolsuzluk algısını beslediği için,

inandırıcılıklarını yitirmelerine yol açtı. Buna ek olarak, yapısal ekonomik yetersizlikler, neoliberalizmin tüketime yönelik kültürlerinin özendirdiği maddi özlemlerin karşılanamaması sonucunu yarattı (yukarıya bakın).

Bu gelişmeler, neoliberalizm ideolojileriyle çatışmaya girdi. Bu ideolojilerin temelinde, “kaybedenler”in deneyimlerine yabancılaşmış bir devletin “geri çekilmesi”nden alınan destekle, “bireysel haklar”, “seçme özgürlüğü” ve “emellerin gerçekleştirilmesi” kavramları vardır. Ek olarak, gitgide daha açıkça görüldüğü gibi, neoliberalizm, *fiilen*, finansallaşmış bir toplumsal yeniden üretim tarzının, derin bir ekonomik ve toplumsal yeniden yapılanmanın, bireyci bir öznellik dayatmasının ve muhalefetin bastırılmasının devlet eliyle yerine getirilmesine dayanır. Olgun neoliberal toplumlarda, özellikle KFK’den sonra, pek çok insanın durumundaki kötüleşmeyi yansıtır şekilde alevlenen kızgınlıklar ve birbiriyle bağdaşmayan “değişim” talepleri, neoliberal siyasetin aşınmasını şiddetlendirdi. Neoliberal devletler, bu çalkantılı sularda yol alma mücadelesi verirken, siyasal baskı, “mali kemer sıkma”, talep artırıcı politikalar, yatıştırıcı jestler, propaganda, azgın milliyetçilik vb. gibi değişken ve sıklıkla çelişkili yolların çeşitli bileşimlerine başvurmak zorunda kaldı:

[D]ünyanın her yanında devletler, çatışmalı ya da tutarsız unsurlarıyla gerçek anlamda şizofrenik görünen, hayret verici ve görünüşte çelişkili bir kriz yönetimi siyaseti üreten meşruiyet krizlerinin sarmal yükselişyle boğuşmaktadır. (Robinson, 2019, s. 176)

Solun dağılmış olduğu bir ortamda, bu oynak koşullar, neoliberalizme bağlı ama neoliberal demokrasiye inanmayan sistem karşıtı güçlerin yükselişini besledi (aşağıya bakın). Siyasal yaşam, Crouch’un (2020) “postdemokratik” diye tanımladığı bir duruma, yani demokrasi kurumlarının varlığını sürdürdüğü ama yaşam enerjisini ve geçerliğini yitirdiği bir duruma adım adım sürüklendi.

Neoliberalizmin siyasal paradoksu, neoliberal demokrasinin kurumsallaşıp genelleşmesiyle, bizatihi demokrasinin temellerine dinamit konulmuş olmasıdır. Son tahlilde bu paradoksun itici gücü, *kapsayıcı* (seçimli) bir siyasal sistemin, *dışlayıcı* bir birikim sistemini desteklemek için kullanılmasının doğasında yatan gerilimlerdir. Bu çelişki, toplumsallığın ve temsilin kurumsal yapılarının içlerinin boşaltılmasına yol açtı ve hayatın kilit önemdeki yönlerini, demokratik hesap verebilirlikten kopardı.

BAŞVURU KAYNAKLARI

- Ayers, A. ve Saad-Filho, A. (2015), "Neoliberalizme karşı demokrasi: Paradokslar, sınırlamalar, aşkınlık", *Critical Sociology*, 41(4-5), 597-618.
- Ayers, A. ve Saad-Filho, A. (2020), "Biçimsel demokrasinin alacakaranlığı: Birikimin çelişkileri ve neoliberalizmin siyasal krizi", *Journal of Australian Political Economy*, 86, 230-255.
- Boffo, M., Saad-Filho, A. ve Fine, B. (2019), "Neoliberal kapitalizm: Otoriterliğe yöneliş", L. Panitch ve G. Albo (haz.), *Socialist register* içinde (s. 247-270).
- Brown, W. (2015), *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*, Zone Books.
- Crouch, C. (2019), "Postdemokrasi ve popülizm", *The Political Quarterly*, 90, 124-137.
- Crouch, C. (2020), *Post-democracy after the crisis*, Polity Press.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2013), *The new way of the world: On neoliberal society*, Verso.
- Davidson, N. (2017), "Kriz neoliberalizmi ve daimi istisna rejimleri", *Critical Sociology*, 43(4-5), 615-634.
- Fine, B. ve Saad-Filho, A. (2017), "Neoliberalizm hakkında bilmeniz gereken on üç şey", *Critical Sociology*, 43(4-5), 685-706.
- Konings, M. (2018), "Hayek'ten Trump'a: Neoliberal demokrasinin mantığı", *Socialist Register*, 54, 48-73.
- Marx, K. (1852), *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1852/18th-brumaire/>
- Peck, J. ve Tickell, A. (2002), "Neoliberalleşme alanı", *Antipode*, 34(3), 380-404.
- Purdy, J. (2012), *The Roberts Court vs. America*, <https://democracyjournal.org/magazine/23/the-roberts-court-v-america/>
- Robinson, W. I. (2019), "Küresel kapitalist kriz ve yirmi birinci yüzyıl faşizmi: Trump Tantanasının Ötesi", *Science and Society*, 83(2), 481-509.

BÖLÜM 4

NEOLİBERAL DEMOKRASİNİN KRİZİ

Bu bölüm, KFK sonrasında neoliberal demokrasinin eksikliklerini ve krizlerini araştırıyor. Neoliberal demokrasinin siyasal, kurumsal ve başka kırılğanlıkları nedeniyle, 1929’dan beri yaşanan en ağır ekonomik krizin yol açtığı gerilimlerin, toplumda kolay kolay iyileştirilemeyecek derin kırıklar yarattığını gösteriyor. Birçok İKE’de hükümetlerce dayatılan “mali kemer sıkma” önlemleri bu gerilimleri şiddetlendirdi. Bu bağlamda, neoliberal demokrasinin öteden beri süren eksiklikleri, neoliberalizmin otoriter ve radikalleşmiş bir yorumunu savunan “gösterişli” siyasal liderlerin belirmesi için elverişli koşullar yarattı. Bu liderlerin sivrilmesinin ardında hangi koşulların yattığı ve bu liderlerin hangi kısıtlar altında hareket ettiği irdelenince, *otoriterlik paradoksunu* saptamak mümkün olur, yani demokrasinin eksiklikleri, “gösterişli” liderler doğurur ama onların iktidarı, doğası gereği istikrarsızdır ve yeni faşizm biçimlerine alan açar.

KFK’DEN SONRA NEOLİBERALİZM

KFK, neoliberalizmin ikinci (olgun) evresini sona erdirdi ve krizin sonuçlarını, neoliberalizmin aşınan meşruiyeti bağlamında yönetme gereğiyle dikkati çeken üçüncü evreyi

başlattı. Bu aşınma, neoliberalizmin kendi tezleri açısından bile çökmüş olduğunun yaygın şekilde kavranmasından ileri geldi: Neoliberalizm, hızlı ve istikrarlı birikim sağlayamamış, demokrasinin altını oymuş, geliri ve serveti belirli ellerde toplamış, hoş olmayan istihdam örüntüleri dayatmış ve astronomik bedelleri olan, benzeri görülmemiş bir ekonomik felaketi tetiklemişti. Ayrıca, neoliberal siyasal sistemlerin, ilk önce finansı ve zenginleri koruyarak, sonra ise bunun yol açtığı bedelleri ve kayıpları topluma ödeterek, bu çetin sorunlara çarpık bir anlayışla yanıt vermeye yatkın olduğu da açıklık kazandı. Bu koşullarda, “mali kemer sıkma” politikaları ancak baskının şiddeti artırılarak ve yeni dışlama biçimleri devreye sokularak uygulanabilirdi.

KFK, onlarca yıldan beri uygulanan neoliberal reformların ve yaygınlaşan eşitsizliklerin sonucuydu (bkz. Bölüm 2). Milyonlarca işin, evin ve işletmenin kaybıyla başlayarak, başka her şey pahasına finansı kurtarmış olan politikaların bedelini ödeme gerekçesiyle, yıllarca “mali kemer sıkma”yla devam eden yıkıcı eğilimleri meydana salıverdi. Krizin üstüne tüy dikercesine, kemer sıkma politikası, işçilerin tümünü ve kamu sektörünü kapsayan “kaybedenler”i perişan eden sonuçlar doğurdu; çünkü gerçek ücret kayıplarına, refah kesintilerine, devletin yeteneklerini daha da zayıflatan yeni sosyal mühendislik dalgalarına ve toplumsallığı yıkıma uğratan yeni bir sürece yol açtı.

Neoliberal devletlerin KFK sonrası “kaybedenler”in kaygılarına yanıt verme becerisi gösterememesi, önceleri kaya gibi sarsılmaz sanılan politikaların, uygulamaların, siyasal partilerin ve liderlerin etkenliklerini ve geçerliliklerini kaybettikleri algısını pekiştirdi. Koskoca bir seçkin politikacı grubu, kısa süre içinde unutulup gitti: Hillary Clinton, Gordon Brown, David Cameron, Matteo Renzi, François Hollande, Yorgo Papandreu ve başka birçoqları.

Geleneksel siyasal seçkinlerin kontrolü kaybetmesi, “gösterişli” otoriter milliyetçi liderlerin ve yeni bir sağcı hareketler kuşağının kutuplaştırdığı sistem karşıtı güçlere alan açtı.¹ Hissedilen sorunların çözümünü, geleneksel politika dışında aramak gerektiği (çünkü o politikanın etkisiz olduğu görülmüştü), ödünsüz kampanyaları temel almak gerektiği (çünkü kaskatı bir sistemin yanıt vermesini sağlamak için ona daha sıkı biçimde yüklenmek gerekti), mevcut temsil kurumlarının dışında hareket eden bireysel “liderler”in siyasal etkinliği ele almaları gerektiği (çünkü geleneksel kurumlar pratikte etkisiz kılınmıştı) izlenimi zaten arka planda güçlenmekteydi.

Bu arada, birçok siyasal parti, özellikle sosyal demokrat türden olanlar bölündü, küçüldü, hatta çöktü; örneğin, Fransa’da Sosyalist Parti, İtalya’da pek çok merkez sol parti, Almanya’da Sosyal Demokrat Parti ve belki en dramatik olarak, çöküşüyle “Pasoklaşma” teriminin türemesine yol açan Yunan sosyalist partisi PASOK bunların arasındaydı. Sosyal demokrasi küçülürken, hatta silinip giderken, ana akım muhafazakâr partiler, kısmen başat ideolojiyle daha yakın özdeşlik kurmaları, kısmen de sağın, seçimleri kazanmak için yanıltıcı programlardan ve içi boş milliyetçi sloganlardan yararlanmada daha hünérli olması nedeniyle, daha büyük esneklik ve dayanıklılık gösterdi. Ne var ki bu partiler bile gitgide daha çığırtañan milliyetçi ve dışlayıcı programlara yönelmek zorunda kalmış, bu arada yeni kuşak aşırı sağcı partiler ve neofaşist hareketler, söz konusu partilerin sağ çekirdek oylarını tehdit etmeye başlamıştır (Hausermann ve bşk., 2021). Aşırı solun daha önce çökmesi nedeniyle bu süreçler siyasal tayfın keskin şekilde sağa kaymasına yol açmıştır.

Bu bağlamda, yeni (bazen tamamen yeni ama ara sıra siyasetin sınırlarında dolanıp fırsat kollayan) liderler ve hareket-

1 Benzer bir yaklaşım için bkz. Chamayou (2018), Kiely (2018) ve Slobodian (2018).

ler, “kaybedenler”i desteklemek ve KFK’nin faturasını “Wall Street”e ve “kodamanlar”a kesmek için neoliberal devlete, finansa, küreselleşmeye, seçkinlere, yabancılara vb. karşı duruş sergileyince, yeni bir kabul ve inandırıcılık kazandı. Ne var ki onlar da iktidara gelince, şaşmaz şekilde finansallaşmayı derinleştirecek, neoliberalizmin yeni baskıcı biçimlerini dayatacak ve her fırsatta demokrasiyi yozlaştıracaktı. Öyleyse yeni bir “gösterişli” liderler kuşağının yükselişi, olgun neoliberalizmin tipik özelliği olan teknokratik ve dışlayıcı demokrasilerin içlerinin boşaltılmasının sonuçlarından biridir.

Neoliberal demokrasilerin dağılması, Avro bölgesi krizi sırasında sancılı bir şekilde açığa çıktı; Berlin’de ve Frankfurt’ta belirlenen politikaların uygulamaya konulduğundan emin olmak için, çeperdeki ülkelerde seçilmiş hükümetlerin yerini, partisiz teknokrat denilen kişiler (gerçekte, statükoya gönülden bağlı deneyimli siyasal uygulayıcılar) aldı (Kıbrıs’ta, Yunanistan’da, İtalya’da; bkz. Bonefeld, 2017; Nedergaard ve Snaith, 2015; Ryner, 2015). Daha sonra ana akıma aykırı yaklaşımı sayesinde seçilen bir yönetim, seçmenlerini terk etmek zorunda bırakıldı (Yunanistan).

BK’de 23 Haziran 2016’da yapılan referandumu Brexit yanlıları kazanınca ve 9 Kasım’da Donald Trump ABD Başkanı seçilince, rahatsızlık en sonunda merkez NATO ülkelerine de ulaştı. Fransa’da Marine Le Pen, 2017’deki başkanlık seçimlerinin ikinci turuna kaldı; bu seçimi neoliberalizm yandaşı yeni bir partiye liderlik eden alışılmamış politikacı Emmanuel Macron kazandı. Avusturya’da, İsviçre’de ve İskandinavya’da yerlici (*nativist*) popülizm gelişti. AB’nin doğusundaki çevre ülkelerde, özellikle 2015’teki sığınmacı krizinden sonra, en zayıflara saldırmaya odaklı dışlayıcı, yabancı düşmanı ve ırkçı programları temel alan aşırı sağcı politikacılar güçlendi. Bu gelişmeler az çok “temiz” seçimler (Arjantin, Şili, Macaristan,

İtalya, Filipinler, Polonya, BK, ABD), güvenlik güçlerinin desteğiyle anayasal kural ihlalleri (Hindistan, Rusya, Türkiye), yargı-parlamento darbeleri (Bolivya, Brezilya, Honduras, Paraguay), askerî darbeler (Mısır, Tayland), Nikaragua’da ve Venezuela’da ağırlaşan baskılar dâhil, bazı ülkelerde dürüst ya da hileli yollarla otoriter yönetimlerin kurulduğu daha geniş bir sürecin bileşenleriydi.

Müzmin sol düşmanı söylemleri ve eylemleriyle, çoktan ölmüş bir zombi “üçüncü yolculuk”a verdikleri saçma destekle, liberaller ve sosyal demokrasinin bazı kesimleri, “kaybedenler”in sağa yönelmelerini kavramakta tümünden başarısız olmuşlardır. Büyük bir sıkıntı ve inanmazlık içinde bocalayan ana akım politikacılar ve pek sevdikleri akademisyenler, kayba uğramış olanları çoğu kez kavrayış bozukluğuyla, ahlaki çöküntüyle ya da her ikisiyle birden suçlarken, o bireylerin ve toplulukların, neoliberalizm altında yaşadıkları deneyimlere, yol açtığı ekonomik ve siyasal krizlere, yeni birikim sisteminin getirdiği geriye dönük değişikliklere ne denli çarpık olsa da karşılık vermekte olduklarını kabul etmeye yanaşmamışlardır:

Sözde işçi partileri, onlarca yıl boyunca, açıkça sermayeyi emekten çok daha etkili şekilde temsil ettikten sonra, dünyanın her yanında işçiler yüzlerini milliyetçi popülistlere çevirmişlerdir. Faşizmi çağrıştıran tüm eğilimlerine rağmen, en azından bu liderler, yalnızca süslü sözlerle olsa bile, işçi sınıfının çıkarlarını başarıyla dile getirebiliyorlar (Z. Levenson, 2020).

Örneğin BK’de liberal aydınlar, Brexit sonucuna çok şaşırdılar ve inanmak istemediler. Ama Winlow ve bşk.’nca (2017, s. 201-202) belgelendiği gibi, yakın zamanda doğrudan deneyim sahibi olanlar bu sonuca pek öyle şaşırmadılar:

[Y]erleşik işçi sınıfının güvencesiz yaşantısı [ve] katılan tutumlar İngiliz toplumunun neoliberal yeniden yapılanmadan en kötü etkilenmiş kesimlerinin dinmeyen sızıları ve açık yara-

ları ... [B]orç gırtlığınıza çıktı, işiniz güvende olmadığı ve pek az kazandırdığı zaman. Ertesi ay kirayı nasıl ödeyeceğinizi ya da ailenizi nasıl doyuracağınızı bilmezseniz, iyimserlik azalır ve daha karamsar duygular öne çıkar.

Öyleyse, neoliberalizmin siyasal krizi ve “gösterişli” liderlerin yükselmesi, ne bir sapıtmadır ne de ahmaklıktan ileri gelen düzeltilebilir bir anormalliktir. Ayrıca bu, salt Donald Trump’ın (rakipleri Hillary Clinton’dan ve Joe Biden’dan birkaç milyon az oy alarak) seçilmesiyle, Brexit’in (çok az bir oy farkıyla ve neyin *lehine* oylama yapıldığı konusunda görüş birliği sağlama ihtimali olmaksızın) kabul edilmesiyle, Brezilya’da Jair Bolsonaro’nun (tesadüfen olduğu kadar, medya eliyle İşçi Partisi’ne karşı yürütülen çılgın kampanya sayesinde zafer kazanarak) seçilmesiyle ya da başka yerlerde otoriter neoliberal liderlerin yükselmesiyle ilgili bir durum da değildir. Achcar’ın (2021) çok doğru olarak saptadığı gibi:

En son ABD başkanlık seçiminde Donald Trump’ın aldığı yenilgi ne denli önemli olsa da [onun] kaybetmesi, destekçilerinin azalmasından dolayı değil, 2016’nın aksine, Trump’ın neyi temsil ettiği konusunda yanılgı ihtimalinin bulunmadığı ve bu nedenle, ona oy vermenin ne anlama geldiğine ilişkin herhangi bir belirsizliğin bulunmadığı bir zamanda, destekçi sayısını muazzam ölçüde artırmasına (11 milyon daha fazla seçmen kazanmasına) *rağmen* gerçekleşti. Benzer şekilde, bugün küresel düzeyde neofaşizmin sönmekte olduğunu gösteren hiçbir belirti yoktur: Jair Bolsonaro (en azından çok yakın zamana kadar), Narendra Modi ya da Viktor Orbán gibi isimlerin süregiden popülerliği, aşırı sağ pandeminin öngörülebilir gelecekte sönüp gideceğine işaret etmiyor.

Neoliberal demokrasinin krizi, neoliberalizmin önceki evresinde eriştiği başarının sonucudur, finansallaşmanın uğradığı başarısızlığın ve neoliberal ideolojilerin meşruluğunu yitirmesinin yan ürünüdür; KFK’den sonra “kemer sıkma”nın, şid-

detlenen baskının ve ortaya çıkan yeni dışlanma biçimlerinin meyvesidir. Öyleyse bu, birikim sistemi açısından büyük önemi olan sistemik bir krizdir ve üçüncü yolcu neoliberal demokrasiyi ihya etme girişimleriyle bunu “düzeltmek” olanaksızdır. O tren yıllar önce kaçtı.

OTORİTER NEOLİBERALİZM

Otoriter neoliberalizm, yani biçimsel bir demokratik kabuk içinde otoriter yönetim eliyle iliklerine kadar finansallaşmış neoliberalizmin yeniden üretimi, neoliberalizmin üçüncü evresindeki başat siyasal biçimdir.² Bu rejim, demokratik çerçevesini kısmen parçalayıp çıkan ve onun yerine, kapitalizmin doğasındaki despotik eğilimleri öne çıkaran bir neoliberalizm biçimidir. Bu otoriter yönetimlerce izlenen politikalar, “millî” değerlerin, kemer sıkma zorunluluğunun ve “lider”in kaprislerinin ipe sapa gelmez bileşimleriyle haklı gösterilen (az ya da çok açık) baskıcı ve ırkçı neoliberalizm biçimleri etrafında buluşmuştur.

Otoriter neoliberalizm, ne neoliberal demokrasinin bir alternatifi ne de ondan bir sapmadır ve tesadüfen neoliberal olmuş bir otoriter sürünün saygın neoliberal demokrat politikacıları alaşağı etmeleriyle ortaya çıkmış değildir. Birikim sisteminin KFK sonrası otoriter biçimi, destekçilerinin sistem karşıtı söylemlerine rağmen, neoliberal demokrasinin bir meyvesidir: Yani, otoriter neoliberalizm, neoliberal sistemde üretimin, toplumsal yeniden üretimin ve temsil yapılarının *başarılı* yeniden yapılanmasının, içerdği çelişkilerden doğar. Neoliberalizmin geniş tabanlı ekonomik refah sağlayamaması karşısında, amacı, zorba ve baskıcı yönetim biçimleri uygula-

2 Benzer yaklaşımlar için bkz. Bruff (2014, 2016), Bruff ve Tansel (2020), Hendrikse (2018) ve Tansel (2017).

yarak neoliberal ekonomileri, toplumları ve siyasal sistemleri istikrarlı hâle getirmektir (Boffo ve bşk., 2019; Bruff, 2014; Davidson, 2017; Tansel, 2017).

İKE'lerin ve GYE'lerin çoğunda muhalefetin acımasızca bastırılmasında, kişisel özgürlükleri, özel yaşamın dokunulmazlığını ve ifade hakkını çiğneyen yaygın ihlallerde, ABD'nin başını çektiği, amansız ve sıklıkla paramiliterleşmiş polis faaliyetlerinin, izinsiz izleme sistemlerinin, kalabalıklara karşı saldırgan kontrol önlemlerinin, etnik azınlık topluluklarına ve işçi gençliğe karşı polis zorbalığının, uyuşturuculara ve "terörizm"e karşı şüpheli savaşların, göçmenlere ve sığınmacılara karşı hudut denetimi ve başka yollarla yürütülen fiili savaşın eşlik ettiği hapishane-sanayi-askeriye birleşik yapısının durmaksızın genişlemesinde, otoriter neoliberalizmin baskıcı özellikleri açıkça görülür. Bu gelişmeler, Robinson (2019) tarafından, "askerileşmiş birikim" ya da "baskıyla birikim" ifadesiyle ustaca betimlenmiştir. Ama bu otoriter rejimler, biçimsel demokratik uygulamalara genellikle bağlı kalır, düzenli seçim yapmayı ve siyasal çoğulculuk görüntüsünü sürdürür; bu durum hem onların güçlerinin sınırlı olduğunu gösterir, hem de kurdukları iktidarın ve neoliberal birikimi perçinleyen adaletsiz politikaların meşrulaştırılmasına yardım eder (Ayers ve Saad-Filho, 2020).

Öyleyse, otoriter neoliberalizm, özgün bir olgudur. Solun isyanına karşı kapitalizmi korumak için ya da 1930'lardaki faşizm gibi, üretimin uluslararası bütünleşme düzeyinin düşük olduğu bir dönemde ortaya çıkmamıştır; aksine, bu, KFK sonrası neoliberalizmin tipik siyasal biçimidir. İçi boşaltılmış demokrasilerde "kaybedenler"in örgütlenmemiş öfkesinden yararlanmayı ve bir yandan toplumu bölerken, eş zamanlı olarak da geniş kapsamlı dışlamanın ve ayrımcılığın belirlediği milliyetçi, ırkçı ve dinsel temelli ortaklaşma biçimlerini besleyen bir küskünlük politikası uygulamayı ifade eder. Bu gerici seferberlik biçimleri,

toplumsal bütünlüğün ya da ekonomik iyileşmelerin potansiyel bayraktarı olarak meşruiyetini yitirmiş bir devlet bünyesinde ve o devlete karşı ortaya çıkar. Otoriter neoliberalizm, şaşmaz şekilde, meşruiyetini zayıflara saldırarak inşa eder: Yolsuzlukla ya da haksız ayrıcalıklarla mücadele kisvesine bürünerek göçmenlere, sığınmacılara, “hak etmeyen yoksullar”a, devlet memurlarına, kadınlara, eşcinsellere vb. saldırır.

“GÖSTERİŞLİ” LİDERLER

Otoriter neoliberalizmin tipik unsuru olan “gösterişli” liderlerin neredeyse tümü erkektir. Şaşmaz şekilde bunlar kendilerini güçlü gösterir, “dürüstçe” ve sağduyuyla konuşuyor görünürler, oysaki gerçekte çoğu zaman kaba, küstah, bencil, kendini yücelten ve patronluk taslayan tiplerdir. Yüzsüzce ve zorlanımlı bir şekilde yalan söyler, hak etmedikleri erdemlere sahipmiş gibi davranır, apaçık doğruları yalanlar, hiç olmayan “gerçekler” ilan eder, kuşku duyanlara, doğruyu araştıranlara, farklı görüşte olanlara, bilimcilere ve kadınlara hakaretler yağdırırlar. Şaşmaz şekilde alçakgönüllü değildirler, pişmanlık duymazlar ve yaptıkları ne varsa, hezimetle sonuçlanmış, hatta geri tepmiş olsa bile, “dünyada en iyi şey” olduğunu iddia etmekten hiç geri durmazlar. Medyayla planlı kavgalar çıkarırlar; övünülecek bir durum olmasa bile bu onları gündemde tutar ve akıl almaz bir şekilde, genellikle yandaşlarının bağlılığını sıkılaştırır. Bu liderler, çoğu kez, ruh hastalığı değilse bile, yapmacıklı kişilik bozukluğu belirtileri sergiler, devleti ve anayasayı yıkıp yeniden kurma yönünde otoriter emeller beslerler (oysaki pek çok olguda, o devlet ve anayasa, onların iktidar olmalarını kolaylaştırmıştır ve toplumsal düzenin temeline planlı bir şekilde dinamit koyarlarken bile onların ayrıcalıklarını güvence altına alır).

Gösterişli liderler demagoji yaparak küskünlük politikası oluştururlar. İrade gücüyle ve sık sık, benzersiz iş bitiricilikle

“her şeyi yoluna koyma”da eşsiz bir yeteneğe sahip olduklarını öne sürerler; kendileri tipik olarak ayrıcalıklı bir geçmişe sahip olmalarına, kolay yoldan güce ve üne kavuşmalarına, seçkinlerden siyasal bağlılık görmelerine rağmen, reddediyor gibi göründükleri duyarsız “seçkinler”e karşı “halk”ın yanında durduklarını ilan ederler. Gösterişli liderler, “bizim” millete saldırdığını ve “bizim” çalışkan, saf ahlaklı, nicedir acı çeken insanlarımızı incittiğini iddia ettikleri hasım devletler, finans, küreselleşme, seçkinler, uzmanlar, yerleşik çıkarlar, yolsuz politikacılar, ben-cil memurlar, ele geçirilmiş kurumlar, yabancılar vb. gibi saymakla bitmeyen düşmanlara karşı koymak için, siyasetten uzak kişiler olarak karakterlerini ve konumlarını olanca güçleriyle kullanmaya da söz verirler. Ama gerçekte, zayıflara saldırmak için şaşmaz şekilde aşırı sağla uyum içinde hareket ederler. Bunu yaparken, alanda karışıklık çıkarmak ve “kaybedenler”in desteğini kazanmak için milliyetçi sloganlar atar, kültür savaşları kışkırtırlar ve böylelikle, onlara maddi kazanç sağlamadıklarını dikkatlerden kaçıırırlar. Göçmenler (ABD, BK), Müslümanlar (Hindistan), sol (Brezilya), dış ülkeler (Donald Trump’ın ABD’sinde Çin, Meksika, Kanada, Almanya; BK’de Avrupa Birliği), sığınmacılar (AB, BK ve Trump yönetimindeki ABD), bu liderlerin yeğledikleri hedefler arasındadır. Sistem karşıtı söylemlerine rağmen, otoriter liderler iktidara geldiklerinde şaşmaz şekilde neoliberalizmi ve finansallaşmayı yoğunlaştıran programlar (vergilendirme, ticaret, istihdam, finans, sosyal güvenlik, konut, sivil ve siyasal özgürlükler alanlarında gerici politikalar dâhil) uygular, kendi kişisel iktidarlarını pekiştirir ve neoliberal seçkin zümreye gitgide daha çok ayrıcalık verirler; aynı zamanda da tüm muhalefet biçimlerine saldırırlar.

Otoriter neoliberalizm doğası gereği aldatmaya dayanır. “Gösterişli” liderler, köhne düzenle bağları koparmayı amaçlayan dönüştürücü ekonomik, sosyal veya siyasal gündemleri sa-

vunmaz, milleti kendisini ezenlerden kurtarmak için mücadele etmez ya da daha ileri bir kapitalizm biçimini desteklemezler; güçlerini, bir kuvvetler dengesinden ya da karşıt sınıfların çıkarlarının kesişmesinden de almazlar. Aksine, şaşmaz şekilde tutucu politikayı temel alan radikal neoliberal bir program yürütmek amacıyla, kurnazca dolaplar çevirerek, sıklıkla medyaya (yirmi yıl kadar önce var bile olmayan açıkça merkez dışı bir dizi kanala) dayalı pahalı reklamlar yaparak, planlı kışkırtmalara girişerek ve kaba kuvvet kullanarak siyasal iktidarı elde ederler; bu arada da muhalefeti ezmek için devleti ve hukuku kullanırlar. Bu, popülizm, Bonapartizm ya da neoliberal koşullarda faşizm değildir. Bu, daha çok, neoliberal düzende ülkeye özgü fay hatlarını fırsat bilip istismar ederek iktidara gelmiş demagogların, dolandırıcıların ve gözbağcılarının siyasetidir. Ne var ki onların sağında, “kaybedenler”i daha tutarlı ve daha atak bir şekilde temsil etme iddiasında bulunan daha da tehlikeli hareketler yer alır.

Üç payanda, otoriter neoliberalizmin siyasal mantığı için kilit önemdedir. Birincisi, sürekli yeniden üretilen güvensizlik, gerilim ve karışıklık. Dalga dalga gelen ekonomik yeniden yapılanma, toplumsal parçalanma ve geleneksel değerlere, yaşam tarzlarına ve aidiyet biçimlerine yönelik yadsıma adımlarıyla ilişkili toplumsal yönelimsizlik ve şaşkınlık, genellikle abartılı erkeklikten, kadın düşmanlığından ve homofobiden izler taşıyan (ulusal, ırksal, etnik ve/veya dinsel) kavgacı benlik iddialarının öne çıkmasına elverişli bir zemin yaratmıştır. Bu benlik iddiaları, “bir tür avuntu işlevi görebilir bunların (kimlik siyasetinin bu daha da olumsuz biçimlerinin) onaylanması, toplumsal çaresizliğe merhem olur” (Vanaik, 2009, s. 141). Aşırı sağ, güvensizliğe, umutsuzluğa ve yabancılaşmaya dayanarak harekete geçmeyi her zaman iyi becermiştir: Bugünün doyum sağlamadığı ve geleceğin iç karartıcı görüldüğü kriz

zamanlarında, ölküleştirilen bir geçmiş, insanlara güvenlik duygusu sağlayabilir ve umut ışığı olabilir. Yukarıda ortaya konulduğu gibi, özellikle kapitalizmin sistemik alternatiflerinin çökmüş görüldüğü bir zamanda, “kan ve millet” seslenişleri, biricik ortaklaşma biçimi hâline gelebilir (Ayers ve Saad-Filho, 2020; Davidson ve Saull, 2017, p. 711).

İkincisi, insanların kimliğini merkez alan, “biz ve onlar” ya da “dostlar ve düşmanlar” arasındaki ayrımın belirlediği bir tutumla, Schmitt’e özgü bir şekilde siyasal birliğe odaklanma. Bu dünya görüşü, ya göçmenler, sığınmacılar, köktenci İslam, Çin veya AB gibi “dış” unsurlar olarak ya da etnik azınlıklar, yoksullar, bekâr ebeveynler, engelliler, ABD’de “antifa” (faşizm karşıtları) ve Black Lives Matter (BLM) hareketi, Hindistan’da aşağı kastlar, Brezilya’da daha esmer tenliler ve orantısız yoksullar vb. gibi “iç” unsurlar olarak yorumlanan “öteki”lerin insan sayılmamasını doğrudan ima eder. “Gericici milliyetçiliğin ve ırkçılığın şiddet içeren [bu] zehirli karışımı” (Robinson, 2019, s. 169), her durumda, sistemik krizin sorumluluğunu “öteki”lere yükleyen ve genelde kapitalizmin, özelde ise neoliberalizmin dayattığı korkuları ve kaygıları onlara yansıtan psikososyal mekanizma ekseninde döner.

Üçüncüsü, “gösterişli” liderlerin yükselişi, özünde alavere dalavere siyasetiyle ilişkilidir, çünkü bu liderler, yalnızca yerine getirmemekle kalmayacakları bir şeyi vaat etmezler, gerçek niyetleri, vaat ettikleri şeyin tam tersini yapmaktır. “Liderler”, bir yandan “halkları”nın doğuştan erdemlerini tekrar tekrar ilan ederken, aslında bunu yapmakla, kendilerinin kişilik kültürünü (tapınmasını) destekleyen bir gizemciliği beslerler. Neoliberal toplumun entelektüel süprüntüleri (kaçıklar, komplo teorisyenleri, dünya düzdür diyenler, dinci bağınazlar, aşırı serbestlikçiler, her türden ırkçılar ve Naziler), bu otoriter “liderler”in çevresine üşüşürler.

Birbirine yaklaşp kesişen bu baskılar, aşırı sağ ana akım hâline getirmiştir. Merkez sağın ve merkez solun yanıtı ise “nirengileme”nin erdemleri konusunda ısrar etmek, yani daha geniş eğilimlere edilgince uyum sağlamak olmuştur: Bunlar, ırksal kodlu izlekleri söylemlerine dâhil etmiş, göç, suç ve sosyal yardım bağımlılığı konusunda “sertleşmek”ten söz eder olmuş, kapitalizmin önceki evrelerinde solun ve işçi hareketinin kazanmış olduğu piyasa dışı koruyucu güvencelerin geri alınmasında işbirliği yapmışlardır. Öyle yapmakla da alternatif güç olarak kendi meşruiyetlerini yok etmiş ve demokrasinin sinsice zayıflatılması yerine, “gerçek şey”e, demokrasinin otoritercilik tarafından dinamitlenmesine geçerlilik kazandırmışlardır; böylece de merkezçiler, neoliberalizme karşı bir alternatife inanmadıklarını pratikte bir kez daha doğrulamışlardır.

Özetle, neoliberalizmdeki ekonomik ve siyasal krizler, siyasetin kişisel bir nitelik kazanmasını ve siyasal parti yapıları, anayasal denge-denetim mekanizmaları, sendikalar, toplumsal hareketler, hukuk gibi istikrar sağlayıcı kurumları hiçe sayan “gösterişli” liderlerin ortaya çıkmasını desteklemiştir. Bu bağlamda, otoriter neoliberalizmin maddi bir güce dönüşmesi, bir yandan, finansallaşmanın başarısızlığından, neoliberal demokrasinin çürümesinden, başat ideolojilerin ve gerçeği temsil tarzlarının meşruiyetini yitirmesinden doğan bir yan üründür. Öte yandan, tıkanmış tartışma götürmez olan bir sistemi devre dışı bırakmak ve adaletsizce ezildiğini, hak etmeyen “ötekiler”e yenik düştüğünü hissetmekten usanmış insanlara kazanımlar sağlayacak yollar bulmak için kaybedenlerin giriştikleri gitgide çaresizleşen arayışın bir yansımasıdır.

OTORİTERLİK PARADOKSU

Bugün yükselen otoriter neoliberalizm dalgası üç sürecin belirtisidir. Birinci süreç, “yeniden yapılandırılan” neoliberal ekonomilerin uzun süreli yavaşlaması, krizi ve tökezleyen toparlanmasıdır; ki en sonunda bu, COVID-19 pandemisiyle eş benzeri görülmemiş bir buhrana dönüşecekti. İkincisi, olgun neoliberalizm altında temsil kurumlarının dağılması ve biçimsel demokratik siyasal sistemlerin krize girmesidir. Bunlar, KFK’nin ardından meydana geldi ve sonra, birçok ülkede “mali kemer sıkma”yla sonuçlandı. Üçüncüsü, hem kerameti kendinden menkul öz gücüne hem de neoliberalizmin yoğunlaştırılarak yeniden üretimine yürekten bağlı olan yeni bir “gösterişli” politikacı cinsinin başını çektiği aşırı sağ, kitlesel hoşnutsuzluğu çalıp istismar etti.

Bu yapısal kökler dikkate alınınca, otoriter neoliberalizm, kaçınılmaz olarak başarısızlığa uğradıktan sonra ve seçmenler hatalarıyla yüzleşince, “normal” (merkezci, “üçüncü yolcu”, içi boşaltılmış) neoliberal siyasetin, geleneksel seçkinler yönetiminde (yukarıya bakın) geri getirilmesine yol açması gereken gelip geçici bir an olarak görülemez; ve otoriterlik, “gösterişli liderler”in ve destekçilerinin bunu hararetle ilan etmelerine karşın, “neoliberalizmin sonu”na işaret eden bir gelişmedir (örn., West, 2016). Aksine, Abdülfettah es-Sisi’nin, Boris Johnson’ın, Donald Trump’ın, Emmanuel Macron’un, Jair Bolsonaro’nun, Narendra Modi’nin, Recep Tayyip Erdoğan’ın, Rodrigo Duterte’nin, Viktor Orbán’ın ve başka “liderler”in yükselişi, hem *neoliberalizmde siyasal bir krize* hem de KFK’den sonra *yeni bir siyasal normalin* ortaya çıkışına işaret etmektedir.

Yukarıda gösterildiği gibi, otoriter neoliberalizm altında, kitlesel düş kırıklığı, öncelikle, sendikalardan siyasal partilere, çeşitli ana akım iletişim organlarından yargıya kadar uzanan

geleneksel temsil kurumları yoluyla yönlendirilmez. Bunun yerine, oligarşik, zehir dilli ve gitgide sağcılaşan iletişim organlarınınca, çeşitli sosyal medya mecralarınınca, aşırı sağcı örgütler, hareketler ve liderlerce ele geçirilip ifade edilmeye yatkın olmuştur. Bunlar, neoliberalizmin verdiği zararlardan dolayı “ötekiler”i suçlamaları için “kaybedenler”i ikna etmişlerdir; sözde “mağdurlar” ve “suç failleri” ise az ya da çok açık olarak kültürel, dinsel hiyerarşiler ve önceden var olan tarihsel temelli “ırksal” kategoriler aracılığıyla tanımlanmıştır.

Otoriterlik paradoksu, neoliberalizmin ekonomik ve siyasal krizlerinin, siyasetin kişiselleşmesine ve neoliberalizmin radikal bir türünü benimseyip salt kendi kişisel iktidarını gözetten “gösterişli” liderlerin yükselişine katkı yapmasıdır. Böyle liderler, küreselleşmeye ve finansallaşmaya karşı “millî” alternatifler inşa ediyor gibi görünürken, küreselleşmeyi ve finansallaşmayı ilerletir, tüm muhalefet biçimlerine saldırır, seçkin zümrenin onları destekleyen hiziplerine hiç durmadan güç ve kaynak aktarırlar.

Bu politika gündemleri, kaçınılmaz olarak onların siyasal tabanına zarar verir ve otoriter neoliberal rejimleri temelden istikrarsızlaştırır. Toplum gitgide bölünür, ücretler düşme eğilimine girer, vergiler gitgide azalan oranlı nitelik kazanır, toplumsal korumalar aşındırılır, ekonomiler gitgide dengesizleşir ve yoksulluk artar. Kitlesel düş kırıklığı şiddetlenir ve odağı belirsiz bir hoşnutsuzluğu besler; “liderler”, daha sert bir küskünlük politikası izleyerek ve neoliberal demokrasinin (geriye ne kalmışsa) zayıflayan kurumlarınca kontrol edilebilecek ya da edilemeyecek yeni çatışmaları tetikleyerek, bu hoşnutsuzluğu kullanmaya çalışırlar. Ama “liderler”, somut sorunları çözemedikleri ve neoliberalizme bağlı oldukları için, tırmanış dinamiğinden kaçamazlar ya da gitgide popülerlik kaybına uğrarlar. Çareyi, gösteriş siyasetine, [hasımlarındaki] bölünme-

ye ve kendilerini öven demeçlere sığınmakta bulurlar. Siyasal ortam zehirli bir hâl aldıkça, aşırı sağa giderek daha çok alan açılır.³ Bundan anlaşılabacağı gibi, otoriterliğe ve faşizme karşı koymanın en iyi yolu, neoliberalizmi ilerici bir doğrultuda aşmaktır.

BAŞVURU KAYNAKLARI

- Achcar, G. (2021), *How can we revive herd immunity to fascism*, <https://www.thenation.com/article/world/fascism-trump-neoliberalism-capitalism/>
- Ayers, A. ve Saad-Filho, A. (2020), “Bicimsel demokrasinin alacakaranlığı: Birikimin çelişkileri ve neoliberalizmin siyasal krizi”, *Journal of Australian Political Economy*, 86, 230-255.
- Boffo, M., Saad-Filho, A. ve Fine, B. (2019), “Neoliberal kapitalizm: Otoriter yöneliş”, L. Panitch ve G. Albo (haz.), *Socialist register* içinde (s. 247-270).
- Bonefeld, W. (2017), *The strong state and the free economy*, Rowman ve Littlefield.
- Bruff, I. (2014), “Otoriter neoliberalizmin yükselişi”, *Rethinking Marxism*, 26(1), 113-129.
- Bruff, I. (2016), “Neoliberalizm ve otoriterlik”, S. Springer, K. Birch ve J. MacLeavy (haz.), *Handbook of neoliberalism* içinde. Routledge.
- Bruff, I. ve Tansel, C.B. (haz.) (2020), *Authoritarian neoliberalism: Philosophies, practices, contestations*, Routledge.
- Chamayou, G. (2018), *La société ingouvernable: Une généalogie du libéralisme autoritaire*, La Fabrique.
- Davidson, N. (2017), “Kriz neoliberalizmi ve daimi istisna rejimleri”, *Critical Sociology*, 43(4-5), 615-634.
- Davidson, N. ve Saull, R. (2017), “Neoliberalizm ve aşırı sağ: Çelişkili bir kucaklaşma”, *Critical Sociology*, 43(4-5), 707-724.
- Hausermann, S., Kitschelt, H., Abou-Chadi, T., Ares, M., Bischof, D., Kurer, T., van Ditmars, M. ve Wagner, M. (2021), *Transformation of the left:*

3 Davidson ve Saull’a (2017, s. 715-716) göre, “[neo]liberalizm ... aşırı sağın yeniden belirmesine elverişli koşulların yaratılmasına yardımcı olurken, aynı zamanda da aşırı sağ, neoliberalizmin toplumsal, siyasal ve ekonomik etkilerini ırksallaştırma yoluyla, onun belirtileri olarak gördüğü şeylere saldırmaya odaklanmıştır. Öyleyse, neoliberalizmin, ... organik bir boyutu olarak ırkçılığı içermesi anlamında, ırkçılığa neden olması söz konusu değildir; söz konusu olan şey neoliberalizmin, eskiden beri var olan ırksallaştırılmış dayanışma hayallerinin kolayca dirilmesine yardım eden bir kolektif sosyoekonomik güvensizlik üzerine kurulmuş bulunmasıdır.”

The myth of voter losses to the radical right, <http://www.fes.de/cgi-bin/gbv.cgi?id=17385&ty=pdf>

Hendrikse, R. (2018), "Neo-illiberalizm", *Geoforum*, 95, 169-172.

Kiely, R. (2018), *The neoliberal paradox*, Edward Elgar.

Levenson, Z. (2020), *An organic crisis is upon us*, <https://spectrejournal.com/an-organic-crisis-is-upon-us/>

Nedergaard, P. ve Snaith, H. (2015), "Kontrol edemediğim bir nehirde sürüklenirken": Avro bölgesi krizinin hesaba katılmayan ordoliberal sonuçları. *Journal of Common Market Studies*, 53(5), 1094-1109.

Robinson, W.I. (2019), "Küresel kapitalist kriz ve yirmi birinci yüzyıl faşizmi: Trump tantanasının ötesi", *Science and Society*, 83(2), 481-509.

Ryner, M. (2015), "Avrupa'nın ordoliberal çelik kafesi: Eleştirel ekonomi politik, Avro bölgesinin krizi ve yönetilmesi", *Journal of European Public Policy*, 22(2), 275-294.

Slobodian, Q. (2018), *Globalists: The end of empire and the birth of neoliberalism*, Harvard University Press.

Tansel, C.B. (haz.) (2017), *States of discipline: Authoritarian neoliberalism and the contested reproduction of capitalist order*, Rowman & Littlefield.

Vanaik, A. (2009), "Hindistan'da paradigmatik cemaat şiddeti", *Socialist Register*, 45, 141-162.

West, C. (2016), *Goodbye, American neoliberalism. A new era is here*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/17/american-neoliberalism-cornel-west-2016-election>

Winlow, S., Hall, S. ve Treadwell, J. (2017), *The rise of the right: English nationalism and the transformation of working-class politics*, Policy Press.

KISIM III

NEOLİBERAL AYIRICI
ÖZELLİKLERE
SAHİP BİR PANDEMİ

BÖLÜM 5

BİR NEOLİBERAL SAĞLIK KRİZİ

Pandemiler, toplumsal ve tarihsel açıdan özgül olgulardır. Bireyleri, birlikte yaşadıkları, seyahat ettikleri, çalıştıkları ve eğlendikleri topluluklar aracılığıyla etkilerler; buna uygun olarak da pandemilerin, toplumlar tarafından, özgül yerlerde ve anlarda ele alınması gerekir. Pandemilerin izledikleri seyrin tahlili ve çıkarılan uygun dersler de benzer şekilde doğru bağlam içine oturtulmalıdır.

COVID-19 olgusunda sağlık krizi, basitçe, yepyeni bir patojenin [virüsün], buna daha önce maruz kalmamış insanlara tesadüfen bulaşmasından kaynaklanmadı: Soyut bir nüfusu vuran “genel” bir pandemi diye bir şey yoktur. Onun yerine, virüsün özellikleri, içinde yayıldığı ve mutasyon geçirdiği sosyal, ekonomik ve siyasal koşullarla *bir araya gelerek* pandeminin seyrini belirledi. Bu koşullar arasında, yürürlükteki birikim sistemi ve bunun yol açtığı eşitsizlikler, bölünmeler, gerilimler ve krizler; başat siyasal sistemler ve var olan ekonomik, sınai, bilimsel, teknolojik, kurumsal kapasiteler [olanaklar]; yerel yönetimlerden tutun, uluslararası örgütlere kadar farklı yönetim düzeylerinin politika yanıtları; milli(yetçi) efsaneler ile ideolojiler ve başka değişkenler vardır. Bu bölüm, COVID-19’un ekonomi, siyaset, ideoloji ve toplumsal yaşam üzerin-

deki etkisini değerlendirmek için, neoliberalizm ile pandemi arasındaki ilişkiyi ele alıyor. Pandeminin yayılmasını, farklı gruplar ve topluluklar için yarattığı sonuçları, salgınla başa çıkmak için benimsenen politikaları irdeliyor. Bu ilişkileri göz önüne alarak, bunun, *neoliberal ayırıcı özelliklere sahip bir pandemi* olduğunu savunuyor.

NEOLİBERALİZM VE PANDEMİ

Her pandemide bazı ayrıcalıklı bireyler, belki Giovanni Boccaccio'nun *Decameron*'undaki talihli karakterleri ya da genç Isaac Newton'ı (Levenson, 2020) izleyerek, toplumsal ilişkilerden el etek çekip kendilerini korumaya alma çabasına girebilirler. Bu tür bir tepki genelleştirilemez: İnsan toplumları, bireylerin rastgele bir araya toplandıkları kümeler olmaktan çok, kaynaşmış bütünlüklerdir; güvenliklerini sağlamak için dağıtılabilen ve tehlike geçtikten sonra yeniden bir araya getirilebilen yapılar değildir. Demek ki pandemiler, topluluğun tümüne olan etkileri açısından bakılarak daha derinlemesine anlaşılabilir. Benzer şekilde, pandemilere karşı mücadeleyi, özellikle insanların, malların, hizmetlerin ve fikirlerin dolaşımını denetlemek, ekonomik, sosyal ve kültürel üretimi düzenlemek, sağlık ve başka kamu hizmetleri sunmak için devlet gücünden yararlanarak örgütlü bütünlükler hâlinde yürütmek en iyisidir (Snowden, 2020).

Bu bölümde dört tez öne sürülüyor: Birincisi, koronavirüs, küresel neoliberalizmin tehlikeli bir kavşakta bulunduğu, dünyanın ekonomi, finans, siyaset, toplum, çevre, su ve gıda krizlerinden oluşan bir fırtınaya sürüklenmekte olduğu bir dönemde ortaya çıktı. Virüs, hep kısa vadeli kâr peşinde koşan neoliberalizm, kırk yıl boyunca, piyasaların “üstün verimlilik”lerini gözeterik, sağlık hizmetleri dâhil devletin her alandaki ye-

teneklerini tükettikten,¹ üretimin “küresel ölçekte” yeniden yapılandırılması yoluyla sanayisizleşmeye hız verdikten, sözcüklerin büyümesine ve devlet güvencesine dayanan, kırılgan finans yapıları inşa ettikten sonra çıktı ortaya. Kısa vadede ise küresel ekonomi, büyük ekonomiler arasında süregiden döviz kuru uyumsuzlukları, ABD’nin Çin’e karşı ticaret savaşı, ABD önderliğinde İran’a karşı saldırganlık, Ortadoğu’daki ve Kuzey Afrika’daki yıkıcı istikrarsızlık, Latin Amerika’da boydan boya yaşanan ekonomik felaketler vb. nedeniyle, ağır gerilim altındaydı. COVID-19 bu fay hatlarını açığa çıkardı ve ülkeler bundan farklı şekillerde etkilendi.

İkincisi, pandemi kuluçka etkisi yaptı: Zaten açılıp belirmekte olan kriz eğilimlerini ve gelişmeleri hızlandırdı ve yoğunlaştırdı. Özellikle dünya ekonomisi ivme yitirmekteydi, hatta KFK’den sonra bir “Büyük Durgunluk” kapanına sıkışmış sayılabilirdi (bkz. Bölüm 2). Pandemiyle birlikte, kapitalizmin tarihindeki en keskin daralmanın altında ezildi (Elliott, 2020; Romei ve Giles, 2021). Dahası: 2008’den beri neoliberal ekonomiler, benzeri görülmemiş bir borç birikimine tanık olmuştu (Dobbs ve bşk., 2015); pandeminin getirdiği baskılar altında hükümetler, İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana görülen en büyük borç birikimini gerçekleştirdi; öyle ki 2008 cinneti bunun

1 Sağlık konusuna bakalım: “Halk sağlığına yapılan yatırımlar birçok ülkede azalmıştır. ABD’de, 2001’deki şarbonlu mektuplardan sonra algılanan biyolojik teröre karşı hazırlık için kısa süre nakit kaynak aktarıldı. Ama devlet ve federal kurumlar arasındaki Public Health Emergency Preparedness (Halk Sağlığı Acil Hazırlık) Antlaşması için ayrılan parasal kaynak 2002’de yaklaşık bir milyar dolar iken, 2019’da 675 milyon dolara indi. 2008 finans krizinden sonra yapılan yaygın kesintiler, halk sağlığına verilen asgari düzeyde önemi yansıtıyordu. ABD’de hepatit, lejyoner hastalığı ve cinsel yolla ya da içme suyuyla bulaşan hastalıklar artış gösterdi; halk sağlığı uzmanları bu artışı, o dönemde sağlık kuruluşlarında çalışan sayısının beşte bir oranında azaltılmasına bağlıyor ... Avrupa’da da halk sağlığı yatırımları 2008’den sonra hızla düştü. 2019’da bir İngiliz düşünce kuruluşunun yaptığı hesaplama göre, İngiltere’de halk sağlığı harcamaları, sadece 2014’ten beri 870 milyon sterlin azalmıştı; bu yüzden 130.000 kişi ölmüş ve diyabet gibi kronik rahatsızlıklar artmış olabilir; rastlantıya bakın ki bu durum, sizin de COVID-19’dan ölme olasılığınızı artırır” (MacKenzie, 2020, s. 41).

yanında önemsiz kaldı. Otoriter hükümetler, yozlaşan neoliberal demokrasileri zaten kemiriyordu; artık bu hükümetler, yönetimleri altındakileri kontrol etmek, kişisel verilere erişmek, iletişimleri izlemek, hareketleri kısıtlamak, (sözgelimi devlet olanaklarını kullanarak halk sağlığı için bir koruma kalkını inşa etmek yerine) kamu güvenliği bahanesiyle seçili teşebbüs- lere kaynak akıtmak için, benzeri görülmemiş yetkiler elde et- tiler. Çalışma “esnekliği”, neoliberalizme geçişlere koşut olarak artmaktaydı; pandemiyle birlikte, örgütlü emek piyasaları fena halde zayıflatıldı ve özellikle işleri zaten güvencesiz olan işçiler, onları koruyan düzenlemelerin gitgide daha çoğundan yoksun kaldılar. Pandemi geçip gittikten sonra bu kayıpların kendili- ğinden giderileceğine dair bir işaret de yok.

Üçüncüsü, küresel ekonominin aniden darmadağın olması gösterdi ki, en büyük, en zengin, en küreselleşmiş ve ödünsüz neoliberal İKE’ler (ABD ve BK), yeterli koruyucu maske, kişi- sel koruyucu ekipman (KKE) ve solunum aygıtı üretemeyecek durumdaydı. Bu yetersizliklerin nedeni yalnızca talihsizlik, üretim kapasitesinin olmayışı, değişen teknolojiler ya da Çin’in ticaret ve sanayi politikaları değildi. Uzun yıllardan beri uygu- lanan neoliberal politikaların sonuçlarıydı. Ayrı ayrı firmalar, elde edilebildiği kadarıyla kısa vadeli kârlar için kapışırken, ne- oliberal devletler, üniversitelerden tıbbi laboratuvarlara, imalât kapasitesinden spekülâtif finans sistemlerine, parçalanmış emek piyasalarına, dağıtımla ilgili istenmeyen sonuçlara kadar, geniş bir tedarik sistemleri ağını sistemli olarak paramparça ederek yıktı. Bunun yol açtığı eksiklikler, devlet yeteneklerinin yok edilmesiyle ve pandemi sırasında neoliberal hükümetlerin sanayiye, emeği ve özel sermayeyi ortak bir amaç için seferber etmeye istekli olmamasıyla daha bir şiddetlendi. Tüketime ne- oliberal tapınma, yeryüzündeki en zengin ülkelerden bazılarında, süpermarket raflarının boşaldığı, el dezenfektanı, makarna

ve sardalya için insanların yarıştığı, tuvalet kâğıdı için yumruk yumruğa kavgaların çıktığı yakışıksız koşuşturmalar ve itiş kakışlar içinde bir bozgun doruğuna ulaştı. Bunun ardından Çin'in (devlet tasarrufundaki) antiviral ilaçlarının, kişisel koruyucu ekipmanlarının ve solunum aygıtlarının tüm dünyada kapışıldığı bir keşmekeş başladı.

Dördüncüsü, pandeminin izlediği yörünge, büyük ölçüde küresel neoliberalizme özgü birikim yapılarıyla ve süreçleriyle açıklanabilir. Hastalık ilk önce dünyanın en hızlı büyüyen imalât merkezinde, Güney-Orta Çin'de saptandı ve iki yolak boyunca yayılma eğilimi gösterdi: Bu yolaklar, küreselleşmiş üretimin belirlediği Doğu Asya'da, İran'da, Kuzey İtalya'da erken parlama noktaları oluşturan ticaret rotaları² ve yüksek gelirli kişilerin, özellikle Avusturya'daki ve Kuzey İtalya'daki kayak merkezlerinde buluşan, böylece COVID-19'u birçok ülkeye yayan tatilcilerin uluslararası dolaşımıydı.³

Yukarıda genel çizgileriyle anlatılan duyarlılıkların, bulaşma yollarının ve sonuçların birçoğu, doğrudan doğruya bir üretim tarzı olarak kapitalizmden kaynaklandı; diğerlerini ise bir birikim sistemi olarak neoliberalizm ya yarattı ya da şiddetlendirdi; buna karşılık, pandeminin sonuçları, neoliberalizmi alt etmenin potansiyel yolaklarına ışık tuttu.⁴

İNKÂRCILIK VE “SÜRÜ BAĞIŞIKLIĞI”

2020'nin ilk aylarında, özellikle otoriter neoliberal yönetimlerin bulunduğu ülkelerde (ABD'nin, BK'nin, Hindistan'ın ve Brezilya'nın yanı sıra, zengin, askerileşmiş ve hayli bireyci

2 Bkz. Davis (2020a, 2020b), Egger ve Zhu (2021), Lin ve bşk. (2021), MacKenzie (2020, Bl. 2-4), Ming Wang ve bşk. (2006), Moody (2020), Vidal (2020), Wade (2021), Wallace (2016, 2020), Wallace ve bşk. (2020), Zahoore (2020).

3 Bkz. Oltermann (2020), Rudan (2020), Slattery ve bşk. (2020), Walker ve Smith (2020).

4 Pandeminin erken etkilerinin ülke ülke ayrıntılı kronolojisi için bkz. *The Independent Panel* (2021a, 2021b).

bir toplum olan İsveç'te), hükümetlerin "sürü bağışıklığı"nı temel alan bir pandemi stratejisi dayatma girişimleriyle oldukça uzun zaman yitirildi. Bu düşünceye göre, COVID-19'dan ölüm oranının düşük olduğu ve çalışmayanlar arasında yoğunlaştığı varsayıldığı için, her yıl gripte olduğu gibi, koronavirüsün ciddi olarak engellenmeden yayılmasına izin verilmeliydi. Umulan oydu ki bu yumuşak dokunuş stratejisi, toplumun genç, sağlıklı ve üretken üyelerine en düşük maliyetle ve en az ekonomik aksamayla bağışıklık sağlayacaktı.⁵

Sürü bağışıklığı kavramı, kapanmaya bir alternatif sağlayacağı beklentisiyle, çiftlik hayvancılığı alanından koronavirüs tartışmalarına aktarıldı. Can kayıplarını (sıkı uygulama yanında zamanlamaya da bağlı olarak) en aza indireceği kabul edilmesine karşın, kapanmalar, kârlara zarar verirdi ve ayrıca iflah olmaz neoliberalleri belki daha da telaşlandıran bir şey olarak, devletlerin, toplumsal yaşamda yapıcı bir rol oynayabileceklerini gösterirdi (Conn ve Lewis, 2020; Frey, 2020). Paniğe kapılan Batı, sadece birkaç gün içinde, "sağlık" ve "ekonomi" arasındaki sözde ödünleşmeyle ilgili tartışmalara gömüldü. ABD Başkanı Donald Trump, BK Başbakanı Boris Johnson, Hindistan Başbakanı Narendra Modi ile Brezilya Başkanı Jair Bolsonaro'dan oluşan geveze dörtlünün başını çektiği bu tartışmalara, bunların medyadaki destekçileri, iş âlemi, orta sınıf, aşırı serbestlik yanlısı marjinal gruplar, milisler ve gelirlerini inananlara borçlu olan dinsel liderler de destek verdi (bkz. Bölüm 8 ila 11). Sürü bağışıklığını savunanlar, bir şeyler yapmayı çok güçleştiren maliyetleri gerekçe göstererek, kişisel özgürlüğe verdikleri (son derecede seçici) önemi öne sürerek ve

5 Bildirildiğine göre, İngiltere Başbakanı Baş Danışmanı (anlaşılan, kendisinin uydurduğu bir unvan) Dominic Cummings, "sürü bağışıklığının ekonomiyi koruyacağını ve eğer bu, bazı emeklilerin ölmesi demekse, hayıflanmak dışında bir şey yapılamayacağı"nı savundu (Sheridan, 2020). Bu ifade daha sonra yalanlandı; bkz. Bölüm 8. Benzer bir rezaletin yaşandığı ABD olgusu için bkz. Bölüm 9.

demokratik toplumlarda katı kapanma dayatmaları mümkün olmadığı için, pekâlâ pek fazla bir şey yapamayabilecekleri ve pandeminin bir gün “mucize gibi” geçip gideceği tezini öne sürerek, devletin en önemli ödevi olan yaşamı koruma ödevini savsaklamasını haklı göstermeye çalıştılar.⁶

Açıkçası sürü bağışıklığı ısrarının temelinde açgözlülük, hüsnükuruntu, hatalı siyasal değerlendirme, neoliberal ideolojiye akıl dışı bağlılık ve yönetimdeki neoliberallerin bakışıyla, hazineye gereksiz yük olmaktan başka bir işe yaramayan yaşlıların, sağlık riski taşıyanların ya da özel gereksinimleri olanların yaşamları konusunda katı umursamazlık yatıyordu (Cole, 2020; Tilley, 2020). Bu polemik, idari gecikmeleri ve ilk baştaki politika başarısızlıklarını örtmek için bir sis perdesi olarak da işe yaradı. Bu tartışmalar, olasılıkları düşünüp tartarak o acımasız politikayı benimsemeye karar veren sürü bağışıklığı destekçilerinden oluşan bir kitle de ortaya çıkardı. Bunların görüşleri, kısmen katıksız bir açgözlülükle ve kısa vadecilikle (Brooks, 2020), ama aynı zamanda da neoliberalizmde sosyal devletin bozulmasıyla ve sosyoekonomik eşitsizliklerin yayılmasıyla açıklanabilir. Bu sorunlar, birçok işçinin ve küçük işletme sahibinin, kendilerinin ve sevdiklerinin yaşamlarını bekleyen riskler ne olursa olsun, kısa sürelerle de olsa gelir elde etmekten vazgeçmesini olanaksız kıldı. Birçokları kapanmanın ekonomik açıdan felakete yol açacağı sonucuna vararak, COVID-19 riskini göze aldı ve zenginleşmeyi sürdürmek için çalışanlarının *kendi* yaşamlarını tehlikeye atmasını isteyen iş insanlarıyla taktik bir ittifaka girip çalışma “hakkı”nı savundu.

Başka bir deyişle, sürü bağışıklığına ilişkin tezler, can kaybı olarak ödenecek bedele aldırış etmeden, işçilerin kâr üretmeyi sürdürmelerini isteyen sermayenin kısa vadeli çıkarlarını yan-

6 Irish Times (2020). “Sürü bağışıklığı” konusunda neoklasik iktisada dayanan bir tez için bkz. Gourinchas (2020).

sıtmaktan ibaret değildi. Sürü bağışıklığı, İKE’lerde bile emekçi halkın, özellikle de çoğu marjinalleşmiş, en güvencesiz işlerde çalışan yoksulların ve “sefaletten bir ücret çeki kadar uzakta” (Wilpert, 2019) olanların sırtındaki ekonomik gerekleri de yansıtıyordu. Bu maddi gereklerin tahlilinden anlaşılıyor ki, ya “kapanma”yı ya da “sürü bağışıklığı”nı seçme zorunluluğunu pandeminin kendisi dayatmadı; aksine, bu ikilemin nedeni daha önceki siyasal kararlardı. Özgül olarak, devletler bir kez güvenlik ağlarını sökünce ve kamuyu koruma yerine başka öncelikleri yeğleyince, sağlık ile ekonomi arasında başka türlü kaçınılabılır olan bir ikilem yaratır, çaresiz insan kitleleri ise her iki tutumu da destekleyen saflarda yer alır ve ne biri ne de diğeri bütünüyle “doğru” ya da “yanlış”tır.

Sürü bağışıklığı tartışmaları, koronavirüsü bastırmakta kullanılabilir zamanın boşa harcanmasına yol açtı. En sonunda Çin’de, Yeni Zelanda’da, Singapur’da, Vietnam’da ve başka yerlerde elde edilen başarıya ilişkin kanıtların yanı sıra, özellikle orta sınıflardan ve hizmet sektöründe düzenli işi olan meslek sahiplerinden (paradoksal olarak, pandeminin ekonomik ve sağlıkla ilgili sonuçlarından en az olumsuz biçimde etkilenebilecek kesimlerden; al-Gharbi, 2020) gelen yoğun baskılar nedeniyle, en gönülsüz hükümetler bile, hareket kısıtlamaları, sosyal mesafe, maske kullanımı ve birçok yerde kapanma önlemleri getirmek zorunda kaldı. Ne var ki “gönülsüz” hükümetler bu adımları genellikle olabildiğince geç, isteksizce ve kısmen attı, aynı zamanda da karışık mesajlar vererek, anlamsız istisnalarla arapsaçına dönen çapraşık kurallar koyarak, üstüne üstlük uygulamada beceriksizlik sergileyerek ve “normalleşme”ye fazla erken dönerek, kendi politikalarını baltaladılar.⁷ Bu durum, koronavirüsün birbiri ardına gelen ölüm dalgalarıyla yayılma-

7 İnsan hayatı pahasına kârları korumanın maliyetine ilişkin erken ve özellikle duygusuz bir örnek için bkz. Sidera (2020).

sını kaçınılmaz kılacaktı ve ancak kitlesel aşılamayla bu süreç kesintiye uğratılacaktı.

Bazı durumlarda sağlığı korumayla ilgili görevler, daha alt yönetim düzeylerine devredildi, ama onlara yeterli kaynak sağlanmadı, böylece pek az şey yapılabilirdi. “Gönülsüz” ülkelerde COVID-19 test ve izleme çalışmaları da genellikle gelişigüzel yürütüldü ve sağlık hizmeti sunan kadrolar, sıklıkla, yeterli KKE olmadan, altından kalkılamayacak ağır iş yüküyle başa çıkmak zorunda bırakıldı: Profesyonellik adına her gün ölümle burun buruna kalmak cesurca kabul edildi (Assa ve Calderon, 2020; Barrera-Algarín ve bşk., 2020). Zengin ülkelerde, politikacıların sorumsuzluğundan ve neoliberal devletlerin yapısal kusurlarından dolayı, hemşirelerin ve doktorların uyduk maskeler takarak ve atık poşetlerden yapılmış önlükler giyerek kritik durumdaki hastaları tedavi ettiklerini gösteren çarpıcı resimler yayınlandı (Glasser, 2020). Pandemiye yönelik bu yaklaşım, binlerce kişinin ölmesine yol açacak, böylelikle de o neoliberal hükümetlerin, “sürü bağışıklığı”nı yeğleyen anlayışı hiçbir zaman gerçekten terk etmediklerini kanıtlayacaktı; tek yaptıkları, bunu artık el altından uygulamayı seçmeleriydi.⁸

Sosyal mesafe, maske ve kapanma önlemlerinin dünya çapında milyonlarca hayat kurtardığı tartışma götürmez bir gerçektir. Nüfusun bağışıklıktan yoksun olması, hastalığın şiddeti, virüsün yüksek yayılma hızı, dünya sağlık sistemlerinin sınırlı kapasitesi ve 2021’e kadar etkili tedavilerin ya da aşılardan olmaması nedeniyle, maske kullanımının ve kapanma dâhil, farklı biçimlerde sosyal mesafe koymanın, uygulanabilecek en iyi sağlık politikası olduğu her zaman apaçık bir gerçektir. Bunların etkenliği mantık yoluyla inkâr edilemediği için, sürü bağışıklığı davasını sürdürmek genellikle kavgacı politikacılara, ben-

8 Bkz. Cockburn (2020) ve Frey (2020), “İbretlik İsveç olgusu” için bkz. BBC News (2020), Bowman ve Serodio (2020), Claeson ve Hanson (2021), I-SAGE (2020).

cil iş insanlarına, bilim inkârcılarına, komplo teorisyenlerine⁹, aşırı bireycilere, düz dünyacılar, Nazi milislere ve dinci kaçıklara kaldı. Bunlar bazen Tanrı iradesinden, bazen “gelenek”ten ya da “gözbebeğimiz olan özgürlükler”den dem vurdular ve birçoğu pandeminin şiddetini inkâr ettikleri halde, çelişkiye düşmelerine aldırmadan şarlatanca şifalar da önerdiler. Neoliberal hükümetler seçtikleri tıbbi uzmanları bu tartışmalara katılmaya yöneltti; onların görevi, efendilerinin özgürlüğe bağlılığını övmek, ülkenin sağlık sisteminin sergilediği dayanıklılığı selamlamak, ölümün kaçınılmazlığını izleyicilere hatırlatmak ve özgürlük âşığı toplumların kapanmayı düşünmelerinin mümkün olmadığına yemin billah etmektir. O bilimciler, yaşamı hiçe sayarak kârları korumak için dürüstlüklerini terk ettiler (Grey ve Macaskill, 2020).

Mart 2020’nin ortasına gelindiğinde, virüs zaten öyle geniş bir alana yayılmıştı ki, maskeler ve kapanma uygulamaları hâlâ bulaşmayı sınırlayabilecek ve sağlık sistemlerini çökmekten koruyabilecek olsa bile, küresel bir felaket kaçınılmazdı (Wearmouth, 2020). Bu durum bastırma stratejisini benimsemiş olan ülkeler için olumsuz sonuçlar yaratıyordu, çünkü asla bitmeyen bulaşma tehlikesinin yurtdışından sızması nedeniyle, “başarılı” ülkeler, sınırlarını belirsiz bir süreyle kapatmak zorunda kaldı. Buna karşılık Brezilya, Fransa, Almanya, İsrail, İtalya, BK, ABD ve başka ülkeler, ekonomik faaliyetleri yeniden başlatmak için sağlık önlemlerini herhangi bir şekilde gevşetmenin, virüs bir kez kök saldıktan sonra, vaka sayısında sarmal bir yükselmeye yol açacağını ve ölümleri artıracığını, dolayısıyla da daha ileri kapanma önlemlerini gerekli kılacağını keşfedecekti.

Birçok hükümet, kendini, bu ikilemle felç olmuş durumda buldu ve ne başarılı ekonomik politikalar ne de etkili sağlık

9 Kafası karışık ultra solcular, sersemlemiş hippiler ve paranoyaklar bu kategoriye dâhil edilebilir; bkz. Bialasiewicz ve Eckes (2021).

politikaları uygulayabildi (Saad-Filho, 2020a, 2020b, 2021). Ama eğer bazı Asya ülkelerince yürürlüğe sokulan virüs bastırma politikaları daha geniş çapta uygulanmış olsaydı, pandemiden kaçınılabilir, milyonlarca can kurtulur ve dünya ekonomisinin hesap edilemeyen bedeller ödemesi önlenmiş olurdu. Başka bir ifadeyle: “Ekonomik maliyetler” ile “ölü sayısı”nın birbirini ödünlediği varsayımı, karar verme sürecini geciktirdi ve her iki açıdan da daha kötü sonuçlara yol açtı. Virüse karşı erken ve kararlılıkla hareket etme seçeneği, her iki sorunla da aynı anda başa çıkabilir, tüm ülkelerin daha düşük bedellerle daha iyi sonuçlar almasını sağlayabilirdi (Wren-Lewis, 2020). Ne var ki bazı otoriter neoliberal ülkelerin pandemiyle ilgili olarak benimsedikleri yaklaşım, her iki açıdan da en kötüsünü yaşamalarına yol açtı: Gereksiz yere sayısız ölümler ve akla zarar ekonomik kayıplarla sonuçlandı, çünkü ekonomi pandemi sırasında “normal” olarak *işleyemezdi* (Sinclair ve Reed, 2020). Virüsün kökünü kazımaya yönelik atak politikaların en iyi sonuçları verdiği, “sürü bağışıklığı”nın ise işe yaramamaktan bile beter olduğu, yani ağır suç oluşturduğu bol bol kanıtlandı (Oliu-Barton ve bşk., 2021).

EŞİTSİZLİKLER VE PANDEMİ

İnsanların virüse karşı dirençsizliği, kamusal politikalar, yürürlükteki farklılık ve eşitsizlik örüntüleri, pandeminin toplumsal sonuçlarını hep birlikte belirledi. Çok geçmeden anlaşıldı ki COVID-19, farklı toplumsal grupları farklı şekillerde etkilemeye ve her zaman zayıfları orantısız ölçüde cezalandırmaya eğilimliydi. Aynı ülkede, bölgede ya da kentte bile sonuçlar, yalnızca yaşa (COVID-19’dan etkilenebilirliğin en iyi bilinen etmeni hâline gelen unsura) bağlı olarak değil, kazanç durumuna, zenginliğe, istihdama, soya, etnik kökene, cinsiyete, sığınmacılığa, eşzamanlı hastalıklara, özgül gereksinimlere ve

duyarlılıklara, kirlilikten etkilenme durumuna, başka hastalık tetikleyicilerine ve kendini sağlıkla ilgili tehlikelerden koruma yeteneğine bağlı olarak da değişkenlik göstermeye eğilimliydi. Bu toplumsal kırılmalar ve farklılıklar, koronavirüsün topluma giriş yolunu açan gedikler oluşturdu.

Dikkat çekici olarak, pandemi patlak verir vermez, aşırı zenginlerin birçoğu, gösterişli bir havayla yatlarına taşındı ve görkemli bir tecrit deneyimi yaşamak üzere denize açıldı (mürrettebatla birlikte; bkz. Freeman, 2020). Görece zengin olanlar, kumsaldaki, kırsaldaki ya da dağlardaki ikinci evlerine kaçma eğilimi gösterdi. Orta sınıflar, kıpır kıpır çocuklarıyla birlikte evden iş yapar duruma gelirken, ayrıcalıklılara kıyasla sağlık durumları zaten genellikle daha zayıf olan yoksullar, ya kazançlarını tamamen kaybettiler ya da her gün o çok övülen ama şaşmaz şekilde düşük ücretli olan “temel işler”de hemşire, bakıcı, taşıyıcı, otobüs sürücüsü, dükkân sahibi, inşaatçı, süpermarket çalışanı, temizlik görevlisi, teslimat işçisi vb. olarak çalışıp hayatlarını tehlikeye atmak zorunda kaldılar;. Bu arada aileleri ise sıkışık barınaklarında kısılp kaldı. Fiilen gözden çıkarılabilir insan muamelesi gördükleri için, yoksulların, engellilerin, etnik azınlıkların ve diğer ezilen grupların ölüm istatistiklerinde çok yüksek oranda yer almaları şaşırtıcı değildir.¹⁰

Pandeminin sınıfsal ve ırksal etkisi, cinsiyetle ilgili sonuçlarının üstüne tüy dikti; çünkü genellikle kadınlar, emek pazarının daha düşük ve daha güvencesiz basamaklarını doldurur, bakımla ilgili mesleklerde yoğunlaşır, ailelerin, yaşlı ebeveynlerin ve çocukların bakımını ve sorumluluğunu öncelikle üstlenir, yalnızlıktan ve ev işlerinin yükünden daha ağır şekilde

10 Zengin literatürün genel bir değerlendirmesi için bkz. Hattenstone (2020), Kendi (2020), Mackey ve bşk. (2021), Maltur ve bşk. (2021), Marmot ve bşk. (2020), Morales ve Ali (2021), ONS (2021), PHE (2020), Qureshi ve bşk. (2020), Romei (2020), Rosa (2020), Scheiber ve bşk. (2020), Stevano ve bşk. (2020), TUC (2021), Younge (2020).

etkilenirler.¹¹ Ayrıca kadınların evde şiddet görme, istismara uğrama ve ihmal edilme riski arttı, çünkü kapanmalar sırasında, bu eylemlerin failleriyle çoğu kez bir arada yaşamak zorunda kaldılar (Agüero, 2021). Bazı hükümetler yaraya tuz basar gibi, özellikle Doğu Avrupa'dakiler, istenmeyen gebelikleri önleme ve kürtaj hizmetlerine yeni kısıtlamalar getirmek için, olağanüstü COVID-19 yasalarını kullandılar.¹² Pandemi, neoliberalizm altında zaten var olan eşitsizlikleri, bu ve başka yollarla şiddetlendirdi ve bu da demokrasi için zararlı sonuçlar doğurdu (Jolley, 2020).

BAŞVURU KAYNAKLARI

- Agüero, J.M. (2021), "COVID-19 ve yakın eş şiddetinin artması", *World Development*, 137. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105217>
- Al-Gharbi, M. (2020), *Disposable people*, <https://thebaffler.com/latest/disposable-people-algharbi>
- Assa, J. ve Calderon, C. (2020), *Privatization and pandemic: A cross-country analysis of COVID-19 rates and health-care financing structures*, <https://ideas.repec.org/p/new/wpaper/2008.html>
- Barrera-Algarín, E. ve bşk. (2020), "COVID-19 neoliberalizmo y sistemas sanitarios en 30 países de europa: Repercusiones en el número de fallecidos", *Revista Española de Salud Pública*, 94. <https://recyt.fecyt.es/index.php/RESP/article/view/85707>
- BBC News. (2020), *Coronavirus: Sweden's Tegnell admits too many died*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-52903717>
- Bialasiewicz, L. ve Eckes, C. (2021), "Pandemi zamanlarında 'bireysel egemenlik' –Çelişik bir ifade mi?" *Political Geography*, 85. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2020.102277>

11 Örneğin bkz. Dang ve Nguyen (2020), Pereznieto ve Oehler (2021), Summers (2021), Tejani ve Fukuda-Parr (2021), Valentino-DeVries ve bşk. (2020).

12 Bkz. Bijl (2020), "Otoriter hükümetlerin iktidarlarını sürdürmek için pandemiye daha geniş şekilde kötüye kullanmaları" konusunda bkz. Bueno de Mesquita ve bşk. (2021), Gisselquist ve Solanki (2020), Johnson (2021).

- Bijl, M. (2020), *The Covid-19 crisis is exacerbating gender inequalities—But who cares?*, <https://www.socialeurope.eu/the-covid-19-crisis-is-exacerbating-gender-inequalities-but-who-cares>
- Bowman, S. ve Serodio, P. (2020), *Live free and die: Sweden's coronavirus experience*, <https://thecritic.co.uk/live-free-and-die-swedens-coronavirus-experience/>
- Brooks, C. (2020), *Follow the money: Employers are behind the rush to reopen*, <https://www.labornotes.org/2020/05/follow-money-employers-are-behind-rush-reopen>
- Bueno de Mesquita, J., Kapilashrami, A. ve Meier, B.M. (2021), *Human rights dimensions of the COVID-19 pandemic*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response'un isteğiyle yazılan makale, <https://theindependentpanel.org/documents/>
- Claeson, M. ve Hanson, S. (2021), "İşveç'in COVID-19 stratejisine yeniden bakış", *The Lancet*. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)00885-0-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00885-0-1)
- Cockburn, P. (2020), *Britain will seek coronavirus 'herd immunity' covertly or by default—Thanks to the failure of lockdown*, <https://www.independent.co.uk/voices/boris-johnson-coronavirus-testing-nhs-covid-app-herd-immunity-b599887.html>
- Cole, B. (2020), *Brazil Government Aide Says COVID-19's toll on elderly will reduce pension deficit as country's outbreak escalates*, <https://www.newsweek.com/brazil-government-aide-says-covid-19s-toll-elderly-will-reduce-pension-deficit-countrys-1506830>
- Conn, D. ve Lewis, P. (2020), *Documents contradict UK government stance on covid-19 "Herd Immunity"*, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/12/documents-contradict-uk-government-stance-on-covid-19-herd-immunity>
- Dang, H.-A. ve Nguyen, C.V. (2020), COVID-19 pandemisi döneminde cinsiyet eşitsizliği: Gelir, harcama.
- Davis, M. (2020a), *The monster is finally at the door*. <https://mronline.org/2020/03/19/mike-davis-on-covid-19-the-monster-is-finally-at-the-door/>
- Davis, M. (2020b), *The monster enters: COVID-19, Avian flu, and the plagues of capitalism*, OR Books.
- Dobbs, R., Lund, S., Woetzel, J. ve Mutafchieva, M. (2015), *Debt and (not much) deleveraging* (McKinsey Global Institute Report), <https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/debt-and-not-much-deleveraging>

- Egger, P. ve Zhu, J. (2021), "Covid-19 değer zincirlerine nasıl girip çıkıyor ve sonra borsayı nasıl etkiliyor: Çin'e ait veriler", *The World Economy*. <https://doi.org/10.1111/TWEC.13134>
- Elliott, L. (2020), *Dozens of poorer nations seek IMF help amid coronavirus crisis*, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/27/dozens-poorer-nations-seek-imf-help-coronavirus-crisis>
- Freeman, H. (2020), *Billionaires, please back off—We can't all self-isolate on a giant yacht*, <https://www.theguardian.com/fashion/2020/mar/30/self-isolate-giant-yacht-david-geffen-social-media>
- Frey, I. (2020), "Herd immunity" is epidemiological neoliberalizm, <https://thequarantimes.wordpress.com/2020/03/19/herd-immunity-is-epidemiological-neoliberalism/?fbclid=IwAR1S6GyMrklntU7c54CEE MceZOI92Ipf0rIWPCbY2nCKIEu3MCcARoGbOgThe>
- Gisselquist, R.M. ve Solanki, D. (2020), *Coronavirus: Five ways some states have used the pandemic to curtail human rights and democracy*, <https://theconversation.com/coronavirus-five-ways-some-states-have-used-the-pandemic-to-curtail-human-rights-and-democracy-151618>
- Glasser, S.B. (2020), *How did the U.S. end up with nurses wearing garbage bags?*, <https://www.newyorker.com/news/letter-from-trumps-washington/the-coronavirus-and-how-the-united-states-ended-up-with-nurses-wearing-garbage-bags>
- Gourinchas, P.-O. (2020), *Flattening the pandemic and recession curves*, <https://clausen.berkeley.edu/flattening-the-pandemic-and-recession-curves/>
- Grey, S. ve MacAskill, A. (2020), *Johnson listened to his scientists about coronavirus—But they were slow to sound the alarm*, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-britain-path-speci-idUSKBN21P1VF>
- Hattenstone, S. (2020), "The virus piggybacked on racism": Why did Covid-19 hit BAME families so hard?, <https://www.theguardian.com/world/2020/aug/08/the-virus-piggybacked-on-racism-why-did-covid-19-hit-bame-families-so-hard>
- Irish Times. (2020), 'One day, it's like a miracle, it will disappear': Trump on Covid-19, <https://www.irishtimes.com/news/world/us/one-day-it-s-like-a-miracle-it-will-disappear-trump-on-covid-19-1.4370294>
- I-SAGE. (2020), *A closer look at Sweden's response to COVID-19: Independent SAGE Report 15*, https://www.independentsage.org/wp-content/uploads/2020/09/Sweden_case-study-v2.pdf
- Johnson, S. (2021), *Cambodia accused of using Covid to edge towards 'totalitarian dictatorship'*, <https://www.theguardian.com/global-develop>

- ment/2021/apr/19/ cambodia-accused-of-using-covid-to-edge-towards-totalitarian-dictatorship
- Jolley, R. (2020), *The regimes using coronavirus as an excuse to attack press freedom*, <https://www.newstatesman.com/world/africa/2020/03/regimes-using-coronavirus-excuse-attack-press-freedom>
- Kendi, I.X. (2020), *What the racial data show*, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/04/coronavirus-exposing-our-racial-divides/609526/>
- Levenson, T. (2020), *The truth about Isaac Newton's productive plague*, <https://www.newyorker.com/culture/cultural-comment/the-truth-about-isaac-newtons-productive-plague>
- Lin, F., Wang, X. ve Zhou, M. (2021), "Ticaret pandemiyi nasıl etkiliyor? 2003'te ağır akut solunum sendromlarına ilişkin veriler", *The World Economy*. <https://doi.org/10.1111/twec.13127>
- MacKenzie, D. (2020), *COVID-19: The pandemic that never should have happened, and how to stop the next one*, The Bridge Street Press.
- Mackey, C., ve bşk. (2021), "COVID-19'la ilgili enfeksiyonlarda, hastane yatışlarında ve ölümlerde ırksal ve etnik farklılıklar: Sistematiik bir değerlendirme", *Annals of Internal Medicine*, 174(3), 362-386.
- Maltur, R., ve bşk. (2021), "İngiltere'deki 17 milyon yetişkinde SARS-CoV-2 enfeksiyonunda ve COVID-19'la ilgili hastane yatışı, yoğun bakım ve ölüm olaylarında etnik farklılıklar: OpenSAFELY platformuyla yapılan gözlemsel bir kohort çalışması", *The Lancet*, 397 (10286), 1711-1724.
- Marmot ve bşk. (2020), *Build back fairer: The COVID-19 Marmot Review*, <https://www.health.org.uk/publications/build-back-fairer-the-covid-19-marmot-review>
- Ming Wang, ve bşk. (2006), "Kuş gribi kaynağı olarak canlı kuşların bulunduğu gıda marketleri", *Emerging Infectious Diseases*, 12(11), 1773-1775.
- Moody, K. (2020), *How "just in time" capitalism spread COVID-19*, <https://spectrejournal.com/how-just-in-time-capitalizm-spread-covid-19/>
- Morales, D.R. ve Ali, S.N. (2021), "COVID-19 ve etnik azınlıkları etkileyen farklılıklar", *The Lancet*, 397 (10286), 1684-1685.
- Oliu-Barton, M. ve bşk. (2021), *SARS-CoV-2 elimination, not mitigation, creates best outcomes for health, the economy, and civil liberties*, [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(21\)00978-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(21)00978-8/fulltext)
- Oltermann, P. (2020), "Everyone was drenched in the virus": Was this Austrian Ski Resort a COVID-19 ground zero?, <https://www.theguardian.com/world/2020/sep/05/everyone-was-drenched-in-the-virus-was-this-austrian-ski-resort-a-covid-19-ground-zero>

- ONS [Office for National Statistics]. (2021), *Coronavirus (COVID-19) related deaths by occupation, England and Wales: Deaths registered between 9 March and 28 December 2020*, <https://www.gov.uk/government/statistics/coronavirus-covid-19-related-deaths-by-occupation-england-and-wales-deaths-registered-between-9-march-and-28-december-2020>
- Pereznieto, P. ve Oehler, I. (2021), *Social costs of the COVID-19 pandemic*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response'un isteğiyle yazılan makale, <https://theindependentpanel.org/documents/>
- PHE [Public Health England]. (2020), *Disparities in the risk and outcomes of COVID-19*, <https://www.gov.uk/government/publications/covid-19-review-of-disparities-in-risks-and-outcomes>
- Qureshi, K., Kasstan, B., Meer, N. ve Hill, S. (2020), *Submission of evidence on the disproportionate impact of COVID-19, and the UK government response, on ethnic minorities in the UK*, <https://ghpu.sps.ed.ac.uk/ethnic-minorities-covid-19-uk/>
- Romei, V. (2020), *How the pandemic is worsening inequality*, <https://www.ft.com/content/cd075d91-fafa-47c8-a295-85bbd7a36b50>
- Romei, V. ve Giles, C. (2021), *UK suffers biggest drop in economic output in 300 years*, <https://www.ft.com/content/96e19afd-88b3-4e8d-bc3e-a72bd1f60d3c>
- Rosa, S.K. (2020), *Two-thirds of coronavirus deaths are of people with disabilities*, <https://novaramedia.com/2020/07/24/two-thirds-of-coronavirus-deaths-are-people-with-a-disability/>
- Rudan, I. (2020), "İtalya'da ve başka Avrupa Birliği ülkelerinde COVID-19 trajedisine yol açan nedenler silsilesi", *Journal of Global Health*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7125421/>
- Saad-Filho, A. (2020a), *Coronavirus, crisis, and the end of Neoliberalism*, <https://socialistproject.ca/2020/04/coronavirus-crisis-and-the-end-of-neoliberalism/#more>
- Saad-Filho, A. (2020b), "COVID-19'dan neoliberalizmin sonuna", *Critical Sociology*, 46(4-5), 477-485.
- Saad-Filho, A. (2021), "Oyunda sona doğru: neoliberalizmde krizden neoliberalizmin krizlerine", *Human Geography*, 14(1), 133-137.
- Scheiber, N., Schwartz, N.D. ve Hsu, T. (2020), "White collar quarantine" over virus spotlights class divide, <https://www.nytimes.com/2020/03/27/business/economy/coronavirus-inequality.html>
- Sheridan, D. (2020), *No 10 forced to deny claims Dominic Cummings said 'if some pensioners die, too bad'*, <https://www.telegraph.co.uk/politics/2020/03/22/no-10-forced-deny-claims-dominic-cummings-said-pensioners-die/>

- Sidera, A. (2020), *Bérgamo, la Masacre que la Patronal No Quiso Evitar*, <https://ctxt.es/es/20200401/Politica/31884/Alba-Sidera-Italia-coronavirus-lombardia-patronal-economia-muertes.htm>
- Sinclair, I. ve Read, R. (2020), "A national scandal": A timeline of the UK government's woeful response to the coronavirus crisis, <https://bylinetimes.com/2020/04/11/a-national-scandal-a-timeline-of-the-uk-governments-woeful-response-to-the-coronavirus-crisis/>
- Slattery, G., Eisenhammer, S. ve Perobelli, A. (2020), *Imported by the rich, coronavirus now devastating Brazil's poor*, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-brazil-poor/imported-by-the-rich-coronavirus-now-devastating-brazils-poor-idUSKBN22D549>
- Snowden, F.M. (2020), *Epidemics and society: From the Black death to the present*, Yale University Press.
- Stevano, S., Ali, R. ve Jamieson, M. (2020), "Niye temel önemde?" COVID-19 pandemisi sırasında çalışmanın yeniden örgütlenmesi hakkında küresel bir toplumsal yeniden üretim görüşü, *Canadian Journal of Development Studies*. <https://doi.org/10.1080/02255189.2020.1834362>
- Summers, H. (2021), *UK government 'failed to consider gender' in its response to Covid pandemic*, <https://www.theguardian.com/world/2021/may/08/uk-government-failed-to-consider-gender-in-its-response-to-covid-pandemic>
- Tejani, S. ve Fukuda-Parr, S. (2021), *Gender and Covid-19: Workers in global value chains*, <https://ideas.repec.org/p/new/wpaper/2104.html>
- The Independent Panel. (2021a), *COVID-19: Make it the last pandemic*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response'un isteğiyle yazılan makale, <https://theindependentpanel.org/documents/>
- The Independent Panel. (2021b), *COVID-19: The authoritative chronology, December 2019-March 2020*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response'un isteğiyle yazılan makale. <https://theindependentpanel.org/documents/>
- Tilley, L. (2020), *Saying the quiet part out loud: Eugenics and the 'aging population' in conservative pandemic governance*, <https://archive.discover society.org/2020/04/06/saying-the-quiet-part-out-loud-eugenics-and-the-aging-population-in-conservative-pandemic-governance/>
- TUC. (2021), *COVID-19 and insecure work*, <https://www.tuc.org.uk/sites/default/files/2021-04/Covid-19%20and%20Insecure%20Work%20TUC%20template%20report%20130421.pdf>

- Valentino-DeVries, J., Lu, D. ve Dance, G. (2020), *Location data says it all: Staying at home during coronavirus is a luxury*, <https://www.nytimes.com/interactive/2020/04/03/us/coronavirus-stay-home-rich-poor.html>
- Vidal, J. (2020), *Human impact on wildlife to blame for spread of viruses, says study*, <https://www.theguardian.com/environment/2020/apr/08/human-impact-on-wildlife-to-blame-for-spread-of-viruses-says-study-aoe>
- Wade, N. (2021), *The origin of COVID: Did people or nature open Pandora's box at Wuhan?*, <https://thebulletin.org/2021/05/the-origin-of-covid-did-people-or-nature-open-pandoras-box-at-wuhan/>
- Walker, S. ve Smith, H. (2020), *Why has Eastern Europe suffered less from the coronavirus than the west?*, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/05/why-has-eastern-europe-suffered-less-from-coronavirus-than-the-west>
- Wallace, R. (2016), *Big farms make big flu: Dispatches on infectious disease, agribusiness, and the nature of science*, Monthly Review Press.
- Wallace, R. (2020), *Dead epidemiologists: On the origins of COVID-19*, Monthly Review Press.
- Wallace, R., Liebman, A., Chaves, L.F. ve Wallace, R. (2020), *COVID-19 and the circuits of capital*, <https://monthlyreview.org/2020/05/01/covid-19-and-circuits-of-capital/>
- Wearmouth, R. (2020), *Lockdown a week earlier would have halved UK coronavirus death toll, says Neil Ferguson*, https://www.huffingtonpost.co.uk/entry/lockdown-week-earlier-coronavirus-death-neil-ferguson_uk_5ee0f82ec5b66552b9a6e912
- Wilpert, G. (2019), *Over 40% of ABD households are one paycheck away from poverty*, <https://therealnews.com/over-40-of-us-households-are-one-paycheck-away-from-poverty>
- Wren-Lewis, S. (2020), *Who still thinks austerity was a good idea?*, <https://mainlymacro.blogspot.com/2020/04/who-still-thinks-austerity-was-good-idea.html?m=1>
- Younge, G. (2020), *We can't breathe*, <https://www.newstatesman.com/politics/uk/2020/06/we-cant-breathe>
- Zahoor, B. (2020), *Health: Why new viruses continue to spread*, <https://www.dawn.com/news/1546447>

BÖLÜM 6

PANDEMİ SONRASI GERÇEKLER

Bu bölüm, COVID-19'un ekonomi, politika ve başat ideolojiler üzerindeki etkilerini değerlendiriyor. Pandeminin neden olduğu ekonomik daralma, kapitalizmin doğuşundan beri görülen en ciddi boyuta ulaştı. Çöküş hızı baş döndürücüydü ve hükümetlerin çoğunun, en azından ilk başta, KFK deneyimini temel alan olağanüstü durum planları yapmalarına yol açtı. Ne var ki bunun çok daha büyük olduğu ve daha kapsamlı önlemler gerektirdiği çabucak açıklık kazandı. Ekonomi politikası önlemleri buna göre uyarlandı ve tüm ülkeler, farklı yollarla, felaketi denetim altına almayı başardı. Pandemi, neoliberalizmin siyasal sistemleri ve ideolojileri açısından daha ince ama aynı ölçüde yıpratıcı imalar içeriyordu, örneğin bazı liderleri güçlendirdi, diğerlerini ise zayıflattı. Bir o kadar ilginç olarak, pandeminin ideolojik imaları irdelenince, neoliberal düşüncede ve uygulamalarda önemli fay hatlarının bulunduğu görülür.

ŞOKTAN SONRAKİ EKONOMİ POLİTİKALARI

Önceki bölümlerde irdelenen ekonomik ve siyasal dinamiklerdeki (devinimlerdeki) bozulma, COVID-19 nedeniyle iyice ağırlaştı. Pandeminin başlaması, büyük bir ekonomik daralmayı tetikledi (Roubini, 2020; Saad-Filho, 2020; Wolf, 2020). *Komünist Manifesto*'daki ifadeyle söylersek, sapasağlam duran

ne varsa ansızın buharlaştı: İşçiler hastalandığı veya hastalanma korkusuna kapıldığı ya da kentler, bölgeler veya ülkeler kapandığı için üretim tökezledi; ulusaşırı tedarik zincirlerinin kopmasıyla ve sınırların, en azından neredeyse hareket edemez hâle gelen insanlar için, yeniden sıkı korumaya alınmasıyla, “küreselleşme”, keşmekeş içinde tersine döndü. Bazı ülkeler sağlık araç gereçlerine, KKE'lere ve aşılarla ihracat denetimi getirdiği için de ticaret etkilendi; finans ise asla doğrudan kısıtlanmadı (ya işçiler görevlerini yerine getiremez oldukları ya da üretimde kargaşa meydana geldiği için, hem ticaret hem de finans artçı sarsıntılardan zarar gördü). Temel öneme sahip tedarik sistemleri, örneğin otomotiv, hava-uzay ve elektronik sektörlerindeki sistemler, sayısız aksaklığın etkisiyle zayıfladı.

Dünyanın en büyük ekonomileri balon gibi sönerken, bankalar (önemli her şeyde daima en hızlı olduklarından) başta olmak üzere demiryolları, havayolları, havalimanları, turizm sektörü, yardım kuruluşları, gıda ve eğlence, eğitim, perakende, inşaat sektörleri vb. gibi pek çok şirket, ilgili hükümetlerden kurtarılmayı istemek için sıraya girdi; çöküşün sektörlerle göre tam sıralaması ve hızı, ülkeye ve koşullara göre değişiyordu. Bunlar ancak eşitsiz şekilde başarıya ulaştı; örneğin büyük sermaye ve finans hemen koruma altına alınırken, birçok küçük sermaye şirketi, işletme giderlerinden, talep yokluğundan ve kredi kaybından dolayı batıp gidecekti. Günler içinde milyonlarca insan işinden olurken, milyonlarca işletme de çalışanlarını, müşterilerini, tedarikçilerini ve kredi kaynaklarını kaybetti; güvencesiz işlerde çalışan ve neoliberalizmde tipik bir istihdam biçimi olarak, (görünürde) “kendi işinin patronu olan” sayısız işçi, bir anda her şeyini yitirdi. Buna karşılık, lojistik, teslimat, iletişim, sosyal medya ve başka sektörler, çoğunlukla büyük sermayelere yarar sağlar şekilde patlama yaptı. Ekonominin bu yapısal yeniden uyarlanması, borsaların dibe

vurmasına, daha sonra ise kurtarılan sanayilerin ve yeni lider sektörlerin sürüklemesiyle hızla toparlanıp yükselmesine yol açtı (Ghosh, 2020; Toussaint, 2020).

Neoliberalizmin önceki evresinde getirilmiş olan her türlü yasal limiti çok çok aşan ve sarmal şekilde yükselen, dolayısıyla da o limitlerin tamamen keyfi olduğunu gösteren mali açıklar, ekonomik buhrana eşlik etti. Aynı zamanda, ilkesi ya da utanması olmayan neoliberal hükümetler, katı Avusturya ekolü yandaşları ve bağnaz ideologlar, her ne zaman ekonomi dibe vursa şaşmaz şekilde yaptıkları gibi, *sahte* bir Keynesçilik cankurtaranına canhıraş bir çabayla atlayınca ve hükümetlerin özel girişimciliği kurtarmak için ne gerekiyorsa yapmalarını istemeye başlayınca, “mali sıkılık”ın zorunlu olduğuna ve kamu politikasında sınırlamalar gerektiğine ilişkin neoliberal söylemler birdenbire işitilmez oldu. Bunların cırlak kıvırtmaları, TV ekranlarını kapladı ve tüm ana akım medyaya sıçradı; ilgili herkes, devlet müdahalesinin zorunlu olduğunu ve hükümetlerin ancak henüz yapmamış oldukları şeylerden dolayı ayıplanması gerektiğini öne sürüyordu. Anlaşılan kapitalizmi kurtarmak için, neoliberalizm ideologlarının ve satılmış iktisatçılarının çok yakın zamana kadar ya ilke olarak karşı çıktıkları ya da etkisiz veya aşırı külfetli sayarak reddettikleri devlet olanaklarının kullanılmasına gerek duyuldu.

Olağanüstü bir durumda (ve sonuç olarak tüm başka zamanlarda) devletin sıfırdan para yaratabileceği ve “asli” sayıldıkları sürece seçili sektörleri kurtarabileceği kabul edildi (demek ki, ekonominin daha iyi olduğu zamanlarda konut, sağlık, sosyal hizmet, istihdam vb. asli değildi). Koşullar değiştiği ve anılar silikleştiği zaman hiç kuşku yok ki geleneksel söylemlere dönülecektir. O noktada devlet yeniden “kötü” olacak ve kamu hizmetleri başka bir ayıklama dönemine hazır sayılacaktır.

Pandemiyle mücadele etmek için her politika kuralının askıya alınabildiği gerçeği, o kuralların tartışmasız nitelik taşımasına hiçbir zaman niyet edilmediğini düşündürüyor (bu elbette iyi bir şeydir); ama öyleyse, “normal” zamanlarda bunlara niçin gerek duyulduğu ve hangi kuralların, ne zaman, hangi ölçütlerle göre, hangi düzeyde, hangi süreyle kaldırılacağına kimin karar verdiği henüz anlaşılabilmiş değildir. Demek ki “politika kuralları”na ilişkin neoliberal saplantı buraya kadarmış. Sonuç olarak, 2020’de birçok ülkenin mali açıkları, barışta o zamana kadar kaydedilmiş her düzeyi kat kat aştı, çünkü tam da finansı (bir kez daha) kurtarmak, seçili sektörlerin gelir ve kazanç kayıplarını ödünlemek, toplam talebi istikrara kavuşturmak için hükümetlerin yoğun bir mali teşvike ve olağanüstü genişleyen para politikalarına girişmek zorunda kaldıkları bir zamanda, ekonomik faaliyetin bozulması, vergi gelirlerinin çok hızlı düşmesine yol açtı.¹

İlk başta birçok hükümet, özellikle ABD, BK ve Avro bölgesi, KFK’den sonra uygulanan ekonomik politikaları bir çırpıda terk ederek, ek kamu harcamaları ve parasal genişleme yoluyla, genelde sermayeyi, özelde ise finansı destekleme programlarını yeniden başlattı. Ne var ki bu programların yetersiz kaldığı neredeyse anında anlaşıldı: 2020’deki ekonomik afet, 2008’den çok daha geniş kapsamlı, kriz çok daha büyüktü ve kurtarma işlemleri çok daha maliyetli, çok daha karmaşık olacaktı (Sandbu, 2020). Bu durum karşısında, merkez bankaları çabalarına hız verdi ve büyük şirketlere doğrudan finans sağlamaya başladı (Amaro, 2020; Brenner, 2020): Esasen devlet, seçili kapitalistlere koşulsuz olarak para aktarmaya başladı (eğer yolsuzluk, kamu kaynaklarını zimmete geçirmek diye tanımlanırsa,

1 Pandemi sırasında verilen mali destek, yalnızca 2020’de neredeyse 16 trilyon ABD dolarına (küresel GSYİH’nin %15’ine) ulaştı (Levy Yeyati ve Filippini, 2021, s. 3). Pandemi sırasında ekonomi politikası tartışmalarına ve verilen yanıtlara ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. Brodeur ve bşk. (2021).

birkaç olguda bu işletmeler, özel sektörde rezilce bir yolsuzluk örneği vererek bu kaynakları hemen hissedarlarına temettü olarak dağıttılar) (Guida, 2020; Wood, 2020). Sıklıkla vergi kaçırarak milyarderlerin, daha önce uzak durdukları aynı maliyeden parasal destek dilenmelerinin oluşturduğu yakışıksız manzaryı gözlerden gizlemek için, bazı hükümetler, küçük işletmelerin ve işçilerin gelirlerini de desteklemeye söz verdi. Ne var ki bunu genellikle yasak savan bir anlayışla, tereddüt ederek, cimrice, doğrudan doğruya yapmaktan çok işverenleri aracılığıyla ve sık sık, o an ihtiyacı olan herkesi desteklemekten çok, işletmelerin batmasını ve toplam talebin düşmesini önlemek gibi araçsal bir mantıkla uyguladı.

Bu politikalar görüntü olarak bile “serbest piyasalar”la çelişiyordu; finansallaşmanın işlemediğini de üstü örtülü olarak kabul ediyordu. Daha derin bir düzeyde, “helikopter para” özelleştirmesi, devletin, bireysel sermaye devreleriyle ağ gibi iç içe geçtiğini açığa çıkardı, çünkü Merkez Bankaları bu devreleri keyfi olarak kapattı ve doğrudan özel kârlar üretti. Bu arada finansın kendini zenginleştirmeye odaklanmasına olanak tanındı.²

KFK ile 2020’de pandeminin tetiklediği kriz arasında, şokun büyüklüğünden ve politika kanallarından başka iki çarpıcı fark daha vardır. Birinci fark, bu olguların kökenidir; KFK, ABD’de eşik altı (*subprime*) ipoteklere bağlı finansal spekülasyondan kaynaklandığı halde (bkz Bölüm 2), sonraki kriz, ticaret akışlarıyla ve malların, insanların dolaşımıyla bağlantılıydı (bkz. Bölüm 5). Bu anlamda KFK, neoliberal finansallaşmanın sınırlarını gösterirken, korona krizi, küreselleşmenin sınırlarını belirginleştirdi. İkinci fark, KFK’nin, finansı doğrudan kayba uğratmasıydı; bunun aksine, pandeminin kökeni “reel” ekonomide olduğu ve çözüm olarak finans dostu politikalar

2 Fed’in krize verdiği yanıtın zaman akışını Saphir ve Dunsmuir (2020) değerlendirdiler.

benimsendiği için, pandemi, zenginlerin servetine servet katan bir borsa patlamasını tetikledi: Bu beklenmedik kazançlar vergilendirilmeden ya da herhangi bir ortak özveri biçimine başvurulmadan, devletin desteklediği afallatıcı bir finansal şişkinlik süreci yaşandı.

Pandemi, neoliberal ülkelerin çoğunda ekonomik politika çerçevesinin geriye kalan bütünlüğünü de sarstı. Neoliberalizme geçişlerden ve daha da açık olarak KFK'den beri edinilen deneyimler, neoliberalizmin, siyaset alanını sınırladığını ve demokrasiyle uyuşmadığını zaten göstermişti. Pandemi ise neoliberal politikalar ile bizatihi neoliberalizmin hem simgesi hem de kilit uygulama aracı olan mali kemer sıkma arasındaki bağlantıyı kopardı. Tıpkı Wile E. Coyote (çizgi film karakteri kurnaz çakal) gibi, neoliberalizmin, özellikle İKE'lerde benzeri görülmemiş mali teşvikle ekonominin pandemi uçurumundan karşıya geçme olanağına kavuşacağı ve karşı yakada sağlam zemin bulacağı umuduyla yanıp tutuşarak havada koştugu ortaya çıktı. Bir kez karşıya geçilince, ekonomi güvenle toparlanırken, açıkça (2007 öncesi olmasa bile) COVID-19 öncesi mali duruma geri dönmek amacıyla, böyle yapmak için bir gerekçe olmasa bile (Atkinson, 2020), yeni bir "kemer sıkma" uygulaması mümkün olurdu. Mali kemer sıkma, bir kez daha, neoliberalizme güvenilirlik kazandırmaya ve bir disiplin aracı olarak yoksulları, sefalet ve kıtlığa katlanarak, hiç yakınmadan zenginler için servet üretmeye zorlamak amacıyla, toplumsal düzeni yürütmeye yarayacaktı.

Bunun niyet edildiği gibi işlemesi olası değildir. Birincisi, KFK'den sonra uygulanan on yıllık "mali kemer sıkma" bile, ekonomilerin çoğunu *status quo ante*'ye (önceki statükoya) döndürmeyi başaramamıştı. İkincisi, onlarca yıllık neoliberalizmden sonra, Batı ekonomileri zaten kolay ulaşılan meyvelerin tümünü dermişti ve daha fazla refah kesintisi, belki acı-

masız baskı uygulanmasını gerektirebilir, toplumsal dokuyu bozabilir, demokrasi kurumlarını yiyip bitirir ve yönetimin meşruiyetine ölümcül bir darbe indirirdi. Üçüncüsü, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomilerin birçoğu büyük borçlar biriktirmiş olmakla birlikte, o borçlar, sonraki on yıllarda hızlı ekonomik büyüme ve ılımlı enflasyon sayesinde kapatıldı. Bu koşullar artık geçerli değil ve sıfır enflasyonla işleyen durgun ekonomilerde devasa miktarlardaki kamu borcunun nasıl düşeceğini anlamak zordur. Son olarak, “kemer sıkma” ideolojisi bozguna uğramıştır ve milyarlarların pandemi sırasında açıkça devasa kazançlar elde ettiği gerçeği, ayrıcalıklıların durumunu iyileştirmek için “kaybedenler”in neden yine kendilerini feda etmeleri gerektiğini açıklamayı zorlaştırır (Rothwell, 2020; Sharma, 2021). Bu, öngörülemez imalar içeren uzun dönemli bir kriz siyaseti olasılığına işaret eder. Bu vahim koşullar ve arka planda fokurdayan siyasal istikrarsızlık, benzer tercihler başka bir yerde ne uygulanabilir ne de kabul edilebilir olsa bile, ABD Başkanı Joe Biden’ın genişletici politika tercihlerini açıklamaya yardımcı olabilir.

Bu arada kriz dönemleri arasında pek fazla refah umudu doğmaksızın, kapitalizmin finanstan kaynaklanan ağır krizler yaşamaya devam etmesi olasıdır. Kısa vadede bile, korona krizine girilmesiyle birlikte V biçimli hızlı toparlanma vaatleri dillendirilir oldu; buna göre ekonomi, pandemiden ve kapanmalardan dolayı dibe vuracak ama kesinlikle yeniden sıçrama yapacaktı; çünkü işçiler, öz sermaye, piyasalar, finansal yapılar, bilgi birikimi vb. hemen kullanıma hazırды. Ancak bu hiçbir zaman olası değildi: Kriz, tüketimle ve tasarrufla ilgili ciddi sonuçlar yaratacak şekilde, küresel tedarik zincirlerini darmadağın etti, piyasaları çökertti, kredi bağlarını kopardı, beklentileri ve yatırımları zayıflattı, emek piyasalarını allak bullak etti. Kapitalist ekonomiler şoku atlatırdı, ama bu ne kolay ne de çabuk olurdu.

Çok geçmeden V biçimli toparlanma masalının yerini U biçimli bir yörünge aldı; buna göre, ekonomi tamamen, ancak gecikmeli olarak toparlanacaktı. Ancak bu da inandırıcı değildi, çünkü devrenin dip kısmında öz sermaye yıkıma uğradı ve yeni (“yeşil” olması umulan) bir yatırım ve büyüme devresini başlatmak için, beklentilerin önemli ölçüde yükselmesi gerekiyordu. Bir sonraki iyimserlik dalgası, W biçimli bir yörünge üzerine odaklandı; buna göre ekonomi, örneğin peşpeşe pandemi dalgaları nedeniyle (İsrail’de, İran’da, İtalya’da, Güney Afrika’da, BK’de ve başka yerlerde üç, hatta dört dalga meydana geldi) ikinci bir gerilemenin pençesine düşecekti. Bu yaklaşım, basitçe, ekonominin akla yatkın bir sürede tam olarak toparlanması gerektiğini varsayar, ama talebin dibe vurması, pandeminin yol açtığı yapısal ekonomik değişiklikler, maliye ve para politikası değişkenlerinin olabildiğince çabuk istikrara kavuşturulması yönündeki olası baskılar dikkate alınınca, bunun böyle olması için hiçbir neden yoktur. Sonuç olarak, pandemi dalgaları arasında hiçbir yeniden canlanma olmayacaktı. Bunun üzerine iki olasılık ortaya çıktı: Ekonominin dibe vurarak yıllarca durgunluğa saplanıp kaldığı L biçimli bir kötümser yörünge (önceki on yıllarda İKE’lerin çoğundaki aşağı yönlü yörünge nedeniyle akla yatkın bir senaryo) ve pandemiden sonra bazı sektörlerin (özellikle gerçek dünyada, zenginlerin ve teknoloji firmalarının) büyüdüğü, diğerlerinin (örneğin küçük perakendeci sermayelerin, seyahat, turizm, taşıma, eğlence vb. sektörlerinin) ise gerilemeye devam ettiği K biçimli bir toparlanma (Edgecliffe-Johnson, 2020). Gitgide kötümserleşen bu senaryolardan anlaşıldığı üzere, kapitalizm, eskileri uygulamak için bile fikir ve enerji açısından gitgide tükenme yaşıyordu. Bu bağlamda en önemli politika yeniliği, eğer tam olarak uygulanırsa geçici bir kaçış rotası sunabilecek olan ABD’deki “Biden planı”ydı (bkz. Bölüm 9). Ama kitabın yazıldığı tarihte bu henüz belirsizdir.

Son olarak, pandemi belki uzun dönemli üç ekonomik değişiklik yaratabilir. Birincisi, neoliberalizme özgü “esnek” emek piyasaları daha da esnekleşme eğilimi gösterir, örneğin başka seçeneği olmayan işçiler, işten çıkarılıp öncekinden daha kötü sözleşmelerle (yeniden) işe alınabilir. İkincisi, birçok işyeri, özellikle hizmet sektöründe olanlar, günler içinde çevrimiçi çalışmaya geçmek zorunda kaldı, oysa bu geçiş normalde yıllar alırdı. Bu, kaçınılmaz olarak, işçiler uydu mekânlara taşındıkça ya da evden çalışmaya itildikçe, (önceleri hayli pahalı olan) kent merkezlerindeki ofislere bağlanmış sermayenin ciddi ölçüde değer yitirmesini içeren bir başka yeniden yapılanma sürecine yol açacaktır. Öte yandan, evden çalışanları denetlemek için, teknolojiye dayalı yeni disiplin biçimlerine gerek duyulacaktır (Walker, 2021). Üçüncü ve yakından bağlantılı olarak, toplu kullanılan alanlar, salt üretimle ilgili nedenlerden değil, tüketimdeki değişikliklerden dolayı da boşalmaya yüz tutacaktır. Özellikle evden çalışma arttıkça, tüketim de ev alanına kayma eğilimine girerek, toplumsal yeniden üretimin ve ev yaşamının yeniden yapılandırılmasına yol açacaktır.

Sermaye birikiminde ev alanına doğru bu kaymaların, işçilerin özerkliğini genişletme olasılığı yoktur. Aksine, eğilim, işçi sınıfının denetlediği son alanı da sermayenin sömürgeleştirilmesi yönündedir. İşçiler, ilk olarak, sanayi devrimi sonrası fabrikalarda, ofislerde toplanmalarının ve çitle çevirmelerin sonucu olarak, iş yerlerini sermayeye kaptırdılar (Marx, 1976, Kısım VII). İşçiler, daha sonra, büyük ölçekli meta üretimi nedeniyle, ticaretin süpermarketler ve çok katlı mağazalar hâlinde yeniden örgütlenmesinin sonucu olarak, ana cadde-leri ticaret sermayesine kaptırdılar. İşçiler, ondan sonra, ilk kurulduğunda açık olan internetin sanal alanını, Microsoft, Google, Apple, Facebook vb. gibi dev tekellere kaptırdılar. O güçler, pandemiden sonra evleri, çalışma zamanını ve boş za-

manı denetime alıyor, salt iş saatleriyle yetinmeyip günün tamamına egemen olma yönünde ilerliyor ve yeniden üretimin tüm alanlarına el koyuyor.³

SİYASET VE İDEOLOJİ

COVID-19'un ekonomik sonuçlarının hem ağır hem de uzun erimli olacağı önceki bölümlerde gösterildi. Pandeminin hem demokrasi hem de neoliberalizmin ideolojileri ve siyasal meşruiyeti açısından da zor sezilen ama potansiyel olarak çarpıcı sonuçları olacaktır. Kısım I ve Kısım II'de irdelenen krizler bağlamında, bu gelişmeler, birikim sistemiyle ilgili son derece yıkıcı olasılıklar içerebilir.

COVID-19'dan önce bile, demokrasilerin birçoğu zaten gerilim altında işliyordu ve bazı yerlerde açık siyasal sistemler, otoriter neoliberalizmin farklı biçimlerinin saldırısıyla hayli biçimsizleşmişti. O ülkelerin pandemiden de çok daha kolay etkilenebildikleri ortaya çıktı ve bazı hükümetler, kendilerini, mücadele edemedikleri bir afetle kuşatılmış durumda buldu (bkz. Kısım IV). Bu ülkelerde yetersiz hazırlık, kendi yarattıkları zayıflıklar ve kırılganlıklar, politika tutarsızlığı, kurumsal kapasite yokluğu, siyasal isteksizlik, beceriksizlik ve yaratıcı hayal gücünden yoksunluk bir araya gelerek, örgütlenme ve sağlık alanında olağandışı bir kargaşaya yol açtı. Facia Dörtlü (BK, ABD, Brezilya ve Hindistan), otoriter neoliberalizmin yol açtığı büyük yıkımın özellikle canlı örneklerini sunuyor.

Otoriter neoliberalizme sıkı sıkıya bağlı hükümetlerden bazılarının, "sürü bağıışıklığı"nı yeğlemelerine koşut olarak, ilk başta koronavirüse karşı önlem almaktan kaçınmak için bahaneler aradıkları yukarıda gösterildi. Özellikle ABD ve BK

3 Bir irdeleme için bkz. Collinson (2021), Harris (2021), ILO (2020), O'Brien (2020) ve Usborne (2020).

hükümetleri, eylemsiz kalmalarını savunmak için, demokrasi-lerin, virüsü, otoriter rejimler kadar etkili şekilde bastırmaları-nın mümkün olmadığını, çünkü o rejimlerce yurttaşlara uygulan-
 an geniş kapsamlı kontrollerin, Batılı “demokratlar”a belki ölümden bile daha iğrenç geleceğini öne sürdü (Kavanagh ve Singh, 2020; Stasavage, 2020). Siyasal sağ, kapanmaların serbest hareket hakkını çiğnediğini öne sürerek, kapanmalara da karşı çıkmaya eğilimliydi (örneğin bkz. Olson, 2020); oysaki onların asıl kaygısı, yabancıların sağlığını tehlikeye atma pahasına özel şirket kârlarını koruma arzusunun bağlanabilir.

Solun büyük çoğunluğu, ekonomik bedeline bakmaksızın yaşamı koruyacak güçlü önlemlerin alınması için bastırmakla birlikte, bazı grupçuklar ve aykırı akademisyenler, hem baskıcı hem de adaletsiz saydıkları kapanmalara karşı çıktılar (örneğin Agamben, 2020a, 2020b, 2020c, 2020d; Sotiris, 2020; eleştiri için bkz. Dale, 2020). Bu yaklaşımlar, yaşamın korunması açısından savunulamaz niteliktedir. Özellikle halk sağlığı politikaları kaçınılmaz olarak temel özgürlüklere dokunur; ama bu politikalar zaman sınırlı, ölçülü, sıkı sıkıya odaklanmış ve demokratik denetime tabi olabilir, böylelikle devletin yaptığı hak ihlallerine ilişkin genel iddiaları geçersiz kılabilir.

Ne var ki otoriter neoliberaler gerçekte zaten iktidardaydılar. Trajedi iyice derinleştğinde, ölümler gereksiz yere çoğalırken, bazı hükümetler, yetkilerini artırmak, otoriter yönetim tarzlarını sağlamlaştırmak ve ülkede neoliberalizmi yerleştirmek için bunu fırsat bildi. Bunu yapmak için, söz konusu hükümetler sağlıkla ilgili sonuçların suçunu halkın uyumsuzluğuna bağladı, nüfusu izleyip gözetlemek, hareketleri ve yaşam-sal önemdeki malların/hizmetlerin tedarikini kontrol etmek, protestoları bastırmak, temasların ve sağlık durumunun çapraz denetimi bahanesiyle özel iletişimlere engel olmak için olağanüstü yetkiler istedi, kişisel özgürlüklere çeşit çeşit sınırlama-

lar getirdi, istedikleri sonuçlara ulaşmak için bazen askeriye görevlendirdi (Csernaton, 2020). Uygulamada bu yetkilerin kullanılması ve pandemiden sonra iptal edilmesi, her bir çıkar grubunun gücüne bağlı olacaktır; neoliberal devlet üzerinde kurduğu tartışma götürmez hegemonya nedeniyle, genelde sermaye ve özelde finans, yapısal avantaja sahiptir.

Otoriter neoliberal yönetimlerin, sağlık hizmeti sunmada ve nüfusu korumada sergiledikleri başarısızlığa aldırmandan arsızca iktidarı ele geçirmeleri, özellikle BK'de ve ABD'de (tam da KFK sonrası finansın meşruiyetini kaybettiği merkezlerde), o yönetimlerin güvenilirliğini sarstı. Yönetimsel yeterlik iddiasında bulunmak için akla yatkın bir gerekçe gösteremeyen ve kitle desteğini gitgide yitiren bu otoriter hükümetler, ideolojiye, yalanlara ve gitgide sertleşen söylemlere sarılarak iktidara yapıştı (ama bunların Donald Trump'ı kurtarmaya yetmediği anlaşıldı). Bu arada dışarıda dehşet gitgide yayılıyordu, çünkü kuru gürültü ve efelenmeler koronavirüsü etkilemiyordu. Trajedinin şiddeti ve politika bulanıklığı sayesinde, bazı hükümetler mucize tedavi vaatleriyle, doğaçlamalarla ve yüz seksen derecelik politika değişiklikleriyle, geçici de olsa durumu idare etti.

Anayasal demokrasiler baskı altında ezilirken, neoliberalizmin ideolojik çıpaları dört düzeyde hasar gördü. Birincisi, pandemi, tüm toplumsal sorunların bireysel sorumluluklar ve kişisel acı/haz hesapları içinde eritilebildiği neoliberal bireycilik ideolojilerinin bir sahtekârlık olduğunu gösterdi.⁴ Çeşitli renklerdeki katı tutucular çok şaşırsalar bile, her şeye rağmen toplum diye bir şeyin var olduğu anlaşıldı (Saunders, 2020). Pandeminin, bireylerce ele alınamayacak toplumsal bir olgu olduğu (bkz. Bölüm 5) ve toplumsal sorunlarla, becerikli bir kamu sektörünün cebelleşmesi gerektiği açıklık kazandı (el-

4 Neoliberal ideolojiye dair genel bir değerlendirme için bkz. Kiely (2018), Mirowski ve Plehwe (2009).

bette bu, peşpeşe gelen neoliberal yönetimlerin devleti sürekli eleştirdiği, zayıflattığı ve budadığı onlarca yıldan sonra hoş olmayan bir gelişmeydi). Nasıl ki tek başlarına bireyler, ülkelerini salgından koruyamaz ya da hastalanınca kendilerine bakamazlarsa, yalnızca devlet, ekonomik çöküşü denetim altına alabilir, koskoca ekonomik sektörleri kurtarabilir, ekonomi durduğunda gelir akışlarını güvenceye alabilir, kapanma önlemleri uygulayabilir, sağlık hizmetlerine kaynak sağlayabilir, aşı geliştirme çalışmalarını finanse edebilir ve genel aşılama kampanyalarını yönetebilir. Son olarak, milyonlarca can kaybına yol açması kaçınılmaz olan “sürü bağışıklığı”nın ezici bir çoğunlukla reddedilmesi, kapitalizmin kâr hırsının ne denli insanlık dışı olduğunu gözler önüne serdi.

İkincisi, aile bütçeleri ile devlet bütçesi açıkları arasında kurulan sahte benzerliklere dayanarak “mali kemer sıkma”nın zorunlu olduğunu savunan neoliberal uydurmaların yanlışlığı kanıtlandı. KFK’den sonra ve çok daha büyük bir güçle pandemiden sonra uygulamaya konulan ekonomi politikaları, devletin sıfırdan para yaratabildiğini gösterdi; yani belirli koşullarda sihirli bir para ağacı vardır ve onun meyveleriyle aileler, seçili işletmeler ve koskoca sektörler kurtarılabilir.

Üçüncüsü, kârları, “tutumluluk”un ve “risk alma”nın ödülü gibi sunan kapitalist masalların tamamen yanıltıcı olduğunu pandemi gösterdi. Pandemide şans ve devletin açık tuttuğu ekonomik kanallar kârları belirledi; genellikle de zaten büyümekte olan alanlarda faaliyet gösterenler, yani telekom, teknoloji, lojistik, teslimat şirketleri, çevrimiçi platformlar ve benzer alanlar bundan yarar sağladı; perakende, eğlence, taşıma, seyahat, turizm vb. gibi alanlar ise ağır kayıplara uğradı. Milyarderler devletin borsaya verdiği destekten kâr elde ederken, küçük sermayeler ve güvencesiz işçiler genellikle ağır kayıplara uğradı (Collins ve bşk., 2020; Rushe, 2020).

Dördüncüsü, pandeminin yol açtığı gerilimler, “gösterişli” otoriter liderlerin tipik özelliği olan çatışma siyasetiyle ilişkili bilim karşıtı görüşlerin yayılmasını kolaylaştırdı. Ana akım politikacılar, heyecanlı akademisyenler, satın alınmış uzmanlar ve bencil piyasa vurguncuları, yıllarca, neoliberalizmi ve kurumlarını övmek, mümkün olan tüm dünyalar içinde en iyisinin bu olduğunu ilan etmek, somut sonuçlara aldırma-sızın “hiçbir alternatifin olmadığı”nı ısrarla vurgulamak, aynı zamanda da alternatif görüşleri ve “kaybedenler”in deneyimlerini küçümseyip önemsizleştirmek için, medyaya erişim ayrıcalıklarını kullandılar. Ayrıca, neoliberalizmi geçerli kılmaya yarayan bireycilik ve “tercih” ideolojilerini de tekrarlayıp durdular ve bunları “bilimsel doğrular” olarak sundular. O sloganlar, masallar ve yalanlar, yavaş yavaş yerleşerek, kabul edilmiş bilgilere karşı yıkıcı bir kitlesel kuşkuculukla ve siyasete, akademik araştırmaya, hatta ana akım medyanın kendine karşı derin bir tiksintiyle sonuçlandı.

En sonunda, hedef kitleler, yaşamın her alanında kendilerini (daha eski kuşak tutucuları temel alan ABD Başkanlık Danışmanı Kellyanne Conway’ın ölümsüz sözleriyle) “uzmanlar”dan kopmuş hissettikçe ve ne denli mantıksız, akıl dışı ya da komplo niteliğinde olsa bile “alternatif doğrular”a inanma hakkına sahip olduğu kanısına kapıldıkça, bireysel egemenliğe dayalı neoliberal tapınma, *doğrunun bireyselleştirilmesini* besledi. Diğer bir deyişle, başkalarının kanısına kulak asmadan sevdiğim mısır gevreği markasını seçebildiğime göre, Dünya’nın düz olduğuna, koronavirüsün bir şaka olduğuna, aşılardan işe yaramadığına, ABD’yi sübyancı zamparaların yönettiğine de inanabilirim. Benzer şekilde, eğer denetim altına alınmazsa, jeostatik (sabit) uyduları, uzun mesafe taşımacılığını, interneti, istatistiksel tıbbı, su işleme/arıtma tesislerini ve başka pek çok şeyi kül edecek kesinliklerin ateşiyle, bana hiç

kimse maske, sosyal mesafe ya da kapanma dayatamaz vb. Bu arada aşı karşıtlarından, düz dünyacılar ve bağnaz dincilerden oluşan marjinal gruplar, büyük kişisel risk içeren komik davranışlarla pandemiyi inkâr etti,⁵ kanıtlanmamış ilaçlara dayanan mucize tedaviler pazarladı ya da Brezilya Başkanı Jair Bolsonaro'yla birlikte dua edip perhiz yaptı (Phillips ve Phillips, 2020).⁶

BAŞVURU KAYNAKLARI

247. (2020), *Prefeito bolsonarista, para quem a cura da Covid-19 viria de igrejas, é internado em hospital de luxo com a doença*, <https://www.brasil247.com/regionais/sudeste/prefeito-bolsonarista-para-quem-a-cura-da-covid-19-viria-de-igrejas-e-internado-em-hospital-de-luxo-com-a-doenca>
- Agamben, G. (2020a), *The invention of an epidemic*, <http://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/>
- Agamben, G. (2020b), *Clarifications*, <https://itself.blog/2020/03/17/giorgio-agamben-clarifications/>
- Agamben, G. (2020c), *Biosecurity and politics*, <https://medium.com/@ddean3000/biosecurity-and-politics-giorgio-agamben-396f9ab3b6f4>
- Agamben, G. (2020d), *Requiem for the students*, <https://medium.com/@ddean3000/requiem-for-the-students-giorgio-agamben-866670c11642>
- Amaro, S. (2020), *European Central Bank takes its pandemic bond buying to 1.35 trillion euros to try to prop up economy*, <https://www.cnbc.com/2020/06/04/european-central-bank-ramps-up-its-pandemic-bond-buying-to-1point35-trillion-euros.html>
- Atkinson, A. (2020), *George Osborne, architect of U.K. Austerity, says new cuts needed post-crisis*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-20/architect-of-u-k-austerity-says-retrenchment-needed-post-crisis>
- Brenner, R. (2020), "Tırmanan yağma", *New Left Review*, 123, 5-22.

5 Bu her zamanıyi sonuçlanmadı; örneğin bkz. 247 (2020), France24 (2020), Maqbool (2020), Risess (2020) ve Torres (2020).

6 Arjantinli oyuncu ve yönetmen Ricardo Darín, "salaklık pandemisiyle mücadele etmek çok zor" diyerek, bunu özlü bir dille anlattı (Conti, 2020).

- Brodeur, A., Gray, D., Islam, A. ve Bhuiyan, S. (2021), "COVID-19 ekonomisine ilişkin bir literatür değerlendirmesi", *Journal of Economic Surveys*. <https://doi.org/10.1111/joes.12423>
- Collins, C., Ocampo, O. ve Paslaski, S. (2020), *Billionaire Bonanza*, <https://ips-dc.org/wp-content/uploads/2020/04/Billionaire-Bonanza-2020.pdf>
- Collinson, A. (2021), *The new class divide—How Covid-19 exposed and exacerbated workplace inequality in the UK*, <https://www.tuc.org.uk/blogs/new-class-divide-how-covid-19-exposed-and-exacerbated-workplace-inequality-uk>
- Conti, J. (2020), *Ricardo Darín em entrevista disse: "É muito difícil lutar contra a pandemia de imbecis"*, <https://www.contioutira.com/ricardo-darin-em-entrevista-disse-e-muito-dificil-lutar-contra-a-pandemia-de-imbecis/>
- Csernaton, R. (2020), "Yeni olağanüstü durumlar: COVID-19 döneminde tekno yönetim normalleşmesi", *Global Affairs*, 6(3), 301-310.
- Dale, G. (2020), *Lockdown politics: A response to panagiotis sotiris*, <https://www.historicalmaterialism.org/blog/lockdown-politics-response-to-panagiotis-sotiris>
- Edgecliffe-Johnson, A. (2020), *Corporate America experiences 'K-shaped' recovery*, <https://www.ft.com/content/258b74d8-6bac-47e5-a675-8f091b25db3e>
- France24. (2020), *Israel health minister under fire over ultra-Orthodox COVID-19 crisis*, <https://www.france24.com/en/20200408-israel-health-minister-under-fire-over-ultra-orthodox-covid-19-crisis>
- Ghosh, J. (2020a), *The pandemic and the global economy*, https://www.dissent-magazine.org/online_articles/the-pandemic-and-the-global-economy
- Guida, V. (2020), *Companies shed workers, paid dividends after getting Fed aid, panel finds*, <https://www.politico.com/news/2020/09/23/companies-shed-workers-paid-dividends-after-getting-fed-aid-panel-finds-420537>
- Harris, J. (2021), *Homeworking sounds good—Until your job takes over your life*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/mar/07/homeworking-job-takes-over-life-office-grind-remote-working>
- ILO. (2020), "Covid-19 ve çalışma dünyası: Etki ve politika yanıtları", *ILO Monitor*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf
- Kavanagh, M.M. ve Singh, R. (2020), "Pandemiye yanıtta demokrasi, kapasite ve zorlama: Karşılaştırmalı siyasal perspektiften COVID-19", *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 45(6), 997-1012.
- Kiely, R. (2018), *The neoliberal paradox*, Edward Elgar.

- Levy Yeyati, E. ve Filippini, F. (2021), *Social and economic impact of COVID-19*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response'un isteğiyle kaleme alınan makale, <https://theindependentpanel.org/documents/>
- Maqbool, A. (2020), *Coronavirus: Pastor who decried 'hysteria' dies after attending Mardi Gras*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-52157824>
- Marx, K. (1976), *Capital* (C. 1), Penguin.
- Mirowski, P. ve Plehwe, D. (haz.) (2009), *The road from Mont Pèlerin: The making of the neoliberal thought collective*, Harvard University Press.
- O'Brien, H. (2020), *What's behind the headlines demanding a return to the office?*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/sep/01/office-workers>
- Olson, W. (2020), *Are the lockdown orders constitutional?*, <https://www.cato.org/publications/commentary/are-lockdown-orders-constitutional>
- Phillips, T. ve Phillips, D. (2020), *Bolsonaro dragging Brazil towards Coronavirus calamity, experts fear*, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/12/bolsonaro-dragging-brazil-towards-coronavirus-calamity-experts-fear>
- Rothwell, J. (2020), *The unequal distribution of economic damage from COVID-19*, <https://news.gallup.com/opinion/gallup/311714/unequal-distribution-economic-damage-covid.aspx>
- Roubini, N. (2020), *Coronavirus pandemic has delivered the fastest, deepest economic shock in history*, <https://www.theguardian.com/business/2020/mar/25/coronavirus-pandemic-has-delivered-the-fastest-deepest-economic-shock-in-history>
- Rushe, D. (2020), *Making billions v making ends meet: How the pandemic has split the US economic in two*, <https://www.theguardian.com/us-news/2020/aug/16/us-inequality-coronavirus-pandemic-unemployment>
- Saad-Filho, A. (2020), "COVID-19'dan neoliberalizmin sonuna", *Critical Sociology*, 46(4-5), 477-485.
- Sandhu, M. (2020), *Huge fiscal spending is needed to fight the Coronavirus downturn*, <https://www.ft.com/content/9963f71e-67b2-11ea-800d-da70cff6e4d3>
- Saphir, A. ve Dunsmuir, L. (2020), *Timeline: Fed's response—Pandemic downturn vs financial crisis*, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-fed-timeline/timeline-feds-response-pandemic-downturn-vs-financial-crisis-idUSKCN21R2BC>
- Saunders, R. (2020), *"There is such a thing as society": Has Boris Johnson repudiated thatcherism?*, <https://www.newstatesman.com/politics/uk/2020/03/boris-johnson-thatcher-society-no-such-thing-policies>

- Sharma, R. (2021), *The billionaire boom: How the super-rich soaked up Covid cash*, <https://www.ft.com/content/747a76dd-f018-4d0d-a9f3-4069bf2f5a93>
- Sotiris, P. (2020), "Kapanmanın ötesini düşünmek: Demokratik bir biyopolitika olanağı üzerine", *Historical Materialism*, 28(3), 3-38.
- Stasavage, D. (2020), "Demokrasi, otokrasi ve olağanüstü durum tehditleri: Son bin yılın öğrettiği COVID-19 dersleri", *International Organization*, 74, 1-17.
- Torres, E. (2020), *30-year-old dies after attending 'COVID party' thinking virus was a 'hoax'*, <https://www.abc15.com/news/coronavirus/30-year-old-dies-after-attending-covid-party-thinking-virus-was-a-hoax>
- Toussaint, E. (2020), *The capitalist pandemic, coronavirus and the economic crisis*, <http://internationalviewpoint.org/spip.php?article6458>
- Usborne, S. (2020), *End of the office: The quiet, grinding loneliness of working from home*, <https://www.theguardian.com/money/2020/jul/14/end-of-the-office-the-quiet-grinding-loneliness-of-working-from-home>.
- Walker, P. (2021), *Call centre staff to be monitored via webcam for home-working "infractions"*, <https://www.theguardian.com/business/2021/mar/26/teleperformance-call-centre-staff-monitored-via-webcam-home-working-infractions>
- Wolf, M. (2020), *The world economy is now collapsing*, <https://www.ft.com/content/d5f05b5c-7db8-11ea-8fdb-7ec06edeef84>
- Wood, Z. (2020), *Tesco defends £635m dividend payout after coronavirus tax break*, <https://www.theguardian.com/business/2020/apr/08/tesco-sales-up-30-per-cent-because-of-pre-lockdown-stockpiling-coronavirus>

KISIM IV

AFET ÜZERİNE OLGU
İNCELEMELERİ

BÖLÜM 7

ÇOK NEOLİBERAL BİR TRAJEDİ

COVID-19 pandemisi, neoliberal bir bağlamda patlak verdi, ama aynı zamanda da ulusal ortamlarda ve belli siyasal koşullarda gelişti. Bu koşullar hükümetlerce verilen tepkileri hem yapısal olarak (COVID-19'un etkisi ve tedavi olasılıkları Küresel Kuzey'de ve Küresel Güney'de çok farklıydı) hem de somut duruma uygun olarak şekillendirdi (aylar önce bir seçim yapılmış olsaydı, pandemiye karşı koyma yeteneğine sahip ya da düpedüz inkârcılığı seçmiş liderler iktidara gelebilirdi). Bu bölüm, o sınırlamaları irdeliyor ve sonraki bölümlerde tekil ülkelere ilişkin olarak yapılacak daha ayrıntılı bir irdelemeye zemin hazırlıyor.

KUZEY'DE VE GÜNEY'DE COVID-19

Pandemi, Küresel Kuzey'de eşi benzeri görülmemiş bir ekonomik çöküntüyü tetikledi. Üretim, ticaret ve istihdam çökererek, on milyonlarca insan için yıkıcı sonuçlar doğurdu. Üretim ve finans birçok ülkede felce uğradı, borçlar artık çevrilemez oldu. Borsalar dibe vurdu ve on milyonlarca işçi ya tümünden işini kaybetti ya da büyük bir belirsizliğe sürüklendi. Bu arada Batılı hükümetlerin birçoğu krize yanıt vermekte beceriksizce davrandı, boşa zaman harcadı ve yönetimin temel görevini,

yani halkı ve geçim kaynaklarını koruma görevini pek umursamadığını bol bol gösterdi. Facia Dörtlü, felaketin ön safında yer aldı.

Batılı ülkelerin ve Doğu Asya ülkelerinin çoğu, çok yavaş ilerleyen bir süreçte, QE (parasal genişleme), bütçe harcamaları, değişik düzenlemeler, transferler, hareket kontrolleri, sosyal mesafe, kapanma, kitlesel testler, hastanede bakım, en sonunda da kitlesel aşılama gibi yöntemlerin farklı bileşimlerini yürürlüğe koyarak, pandemiyi denetim altına almayı başardı: Performansta çok büyük farklar olmasına karşın, toplumsal dayanışma, devlet kurumları ve sağlık sistemleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri karşılaştıkları en ağır sorunun üstesinden geldi. Alınan sonuçlar, sağlık sistemlerine, sosyal yardımlara, devletin kapasitesine, mali kaynaklara, Merkez Bankasının gücüne ve başka değişkenlere bağlıydı. Bazı olgularda (örneğin, İtalya'nın, İspanya'nın, ABD'nin ve BK'nin bazı yerlerinde) sistemler çökmekten kıl payı kurtulsa bile, Küresel Kuzey'de hükümetler, bunlar sayesinde makul ölçüde iyi sağlık hizmetleri sunma olanağı buldu. Ama o devletler de benzeri görülmemiş kapanma uygulamaları yapmak zorunda kaldı.

Küresel Güney'deki ülkeler de benzer güçlüklerle karşılaştı, ama onlar, Küresel Kuzey'i vuran sağlık ve ekonomi krizlerine ek olarak, karmaşık toplumsal krizlerle de cebelleşmek zorunda kaldı. GYE'ler (gelişme yolundaki ekonomiler), pandemiyle mücadele için, genellikle İKE'lerden daha düşük üretim kapasitesine ve üretkenliğe, daha kıt mali ve finansal kaynaklara, daha sınırlı kurumsal ve yönetsel kapasiteye sahiptir. Genellikle daha büyük cari açıkları, ağır borç yükümlülükleri, ciddi ödemeler dengesi sorunları da bulunan bu ülkeler, IMF borç kolaylıklarından yararlanabiliyor olsunlar ya da olmasınlar, istikrarsız meta ihracatına, dış yardıma ve işçilerce gönderilen havalelere bağımlıdır (Elliott, 2020a; Stubbs ve

bşk., 2020). Bu sınırlı yönlerden anlaşılacağı üzere, GYE'lerin çoğu, İKE'lerin yapabildiği gibi sübvansiyonlarla, vergi indirimleriyle ya da büyük çaplı aile yardımlarıyla üretimi ve talebi destekleyemedi ya da iş güvencesi veremedi; bu ülkelerin merkez bankaları da ikincil piyasalardan büyük miktarlarda kamusal ve özel kâğıt satın alamadı.

Küresel Güney'de temiz su, gıda, elektrik ve temizlik gibi kamu hizmetlerinin ve kolaylıkların sınırlı olması yanında, konutların yetersizliği ve kötü beslenmeden vereme, sıtmaya, HIV/AIDS'e kadar değişen ciddi eşzamanlı hastalıkların nüfus içinde yaygınlığı, pandeminin etkisini şiddetlendirdi. Öte yandan, pandemi nedeniyle ithalat kapasitesi veya dış borçları çevirme yeteneği azalsa ya da enflasyon sıçramaları tehlikesi belirse, COVID-19'un ekonomik etkisi özellikle yıkıcı olabilir. GYE'lerin sağlık sistemlerindeki yetersizlikler, bu ülkelerin birçoğunu ciddi koronavirüs riskine maruz bıraktı ve hızla artan enfesiyonlara karşı koyma yeteneklerini sınırladı (Nordling 2020; UNECA 2020; WHO 2020).

Küresel Güney'in tümünde sağlık sistemleri, olanaklar, kadro, dayanıklılık ve erişim bakımından sıklıkla güven verici değildir. Örneğin Sahra altındaki (toplam 45 ülke içinde) 34 Afrika ülkesi, yıllık olarak sağlık hizmetlerine kişi başına 200 ABD dolarından az, 5 ülke ise kişi başına 50 ABD dolarından az harcama yapıyor (Saad-Filho ve Ayers, 2020). Pandemi başladığında Malavi'de 17 milyonluk nüfus için 25 YBÜ yatağı, Güney Sudan'da 11 milyonluk nüfus için 24 YBÜ yatağı ve 4 solunum cihazı, Sierra Leone'de ise 8 milyonluk nüfus için 13 solunum cihazı vardı (Burke ve Okiror, 2020; Cliffe, 2020). Güney Asya'nın tümünde 100.000 kişiye düşen kritik bakım yatağı sayısı 2,8'den azdı ve Bangladeş, 157 milyonluk nüfusu için 1.100 YBÜ yatağına sahipti (Hanieh, 2020). Güney'deki ülkeler, genellikle yurtdışından KKE temin etmek için uçak

gönderebilecek durumda değildi, sağlık sistemlerini çalışır durumda tutmak için yoğun ithalata bağımlıydı ve uyguladıkları aşılama programları çoğunlukla COVAX'a dayanıyordu.

Bu kırılganlıklar kısmen yoksulluktan dolaydı, kısmen de 1980'lerin başından beri GYE'lere birçok kez dayatılan yapısal uyum programlarının sonucuydu. Bu gerici politikalar, sistematik olarak devlet yeteneklerini budadı, kurumların dayanıklılığını aşındırdı, kamu hizmetlerini (sağlık hizmeti dâhil) yerle bir etti, çalışma istikrarını ve ekonomik güvenliği zayıflattı, kazançları azalttı ve imalât sanayisini mahvetti, böylelikle de bu ülkeleri küresel ticarete, üretimde ve finans-ta oluşabilecek aksaklıklardan çok kolay etkilenir hâle getirdi (Ghosh, 2020; Gonzalez, 2020). Bu zayıflıklar yoksulluğu, maddi yoksunluğu, açlığı, kötü beslenmeyi artıran ve kötü istihdam örüntüleri oluşturan bir eğilim yarattı, böylelikle içten içe kaynayan halk sağlığı krizlerine yol açtı.

Daha da kötüsü, Güney'deki işçilerin yaklaşık %70'i kayıt dışı sektördedir. Bunlara istihdam güvencesi ya da işverenlerine ekonomik olarak ayakta kalma güvencesi vermek neredeyse olanaksızdır; bu ise pandemiyi denetim altına almak için kapanma ya da başka önlemler uygulamayı çok zorlaştırır. Üstelik yoksul aileler, genellikle, güvenilir elektrik ya da internet erişimi şöyle dursun, temiz sudan ve kanalizasyondan bile sıklıkla yoksun olan derme çatma konutlarda yaşar. Örneğin, ortalama Hintli ailesi beş kişiden oluşur ve evlerin %40'ında bir tek oda vardır (Pandey, 2020). Hindistan'da kentli nüfusun altıda biri (74 milyon insan), sosyal mesafe koymanın neredeyse olanaksız olduğu gecekondularda yaşar (Sur ve Mitra, 2020). Haberlere göre, bazı Hintliler korunmak ve ailelerini korumak için, kendilerini ağaç tepelerinde tecrit ettiler (Stubley, 2020). Küresel Güney'deki büyük kentler, iş gidip gelmek zorunda olan insanları ikileme sokar, çünkü tık-

lım tıklım dolu olan toplu ulaşım araçlarında sosyal mesafeyi koruma olanağı yoktur; bu ise koronavirüsün yayılmasını kolaylaştırmıştır (Noko, 2020).

Pandeminin ekonomik ve sağlıkla ilgili bileşik etkilerinin, küresel ölçekte yoksul sayısını yüz milyonlarca artırabileceği ve on milyonlarca insanı açlığa sürükleyebileceği öngörüldü (tahminler için bkz. Decerf ve bşk., 2020; Sumner ve bşk., 2020; Sumner ve Ortiz-Juarez, 2021). “İkincil etkilere –pandeminin şiddetlendirdiği yoksulluğa, açlığa, hastalıklara ve şiddete–bağlı ölümlerin, bizatihi yeni koronavirüsten dolayı ölenlerin sayısını aşabilme olasılığı her zaman vardı” (Turse, 2020). Pandeminin bu dolaylı sonuçları ve kurbanların sayısının sistematik olarak düşük gösterilmesi nedeniyle, COVID-19’un Küresel Güney’deki etkisi hiçbir zaman bilinemeyecektir. Pandemi sonrasında artakalan virüs dolaşmaya devam ederse, yoksulluk ve yoksunluk derinleşirse, ekonomiyle ve sağlıkla ilgili bu güvensizliklerden beslenen bir çaresizlik siyaseti potansiyel olarak tetiklenirse, düşük ve orta gelir düzeyindeki ekonomilerin performansı da orta vadede kötü etkilenebilirdi (ICG, 2020). Öyleyse, belki de COVID-19, sağlık hizmetlerinde veya sonuçlarında illaki bir düzelme olmaksızın, iktidarın merkezileşmesine, toplumun askerileşmesine, yurttaş haklarının daha da kısıtlanmasına, bilgi ve hareket üzerindeki denetimlerin daha sıkılaştırılmasına katkıda bulunabilir (örneğin bkz. Ellis-Petersen, 2020; Mugabi, 2020).

Aynı zamanda karşı etkiye sahip üç etmen, Küresel Güney’de pandeminin etkisinin hafiflemesine katkı yapmıştır. Birincisi, birçok ülke, enfeksiyon hastalıklarına ve salgınlara, örneğin Chikungunya, Ebola, H1N1, Nipah, SARS ve Zika virüslerine karşı koyma deneyimine sahiptir. Sağlıkla ilgili bu olağanüstü durumlar, pandemi kontrolü için altyapıyı güçlendirmiş ve zengin bir teknik bilgi birikimi yaratmanın yanı sıra, sağlık krizle-

rinin yönetilmesini kolaylaştıran toplumsal davranış normları oluşturmuştur (Andersen, 2020; Cliffe, 2020; Milan ve Treré, 2020; Mormina ve Nsofor, 2020). İkincisi, Küresel Güney’de nüfusun daha genç ve kentsel alanlarda yaşama oranının daha düşük olması, COVID-19’un etkisinin hafiflemesine katkı yapmış olabilir; çünkü gençlerin koronavirüse yakalanma olasılığı daha düşüktür ve kırsal bölgelerde yaşayanlar genellikle, sosyal olarak daha izole (yalıtık) durumdadır. Üçüncüsü, pandeminin, neoliberal küresel ekonominin kurduğu ve daha yoksul ülkeleri genellikle pas geçen ticaret kanalları boyunca yayıldığı Bölüm 5’te gösterilmiştir. Bu durum, o ülkelere hazırlık için ek zaman kazandırmıştır; bazı ülkeler, özellikle Küba, Gana, Laos, Senegal ve Vietnam’ın yanı sıra, Hindistan’ın Kerala Eyaleti de bu fırsatı iyi kullanmıştır.

Bu başarılı deneyimler, kıyaslanamaz ölçüde daha zengin olan ülkelerdeki hayret verici başarısızlıklarla keskin bir zıtlık içindedir. Bu performans zıtlığı gösteriyor ki yüksek gelir düzeyleri sayesinde solunum cihazları alma, ücretleri ve işletmeleri destekleme, ekonomik faaliyetleri sübvans etme olanakları artmasına karşın, planlamaya ve fonların en iyi kullanılmasına ilişkin kararlar, kişi başına gelirle ancak zayıf bir bağıntısı bulunan devlet yeteneğine, deneyime ve hazırlanmaya bağlıdır. Başka bir deyişle, karşılaşılan sorun daha çetin olmasına karşın, Kuzey’de olduğu kadar Güney’de de iyi sonuç almak mümkündür ve salt zenginliğe bağlı olmaktan çok, politika tercihlerine bağlıdır.

BAŞARI VE BAŞARISIZLIK ÖYKÜLERİ

Ülkeler pandemide çok farklı deneyimler yaşadı; bunu Tablo 7.1’de görmek olanaklıdır.

Tanım ve veri kalitesi açısından farklılıklar olmasına karşın, Tablo 7.1, vaka ve ölüm oranlarının ülkeden ülkeye çok büyük

değişkenlik gösterebildiğini akla getiriyor (ülkelerin kendi içinde de böyle farklılıkların bulunması olasıdır).

Tablo 7.1’de hepsine yer verilmeyen nispeten “başarılı” (vaka ve ölüm oranları düşük olan) örnekler arasında, Çin, Küba, Etiyopya, Finlandiya, Gana, İzlanda, Hindistan’ın Kerala Eyaleti, Laos, Yeni Zelanda, Senegal, Singapur, Güney Kore, Tayvan, Uruguay ve Vietnam var. “Başarısız” örnekler arasında ise Bosna-Hersek, Brezilya, Kolombiya, Ekvador, Macaristan, Hindistan (Kerala hariç), İran, İtalya, Rusya, İspanya, İsveç, Türkiye, BK ve ABD var. Performansın zaman içinde değişiklik gösterdiğini belirtmek önemli; örneğin, Arjantin, Almanya, Yunanistan, Kerala, Portekiz ve Güney Afrika, 2020’nin ortasından sonuna kadar dikkat çekici bir başarı gösterdi, ama daha sonra ağır kayıplar verdi. Tüm deneyimler, pandemilerin epidemiyolojisi ve ekonomi politiği hakkında, daha genel olarak da patojenler (örneğin virüsler) ile içinde yayıldıkları birikim sistemi arasındaki etkileşim hakkında dersler veriyor. Ekonomi politik açısından bakılınca, üç ders özellikle önemli ve anlamlı (Gentilini ve bşk., 2020; Saad-Filho, 2020).

Tablo 7.1 Pandeminin etkisi (seçili ülkelerde, her bir milyonda ölüm sıralamasına göre)

	BK	Brezilya	ABD	İsveç	Almanya	Türkiye	Hindistan	Senegal	Küba	Güney Kore	Singapur	Yeni Zelanda	Çin	Tayvan	Vietnam	Laos
Toplam olgu	4.420.443	14.340.787	32.077.075	973.604	3.306.692	4.629.969	16.960.172	40.433	101.503	119.387	61.218	2.601	102.384	1.100	2.843	323
Bir milyonda olgu	65.116	67.467	96.909	96.403	39.467	54.897	12.546	2.415	8.961	2.329	10.464	539	71	46	29	44
Toplam ölüm	127.681	390.797	572.200	14.048	81.671	38.358	192.311 1.110	591	1.817	31	26	4.845	12	35	0	
Bir milyonda ölüm	1.881	1.839	1.729	1.391	975	455	141	66	52	35	5	5	3	1	0	0
Kişi başına GSYİH (2019)*	42.329	8.717	65.298	51.648	46.468	9.127	2.100	1.447	8.822	31.846	65.233	41.558	10.217	25.941	2.715	2.535
2020'de GSYİH artışı (tahmin)	-9,9	-4,1	-3,5	-2,8	-4,9	1,8	-8,0	0,8	-11,0	-1,0	-5,4	-3,0	2,3	3,1	2,9	-0,4

*: Küba: 2018'de kişi başına GSYİH

Kaynaklar: World Bank Understanding the COVID-19 pandemic through data, Our World in Data ve Financial Times, IMF World Economic Outlook Nisan 2021, Granma.cu

Birincisi, Çin 2020'nin başında tek olarak mücadele ederken, pandemiye hazırlanması için dünyaya birkaç hafta kazandırdı; Çin'in elde ettiği başarılar, COVID-19'a nasıl karşı konulacağı konusunda önemli dersler verdi. Birbiri ardına başka Doğu Asya hükümetleri, koronavirüsün kökünü kazımak için az çok atak ya da kaynak-yoğun politikaları hayata geçirdi. Bu ülkeler genellikle sanayi politikası alanında başarılı deneyimlere ve güçlü bir imalât temeline sahiptir (sanayi Doğu Asya'da yoğunlaşmıştır ve siyasal rejimin ya da otoriterlik derecesinin, politika sonuçlarıyla pek bir alakası yoktur), güçlü, tümleşik ve politika yürütebilen hükümetlerce yönetilir, önemli kılcallığa sahip ve özellikle 2003'te Doğu Asya'yı vuran SARS'tan sonra pandemilerle uğraşmada büyük deneyimi olan merkezî genel sağlık sistemleriyle tanınırlar (MacKenzie, 2020, Bl. 1). Genellikle bu hükümetler iyi koordine edilmiş pandemi politikaları uyguladı: Farklı önlemlerle sağlanan sıkı sınır kontrolleri; erken ve sert kapanmalar; çok yoğun test, izleme ve tecrit; gelirlerin, kazançların ve tüketim düzeylerinin korunması; temasların ve nüfus hareketlerinin denetimi için etkili teknolojiler bu politikalara dâhildi. Bu deneyimler, Batılı "başarısız devletler"ce örnek alınabilirdi, ama bu devletler, böyle yapmaya, hatta sergiledikleri kötü performansı kabul etmeye bile yanaşmadı. Yaptıkları seçimler kusurluydu; ek olarak, deneyimlerin gösterdiği gibi, COVID-19'u yenmek, düşük gelirli ülkelerde bile olanaklıydı. Demek ki kargaşadan ve dünyayı saran trajediden tamamen kaçınılabilirdi; pandemiye kaybedilen her canın hesabı verilmelidir (Abbasi, 2021).

İkinci ders, en acınası başarısızlığı gösteren hükümetlerin genellikle otoriter olmaları, ekonominin ve bizzatı devleti perişan edildiği neoliberal yolda hayli ileri gitmiş olmaları, bireyciliğe, sömürüye, yağmaya ve yoksulların aleyhine zenginlerin çıkarlarını korumaya dayalı ekonomiler inşa etmiş olmalarıdır. Bu hükümetler, halk sağlığı başta olmak üzere, askerî olmayan

sistemik tehditlere de genellikle hazırlıksızdı. Olgun neoliberalizmin hüküm sürdüğü hemen her yerde, devlet yetenekleri törpüldü ve sağlık sistemleri, kamuya ait gibi göründükleri zaman bile, içeriden boşaltıldı, paramparça edildi ve kısmen özelleştirildi.¹ Bu eksikliklerin nedeni, yıllardan beri dayatılan sıkı mali kısıtlamalar, plansız şekilde ademi merkezileştirilen sorumluluklar, ideolojik güdülerle yapılan özelleştirmeler, hükümetlerin ve düzenleyicilerin yağmacı lobilerden kolay etkilenmesiydi. Aynı zamanda neoliberal reformlar, sağlıkla ilgili risklerden ve gelirlerinde karşılaşabilecekleri kesintilerden çok kolay etkilenen, tasarrufları az, barınma yerleri kötü, beslenmeleri yetersiz, iş örüntüleri sağlıklı bir yaşamla bağdaşmaz olan, güvencesiz ve yoksullaşmış bir işçi sınıfı da yarattı (Bkz. Bölüm 1, Bölüm 5 ve Soly, 2020).

“Başarısız” hükümetler (özellikle Facia Dörtlü), pandemiyle karşılaşınca bocalama, her şeyi ellerine yüzlerine bulaştırma, tökezleme ve erteleme, çelişkili politikalar seçme, bunları yetersiz uygulama, öncelikle yaşamı korumak yerine azgınlaşmış yolsuzluğu koruma eğilimi sergiledi. Bu arada o hükümetler, bazı ülkelerin koronavirüsle nasıl başa çıktıklarına ilişkin bilgileri kendi halklarından sakladı. Bu politika fiyaskoları, neoliberalizm altında devletin ve kamu politikasının paramparça edilmesinin belirtileriydi. Bu aksaklıklar, sırf iktidardaki “gösterişli” liderlerin akıl almaz yeteneksizliğinden, üst düzey politikacıların ve devlet görevlilerinin duyarsızlığından ve yolsuzluğundan ya da ekonomik seçkinlerin bencilliğinden ileri gelmedi. Bu etmenlerin de etkili olmasına karşın, başarısızlık deneyimleri, neoliberal ülkelerde, özellikle de otoriter olanlarda, sistemik bir siyasal huzursuzluğun bulunduğunu açığa çıkardı. Oralarda siyasal sistem, sıklıkla, nüfusu korumaktan çok, bö-

1 İbretlik bir olgu olan BK için bkz. Leys (2020), Siddique (2020) ve Wren-Lewis (2020).

lünme tohumları ekerek ve çatışmaları körükleyerek “lider”in iktidarını sağlamlaştırma amacına hizmet etti.

Sergiledikleri afra tafraya rağmen “liderler”, ötekilere sempati duymakta ya da acıma, utanma veya pişmanlık ifade etmekte güçlük çektiler, iyice duyarsızlaşıp pişkinleştiler; sıklıkla pandeminin karmaşık yönlerini tartışamadılar² ve cahil görüntüsü verdiler; önlemlere öncülük edemediler ve olanlardan habersiz göründüler. Donald Trump, Jair Bolsonaro ve Narendra Modi, uyduruk tedavileri öne çıkarmak için, kendi sağlık uzmanlarını sistemli olarak sabote ettiler, Boris Johnson’ın seçilmiş uzmanları ise hükümetin vermek istediği mesaja ters düşünce, resmî brifinglerden çıkarıldılar (Lewis ve Conn, 2020; Lintern, 2020; Merrick, 2020; Mikhailova ve bşk., 2020; Syal, 2020). Halk sağlığıyla ilgili önlemler ertelendi, çünkü liderin göklere çıkarılmasıyla alakalı olmayan bir sorunla karşılaşınca, devletin çarkları işlemedi. Siyaseti savaş olarak görmeye alışmış (Katil ya da Terk Et; Tory’ler karşısında Corbyn; silah sahipleri karşısında silah kontrolü yanlıları; Beyaz üstünlükçüleri karşısında BLM; Obama skandalı karşısında Rusya skandalı; Lava Jato karşısında Lula; geleneksel medya karşısında evanjelik [köktenci Hıristiyan] yeni yayınlar, Hindular karşısında Müslümanlar vb.) ve “derin devlet”e karşı kavgalara dalmış olan o liderler, bölünme ya da öfke siyasetinin hiç etkilemediği bir düşman olan COVID-19’la mücadele edecek kadar donanımlı değildi.

Otoriter siyasetal sistemlerin eğilimi, koronavirüsle savaşmak için ulusal birlik oluşturmak yerine, ilk başta “felaket tellalları”na karşı tehditler, yalanlar ve suçlamalar yoluyla pandemiye inkâr ederek, hükümete kalkan olmaı. Bu strateji, toplumsal bölünmeleri artırdı ve yurtdışına bakıp dersler

2 Angela Merkel’in pandemi hakkındaki net açıklaması bunun tam tersi bir örnektir; bkz. Oltermann (2020).

çıkarmak, stratejik yetersizlikleri gidermek, ülkeyi pandemiyle mücadeleye hazırlamak için harcanması gereken zamanın çarçur edilmesine yol açtı. Otoriter neoliberal yönetimler bir-biri ardına, sıklıkla “sürü bağışıklığı”nı savundu; bu tez, büyük tepkiyle karşılanacak, sağlık uzmanlarından ve halkın çoğunluğundan gelen güçlü baskı nedeniyle terk edilecekti. Ama o zamana kadar iş işten geçmişti.

Özetle, pandemi, arsız kendini beğenmişliğin bedelinin ölüm olduğunu gösterdi; kitlesel ölümlerin, “başarısız” ülkelerdeki soysuz neoliberalizm tarzının kaçınılabılır sonucu olduğunu da gösterdi. Pandeminin farklı sonuçları gösteriyor ki neoliberal devletler, finansı korumakta etkili olabilir, ama üstlerine düşen birinci ödevin halk sağlığını korumak ya da kaynakları, uzmanlığı ve operasyonel becerileri olağanüstü durumlara karşı kullanmak olduğunu kabullenmek onlara zor gelir. Anlaşıyor ki devlet ne ölçüde piyasanın “üstün verimliliği” uğruna neoliberal ilkeler doğrultusunda yeniden inşa edilmişse ve toplumsal yeniden üretimin piyasalaşması ne ölçüde büyükse, kamusal politika yeteneği o ölçüde az, olağanüstü durumlara karşı kullanıma hazır uzmanlık o ölçüde zayıf, devlet kurumları o ölçüde dağınık, üretimin “küreselleşme”si yoluyla sanayisizleşme o ölçüde büyük boyutlu, COVID-19’un yaygınlığı ve onunla ilişkili ölüm oranı genellikle o ölçüde yüksekti.³ Bunun sonucu olarak, bazı zengin ülkeler kendilerini, KKE ve solunum aygıtı üretmez durumda bulmakla kalmadı (bkz. Bölüm 5), aynı zamanda da o ülkelerin kamu sektörleri, trajediye yanıt vermek için ellerinde bulunan politika araçlarını bile koordine edemedi. O ekonomiler, kısa vadeli kârlılık arayışıyla, önceki on yılları, sürdürülemez finansal yapılar inşa etmek için harcamıştı (Tooze, 2018), bunların sağlık

3 Sonuçlara ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. Bueno de Mesquita ve bşk. (2021).

sistemleri yasayla kendilerine verilen görevleri ihtiyaç duyulan bir zamanda yerine getiremedi.

Üçüncü ders, pandemilerle demokratik bir çerçevede mücadele etmenin kesinlikle mümkün olduğudur (Berengaut, 2020; Caduff, 2020). Ne var ki başarısız hükümetlerin yanı sıra bazı başarılı hükümetler de virüsün kontrol altına alınmasıyla ilgili sonuçlara bakmaksızın, toplumsal kontrol biçimlerinin ağırlaştırıldığı “istisnai durumlar” a yönelmek için pandemiye bahane olarak kullandı. Bu devletler, tüm iktidarı yürütmenin elinde toplamaya, anayasal hakları sınırlamaya, kamusal alanları askerileştirmeye, bilgi akışlarını ve sosyal medyayı kontrol altına almaya, hareketleri izlemeye vb. çabaladı. Bazı olgularda bu sert önlemler açıklanan amaçlara ulaştı; örneğin Avustralya, Çin, Yeni Zelanda ve Güney Afrika, nüfus hareketleriyle ilgili olarak, yurttaş haklarını çiğneyebilen sert düzenlemeler getirdi, ama COVID-19’u, sıkı test, izleme ve tecrit uygulamalarıyla üstesinden gelinebilecek bir noktaya düşüren başarılar kazandılar (Güney Afrika hariç) (Michie, 2021). Başka olgularda ise otoriter politikalar, halk sağlığı açısından önemli bir kazanım sağlamaksızın, yolsuzluğu beslemekten ve egemen grupların iktidarını pekiştirmekten başka bir işe yaramadı (örneğin, Macaristan, Hindistan, Paraguay ve BK).

Başarı ve başarısızlık örnekleri, bir pandemi durumunda bir daha asla yapılmaması gereken şeyler hakkında değerli dersler veriyor: Plansızlık; virüsü inkâr etmek ya da yok saymak; kısa vadeli siyasal kazanç için uyduruk tedavileri reklam etmek; “mali kemer sıkma” nedeniyle ya da “verimlilik” uğruna, kısmi kapsam ve asgari yedek kapasite sunan, merkezilikten çıkarılmış ya da piyasa odaklı sağlık sistemleri dayatmak; kapanma, hareketlilik kontrolleri, sınırların kapatılması, sosyal mesafe, zorunlu maske kullanımı konularında tereddüt göstermek; kapalı alanlarda kalabalıklara ve büyük etkinliklere izin vermek.

Başarılı örnekler, yapılması gereken şeyleri de açıkça ortaya koyuyor. Ülkeler ve uluslararası örgütler hızla harekete geçmeli (Maxmen, 2021; Sebenius ve Sebenius, 2020); toplumu bir arada tutmak ve ekonominin çarklarını döndürmek için yeterli para harcamalı; imalât sanayisi için acil eylem planları yapmalı; yeterli yoğun bakım yatakları ve KKE stokları bulunan merkezî ve dayanıklı halk sağlığı sistemleri kurmalı; hastaların test edilmesi, izlenmesi ve tecriti için sağlam planlar hazırlanmalıdır. Daha ileri (küresel) bir düzeyde, en olası pandemilere hazırlık olarak önceden jenerik aşılar denenip test edilebilir, böylelikle en uygun aşılardan hızla kullanıma sunulmasına olanak sağlanır; her ne zaman DSÖ bir pandemi duyurusu yapsa, aşı patentlerinin askıya alınması için uluslararası bir antlaşma imzalanabilir.⁴ Hiç kuşku yok ki bu politikalar pahalıya çıkacaktır, ama gerekli harcamalar, neoliberalizmin getirdiği sınırlamalardan dolayı binlerce canın feda edilmesi bir yana, pandeminin yol açtığı kayıpların ancak küçük bir bölümünü oluşturur.

Pandemiden çıkan yukarıdaki dersler, politika tartışmalarını geçici olarak bulandıran iki dikkat saptırıcı konuyu da açıklıyor. Birincisi, kadınlarca yönetilen ülkelerin iyi iş çıkarma olasılığının sanki daha yüksek olduğunu düşündüren, kadın ve erkek politika yapıcılar arasındaki zıtlıktır (Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Yeni Zelanda, Tayvan ve bir süre için de Almanya buna örnek olarak gösteriliyor).⁵ Bunun aksine, Facia Dörtlü denilen ülkeler, erkek merkezli siyasal sistemlere sahipti ve çoğu kez şamatacı, inatçı, beceriksiz ergenler gibi davranan taşkın erkeklerce yönetiyordu. Ne var ki bu tartışmaya kafa yormak bile çok fazla ödün vermek olur (ne de olsa Margaret Thatcher bir kadındı ve pandemi döneminde başarılı olan bir-

4 Daha ayrıntılı bir irdeleme için bkz. Hoen ve bşk. (2021) ve Wallace-Wells (2020).

5 Örneğin bkz. Henley (2020); bir reddiye için bkz. Randall (2021).

çok ülke erkeklerce yönetiliyordu). Asıl alakalı nokta, kadın ve erkek politikacıların “temel” niteliklerini karşı karşıya koymak değildir; aksine, alakalı ders şudur: Daha eşitlikçi toplumlar, genellikle, daha demokratik devletlere sahiptir ve bunlar, *aynı zamanda da* kadınlara evde daha çok değer verilen, işte daha çok saygı gösterilen ve kısmen bunun sonucu olarak, siyasette daha başarılı olmalarına olanak tanınan ülkelerdir. Öyleyse asıl konu, daha çok kadını, görüşlerine hiç bakmadan güçlü konumlara iteklemek değildir; konu, sistemlerle, değerlerle, politikalarla, yurttaşlıkla ve açık, eşitlikçi, demokratik toplumlar kurmakla ilgilidir. Bu ülkeler genellikle daha çok kadın politikacıya, aynı zamanda da daha âdil vergi sistemine, daha tümleşik ve kapsamlı sağlık sistemlerine sahip olacak, bir pandemide herkesi daha iyi koruma yeteneği gösterecektir.

İkinci dikkat saptırıcı konu, pandeminin, küresel hegemonyanın Batı’dan Doğu’ya geçtiği bir dönüm noktası olacağı varsayımıydı; çünkü Doğu, açıkça daha başarılı bir performans gösterirken, Batı felaket içinde debeleniyor, prestij kaybediyordu ve kaçınılmaz olarak, ekonomik toparlanmayı daha geç başaracaktı. Ama mesele şudur ki ayrımsız bir “Batı”/“Doğu” zıtlığı yoktur: Pandemi öyküsü coğrafyayla ilgili değil, birikim sistemleriyle, devlet yetenekleriyle ve kamu politikasıyla ilgilidir; özellikle, pandemi, neoliberalizmdeki krizlerle ve bunların halk sağlığını nasıl etkilediğiyle ilgilidir. Odak noktası bu olmalı ve nereden gelirse gelsin dersler çıkarılmalıdır.

BAŞVURU KAYNAKLARI

- Abbasi, K. (2021), “COVID-19: Toplumsal cinayet, diye yazdılar–Bile bile, hesap vermez ve pişman olmaz”, *British Medical Journal*, 372(314), <https://doi.org/10.1136/bmj.n314>.
- Andersen, H. (2020), *Unlike the UK, many African nations have an effective test and trace system—This is why*, <https://www.independent.co.uk/voices/africa-test-and-trace-covid-b1774982.html>

- Berengaut A.A. (2020), *Democracies are better at fighting outbreaks*, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/02/why-democracies-are-better-fighting-outbreaks/606976/>
- Bueno de Mesquita, J., Kapilashrami, A. ve Meier, B.M. (2021), *Human rights dimensions of the COVID-19 pandemic*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response'un isteğiyle yazılan makale, <https://theindependentpanel.org/documents/>
- Burke, J. ve Okiror, S. (2020), *Africa's fragile health systems rush to contain coronavirus*, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/20/africas-fragile-health-systems-rush-to-contain-coronavirus>
- Caduff, C. (2020), "Yanlış giden neydi: Tam kapanmadan sonra korona ve dünya", *Medical Anthropology Quarterly*, 34(4), 467-487.
- Cliffe, J. (2020), *Coronavirus hits the Global South*, <https://www.newstatesman.com/world/south-america/2020/04/coronavirus-hits-global-south>
- Decerf, B., Ferreira, F.H.G., Mahler, D.G. ve Sterck, O. (2020), *Lives and livelihoods: Estimates of the global mortality and poverty effects of the Covid-19 pandemic*, <http://eprints.lse.ac.uk/105825/>
- Elliott, L. (2020a), *Dozens of poorer nations seek IMF help amid coronavirus crisis*, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/27/dozens-poorer-nations-seek-imf-help-coronavirus-crisis>
- Elliott, L. (2020b), *IMF estimates global Covid cost at \$28tn in lost output*, <https://www.theguardian.com/business/2020/oct/13/imf-covid-cost-world-economic-outlook>
- Ellis-Petersen, H. (2020), *India's Covid-19 app fuels worries over authoritarianism and surveillance*, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/04/how-safe-is-it-really-privacy-fears-over-india-coronavirus-app>
- Gentilini, U. ve bşk. (2020), *Social protection and jobs responses to COVID-19: A real-time Review of Country Measures*, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33635>
- Ghosh, J. (2020), *The pandemic and the global economy*, https://www.dissent-magazine.org/online_articles/the-pandemic-and-the-global-economy
- Gonzalez, M. (2020), *Coronavirus in Latin America*, <https://www.rs21.org.uk/2020/05/02/coronavirus-in-latin-america/>
- Hanieh, A. (2020), *This is a global pandemic—Let's treat it as such*, <https://www.versobooks.com/blogs/4623-this-is-a-global-pandemic-let-s-treat-it-as-such>
- Henley, J. (2020), *Female-led countries handled coronavirus better, study suggests*, <https://www.theguardian.com/world/2020/aug/18/female-led-countries-handled-coronavirus-better-study-jacinda-ardern-angela-merkel>

- Hoen, E. ve bşk. (2021), *Scaling-up vaccine production capacity: Legal challenges and recommendations*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response'un isteğiyle yazılan makale, <https://theindependentpanel.org/documents/>
- ICG. (2020), "COVID-19 ve çatışma: İzlenecek yedi eğilim", *Crisis Group Special Briefing* No. 4. <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/B004-covid-19-seven-trends.pdf>
- Lewis, P. ve Conn, D. (2020), *UK scientists condemn 'stalinist' attempt to censor Covid-19 advice*, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/08/revealed-uk-scientists-fury-over-attempt-to-censor-covid-19-advice>
- Leys, C. (2020), *How market reforms made the NHS vulnerable to pandemics*, <https://socialistproject.ca/2020/03/how-market-reforms-made-the-nhs-vulnerable-to-pandemics>
- Lintern, S. (2020). Başhemşire, Dominic Cummings'e destek vermeyi reddedince Downing Street'teki koronavirüs brifinginden çıkarıldı. <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/coronavirus-chief-nurse-dominic-cummings-ruth-may-daily-briefing-downing-street-a9562741.html>
- MacKenzie, D. (2020), *COVID-19: The pandemic that never should have happened, and how to stop the next one*, The Bridge Street Press.
- Maxmen, A. (2021), *How the world failed to curb COVID-19*, <https://www.nature.com/articles/d41586-021-01284-5>
- Merrick, J. (2020), "Sağlık uzmanları, hükümetin görüşüne uymayınca Downing Street'teki koronavirüs brifinginden 'kovuldu'", <https://inews.co.uk/news/politics/coronavirus-latest-health-experts-banished-downing-street-briefings-explained-dominic-cummings-445004>
- Michie, S. (2021), *This UK lockdown must be the last. Here's how we can achieve that*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/feb/21/uk-lockdown-health-livelihoods-2021-sage-committee>
- Mikhailova, A., Hope, C., Gillard, M. ve Wells, L. (2020), *Government scientist Neil Ferguson resigns after breaking lockdown rules to meet his married lover*, <https://www.telegraph.co.uk/news/2020/05/05/exclusive-government-scientist-neil-ferguson-resigns-breaking/>
- Milan, S. ve Treré, E. (2020), *A widening data divide: COVID-19 and the global south*, <https://www.opendemocracy.net/en/openmovements/widening-data-divide-covid-19-and-global-south/>
- Mormina, M. ve Nsofor, I.M. (2020), *What developing countries can teach rich countries about how to respond to a pandemic*, <https://theconversation.com/what-developing-countries-can-teach-rich-countries-about-how-to-respond-to-a-pandemic-146784?>

- Mugabi, I. (2020), *COVID-19: Security forces in Africa brutalizing civilians under lockdown*, <https://www.dw.com/en/covid-19-security-forces-in-africa-brutalizing-civilians-under-lockdown/a-53192163>
- Noko, K. (2020), *In Africa, social distancing is a privilege few can afford*, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/africa-social-distancing-privilege-afford-200318151958670.html>
- Nordling, L. (2020), *A ticking time bomb: Scientists worry about coronavirus spread in Africa*, <https://www.sciencemag.org/news/2020/03/ticking-time-bomb-scientists-worry-about-coronavirus-spread-africa>
- Oltermann, P. (2020), *Angela Merkel draws on science background in Covid-19 explainer*, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/16/angela-merkel-draws-on-science-background-in-covid-19-explainer-lockdown-exit>
- Pandey, G. (2020), *Coronavirus: Is social distancing an oxymoron in India?*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-asia-india-52393382>
- Randall, I. (2021), *Countries led by women have NOT fared significantly better in the COVID-19 pandemic than those led by men, study finds*, <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-9102585/COVID-19-Countries-led-women-NOT-fared-significantly-better-pandemic.html>
- Saad-Filho, A. (2020), "COVID-19'dan neoliberalizmin sonuna", *Critical Sociology*, 46(4-5), 477-485
- Saad-Filho, A. ve Ayers, A. (2020), "İşleyen saatli bomba: Koronavirüs zamanında Küresel Güney", *Journal of Australian Political Economy*, 85, 84-93.
- Sebenius, I. ve Sebenius, J.K. (2020), *How many needless Covid-19 deaths were caused by delays in responding? Most of them*, <https://www.statnews.com/2020/06/19/faster-response-prevented-most-us-covid-19-deaths/>
- Siddique, H. (2020), *Despite PM's praise of nurses, it's Tory policies that made them suffer*, <https://www.theguardian.com/society/2020/apr/13/despite-pms-praise-of-nurses-its-tory-policies-that-made-them-suffer>
- Soltz, I. (2020), *The bio-economic pandemic and the western working Classes*, <https://socialistproject.ca/2020/03/bioeconomic-pandemic-and-western-working-classes/>
- Stubbs, T. ve Şk. (2020), *Whatever it takes? The global financial safety net, Covid-19*.
- Stubley, P. (2020), *Coronavirus: Indians self-isolate in trees to protect relatives*, <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/coronavirus-india-trees-quarantine-lockdown-vangidi-purulia-bengal-modi-a9434966.html>
- Sumner, A. ve Ortiz-Juarez, E. (2021), *Global monetary poverty, 1981-2030. Yoksulluğun Kökünün Kazınması İçin Üçüncü Birleşmiş Milletler On Yı*

- lının Uygulanması üzerine BM Sanal Kurumlar Arası Uzmanlar Toplantısı (United Nations Virtual Inter-Agency Expert Group Meeting on the Implementation of the Third United Nations Decade for the Eradication of Poverty) için hazırlanan makale, Mayıs, UNDESA, New York.
- Sumner, A. Ortiz-Juarez, E. ve Hoy, C. (2020), *Estimates of the impact of COVID-19 on global poverty* (WIDER Working Paper 2020/43), <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/Publications/Working-paper/PDF/wp2020-43.pdf>
- Sur, P. ve Mitra, E. (2020), *Social distancing is a privilege of the middle class: For India's Slum Dwellers it will be impossible*, <https://edition.cnn.com/2020/03/30/india/india-coronavirus-social-distancing-intl-hnk/index.html>
- Syal, R. (2020), *Chief nurse was dropped from briefings after refusing to back Cummings*, <https://www.theguardian.com/politics/2020/jul/20/englands-chief-nurse-dropped-from-covid-19-briefing-after-refusing-to-back-cummings-ruth-may>
- Tooze, A. (2018), *Crashed: How a decade of financial crises changed the world*, Viking
- Turse, N. (2020), *"Exceptionally dire": Secondary impacts of Covid-19 could increase Global poverty and hunger*, <https://theintercept.com/2020/05/03/exceptionally-dire-secondary-impacts-of-covid-19-could-increase-global-poverty-and-hunger/>
- UNECA. (2020), *COVID-19 in Africa: Protecting lives and economies*, https://www.uneca.org/sites/default/files/PublicationFiles/eca_covid_report_en_24apr_web1.pdf
- Wallace-Wells, D. (2020), *We had the vaccine the whole time*, <https://nymag.com/intelligencer/2020/12/moderna-covid-19-vaccine-design.html>
- WHO. (2020), *New WHO estimates: Up to 190,000 could die of COVID-19 in Africa if not controlled*, <https://www.afro.who.int/news/new-who-estimates-190-000-people-could-die-covid-19-africa-if-not-controlled>
- Wren-Lewis, S. (2020), *Who still thinks Austerity was a good idea?*, <https://mainlymacro.blogspot.com/2020/04/who-still-thinks-austerity-was-good-idea.html?m=1>

BÖLÜM 8

BK: ÜST ÜSTE GELEN FELAKETLER

2020'nin başında, BK'de bir Brexit faciası ile bir pandemi felaketinin üst üste gelmesi, kamu yaşamına damga vurdu. Bu çakışma, kitabın yazıldığı sırada (Mayıs 2020'de) yaklaşık 130.000 ölümle, dünyadaki en yüksek toplam ölüm sayılarından birine ve yaklaşık her 1 milyonda 2.000 düzeyiyle, kişi başına en yüksek ölüm oranlarından birine neden oldu. Ne acıdır ki bu trajedi yoksulları, azınlıkları, yaşlıları ve özel gereksinimleri olanları orantısız ölçüde vurdu.

MUHAFAZAKÂR PARTİ VE PANDEMİ

Pandemi, dış olaylardan kaynaklanmasına karşın, politika yanıtı, İngiliz hükümetinin yetkisindeydi. Hiç güven vermeyen Başbakan Boris Johnson liderliğindeki muhafazakâr yönetim, başka yerlerdeki, özellikle Asya'daki (yine birer ada ülkesi olan Yeni Zelanda ve Tayvan dâhil) başarılı uygulamaları örnek almak yerine, neoliberalizm ve özel paragözlük ideolojilerine bağnaz bağlılığı yüzünden, arka arkaya sarsıcı hatalar yaptı.

Böyle olması gerekmiyordu. Grip benzeri bir pandemi olasılığı, hükümetin karşılaşılabileceği riskler arasında öncelikli bir yer tutuyordu. BK, derin uluslararası bağlantıları, önemli havalimanları, geniş turizm sektörü, İngilizlerin yurtdışında tatil yapma alışkanlığı nedeniyle apaçık risk altındaydı.¹ Öyleyse, yeni bir

¹ BK havalimanları 2019'da her ay 7-11 milyon yolcuya hizmet verdi. Bkz. UK Home Office (2020) ve bu bölümde anlatılanlar için önemli bir kaynak olan Leys (2021).

virüsün BK'ye girmesi nispeten kolay olurdu. Virüsler, yayılmak için orada elverişli bir ortam da bulurdu, çünkü ülkede ciddi gelir ve servet eşitsizlikleri vardı,² barınma koşulları kötüydü, özellikle Londra'da, Midlands'de ve Kuzey'de (daha sonra COVID-19'un en ağır şekilde vuracağı bölgelerde) evler ve ulaşım araçları her zaman aşırı kalabalıktı. Halk sağlığı açısından ciddi sonuçlar doğurmuş olan kırk yıllık neoliberalizm ve on yıllık "kemer sıkma" politikası, bu kırılganlıkları daha da artırmıştı (Marmot ve bşk., 2020; Michell, 2020). Örneğin National Health Service (NHS, Ulusal Sağlık Sistemi) hastane yataklarının, "verimlilik tasarrufu" uğruna defalarca azaltılması, %90 yatak doluluk oranının "normal" gibi görülmesine, kış mevsiminde ise %100 doluluğun olağanlaşmasına yol açtı. NHS'deki bozulmanın belirtisi olarak, personel sayısı öylesine azaltılmıştı ki, pandemi kurbanlarına bakmak için günler içinde kurulan acil "Nightingale" hastaneleri, hemşire ve ekipman yokluğundan dolayı, hiçbir zaman istenildiği gibi kullanılmadı.

Pandemi ülkeye ulaştığında, Muhafazakâr Parti'nin (dolarıyla da bahtsız koalisyon hükümetinin [2010-2015] ve ondan önceki Yeni İşçi hükümetinin [1997-2010]) maskesini bir anda düşürdü; çünkü hepsi, toplumun tepki verme yeteneğine saldırmış ve NHS'yi sistematik olarak çökertmişti. Yeni İşçi hükümetince yapıldığı gibi, sağlık hizmetlerine para harcadığı zaman bile, asıl amaç, sistemi dilimlere bölmek ve içini boşaltmak, satılabilecek ne varsa özelleştirmek, maliyetine veya etkenlikle ilgili sonuçlarına bakmaksızın, piyasa odaklı yönetim biçimleri ya da rekabet getirmek ve sağlık sisteminin kâr güdüsüne bağlılığını artırmaktı (Hall ve bşk., 2020; Lawrence ve bşk., 2020; Leys ve Player, 2011; Marmot ve bşk., 2010). Son olarak, devletin sağlıkla ilgili olağanüstü durumları planlama ve yönetme yeteneği kaybolurken, BK'nin stratejik önem taşıyan KKE stokları

2 <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>.

özelleştirildi, uygun olmayan bir merkezde toplandı, azaltıldı, çürümeye bırakıldı ve neredeyse tamamen ihmal edildi (Davies, 2020; Foster ve Neville, 2020; Syal, 2020). 2016’da yürütülen bir grip pandemisi simülasyon tatbikatı olan Operation Cygnus, bu yetersizlikleri tüm çıplaklığıyla ortaya çıkardı. Cygnus, hazırlıkla ilgili vahim boşlukları, ekipman (donanım) eksikliğini ve koordineli kamusal yanıt vermede beceriksizliği açığa çıkardı; ama kısmen sorumlulukların hükümet ile NHS arasında dağılmış olmasından, kısmen de kaynak yokluğundan dolayı, bu konuda hiçbir şey yapılmadı (Hopkins, 2020; Wenham, 2020).

2020’nin başında, pandeminin başlangıcında koronavirüse karşı yok etme stratejisi benimseme şansı vardı, ama bunun yerine, “ekonomiyi korumak” için virüse uyum sağlama yönünde bir siyasal tercih yapıldı. Yok etme stratejisini benimseyen Çin’in, Yeni Zelanda’nın ve Tayvan’ın aksine (Bissett, 2020; Klein, 2020; Fitzpatrick, 2021), Britanya hükümetinin yaptığı seçim, COVID-19’un kökleşeceği ve kaçınılmaz küresel sonuçlar doğuran kalıcı bir musibet hâline geleceği anlamını taşıyordu. Boris Johnson liderliğinde iktidarı ele geçiren Brexitçilerin (BK’nin Avrupa Birliği’nden çıkmasını destekleyenlerin) şaşırıcı düzeydeki beceriksizliği ve mutlaka yapılması gereken şeyi yapmada (yani, erken kapanma dâhil, tutarlı bir sosyal mesafe stratejisi uygulamada; NHS’ye ekipman ve eğitimli personel sağlamada; yüksek risk altındakileri korumada; yaşlıları, engellileri, azınlıkları ve kilit önemdeki işçileri kollamada; yeni koronavirüs varyantlarının tekrar tekrar BK’ye girmesini önlemede) sergiledikleri mutlak yeteneksizlik, bu yanlışın üstüne tüy dikti. Gerçekte, hükümet hiçbir zaman halk sağlığına öncelik vermedi. Dikkatini her zaman başka şeylere odakladı; bir yandan Brexit üzerinde ve öte yandan, kamu sağlığıyla ilgili sonuçlara aldırmaksızın, özel girişim için olabildiğince çok kamu parası ele geçirme üzerinde yoğunlaştı.

Öyleyse, 2020'nin ilk haftalarında hükümetin, virüsle mücadele yaklaşımı olarak “sürü bağışıklığı”nı seçmesi şaşırtıcı değildir. BK hükümetinin Tıbbi Başdanışmanı Sir Patrick Vallance, Mart 2020’de şunu belirtti: “Amacımız, [virüsü] tamamen bastırmak değil, tepe noktasını düşürmeye çalışmak, aynı zamanda da çoğu kişide hafif hastalık gelişeceği için, en çok risk altındakileri korurken, bir dereceye kadar sürü bağışıklığı oluşmasını sağlamak[tır].” Vallance’ın görüşüne göre, o hedefe ulaşmak için, Britanya nüfusunun yaklaşık %60’ının enfekte olması gerekiyordu (Kermani, 2020).

Sonradan yalanlamalarına rağmen, birçok BK kamu görevlisinin sözleri ve eylemleri, sürü bağışıklığı stratejisiyle tutarlıydı (Bourgeron, 2021). Başbakan Johnson bu konuda alenen konuşmasa bile, İtalyan Sağlık Bakanı, Johnson’ın kendisiyle yaptığı özel bir görüşmede, sürü bağışıklığını amaçladığını söylediğini bildirdi (Payne, 2020). Başbakanın, vahim İsveç yaklaşımını tasarlayan kişi dâhil, sürü bağışıklığının tanınmış üç savunucusuyla Eylül 2020’de yaptığı bir toplantıda bu strateji yeniden değerlendirildi (McNally, 2020). Bu ısrarın nedeni, kendine ve yakın dostlarına kazanç sağlamanın (“*chumocracy*”, yani Johnson’ın çevresinde oluşan eş dost iktidarı diye anılmaya başlanan şeyin) başka insanların canından daha önemli olduğuna karar verilmiş olmasıydı (Geoghegan, 2020; Newton, 2021). Belirli bir noktadan sonra bu bir *fait accompli* (oldu-bitti) hâline geldi, çünkü BK, pek başka bir şey yapamaz duruma gelmişti. Britanya hükümetinin yalancılığı, yolsuzluğu ve şaşırtıcı işlevsizliği, bu politika tercihlerinin ölüm ve yaşamla ilgili sonuçlarını ağırlaştırdı (Coburg, 2020; Kinder ve Plimmer, 2020; Whyte, 2015).

Hükümetin bu kasıtlı görev ihmali karşısında, 200 bilimcinin imzasıyla eylem çağrısı yapılan bir açık mektup dâhil, gitgide büyüyen bir kitlesel isyan gelişti (van Wagtenonk, 2020). Patrick Vallance, 17 Mart’ta, COVID-19’dan 20.000 kişinin ölmesinin

BK için “iyi bir sonuç” olacağını belirtti (Heffer, 2020). Bu demec büyük öfkeyle karşılandı, çünkü bu sayının kabul edilemez ölçüde yüksek olduğu algısı vardı. Hükümetin Acil Durumlar Danışma Grubu (Scientific Advisory Group for Emergencies; SAGE) komitesinden Neil Ferguson başkanlığındaki Imperial College ekibinin çok kısa süre sonra yaptığı tahmine göre, “sürü bağışıklığı” politikasının (üstü örtülü şekilde, yani harekete geçmeyerek) sürdürülmesi, 250.000 insanın ölümüne yol açacaktı (dönüp geriye bakılınca bu belki de aşırı düşük bir tahmindir, ama o zamanlar bu sayı, akıl almaz ölçüde yüksek görünüyordu [Cookson, 2020]). Ekibin sızdırılan raporu, hükümetin harekete geçmemesinden duyulan hoşnutsuzluğu bir öfke seline çevirdi. Ferguson’un açıklaması yönetimi küplere bindirdi; Ferguson’un özel yaşamıyla ilgili sağcı medyaya sızdırılan ve onu Mayıs 2020’de SAGE’den istifa etmek zorunda bırakan dedikodularda hükümet yetkililerinin parmağı olabilir ya da olmayabilir.

Elinde savunulacak bir tez kalmayınca ve kamuoyunun gitgide büyüyen öfkesi karşısında Başbakan Johnson çok keskin bir dönüş yaparak, 23 Mart 2020’den itibaren ülke çapında kapanma ilan etti (ama artık çok ama çok geç kalınmıştı). Koronavirüs her yerdeydi ve BK’de zaten neredeyse 13.000 vaka kaydedilmiş, COVID-19’dan 365 kişi ölmüştü. Bu arada herhangi bir kontrol yapılmaksızın kitlesel etkinlikler gerçekleştirilmişti. 10-13 Mart arası düzenlenen, 250.000 kişinin katıldığı Cheltenham Festivali (bir at yarışı) ve 11 Mart’ta Liverpool ile Atlético de Madrid arasında yapılan, o sırada COVID-19’un yoğun olduğu İspanya’dan 3.000 ziyaretçi dâhil, 50.000 kişinin katıldığı futbol karşılaşması, bu etkinlikler arasındaydı (Cunningham, 2020). Ölü sayısı hızla tırmanmaya başladı, ama hükümet inatla günün gerisinde kaldı. BK, Mayıs başında, COVID-19’a bağlı ölüm sayısının en yüksek olduğu Avrupa ülkesi hâline geldi ve bu tartışmalı ayrıcalık sürecekti (Kontopantelis ve bşk., 2020).

Son olarak, zaten daha önce neoliberalizmin çok kötü etkilediği özel gereksinimleri olanlara ve bakımevlerinde kalanlara Britanya hükümetinin pandemi boyunca gösterdiği duyarsızlık, savaş sonrası Batı Avrupa’da tanık olunmuş en vahim rezaletlerden biri sayılmalıdır (Giles, 2020; Peggve ve bşk., 2020; Walsh ve Krever, 2020).

Hükümetin ilk başta pandemiyi görmezden gelmeye, sorunu küçümsemeye ve harekete geçmeyi olabildiğince ertelemeye karar vermesinden (Booth, 2021; Merrick ve Woodcock, 2021; Sridhar, 2021), bir şeyler yapmaya çabalarken inanılmaz bir beceriksizlik sergilemesinden, hükümetten aldığı milyarlar karşılık pek az iş beceren özel sektörün yeteneksizliğinden dolayı, BK, kötünün de kötüsü olup çıktı. Sayısız ölüm (gerçek anlamda sayısız, çünkü can kayıplarını düşük bildirmek için aylarca kasıtlı bir çaba gösterildi) ve yüz milyarlarca sterlini bulan ekonomik kayıplar: BK’nin millî geliri 2020’de %9,9 oranında düşerken, ABD’de %3,5 ve Almanya’da %4,9 millî gelir kaybı oldu, Çin’in millî geliri ise fiilen arttı (IMF, 2021). Daha da kötüsü, BK’de, ABD’de, Brezilya’da, Hindistan’da ve başka yerlerde virüsün yayılmasına göz yumma kararı, bu patojeni herhangi bir yerde ortadan kaldırmanın imkânsız hâle gelmesini ve yeni varyantların belirmeye devam etmesini garantiledi. Bunun kaçınılmaz sonucu, büyük ilaç firmalarının, gelecek yıllarda kamu parasıyla garantili pazarlar için peşpeşe aşılar üreterek voliyi vurması olacaktır; kronik ve tarihsel olarak yetersiz hizmet alanlar, yoksullar ve bahtsızlar ise acı çekmeye ve ölmeye devam edecektir (Kollewe, 2021; Sell, 2020).

Hükümetin (kamu kaynaklarını olabildiğince çabuk özel ceplere akıtmaya odaklı) pandemi stratejisinin koskoca bir fiyasko olduğu birkaç hafta içinde açıkça anlaşıldı. Bu felaketi, ülke çapında COVID-19 testlerinden ve testi pozitif çıkanlar ile temas ettikleri kişileri izleyip tecrit etmekten sorumlu (sözde)

NHS Test ve İzleme uygulamasının özelleştirilmesi kadar net simgeleyen başka hiçbir şey olamazdı. Bu proje 2020-2021’de 22 milyar sterlin yuttu, ama öyle kötü yönetildi ki, Ulusal Denetleme Ofisi’nin raporuna göre, sonuçlarda hiçbir ölçülebilir fark yaratmadı; başka başarısızlıkları bir yana, aylar öncesinden öngörülmüş olmasına karşın, 2020 sonbaharında ve kışında pandeminin ikinci ve üçüncü dalgalarını denetim altına almada bütünüyle başarısız kaldı (NAO, 2021; Pollock, 2021). Özetle:

[Test ve İzleme] projesi ... temelden yanlış tasarlandı, Covid-pozitif kişileri ve temas ettiklerini izlemek ya da izole etmek için hiçbir bileşene sahip değildi ve o kişilerin çalışmadıkları sürede gelirlerini devam ettirmek için hiçbir gerçekçi olanak sunmadı. Dolayısıyla, test sonuçlarının geç iletilmesi ve temaslıların izlenmesinde/tedavisinde benimsenen “çağrı merkezi” yaklaşımının eksiklikleri (testi pozitif çıkanların temas ettikleri kişilerin, eğer virüsü kapmışlarsa başkalarına bulaştırmalarını önlemek için, ancak %60 kadarına zamanında ulaşılabildi) yetmezmiş gibi, izolasyona uyum da asgari düzeydeydi: Ağustos 2020’de, NHS Test ve İzleme’nin kurulmasından beş ay sonra, testi pozitif çıkanların beşte birinden azı ve saptanan temaslılarının ancak %11’i kendini izole ediyordu. Kısacası, kitlesel test uygulaması tümüyle hezimete uğradı, yine de bunu değiştirecek hiçbir şey yapılmadı. İki haftalık izolasyon hoş olmayan bir şeydir: Gelir olmadan iki hafta geçirmek, düşük kazançla çalışıp evine ekmek getirenler için olanaksızdır; bunların birçoğu, kendilerini izole etmelerinin istenmesinden ve gelirlerini, hatta işlerini kaybetmekten korkarak, test yaptırmaktan kaçınıyor. İzole edilen kişilere iki hafta tam gelir desteği vermenin maliyeti, birkaç milyon insanı zorunlu izne çıkarmanın tahmini maliyetinden (Aralık 2020’ye kadar ayda yaklaşık 5,5 milyar sterlin) çok daha düşük olurdu; virüsün bastırılmasına büyük etki yapar ve sonuçta, başka herkese gelir desteği vermeyi gereksiz kılardı (Leys, 2021).

Doğrudan hanelere 22 milyar sterlin aktarılmasının, toplumsal refaha daha büyük katkı yapacağı ve BK kabinesi-

nin dostlarına kazanç sağlamayacağı pek kuşku götürmez. Hükümetin bu seçeneği hiçbir zaman ciddi olarak düşünmediğini söylemeye bile gerek yoktur (FitzRoy ve Spencer, 2020).

BREXIT'İN SİHİRLİ GERÇEKÇİLİĞİ

Brexit, ulusun bünyesine hiç gerek yokken şırınga edilen bir zehirdi; yoksullar, etnik azınlıklar, göçmenler ve gençler için zehirli sonuçlar yarattı, BK'nin kendisi için de ölümcül olabilecek olasılıklar doğurdu (her şey, radikal bir neoliberalizm yorumuna bağlanan yağmacı bir finansallaşmış seçkin zümrenin çıkarı içindi). Sınıfsal bir proje olarak Brexit, tükenmiş, sonu gelmiş bir imparatorluğun, herhangi bir biçimdeki uzun vadeli ekonomik stratejiye ya da ülkenin demokratikleşmesine karşı, “kaybedenler”in metropol seçkinlerine bir isyanı kisvesi altında yapılan bir seçimi ifade ediyordu. Gerçekte Brexit, Britanya'nın üretmekten çok, küresel talanda ve artık değer akışlarında aracılık etmede gitgide uzmanlaşması yoluyla, yağmacı ve finansallaşmış birikim için yeni alanlar açma çabasıydı. Başka bir deyişle, Brexit'in ardındaki gerçek proje, ülkeyi daha da sıkı sıkıya küresel finansa zincirlemektir, ki böylelikle BK, dünyanın herhangi bir yerindeki sömürü meyvelerinin trafiğinden aldığı komisyonlarla geçinebilsin. Bunun sonuçları on yıllarca BK uluslarının başına bela olacaktır.

Bu tartışmanın sınırında yer alan Lexitçiler ya da (çoğunlukla) aşırı solcu Brexitçiler, AB'nin neoliberal bir kulüp olduğunu ve BK'nin oradan çıkması gerektiğini, çünkü kötü niyetli AB bürokrasisinin, ilerici bir BK hükümetinin seçtiği politikaları uygulamasına engel olacağını öne sürdüler. Bu, yakın zamanlarda BK'deki siyasal tartışmalara yapılmış en ahmakça katkılardan biri olmalıdır ve bunun üç nedeni vardır. Birincisi, AB'nin en kısıtlayıcı kurallarından bazıları ilk önce Britanya'da tasarlandı ve sınıandı; peşpeşe gelen BK hükümetleri, AB'nin başka kurallarını, yeterince neoliberal olmadıklarını öne süre-

rek uygulamayı reddetti (çalışma süresine ilişkin yönerge bunun tipik bir örneğidir). İkincisi, son yıllarda AB kuralları, BK'de işçi haklarını ve yurttaş özgürlüklerini engellemekten çok, korumuştur (örneğin, insan hakları alanında, bilgi edinme özgürlüğü ve gizliliğin korunması bunlardandı). Üçüncüsü, "Lexitçi" tutum, Murdoch basınının, aşırı sağcı seçkinlerin, ulusötesi serbest yatırım (*hedge*) fonlarının, bir avuç korsan kapitalistin (Brexit referandumu kazanılınca, bunlar kendilerine yabancı pasaportlar ayarlayıp yurtdışına taşınmışlardır) ve başta Boris Johnson, Michael Gove, Arron Banks, Nigel Farage ve Dominic Cummings olmak üzere, çürümüş lümpen-burjuva vurguncu tayfanın yürüttüğü bir projenin, işçilere, azınlıklara ve yoksullara yarar sağlayabileceğini varsayıyordu. Ne var ki bunları proletaryanın öncüsü saymamak gerekir. Varlıklı Brexitçiler, Londra'nın iş merkezini (*the City*), daha iyi restoranların bulunduğu bir vergi cennetine dönüştürmeyi başarınca kadar, Cayman Adalarında günlerini gün etmeyi planlıyorlar.

Lexitçilerin hayallerden ibaret siyasetinin aksine, Brexit çok somut maddi gerçeklere dayanıyordu. Ne var ki gerici imalar içeren bu proje, işçi sınıfını bölmek için yalanların ve sürtüşmelerin ustaca kullanılması sayesinde referandumu kazanabildi (bkz. Bölüm 4). Hristiyanlığın Kutsal Üçlemesi gibi, Brexit de her zaman bir gizem bulutuyla sarılıp sarmalandı ve 2016'da neye karar verileceğini bilmenin olanaksız hâle getirilmesiyle dikkat çekti. Brexitçiler, hiçbir fikirleri yokken bile emin olduklarını iddia ettiler; "saygın" medyanın ya düşüncesizce ya da utanmazca tekrarladığı yalanları pazarladılar; kuşkular içindeyken bile yüksek sesle konuştular; karmaşık tartışmaları, avaz avaz bağırılan maçlara çevirdiler; kendilerini açıklamaktan kaçınmak için ülkeyi böldüler, çünkü uydurmanın, yanılsamanın ya da serabın her zaman en etkili olacağı bir şey üzerinde görüş birliği sağlamak olanaksızdı.

Brexitçilerin açgözlü maceracılığı ve siyasal sorumsuzluğu, eski Başbakan Theresa May'in "Brexit, Brexit demektir" şeklindeki totolojisine yeni bir ışık tuttu: O saçma söz, projeyi yürüten hırsız çetesi ne elde edebilecekse, Brexit'in o olacağını ima ediyordu. Böylece BK, sonunda yoksullaştı ve AB'yle kaçınılamaz ama aynı zamanda da uygulanamaz bir anlaşma yaparak, berbat bir siyasal keşmekeşle, kafası karışık bir burjuvaziyle, önceden sahip olduğu haklardan ve korumalardan daha da yoksun bir işçi sınıfıyla baş başa kaldı. Her şey plana uygun işliyordu ve talan için bol bol fırsatın doğacağı kesindi. Dönüm noktası niteliğindeki bu arka tabloya bakılınca, pandeminin gelişi sadece bir ayrıntı gibi göründü ve gerek Muhafazakâr Parti, gerekse onun iş dünyasındaki ve medyadaki dostları tarafından birkaç hafta bu şekilde ele alındı.

TOZ OLAN MUHALEFET

Milletvekili Sir Keir Starmer KCB QC liderliğindeki İşçi Partisi, Muhafazakâr Parti liderliğindeki iki çatallı Brexit ve pandemi kaosa görünüşte muhalefet etti. Muhteşem bir giriş yapan, sivri çeneli, çekici, atak bir adam için ne hazindir ki, Starmer çok geçmeden siyasal bir kambura, bir düş kırıklıkları ve boşa giden umutlar kaynağına dönüştü.

Starmer'in Avam Kamarası'ndaki ilk müdahaleleri, Tony Blair hayranları kulübünün yaşlanan kalıntılarınca büyük sevinçle alkışlandı ve Starmer gerçek işini yapmaya girişince, yani karmakarışık bir Brexit'in ve trajik bir pandeminin ortasında Tory hükümetine muhalefet etmeye değil, daha önemli gibi görünen solu partisinden atma görevine girişince, bunların verdikleri onay bir çılgınlığa dönüştü. Starmer ölüm oranına bakmaksızın başka sorunlarda çoğunlukla hükümet politikalarını desteklerken, Boris Johnson'dan daha "sorumlu" bir görüntü vermeye çalıştı. Bu, zor bir görev olamazdı. Ne var ki

Starmer'ın kasvetli edilginliği, onu sıkıcı biri yapıp çıktı ve sıkıcılık gazetelerin ilgisini çekmez ya da seçim kazandırmazdı.

Gözden düşüş hem hızlı hem de aşağılayıcıydı. Britanya'nın aralıksız bir siyasal gerileme yaşıyor olduğunu düşündürür şekilde, İşçi Partisi'nin, en azından Theresa May liderliğindeki ve ondan önce David Cameron liderliğindeki hükümetlerden beri, Britanya tarihindeki en vasat hükümete teslim olması beklentisi oluşunca, onay bağırışlarının yerini, masalara vurulan parmakların sabırsızlığı aldı. Johnson liderliğindeki tembel, yalancı ve soyguncu kifayetsizler karşısında, Starmer kendini devletin yedek tekerleği olarak, Johnson'ın aşırı işlevsiz duruma düşmesi hâlinde hizmete hazır birisi olarak konumlandırdı. Bu arada, İngiliz kurulu düzeni, Starmer'ı şaşırtarak, Boris Johnson'ı yerinde tutmaya karar verdi; çünkü o, hiç olmazsa kitleleri eğlendirebiliyordu. Hayat adaletsiz olabilir.

Bu ülkenin 1940'tan bu yana yüz yüze geldiği en büyük meydan okuma karşısında, Tory hükümetinin işlevsizliğine rağmen, kendi kendini geçersiz kılan İşçi Partisi'ni, siyasal seçkinler, on binlerce üye ve milyonlarca seçmen alakasız görerek terk etti. Bu ölüm dürtüsü salt Britanya İşçi Partisi'ne özgü değildir: Parti Fransa'da, Almanya'da, Yunanistan'da, İtalya'da ve başka yerlerde Sosyal Demokrasiyi yok eden neo-liberalizmin baskılarını hissediyor olabilir. Yakın zamanlarda, birincisi, Jeremy Corbyn'in çevresinde oluşan ve seçmenler silik kopyayla karşılaşınca gerçeğini kucaklama eğilimine girdikleri için, İşçi Partisi'ni siyasal sağın "nirengi"si olmaktan başka bir şeyi temsil eder duruma getiren hareket, Parti'yi o ölümcül rüzgârlardan korudu. İkincisi, alternatiflerin alanını sınırlayan dar bölge (tek temsilcili seçim çevrelerine dayanan) seçim sistemi. Bugün yalnızca çoğunluğa dayalı bu seçim sistemi duruyor, ama tarih, bu sistemin, büyük partilerin aniden çökmesine yol açabildiğini gösteriyor. Bu, yakın zamanlarda Kanada'da ve

İtalya’da, yıllar önce ise Liberal Parti’nin çöktüğü BK’de meydana geldi; yine meydana gelebilir.

Bu iç karartıcı koşullarda, İşçi Partisi kendini siyasetin sınırında buluyor; hükümetin AstraZeneca’ya verdiği devasa destekle (Jones, 2021; Safi, 2021), çeşitli aşılardan, kurnazlıkla, yüz milyonlarca doz satın alınarak ve eş dost iktidarına muazzam kaynaklar aktarılarak NHS’nin yürüttüğü aşılama programının başarısını seyrediyor. Ama kâbus biter bitmez, NHS’nin ve başka kamu hizmetlerinin parçalanıp kısmen özelleştirileceğine kuşku yok. Aynı zamanda, BK, otoriterliğin tırmanmasına ve devletin yalancılar, gösterişçiler ve faşistler tarafından işletilen çürümüş bir mekanizmaya hızla dönüştürülmesine tanıklık ediyor.

FELAKETİN VERDİĞİ DERSLER

Brexit’in sonuçlarını burada ele almak (BK’nin birliğini ve ulusal bileşenlerinin varlıklarını sürdürmesini, istihdam yapısını, ekonomik büyüme ufuklarını ve başka pek çok şeyi kapsadığı için) mümkün olmamakla birlikte, pandemi, sağlık politikasının merkezileşmiş, bütünleşmiş ve kamunun elinde olması gerektiğini göstermiştir. NHS, büyük çoğunluğun çok büyük saygısını kazanmıştır, ama sistem hâlâ finansman sıkıntısı içindedir, bölük pörçüktür, personel ve donanım yokluğundan dolayı sıkıntılıdır. NHS ile (özelleştirilmiş, parçalanmış ve finansmandan yoksun) sosyal hizmetler arasındaki ilişki, özel kârlara yer vermeyen yeni, tümleşik bir sistem olarak yeniden inşa edilmelidir (I-SAGE 2020).

Can kayıpları ve ekonominin uğradığı zararlar açısından pandeminin yol açtığı maliyetler, kamu sağlığını korumanın ucuz olduğunu göstermiştir. Pahalı olan şey, özellikle ülkedeki en güçlü politikacılarca korunup desteklendiğinde, özel sağlık sistemi eliyle yürütülen kurumsallaşmış soygundur.

BAŞVURU KAYNAKLARI

- Bissett, A.N. (2020), *Elimination policy, business funds, and total transparency: Jacinda Ardern is showing how to lead a country through crisis*, <https://www.independent.co.uk/news/world/australasia/jacinda-ardern-new-zealand-coronavirus-world-leaders-mental-health-cases-a9470531.html>
- Booth, R. (2021), *Delaying England's winter lockdown "caused up to 27,000 extra Covid deaths"*, <https://www.theguardian.com/uk-news/2021/mar/18/delaying-englands-winter-lockdown-caused-up-to-27000-extra-covid-deaths>
- Bourgeron, T. (2021), "Bırakın, virüs yayılsın" Libertarian-otoriter sermaye birikimi rejiminde pandemi yönetimine ilişkin bir doktrin. *Organization*. <https://journals.sagepub.com/doi/https://doi.org/10.1177/1350508421995741>
- Coburg, T. (2020), *The £5.5bn PPE scandal that goes to the core of government incompetence—And that's just for starters*, <https://www.thecanary.co/uk/analysis/2020/07/11/the-5-5bn-ppe-scandal-that-goes-to-the-core-of-government-incompetence-and-thats-just-for-starters/>
- Cookson, C. (2020), *UK's original coronavirus plan risked 'hundreds of thousands' dead*, <https://www.ft.com/content/249daf9a-67c3-11ea-800d-da70cff6e4d3>
- Cunningham, S. (2020), *Liverpool vs Atletico Madrid: The champions league match that should never have happened*, <https://inews.co.uk/sport/football/champions-league/liverpool-atletico-madrid-coronavirus-merseyside-spain-champions-league-fixture-march-2020-420585>
- Davies, H. (2020), *Private firm running UK PPE stockpile was sold in middle of pandemic*, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/22/revealed-private-firm-running-uk-ppe-stockpile-was-sold-in-middle-of-pandemic>
- Fitzpatrick, P. (2021), *How Taiwan beat COVID-19—New study reveals clues to its success*, <https://theconversation.com/how-taiwan-beat-covid-19-new-study-reveals-clues-to-its-success-158900>
- FitzRoy, F. ve Spencer, D. (2020), *Economic policy response to the pandemic: From COVID-19 emergency to economic democracy*, <https://www.iza.org/publications/pp/160/economic-policy-response-to-the-pandemic-from-covid-19-emergency-to-economic-democracy>
- Foster, P. ve Neville, S. (2020), *How poor planning left the UK without enough PPE*, <https://www.ft.com/content/9680c20f-7b71-4f65-9bec-0e9554a8e0a7>
- Geoghegan, P. (2020), *Cronyism and clientelism*, <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v42/n21/peter-geoghegan/cronyism-and-clientelism>

- Giles, G. (2020), *Deaths from coronavirus far higher in England than first reported*, <https://www.ft.com/content/c07e267b-7bca-418f-ad9e-8631a29854cb>
- Hall, D. ve bşk. (2020), *Privatised and unprepared: The NHS supply chain*, <https://gala.gre.ac.uk/28230>
- Heffer, G. (2020), *Coronavirus: Experts once said 20,000 deaths was a 'good outcome'—So where is the UK headed now?*, <https://news.sky.com/story/coronavirus-experts-once-said-20-000-deaths-was-a-good-outcome-so-where-is-the-uk-headed-now-11978609>
- Hopkins, N. (2020), *Revealed: UK ministers were warned last year of risks of coronavirus pandemic*, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/24/revealed-uk-ministers-were-warned-last-year-of-risks-of-coronavirus-pandemic>
- IMF. (2021), *January. World Economic Outlook (Dünya Ekonomik Görünüm Raporu)*.
- I-SAGE. (2020), *COVID-19 and health inequality: Independent SAGE Report 21*, <https://www.independentsage.org/covid-19-and-health-inequality/>
- Jones, O. (2021), *It's not 'greed' behind the Covid vaccine success. It's state finance and the NHS*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/mar/24/greed-covid-vaccine-success-state-finance-nhs>
- Kermani, S. (2020), *Coronavirus: Whitty and Vallance faced 'herd immunity' backlash, emails show*, <https://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-54252272>
- Kinder, T. ve Plimmer, G. (2020), *UK government paid £1.7bn to private groups for coronavirus contracts*, <https://www.ft.com/content/7fe7c2d5-24df-431b-9149-50417fa0236a>
- Klein, A. (2020), *Why New Zealand decided to go for full elimination of the coronavirus*, <https://www.newscientist.com/article/2246858-why-new-zealand-decided-to-go-for-full-elimination-of-the-coronavirus>
- Kollewe, J. (2021), *Pfizer forecasts \$26bn from annual sales of Covid-19 vaccine*, <https://www.theguardian.com/business/2021/may/04/pfizer-forecasts-26bn-annual-sales-covid-vaccine>
- Kontopantelis, E. ve bşk. (2020), "COVID-19 pandemisinin ilk dalgası sırasında İngiltere'de ve Galler'de aşırı ölüm oranı", *Journal of Epidemiology and Community Health*, <https://doi.org/10.1136/jech-2020-214764>
- Lawrence, F. ve bşk. (2020), *How a decade of privatisation and cuts exposed England to coronavirus*, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/31/how-a-decade-of-privatisation-and-cuts-exposed-england-to-coronavirus>
- Leys, C. (2021), *100,000 deaths and a White Paper: What we need instead in Britain*, <https://socialistproject.ca/2021/03/100000-deaths-and-a-white-paper/>

- Leys, C. ve Player, S. (2011), *The plot against the NHS*, Merlin Press.
- Marmot, M. ve bşk. (2010), *Fair society, healthy Lives: The Marmot review*, <https://www.parliament.uk/globalassets/documents/fair-society-healthy-lives-full-report.pdf>
- Marmot, M., Allen, J., Boyce, T., Goldblatt, P. ve Morrison, J. (2020), *Health equity in England: The Marmot review 10 years on*, <https://www.health.org.uk/publications/reports/the-marmot-review-10-years-on>
- McNally, A. (2020), *Backers of 'herd immunity' shouldn't have been allowed near Boris Johnson*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/dec/14/herd-immunity-boris-johnson-coronavirus>
- Merrick, R. ve Woodcock, A. (2021), *Downing Street fails to deny report that Boris Johnson said UK should 'ignore' threat from Covid*, <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/covid-boris-johnson-ignore-pandemic-b1817719.html>
- Michell, J. (2020), *Coronavirus reveals the cost of austerity*, <https://tribunemag.co.uk/2020/04/coronavirus-reveals-the-cost-of-austerity>
- NAO. (2021), *The government's approach to test and trace in England—Interim report*, <https://www.nao.org.uk/report/the-governments-approach-to-test-and-trace-in-england-interim-report/>
- Newton, F. (2021), "Britanya'da eş dost iktidarı", *Tribune*, Kış, 14-15.
- Payne, A. (2020), *Boris Johnson told Italy's prime minister the UK had been aiming for coronavirus herd immunity, new documentary reveals*, <https://www.businessinsider.com/boris-johnson-told-italian-pm-conte-coronavirus-herd-immunity-plan-2020-6?r=US&IR=T>
- Pegg, D., Booth, R. ve Conn, D. (2020), "Açığa çıktı: Bakımevlerinde koronavirüs krizi hakkında bakanları uyaran gizli rapor", <https://www.theguardian.com/world/2020/may/07/revealed-the-secret-report-that-gave-ministers-warning-of-care-home-coronavirus-crisis>
- Pollock, A. (2021), *Test-and-trace workers are paying the price for the government's outsourcing zeal*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/may/12/test-trace-workers-government-outsourcing>
- Safi, M. (2021), *Oxford/AstraZeneca Covid vaccine research 'was 97% publicly funded'*, <https://www.theguardian.com/science/2021/apr/15/oxfordastrazeneca-covid-vaccine-research-was-97-publicly-funded>
- Sell. (2020), "COVID-19'un, 21. yüzyıl kapitalizmiyle ilgili açığa çıkardıkları: Felaket ve fırsat", *Development*, 63, 150-156.
- Sridhar, D. (2021), *Here are five ways the government could have avoided 100,000 Covid deaths*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/jan/27/five-ways-the-government-could-have-avoided-100000-covid-deaths>

- Syal, R. (2020), *Government ignored warning to stockpile PPE as Covid-19 spread*, <https://www.theguardian.com/world/2020/jun/12/government-ignored-warning-to-stockpile-ppe-as-covid-19-spread>
- UK Home Office. (2020), *Statistics relating to passenger arrivals since the COVID-19 outbreak, August 2020*, <https://www.gov.uk/government/statistics/statistics-relating-to-passenger-arrivals-since-the-covid-19-outbreak-august-2020/>
- Van Wagtendonk, A. (2020), *The UK backs away from “herd immunity” coronavirus proposal amid blowback*, <https://www.vox.com/world/2020/3/15/21180414/coronavirus-uk-herd-immunity-vallance-johnson>
- Walsh, N.P. ve Krever, M. (2020), *The UK’s “coronavirus dashboard” may be under-reporting deaths significantly*, <https://edition.cnn.com/2020/04/07/uk/coronavirus-uk-deaths-intl-gbr/index.html>
- Wenham, C. (2020), *The UK was a global leader in preparing for pandemics. What went wrong with coronavirus?*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/may/01/uk-global-leader-pandemics-coronavirus-covid-19-crisis-britain>
- Whyte, D. (haz.) (2015), *How corrupt is Britain?*, Pluto Press.

BÖLÜM 9

ABD: ADEMİ MERKEZİLEŞME VE İNKÂR

(Bu bölüm, Nicolás Águila'yla birlikte kaleme alındı.)

ABD, 26 Nisan 2021 itibarıyla dünyadaki en yüksek COVID-19 vakası (32,1 milyon) ve ölüm (572.200) sayılarına ulaştı. Bu trajik sonuçlar, pandeminin gelişinden bile önce başlayan geniş kapsamlı yanlış yönetimden kaynaklandı. Çok iyi bilindiği gibi, ABD sağlık sistemi hem büyük ölçüde özelleştirilmiş hem de merkezilikten hayli uzaklaştırılmıştır; cılız ve kronik kaynak yetersizliği çeken bir kamu sistemi, yüksek kârlı ulusötesi ilaç şirketlerinin, sağlık hizmeti sunan dev şirketlerin ve hem eyalet sınırları içinde hem de ötesinde farklı kurallarla faaliyet gösteren küçük ölçekli kliniklerin yer aldığı bir sağlık hizmetleri sistemine temel oluşturur. Bu sistem pahalı, verimsiz olmasıyla kötü bir ün salmıştır ve acil tedavi hizmetlerinde bile işbirliği biçimlerinin çoğunu reddeder (Hook ve Kuchler, 2020).

Birkaç on yıl süren yeniden yapılanma, “tasarruf tedbirleri”, taşeronlaştırma ve sanayisizleştirme sürecinden sonra, 2020’nin başında ABD, acil durum KKE stoklarından yoksundu (stoklar, 2009’daki H1N1 salgını sırasında tüketilmiş ve bir daha da yenilenmemişti), ülkenin KKE ve hastane ekipmanı üretme kapasitesi de yoktu (Levey ve bşk., 2020). Bu arada, ülkenin sağlık sistemi, öncelikle Çin’den yapılan ithalata çok bağımlı hâle geldi. Son olarak, Başkan Donald Trump’ın lideri

olduğu yönetim, pandemi kontrolü kurumlarını kasıtlı olarak parçaladı; örneğin, Ulusal Güvenlik Konseyi'nde küresel sağlık güvenliğinin başı olan Timothy Ziemer Nisan 2018'de görevden alındı ve ekibi dağıtıldı. Benzer şekilde, Trump yönetimi, göçmen çocukların gözetim altında tutulmasını finanse etmek için, Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri (CDC, *Centers for Disease Control and Prevention*) bütçesinde kesinti yaptı (Mars ve Guimón, 2020). Bu, akıl alır gibi değildi.

TIPKI GRİP GİBİ

ABD'nin koronavirüse verdiği yanıtın belirleyici özellikleri, inkârcılık, inatla pandeminin etkisini küçümseme, federal yanıtı yönetirken sergilenen vahim başarısızlık ve tatlı kâr potansiyeli taşıyan aşı üretimi hariç, bilimin neredeyse tamamen göz ardı edilmesi idi (Milman, 2020). Bu sakat yanıtın ve doğurduğu trajik sonuçların sorumluluğu, kesinlikle Başkan Donald Trump'ın omuzlarındadır (Parton, 2020).

Trump'ın özseverliği, kaba seçim hesapları ve işlevsiz yönetimi, hem inkârcılığa hem de “sağlık” ile “ekonomi”yi karşı karşıya getiren bir anlayışa dayanan tutarsız bir söylemi besledi (bkz. Bölüm 5); politikacıların çoğu da dünyadaki en zengin ülkede kaynakların bolluğuna aldırmaksızın, ekonomiye öncelik verdi (Marcetic, 2020). Cumhuriyetçi Partili Kongre Üyesi Trey Hollingsworth'ün sözleriyle, “Amerikalılar olarak, yaşam tarzımızın kaybı ile can kaybı, Amerikalı canların kaybı arasında seçim yaparken, daima ikincisini seçmemiz gerektiğini söylemek, her zaman Amerikan yönetiminin tutumudur” ve “Bu, sıfır kötü değildir, ama bu iki kötünün daha az kötü olanıdır ve o doğrultuda ilerlemek niyetindeyiz” (LeBlanc, 2020). Bu bakış açısı nedeniyle Trump ve tayfası, koronavirüs geldiğinde sağlık krizine odaklanmak yerine, Çin'le, DSÖ'yle, gazetecilerle, devlet memurlarıyla, eyalet valileriyle, yurtiçinden ve yurtdışından

çeşitli politikacılarla dalaşarak, dikkat saptırmayı yeğlediler. Trump'ın (belki kasıtlı olarak) başardığı tek şey, kamu yönetimini felç etmektir (Aratani, 2020).

Trump, Ocak 2020'de pandemi hakkında bilgilendirildi ve halk önünde bunu neredeyse tamamen görmezden gelmeyi sürdürdü, ta ki CDC'de yaptığı bir açıklamayla, her şeyin kontrol altında olduğunu ve koronavirüsün ciddi bir risk oluşturmadığını ilan ettiği Mart ayına kadar (Saletan, 2020). Sosyal mesafeye ve koruyucu maskelerle alay etti, o kadar ki Maine'de kurulu bir tıbbi donanım fabrikasına, koruyucu ekipman kullanmadan gitti. Firma, belki de bulaşma riskinden dolayı, o gün ürettiklerini daha sonra imha etti (Fritze ve Collin, 2020). Başkan, COVID-19'a karşı kanıtlanmış etkiye sahip olmadığı halde, hidroklorokin kullanılması konusunda daretti (BBC News, 2020a) ve hastaları koronavirüsten arındırmak için onlara dezenfektan tatbik edilmesini önerdi (bunun ağız yoluyla mı, damardan mı, yoksa başka yollardan mı yapılması gerektiği belirsiz kaldı). Trump, kendi sağlık yetkililerini sürekli sabote edecekti ve Beyaz Saray'ın Koronavirüs Görev Gücü'nde sağlık sözcüsü olarak görev yapan (bildirildiğine göre, Steve Bannon tarafından kellesi istenen; Lee, 2020) ünlü epidemiyolog Anthony Fauci'yi kovacağını öne sürdü (McCarthy, 2020a). Son olarak, ABD Başkanı, pandemiyi yansız bir tutumla yansıttıkları ve Trump yönetimine ağır eleştiriler yönelttikleri için medya organlarına eşî benzeri görülmemiş saldırılar yaptı (Smith, 2020).

ABD yönetimi, uluslararası alanda işbirliğini ilerletmek şöyle dursun, sözde stratejik düşmanlarına karşı gösterdiği hasmane tutumu, müttefiklerine karşı da neredeyse aynı ölçüde gösterdi. İlk olarak Trump, virüsü Çin'in biyolojik savaş çabasına bağladı ve Çin halkına kaba hakaretler savurdu; örneğin koronavirüsü, "kung gribi", "Çin gribi" ya da "Çin virüsü" diye nitelendirdi (Itkowitz, 2020). Trump'ın saldırıları, Asya kökenli

Amerikalılara karşı şiddetin tırmanmasını tetikledi (BBC News, 2020b). İkinci olarak, ABD, DSÖ'yü Çin etkisi önünde eğilmekle suçlayarak 2020 ortasında örgütten ayrıldı ve para desteğini askıya aldı (Luce, 2020). Ama ABD'deki politik kafa karışıklığı ve ülkenin yeterli KKE üretememesi, Çin'in çabucak doldurduğu boşluklar yarattı. Çin, pandemide en öne çıkan uluslararası bağışçı hâline geldi ve üretimi artırıp tüm dünyaya hem para hem de donanım göndermeye başlayınca ABD'yi yerinden etti. Bu arada ABD tökezledi. Kayıplar arttıkça, Trump sürekli televizyonda sızlanıp yakınacak, sosyal medyada yalanlar ve hakaretler yayacaktı; o derece ki sonunda Facebook'tan ve Twitter'dan çıkarılacaktı. Üçüncüsü, geçerli göreneklerle ve kısıtlamalarla bağını koparan ABD yönetimi, yabancı ülkelere karşı olağandışı saldırılar başlattı, meşru alıcılarına ulaştırılmak üzere gönderilen yabancı (genelde Çin malı) maske ve solunum cihazı stoklarına el koydu ve bu konuda bir şey yapamayacak kadar zayıf olduklarını söyleyip başka ülkelere hakaretler yağdırdı. Bu saldırılar ve yağmalar, Amerikan imparatorluğunun meşruiyetine ciddi zarar verdi (Doğantekin, 2020; Jeffery, 2020; Wright, 2020).

Ülke içinde federal koordinasyonun olmayışı yüzünden, eyaletler KKE tedariki için birbirleriyle yarışmak zorunda kaldı, bu ise fiyatları yükseltti ve temin etkenliğini azalttı (Hook ve Kuchler, 2020). Bu arada, bazı yerel yetkililer (örneğin, New York Kenti ve bazı eyaletler) kapanma uyguladı, ama Trump, oraların valilerini, belediye başkanlarını fırçaladı ve kendi destekçilerine, bu bölgeleri "kurtarma"ları için çağrı yaptı (Shear ve Mervosh, 2020).

Trump'ın COVID-19'un "grip gibi" olduğu şeklindeki ısrarı (Beer, 2020), sağcı milislerce, bağınaz dinsel tarikatlarca, komplo teorisyenlerince ve aşı karşıtlarınca kuvvetle desteklendi; bunların birçoğu açıkça Nazi işaretleri ve simgeleri taşıyordu. Bunlar, kapanmalara karşı gürültülü patırtılı gösteriler dü-

zenlediler, tören yaparak maskeleri yaktılar ve eyalet valilerini kaçırmakla ya da daha kötü şeylerle tehdit ettiler; bu şekilde tırmanan olaylar, 6 Ocak 2021’de ABD Kongre binasına düzenlenen çılgın saldırıyla doruğa çıkacaktı (Baxter, 2020; Beckett, 2020; Bessner ve A’Lee Frost, 2021). Yine de Trump onları destekledi, “yaşamı ellerinden alınmış harika insanlar” olduklarını ilan etti (Sevastopulo ve Shubber, 2020).

ABD’de tırmanan kriz, sırf bir halk sağlığı sorunu değildi. Pandemi başladığı ve ekonomi kapatıldığı anda 40 milyondan fazla işin kaybedilmesine yol açan ABD emek piyasasının aşırı “esnekliği”, koronavirüsün etkisini şiddetlendirdi (Aratani, 2020). Bu ilk “işsizlik” dalgası, kontrol edilecek bir üretim olmadığı ve yönetilecek kimse kalmadığı için orta düzey görevlilerin (ofis yöneticilerinin, adliye memurlarının vb.) tırpanlandığı ikinci bir dalgayla iyice ağırlaştı. Bu, ders kitaplarında incelenmeye değer ve ancak kamusal politikayla durdurulabilecek Keynesgil bir sarmal düşüş olgusuydu (Tooze, 2020). Bunun belirtisi olarak çok geçmeden ABD’nin her yanındaki gıda bankalarının önünde uzun yaya ve otomobil kuyrukları oluştu, evsizler ise Las Vegas’ta, boş olmasına karşın onlar için fazla lüks olan otel gökdelenlerinin altlarındaki otoparklarda derme çatma (ama sosyal mesafeye özen gösterilen) alanlarda uyumak zorunda bırakıldı: Başka insanların acılarını çoktan kanıksamış olan bir ülkede şaşırtıcı ihtiyaç ve harcanma manzaralarıydı bunlar.

COVID-19 yayılırken birçok hastane çöktü, bu da ABD sağlık sisteminin yetersizliklerini açığa çıkardı (Hook ve Kuchler, 2020). COVID-19 hastalarının acil bakımı, estetik ameliyatlardan ve pandeminin saf dışı ettiği diğer pahalı tedavilerden daha az kârlı olduğu için, sağlık hizmeti sağlayıcıları uğradıkları zararları hesap ederken, buralarda çalışanlar tahammül sınırına kadar zorlandı. Yeterli ücret almadan ve KKE’den yoksun olarak uzun saatler boyunca çalışmak zorunda kaldılar, bu ise ön saftaki hemşireler ve başka çalışanlar, özellikle göçmen

ve renkli tenli olanlar arasında, bu insanların çalışma koşullarının güvencesizliğini yansıtır biçimde, ağır can kayıplarına yol açtı (*The Guardian*, 2021).

Hastanede bakımın ötesinde, ABD'nin test stratejisi de kısmen kapasite sorunları, kısmen yetersiz koordinasyon nedeniyle yavaş ve sınırlı kaldı. Birincisi, ilk aylarda eksiklikler ve darboğazlar nedeniyle yeterli test kiti üretilemedi; testlerin dağıtımına ve yönetimine yol gösteren hiçbir ulusal kılavuz yoktu, sonuçların bildirilmesiyle ilgili hiçbir federal standart da yoktu (*The Independent*, 2020). Trump'ın test işlemlerinin sorumluluğunu eyaletlere devretme kararı, bu sınırlamaları daha da kötüleştirdi, çünkü eyaletler anında kaynak yarışına girdi ve herkesin ödeyeceği bedeli yükseltmeye başladı (yukarıya bakın). İkincisi, temaslıların izlenmesiyle ya da karantinayla ilgili federal bir plan hiçbir zaman olmadı, bu ise hastalığın yayılmasını kolaylaştırdı (Lewis, 2021; McCarthy, 2020b; Reich, 2020; Stein 2020). Eyaletler açığı kapatma çabasına girdiklerinde bile, bunu yeterli şekilde yapmak için gerekli kaynaklara genellikle sahip değillerdi (Aschwanden, 2020). Üçüncüsü, federal fonlar sağlandığı zaman, eyaletlerin çoğu, tamamlayıcı hizmetlerden, örneğin evinde kendi kendini izole edemeyen insanlar için barınaklardan, karantinadakiler için yemek, sağlık bakımı, parasal yardım ve başka desteklerden yoksundu. Bunun sonucu olarak, uyum düzeyi genellikle düşük ve bölük pörçüktü, bu ise virüsün yayılmasına katkıda bulundu (Madad 2020). Trump, Kore Savaşı sırasında çıkarılan Savunma Amaçlı Üretim Yasası'nı, iddiaya göre firmaları KKE üretmeye zorlamak için erkenden gündeme getirse bile, bu, hiçbir zaman etkili olmadı ve fiilen yayınlanan yürütme kararlarının çoğu, tıbbi ekipman üretimiyle ilgili değildi (Jacobs, 2020).

Durum, bireysel düzeyde de bir o kadar kötüydü. ABD'de yaşayan milyonlarca insanın sağlık sigortası yoktu ve olanların ise birçoğu, COVID-19'la ilgili harcamalarını karşılayamadı.

Bildirildiğine göre, koronavirüs tedavisine kesilen bireysel faturalar, sigortalılar için 100 ila 4.000 ABD doları arasındayken, sigortasızlar için 100.000 ABD dolarını buluyordu (Herman, 2020; Holpuch, 2021), oysaki halkın %40'ının acil bir durum için 400 dolarının olmadığı bir ülkediydi burası (Youn, 2019). Bu maliyetler birçok insanı, ağır bir krizin derin uçurumunda borç batağına sokmakla kalmadı, aynı zamanda da birçoğunu hasta düştüğü zaman tedavi aramaktan, hatta kendini izole etmekten alıkoydu.

Trump, yukarıda anlatılan çarpıcı başarısızlıklara rağmen, Mart ayında hiçbir sorumluluk almadığını ilan ederek, kendinden önceki Başkan Barack Obama'yı ve devralmış olduğu demode kuralları, eskimiş sağlık yönetmeliklerini suçladı (Oprysko, 2020).

SIFIR SORUMLULUK

Pandemi, ABD ekonomisini ağır şekilde vurdu, IMF'nin tahminine (2021a) göre, 2020'de GSYİH %3,4 oranında azaldı ve bu, 1946'dan beri millî hasılda oluşan en büyük düşüştü. Bununla birlikte, ABD'de pandeminin en önemli ekonomik özelliği, ilk temasta işsizliğin çarpıcı ölçüde artmasıydı (yukarıya bakın). Sadece Nisan 2020'de 20,5 milyon insan işini kaybetti ve işsizlik oranı %14,7'ye çıkarak, Büyük Buhran'dan beri en yüksek düzeye ulaştı.

Bu durum karşısında, ABD yönetimi, GSYİH'nin %16,7'sini bulan genişletici mali politikalar benimsedi ve ek olarak %2,4 oranında öz varlık, borç ve garanti yükümlülüğüne girdi, bu yüzden de mali açık, GSYİH'nin %18,7'sine ulaştı (IMF, 2021b). Bu bakımdan en önemli yasama çalışması, Koronavirüs Yardım, Destek ve Ekonomik Güvenlik (CARES) Yasası'nın 27 Mart 2020'de onaylanmasıydı. Bu yasa, hanelere 1.200 ABD doları tutarında para yardımı, küçük işletmelere de destek ve borç affı olarak haftada 600 ABD doları verilmesi dâhil, ekonomik

toparlanma için yaklaşık 3 trilyon ABD doları kaynak sağladı. Bununla birlikte, öyle görünüyor ki bu fonların çoğu, büyük şirketleri kurtarmak için kullanıldı; o şirketlerin birçoğu, pandemi sırasında fırlayan kârlardan da yararlandı.

CARES Yasası, COVID-19 aşılarının geliştirilmesini hızlandırmak ve Moderna, Pfizer, Merck, Novavax, Johnson & Johnson ile başka büyük şirketlerin ürettiklerini önceden satın almak için kurulmuş bir kamu-özel ortaklığı olan Operation Warp Speed (Son Hız Operasyonu) adındaki girişime fon sağlanmasını da kapsıyordu. Bunlar, özünde ABD yönetiminin, herhangi bir fiyat üzerinden talep garantisi verilen ve başarısızlık durumunda aşağı yönlü risk içermeyen bir düzenlemeyle, aşı üretmesi için özel sermayeyi fonladığı eşitsiz ortaklıklardı (Brenner, 2020; Sirota, 2020; Stone, 2020). Bu, pandemi sırasında en başarılı federal girişimdi. Aşı dağıtımı 14 Aralık 2020'de başladı ve oldukça hızlı ilerledi; Nisan 2021 ortasına gelindiğinde, nüfusun %38'i en az bir doz aşı olmuş ve %24'üne iki doz aşı uygulanmıştı (Carlsen ve bşk., 2021).

İstihdam, yıkımdan hızla kurtulup toparlandı ve işsizlik, Mart 2021'de %6'ya düştü.¹ Hızlı iş kayıpları ve çabuk toparlanma, dünyadaki en büyük neoliberal ekonominin kilit bir kırılğanlığıdır: Bu ekonomi, vasıfsız, düşük ücretli, korunmasız ve sendikasıız işlere aşırı bağımlıdır. Genel sağlık güvencesinin olmaması, yani işçiler işlerini kaybedince, kendilerinin ve ailelerinin de sağlık güvencesinden yoksun kalmaları anlamına gelen durum nedeniyle, bu güçlük daha da kötüleşti: Aileler için bir trajedi ve toplum için bir felaket oldu (Conley, 2020; Healy, 2020; Herman, 2020). Pandemi sırasında birçok insan gelirini kaybedince, iş aramak zorunda kaldı, bu ise kendi kendini izole etmeyi ya da koronavirüse karşı önlem almayı zorlaştırdı.

1 <https://www.statista.com/statistics/273909/seasonally-adjusted-monthly-unemployment-rate-in-the-us/>

ABD ekonomisindeki hızlı toparlanmaya rağmen, yönetimin mali durumunun çok yakın zamanda istikrara kavuşması mümkün görünmüyor. Özellikle, yurtiçi kamu borcu artmaya devam edecektir, çünkü Başkan Biden, 1,9 trilyon dolarlık COVID-19 destek planını hızla uygulamaya soktu, ayrıca altyapı için de ilave 3 trilyon dolarlık uzun vadeli yatırım öngörüldü (Wolf, 2021). Bu arada, Trump yönetimi ve Cumhuriyetçi eyaletler, pandemiye odaklanılmasından yararlanarak, alelacele alakasız yasalar çıkardılar, örneğin kirlilikle ilgili kısıtlamalar hafifletildi, kürtaja verilen cezalar artırıldı, oy hakkına kısıtlama getirildi (Friedman, 2020; Glenza, 2020).

“NEFES ALAMIYORUM”

Pandemi, Afro-Amerikalıları, Latino ve Yerli Amerikalı toplulukları (özellikle Navahoları), orantısız ölçüde etkiledi (Cheetham, 2020), bu gruplarda enfeksiyon ve ölüm oranları ortalamanın önemli ölçüde üstündeydi (Cuthbertson, 2020; Fedor ve Zhang, 2020; Lerner, 2020; Kendi, 2020; Oladipo, 2020; Oppel Jr. ve bşk., 2020). Örneğin, Beyazlarla kıyaslanınca, Latinoların ve Afro-Amerikalıların enfeksiyona yakalanma olasılığı üç kat, koronavirüsten ölme olasılığı ise iki kat yüksekti. Aynı zamanda hükümetin pandemiye yanıt verirken kaynak dağıtmada sergilediği yanlı tutumun, ABD’de zaten devasa boyutlara ulaşan gelir ve servet eşitsizliklerini artırması kaçınılmazdır (Politi ve bşk., 2020; Rushe, 2020; Thorbecke ve Mitropoulos, 2020). Zenginlere tanınan vergi bağışıklıkları, finansa verilen destek ve hükümet garantileri, finansal varlık fiyatlarını spekülâtörlerin yararına yükseltirken, işçilere ve küçük işletmelere verilen yardım hem son derece yetersiz hem de sınırlı süreliydi (Nolan, 2020). Bu eşitsizliklere ilişkin farkındalık, Mart 2020’de Breonna Taylor’ın ve Mayıs 2020’de George Floyd’un polislerce öldürülmesinden sonraki gösterileri tetikleyen nedenler arasındaydı. Floyd’un

nefes alamadığını söylemesine rağmen boğazına bastırılarak öldürüldüğünü gösteren video, 60 ülkede ve 2.000'i aşkın şehirde gösterilerin fitilini ateşledi.

Siyasal açıdan o yıla damga vuran bir olay da Kasım'da yapılan ve Demokrat Parti adayı Joe Biden'ın kazandığı başkanlık seçimleriydi. Başkan Trump, sahtecilik iddiasıyla sonuçları tanımayı reddetti (Breuninger, 2020). Trump, sonuçları iptal ettirmek ya da en azından kuşku uyandırmak için defalarca mahkemelere başvurdu. Trump en sonunda sonucu kabul etmesine karşın, yürüttüğü kampanyayla, çeşitli sağcı grupların katıldığı ve ABD Kongresi'nde Biden'ın zaferi onaylanırken Kongre Binası'nın (Capitol) basılmasıyla doruğa çıkan protestoları körükledi (Bessner ve A'Lee Frost, 2021).

Özetle, geniş kapsamlı sanayisizleşmenin; parçalı, şişik ve etkisiz bir sağlık sisteminin; büyük gelir ve servet eşitsizliğinin, emek piyasalarındaki aşırı esnekliğin ve yaygın kayıt dışı çalışmanın; sosyal devletten ve genel güvenlik ağlarından yoksunluğun; politika tutarsızlığına, kaynak paylaşımından çok rekabete, sistemik yetersizliklere, en başta da federal hükümetin problemi kabul edip gereğini yapmada sergilediği isteksizliğe katkı yapan hayli bölük pörçük ve ademi merkezî siyasal ve idari sistemlerin bir araya gelmesi, ABD'nin pandemiye verdiği yanıtı zayıflattı.

BAŞVURU KAYNAKLARI

- Aratani, L. (2020), "Koronavirüs krizi, haftada 2,1 milyon artış iddialarına tanıklık ederken, ABD'de iş kayıpları 40 milyonu aştı", <https://www.theguardian.com/business/2020/may/28/us-job-losses-unemployment-coronavirus>
- Aschwanden, C. (2020), "COVID-19'u Yavaşlatmanın Anahtarı Olan Temaslı İzlemi, ABD'de Çok Yetersiz Kullanılıyor", <https://www.scientificamerican.com/article/contact-tracing-a-key-way-to-slow-covid-19-is-badly-underused-by-the-u-s/>
- Baxter, H. (2020), "Koronavirüsün Bir Aldatmaca Olduğunu Düşünen Amerikalılar", <https://www.independent.co.uk/independentpremium/long->

- reads/coronavirus-conspiracy-theory-trump-us-hoax-a9498081.html
- BBC News. (2020a), "Koronavirüs: Fauci'nin dediğine göre, hidroksiklorokin etkisiz", <https://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-53575964>
- BBC News. (2020b), "Asya kökenli Amerikalılara karşı işlenen Covid 'nefret suçları' artıyor", <https://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-56218684>
- Beckett, L. (2020), "ABD tarihinin tüm psikozları": Amerika'nın koronavirüs kurbanlarını suçlu ilan etmesi. <https://www.theguardian.com/world/2020/may/21/all-the-psychoses-of-us-history-how-america-is-victim-blaming-the-coronavirus-dead>
- Beer, T. (2020), "Trump, Covid-19'un gripten çok daha öldürücü olduğunu öğrendikten sonra bile hep Covid-19'u griple kıyasladı", <https://www.forbes.com/sites/tommybeer/2020/09/10/all-the-times-trump-compared-covid-19-to-the-flu-even-after-he-knew-covid-19-was-far-more-deadly/?sh=b613007f9d2f>
- Bessner, D. ve A'Lee Frost, A. (2021), "QAnon Yandaşlarının Kongre Binası Baskını", <https://www.jacobinmag.com/2021/01/q-anon-cult-capitol-hill-riot-trump>
- Brenner, R. (2020), "İvme Kazanan Talan", *New Left Review*, 123, 5-22.
- Breuninger, K. (2020), "Trump, seçim sonuçlarını reddediyor, 'henüz hiçbir şey bitmedi' diyor", <https://www.cnn.com/2020/11/07/trump-refuses-to-accept-election-results-says-it-is-far-from-over.html>
- Carlsen, A. Huang, P. Levitt, Z. ve Wood, D. (2021), "Eyaletinizde COVID-19 aşılama seferberliği nasıl gidiyor?", <https://www.npr.org/sections/health-shots/2021/01/28/960901166/how-is-the-covid-19-vaccination-campaign-going-in-your-state?t=1618592090650>
- Cheetham, J. (2020), "Navaho Kabilesi: Amerika'daki en kötü koronavirüs salgınıyla boğuşan halk", <https://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-52941984>
- Conley, J. (2020), "'Sıradaki Kriz': Araştırmaya göre, 43 milyon kadar Amerikalı, pandemi nedeniyle sağlık sigortasını kaybedebilir", https://www.commondreams.org/news/2020/05/10/next-crisis-43-million-americans-could-lose-health-insurance-due-pandemic-study?amp&__twitter_impression=true
- Cuthbertson, A. (2020), "Koronavirüs izlemi: ABD'de Covid-19'a bağlı ölümlerin ırk ve etnik kökene göre kıyaslanması", <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/coronavirus-deaths-us-race-black-white-asian-latino-racism-a9544401.html>
- Doğantekin, V. (2020), "ABD, pandemi ortamında tıbbi malzeme 'çalıyor'", <https://www.aa.com.tr/en/americas/us-steals-medical-supplies-amid-pandemic-expert/1800001>

- Fedor, L. ve Zhang, C. (2020), "FT anketi gösteriyor ki, Covid-19 pandemisi en çok siyah seçmenlerin gelirlerini vuruyor", <https://www.ft.com/content/e22636d7-8259-4b97-bcf8-19349cee61fd?shareType=nongift>
- Friedman, L. (2020), "E.P.A., Koronavirüsü gerekçe göstererek, kirleticilerle ilgili kuralları çarpıcı ölçüde gevşetti", <https://www.nytimes.com/2020/03/26/climate/epa-coronavirus-pollution-rules.html>
- Fritze, J. ve Collins, M. (2020), "Trump, üretimin artırılmasını isterken, Maine'deki fabrika ziyareti sırasında üretilen koronavirüs sürüntü çubukları çöpe atılacak", <https://eu.usatoday.com/story/news/politics/2020/06/05/trump-maine-puritan-throw-away-coronavirus-swabs/3153622001/>
- Glenza, J. (2020), "Eyaletler, kürtajı yasaklamak için koronavirüsü bahane ederken, kadınları çaresiz bırakıyor: 'Gebeliği durduramazsın'", <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/30/us-states-ban-abortion-coronavirus-leave-women-desperate>
- Healy, J. (2020), "Koronavirüsten korkan işçiler kovuluyor ve gelirlerini kaybediyor", <https://www.nytimes.com/2020/06/04/us/virus-unemployment-fired.html?referringSource=articleShare>
- Herman, B. (2020), "Koronavirüs, 27 milyon insanı sağlık sigortasından yoksun bırakmış olabilir", <https://www.axios.com/coronavirus-27-million-lost-employer-health-insurance-c77fe46a-691d-49b3-9cd2-3ad6d19df159.html>
- Holpuch, A. (2021), "Yeterli kazanamıyorum": ABD'de Covid'e yakalanmanın parasal bedeli, <https://www.theguardian.com/us-news/2021/feb/12/us-financial-cost-covid-coronavirus>
- Hook, L. ve Kuchler, H. (2020), "Koronavirüs, Amerika'nın sağlık sistemi ni nasıl dağıttı", <https://www.ft.com/content/3bbb4f7c-890e-11ea-a01c-a28a3e3fbd33>
- IMF. (2021a), World Economic Outlook (Dünya Ekonomik Görünüm Raporu), Ocak 2021 Güncelleme.
- IMF. (2021b), *Fiscal Monitor*, Nisan 2021: Hakça Bir Tahmin.
- Itkowitz, C. (2020), "Trump, koronavirüsü tanımlamak için yine ırksal duyarsız ifadeler kullandı", https://www.washingtonpost.com/politics/trump-again-uses-kung-flu-to-describe-coronavirus/2020/06/23/0ab5a8d8-b5a9-11ea-aca5-ebb63d27e1ff_story.html
- Jacobs, A. (2020), "İddialara rağmen, Trump, Covid'le Mücadelede Savaş Dönemi Yasası'nı nadiren kullanıyor", <https://www.nytimes.com/2020/09/22/health/Covid-Trump-Defense-Production-Act.html>
- Jeffery, L. (2020), "Alman, Fransız yetkililer, ABD'yi, malzemelerin yolunu kesmekle suçladı", <https://www.npr.org/2020/04/04/827321294/german-french-officials-accuse-u-s-of-diverting-supplies?t=1586817225869>

- Kendi, I.X. (2020), "İrk verilerinin gösterdikleri", <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/04/coronavirus-exposing-our-racial-divides/609526/>
- LeBlanc, P. (2020), "Cumhuriyetçi Kongre Üyesi, ekonominin batmasına kıyasla, daha çok Amerikalının koronavirüsten ölümüne göz yummanın, ehven-i şer olduğunu söyledi", <https://edition.cnn.com/2020/04/14/politics/trey-hollingsworth-coronavirus/index.html>
- Lee, B. Y. (2020), "Steve Bannon, Fauci'nin kellesini istiyor, sağlık uzmanlarına yönelik tehditler için yapılması gerekenler", <https://www.forbes.com/sites/brucelee/2020/11/06/twitter-bans-steve-bannon-account-after-talk-of-a-beheaded-anthony-fauci-wray/?sh=358ea96a4ac8>
- Lerner, S. (2020), "Koronavirüs sayıları, New York City'nin ekonomik olarak derinden bölündüğünü yansıtıyor", <https://theintercept.com/2020/04/09/nyc-coronavirus-deaths-race-economic-divide/>
- Levey, N.N., Christensen, K. ve Phillips, A.M. (2020), "Önceden bilinen bir felaket: Solunum aygıtı ve başka tıbbi malzemelerde sıkıntı çekileceği hakkında çok önceden uyarılar yapıldı", <https://www.latimes.com/politics/story/2020-03-20/disaster-foretold-shortages-ventilators-medical-supplies-warned-about>
- Lewis, T. (2021), "COVID'in bir yılında ABD'nin pandemiye verdiği yanıtın yanlış giden –ve doğru giden– yönleri", <https://www.scientificamerican.com/article/how-the-u-s-pandemic-response-went-wrong-and-what-went-right-during-a-year-of-covid/>
- Luce, E. (2020), "Trump'ın koronavirüs çöküşünün iç yüzü", <https://www.ft.com/content/97dc7de6-940b-11ea-abcd-371e24b679ed>
- Madad, S., Nuzzo, J. ve Bourdeaux, M. (2020), "Amerika'nın COVID-19 izolasyon ve karantina stratejisinin eksik ögesi: Kucaklayıcı hizmetler", <https://doi.org/10.1377/hblog20201207.458415/full/>
- Marcetic, B. (2020), "Bana Özgürlük Ver –Hayır, Bekle, Bana Ölüm Ver", <https://jacobinmag.com/2020/05/republicans-conservatives-coronavirus-economy-terrorism>
- Mars, A. ve Guimón, P. (2020), "Los 100.000 muertos de Estados Unidos: así ha fracasado el país más poderoso del mundo", <https://elpais.com/internacional/2020-05-26/los-100000-muertos-de-estados-unidos-asi-ha-fracasado-el-pais-mas-poderoso-del-mundo.html?s%3D%80%A6>
- McCarthy, T. (2020a), "Trump, kaotik koronavirüs brifinginde "mutlak yetki" iddiasında bulundu ve medyaya saldırdı", <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/13/trump-us-coronavirus-briefing-latest-media>
- McCarthy, T. (2020b), "Ne liderlik ne plan: Trump, koronavirüs sınavında ABD'yi başarısızlığa mı uğratacak?", <https://www.theguardian.com/us-news/2020/may/02/donald-trump-us-coronavirus-testing>

- Milman, O. (2020), "Trump, pandemi ortamında marjinal görüşleri ve aşırı teorileri kucaklarken, bilim insanları alarına geçti", <https://www.theguardian.com/us-news/2020/jun/03/trump-coronavirus-conspiracy-theories-pandemic>
- Nolan, H. (2020), "Plan yok (sizin için)", <https://inthesetimes.com/article/covid-19-coronavirus-unemployment-eviction-healthcare-united-states>
- Oladipo, G. (2020), "Sanki ölmemizi bekliyorlar: COVID-19 niçin siyah Şikagoluları vuruyor?", <https://www.theguardian.com/us-news/2020/oct/23/covid-19-battering-black-chicagoans>
- Oppel Jr., A. Gebeloff, R. Lai, K.K.R. Wright, W. ve Smith, M. (2020), "Koronavirüsün ırksal insafsızlığına bugüne kadarki en eksiksiz bakış", <https://www.nytimes.com/interactive/2020/07/05/us/coronavirus-latino-african-americans-cdc-data.html>
- Oprysko, C. (2020), "Hiçbir sorumluluk almam": Trump, koronavirüs testlerinde sergilenen beceriksizlik için başkalarını suçladı, <https://www.politico.com/news/2020/03/13/trump-coronavirus-testing-128971>
- Parton, H.D. (2020), "Trump'ın kaotik beceriksizliği -ve 'derin devlet'in 'dağıtılma'sı-bizinasılburaya getirdi?", <https://www.rawstory.com/2020/03/how-trumps-chaotic-incompetence-and-the-deconstruction-of-the-deep-state-got-us-here/>
- Politi, J., Fontanella-Khan, J. ve Aliaj, O. (2020), "ABD'nin pandemiye verdiği yanıt niçin ekonomik bölünmeyi genişletme riski taşıyor?", <https://www.ft.com/content/d211f044-ecf9-4531-91aa-b6f7815a98e3>
- Reich, R. (2020), "Donald Trump rushed to reopen America—Now Covid is closing in on him", <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jul/05/donald-trump-reopen-america-covid-19-coronavirus>
- Rushe, D. (2020), "Milyarlar kazanmak mı, iki yakayı bir araya getirmek mi: Pandemi, ABD ekonomisini nasıl ikiye böldü?", <https://www.theguardian.com/us-news/2020/aug/16/us-inequality-coronavirus-pandemic-unemployment>
- Saletan, W. (2020), "Trump Pandemisi", <https://slate.com/news-and-politics/2020/08/trump-coronavirus-deaths-timeline.html>
- Sevastopulo, D. ve Shubber, K. (2020), "Kapanma karşıtı protestolar yayılırken, Trump alkış tutuyor", <https://www.ft.com/content/c8f6f413-39c4-47ceb1ff-0e02969cb612>
- Shear, M.D. ve Mervosh, S. (2020), "Trump, virüs kısıtlamaları getiren valilere karşı protestoları teşvik ediyor", <https://www.nytimes.com/2020/04/17/us/politics/trump-coronavirus-governors.html>
- Sirota, D. (2020), "ABD halkı bu COVID-19 ilacını geliştirmek için para ödedi. Bir dozu 3.000 dolar olacak", <https://www.jacobinmag.com/2020/06/gilead-remdesivir-drug-coronavirus-treatment-cost-pharma>

- Smith, D. (2020), "Trump, son basın toplantısında medyaya sataşmaya ve suç atmaya yeniden döndü", <https://www.theguardian.com/us-news/2020/mar/19/trump-us-coronavirus-briefing-media>
- Stein, R., Wroth, C. ve Hurt, A. (2020), "ABD'de koronavirüs testleri hâlâ yetersiz. Sizin eyalette durum nasıl?", <https://www.npr.org/sections/health-shots/2020/05/07/851610771/u-s-coronavirus-testing-still-falls-short-hows-your-state-doing?t=1591694986359>
- Stone, J. (2020), "Halkın aşısı –Moderna'nın koronavirüs aşısı büyük ölçüde vergi verenlerin paralarıyla finanse edildi", <https://www.forbes.com/sites/judystone/2020/12/03/the-peoples-vaccine-modernas-coronavirus-vaccine-was-largely-funded-by-taxpayer-dollars/?sh=3ccf47146303>
- The Guardian*. (2021a), "Pandeminin ilk yılında ABD'de sağlık personeli ölümlerine ilişkin kilit bulgularımız", <https://www.theguardian.com/us-news/ng-interactive/2020/dec/22/lost-on-the-frontline-our-findings-to-date>
- The Independent*. (2020), "ABD bir gün ulusal bir COVID-19 test stratejisine kavuşacak mı?", <https://www.independent.co.uk/news/will-the-us-ever-have-a-national-covid19-testing-strategy-donald-trump-strategy-people-joe-biden-us-b1767005.html>
- Thorbecke, C. ve Mitropoulos, A. (2020), "Aşırı eşitsizlik, önceden de vardı: Amerika'da servet uçurumunu COVID-19 nasıl genişletti?", https://abcnews.go.com/Business/extreme-inequality-preexisting-condition-covid-19-widened-americas/story?id=71401975&cid=social_twitter_abcn
- Tooze, A. (2020), "Şok dalgası", <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v42/n08/adam-tooze/shockwave>
- Wolf, M. (2021), Larry Summers: "Yapılanların hayli aşırıya kaçmasından endişeliyim", <https://www.ft.com/content/380ea811-e927-4fel-aa5b-d213816e9073>
- Wright, B. (2020), "Karayipler'de pandemi yayılırken, ABD, Barbados'tan sorunum aygıtı çalmakla suçlandı", <https://newsone.com/3924158/barbados-accuses-us-ventilators-seized/>
- Youn, S. (2019), "Amerikalıların %40'ının, acil harcamalar için bankada 400 doları yok: Federal rezerv", <https://abcnews.go.com/US/10-americans-struggle-cover-400-emergency-expense-federal/story?id=63253846&~:text=Almost%2040%25%20of%20American%20adults,a%20Federal%20Reserve%20survey%20finds>

BÖLÜM 10

BREZİLYA: EŞİTSİZLİK VE FELAKET

Pandemiye verdiği yanıt bakımından dünyanın en kötü ülkesi olarak gösterilen, hükümetin temel görevlerini ihmal etmekle kalmayıp, pandemiye kontrol altına alıp halkı koruyabilecek önlemleri de fiilen *sabote ettiği* biricik ülke olan ve modern çağda “sürü bağışıklığı”yla ilgili en büyük deneyi sergileyen Brezilya’da, COVID-19’un izlediği seyir olağanüstü trajikti. Brezilya’da ölü sayısı 12 Nisan 2020’de 1.000’e, 11 Mayıs’ta 10.000’e, 10 Ağustos’ta 100.000’e, 9 Ocak 2021’de 200.000’e, 1 Mayıs’ta ise 400.000’e ulaştı.¹ Ülkede daha bulaşıcı varyantların ortaya çıkmasıyla sorunlar daha da kötüleşti. Günlük ölü sayısı 8 Nisan 2021’de 4.250’yle dünyadaki en yüksek sayıya ulaştı.² Sağlık sistemi pek çok kentte kaosa sürüklendi, oksijen karneyle verilmeye başlandı, YBÜ yataklarının tümü doldu, hem personel hem de ekipman yetersizdi. Anestezik bulunmadığı için, entübe edilecek hastaları bağlamak gerektiği yolunda haberler çıktı. Aileler, çok ihtiyaç duyulan oksijen tüplerini paralel piyasadan temin edebilirken bile, yüzlerce hasta sedyelerde, hastane döşemeleri üzerinde ya da evinde öldü (Pellegrini, 2021). Bu trajik sonuçlara aşırı sağcı Başkan Jair Bolsonaro’nun yol açtığına hiç kuşku yoktur; onun tercihleri, ülkede eşi benzeri

1 Bkz. <https://covid19.who.int/region/amro/country/br>

2 Bkz. https://susanalitico.saude.gov.br/extensions/Covid-19_html/Covid-19_html.html; <https://covid19.who.int/>; <https://ourworldindata.org/coronavirus/country/brazil>

görülmemiş ve belki dünya çapında da trajik sonuçlar doğuran bir trajediyi tetikledi (Mattoso, 2021).

TRAJEDİNİN KÖKENİ

Brezilya'nın trajedisi, üç faktörün (etmenin) bir araya gelmesinden kaynaklandı. Birincisi, Bölüm 5 ve Bölüm 7'de gösterildiği gibi, koordineli politikalar uygulayan güçlü devletlerin yönettiği daha eşit toplumlar, pandemiyle genellikle daha etkili mücadele ederken, zayıf devletlerin, duyarsız hükümetlerin yönettiği ve kötü koordine edilmiş politikaların uygulandığı eşitsiz toplumlar, genellikle çok daha kötü sınav verdi. Brezilya'nın çarpıcı başarısızlığına iki açıdan bakılabilir. Ülke, pandemiyle başa çıkmak için yeterli ekonomik kaynaklara sahip olmasına (örneğin Brezilya'nın kişi başına GSYİH'si 9.000 ABD dolarını aşarken, Vietnam'ınki ancak 2.500 ABD dolarını bulur) karşın, Brezilya yeryüzündeki en eşitsiz ülkelerden biri olmasıyla tanınır: Ülkenin büyük ekonomisine, gelişkin imalat sanayisine, güçlü madencilik ve endüstriyel tarım sektörlerine karşın, nüfusunun dörtte biri yoksulluk içinde yaşar. Bu derin ve üst üste binen eşitsizlikler, nüfusun ezilen, dezavantajlı kesimlerinde vahim kırılğanlıklar yarattı.³

Brezilya'nın keskin siyasal ve kurumsal sınırlamaları her zaman olmuştur, ama 2014'te başlayan ve ardından 2016'da, seçilmiş Başkan Dilma Rousseff'in iktidardan indirildiği bir yargı-parlamento darbesiyle süren eşi görülmemiş uzun ve derin bir ekonomik kriz, bu sorunları belirgin şekilde kötüleştirdi. 2016'dan beri iktidara gelen hükümetler, güvencesiz ve istikrarsız işlerde çalışmayı artıran, sosyal güvenliği kötüleştiren ve kamu hizmetlerine çarpıcı ölçüde yetersiz kaynak ayrılmasına

3 "Eşitsizlik, insanların kendileriyle başkalarını eşit ve aynı muameleye değer kişiler olarak görmelerini güçleştirir. Kamu erkinin, en varlıklılarına hizmet etmek ve yoksulları denetlemek için var olduğu algısına yol açar" (Sakamoto 2020).

yol açan neoliberal “reformlar” yürüttü. Bu reformların dayanağı, federal hükümetin finans dışı harcamalarını gerçek anlamda 20 yıl donduran 55 Sayılı Anayasa Değişikliğiydi. Bu yıkıcı “reformlar”, 2018’de Jair Bolsonaro’nun seçilmesiyle doruğa ulaşacaktı.⁴ Eski bir subay olan Bolsonaro, otoriter içtepileriyle, faşist söylemiyle, anayasa karşıtı tehditleriyle, aynı zamanda da giderek büyüyen yolsuzluğuyla tanınır. Onun kaprisleri, denge-siz kişiliği ve politika tercihleri, Brezilya felaketinde orantısız bir rol oynayacaktı. Başka bir deyişle, kemikleşmiş eşitsizlikler, kurumsal işlevsizlikler, ekonomik kriz ve siyasal afetler, pandeminin saldırısına ve buna karşı koymak (ya da koymamak) için uygulanacak kamu politikalarına katkıda bulundu.

İkincisi, Brezilya’nın 1988 Anayasası, ülkede İskandinavya tarzı bir refah devleti kurmak amacıyla hazırlandı; İngiltere’deki NHS’den esinlenilerek, hizmet noktasında ücretsiz olan genel sağlık sistemi (*Sistema Único de Saúde*, SUS) de buna dâhildi. SUS, Küresel Güney’de örnek alınacak bir sağlık sistemi olarak tanınır. Ne var ki SUS’nin 2016 sonrası yönetimlerce sistematik olarak yıpratıldığı ve parasal kaynaktan yoksun bırakıldığı pandemiden önce apaçıktı. Brezilya’nın en ücra bölgelerine hizmet götüren binlerce Kübalı hekimin 2018’de tamamen siyasal nedenlerde dramatik şekilde uzaklaştırılması, bu süreçlere damga vurdu. COVID-19’un yol açtığı binlerce ölüm, doğrudan doğruya devlet hastanelerinde yeterli eğitimli personel, yoğun bakım yatağı, solunum cihazı, oksijen tüpü, hatta eldiven ve ilaç olmayışına bağlanabilir (Ortega ve Orsini, 2020; Ricardo, 2020; Rocha ve bşk., 2021; Salluh ve Lisboa, 2016). Kısmen ülkedeki toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin sonucu olarak, kısmen de sağlık sisteminin politika kaynaklı sınırlamaları nedeniyle, Brezilya yakın

4 Brezilya’nın bu dönemdeki ekonomi politiğine ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. Loureiro ve Saad-Filho (2019), Saad-Filho ve Boffo (2020), Saad-Filho ve Morais (2018); Başkan Dilma Rousseff’e karşı darbenin yoksulluk ve eşitsizlik üzerindeki etkisine ilişkin bir örnek için bkz. 247 (2021a; Douglas, 2018).

tarihlerde dalga dalga gelen dang humması, Chikungunya, Zika, H1N1 ve başka musibetlerle boğuştu; bunların hepsi de her zaman en marjinal ve kötü etkilenmeye en açık olanları, özellikle yoksulları, işsizleri, Siyah ve Yerli toplulukları orantısız ölçüde vurdu (De Negri ve bşk., 2020; Garcia ve Silva, 2016; Marinho ve bşk., 2021; Neri ve Soares, 2002; Oxfam Brasil, 2020).

Üçüncüsü, pandemi tüm dünyada yayılırken, Başkan Bolsonaro, önlem almanın kötü görüntü vereceği, “kadınsı” zayıflık ima edeceği ya da 2022’de yeniden seçilmesini tehlikeye atacağı gerekçesiyle, riskleri sistematik olarak hafife aldı. Dünyanın en büyük ülkelerinin liderleri arasında bir tek Brezilya Başkanı, ülkesi pandemiyle karşı karşıyayken “kılını kıpırdatmadı”. Aksine, Bolsonaro bilerek kamu güvenliğini zayıflattı, ülkedeki siyaset ve sağlık kurumlarının herhangi bir biçimde eşgüdümlü ya da etkili karşılık vermesini önlemeye fiilen çaba gösterdi. Başkan, solu “histeri” ile suçladı, hastalığı, yalnızca zayıfları etkileyecek “ufak bir grip” olarak niteledi ve “biz [aşırı kötü] etkilenmeyeceğiz çünkü Brezilyalılar hiçbir şeye yakalanmazlar; kanalizasyona atlayıp içine dalan bir adam gördüm ona hiçbir şey olmadı” şeklinde açıklama yaptı (Silva ve Pasti, 2020; UOL, 2020). Belediye başkanları ve valiler, kapanma kararı verdikleri, sosyal mesafe kuralları koydukları ya da maske zorunluluğu getirdiklerinde, Bolsonaro onları acımasızca eleştirdi, uyduruk tedavileri (özellikle yolsuzluk iddialarıyla gölgelenen ihalelerle satın alınmasını emrettiği ivermektin ve hidroklorokin kullanımını) özendirdi (247, 2021b; Gussen, 2021), aşılama programının her adımını sabote etti, maskesiz olarak halka açık birçok etkinlik düzenledi, sağlık sistemini ihmal etti, böylelikle, bir sürü neoliberal politika değişikliğini dikkatlerden kaçırmak için pandemiyi kullandı; çalışma yaşamıyla ve çevreyle ilgili koruyucu hükümlerin kaldırılması da buna dâhildi.

TARİHTE BİREYİN ROLÜ

Ölü sayısının tırmanması karşısında, Bolsonaro tumturaklı bir ifadeyle, “Ne yapmamı istersiniz?” diye sorarak, “hiçbir şeyden sorumlu olmadığ”ı öne sürdü, çünkü “sonunda hepimiz öleceğiz,” dedi. Ölü sayısı 260.000’i aşınca, insanların aşırı “sızlanmaları”ndan yakındı ve eğer aşı bekliyorlarsa, “onlar birer ahmak gidin [aşığı] annenizin evinde arayın!” dedi (Pereira, 2021; Ribeiro, 2021). Ölüler çoğalırken, Bolsonaro, üst orta sınıflara, sermayeye, aşırı sağa ve pentekostal kilise-işletme holdinglerine [Protestan bir tarikat] mensup çekirdek destekçilerine gaz vermeyi sürdürdü. Bolsonaro’nun sağlık bakanları (pandeminin ilk yılında dört bakan), onun pandemiye küçümsemeye, her türlü kapanma ya da sosyal mesafe uygulamasından kaçınmaya olan takıntısına aykırı davranırlarsa, en çok da Bolsonaro, onların zamansız liyakat değerlendirmeleriyle seçimlerde kendisine tehdit olabileceklerinden şüphelenirse, şaşmaz şekilde başlarına dert aldılar.⁵ Bolsonaro’nun davranışlarını ancak ruh hekimleri açıklayabilir. Bolsonaro, nekropolitika (ölüm politikası) anlayışını hiçbir zaman ayrıntılı olarak açıklamadı⁶ ve bu konu sorulduğu zaman, hakaretlerle ve şiddet tehditleriyle tepki gösterdi. Bolsonaro’nun, kendi gözetiminde ölüp giden yüz binlerce candan dolayı hiçbir zaman pişmanlık dile getirmediğini söylemeye gerek bile yoktur.

5 Bkz. Harris ve Schipani (2020), Lipton ve bşk. (2020a; 2020b), Phillips ve Phillips (2020), Richmond (2020), Silva ve Pasti (2020), “Tıbbi popülizm” kavramı, Bolsonaro’nun pandemiye yaklaşımını anlamak için yararlı içgörüler sunabilir (Lasco, 2020; Speed ve Mannion, 2020).

6 Mbembe’nin (2003) nekropolitika anlayışı şu varsayımdan kaynaklanır: “Egemenliğin nihai ifadesi, büyük ölçüde, kimin yaşayabileceğini ve kimin ölmesi gerektiğini dayatabilme erkinde ve yeteneğinde yatar” (s. 11). Dolayısıyla, bu siyaset yöntemi, “çağdaş dünyamızda silahların, kişileri azami ölçüde yıkıma uğratma ve *ölüm dünyaları* –[yani] kalabalık nüfusların, kendilerini *yaşayan ölü* statüsüne sokan yaşam koşullarına tabi kılındıkları yeni ve benzersiz toplumsal varoluş biçimleri– yaratma uğruna kullanıldığı çeşitli yollar”ı açıklar (s. 40). Daha ayrıntılı bir irdeleme için bkz. Mbembe (2019). Brezilya olgusu için bkz. Jorge (2020).

Bolsonaro'nun esip gürlemesi, hakaretleri ve yalanları, diğer "gösterişli" otoriter liderlerinkine nitelik olarak benziyordu, gerçi Bolsonaro'nun söylemi, onlarınkinden genellikle daha kaba, zalimce ve öngörülemezdi (Jair Bolsonaro'yla karşılaştırılınca, Donald Trump, Jarosław Kaczyński ve Rodrigo Duterte terbiyeli ve kibar kalırlar). "Normal" zamanlarda, özellikle uysal bir meclisin, yandaş bir yargının ve hoşgörülü bir yorumcunun (bağışlanamaz olanı hoş göstermek için, "hehe, bu yakışksız değil mi, ama o böyle, ne yapabiliriz, o gerçekten bir karakter, ama içi dışı bir, sonuçta kimse kusursuz değil" vb. gibi özürleri ezile büzüle peşpeşe sıralayan birilerinin) desteğini aldılarsa, öyle liderlerin siyasal dertten sıyrılmak için kaba saldırılarda bulunmaları çoğu zaman yeterli olmuştur (ama solcu siyasal liderlere hiçbir zaman böyle hoşgörü gösterilmemiştir).

Pandeminin, İtalya'da kayak tatili yapıp dönen zengin turistler aracılığıyla ülkeye girmesi, ama ölen ilk kişinin, onların evinde çalışanlardan biri olması, Brezilya'daki kemikleşmiş eşitsizliklerin göstergesiydi (Nunes, 2020; Rudan, 2020; Saad-Filho, 2020; Sakamoto, 2020). Orada başlayan pandemi, zenginlerden yoksullara yayılıp, ilk önce zengin São Paulo ve Rio de Janeiro kentlerinin çevresinde en başta yoksulları öldürdü, sonra da yoksul kuzey ve kuzeydoğu bölgelerine ulaşarak, yoksulların güvensiz barınma, sağlık, beslenme ve başka koşulları nedeniyle katmerli şekilde etkisini gösterdi. Koronavirüs gerek zengin, gerekse yoksul bölgelerde, ilk önce yoksullar arasında yayıldı ve en yüksek ölüm oranına yol açtı (Marino ve bşk., 2020).

Virüs yayılırken Bolsonaro ülke çapında kapanma uygulamayı reddetti, Donald Trump'ın izinden giderek, uyduruk tedavilerle problemin çözüleceğini ve aslında, "benim gibi" atletik vücuda sahip kişilerin COVID-19'dan endişe etmesine gerek olmadığını açıkladı (Maia, 2020). Adamları da bu görüşteydi, Maliye Bakanlığı personeli, "Ölümlerin yaşlılar arasında

yoğunlaşması iyi bir şey Bu bizim emekli aylığı açığımızı azaltacağından, ekonomik performansımızı yükseltecek,” dedi (Cole, 2020). Bolsonaro harekete geçmeyerek, sorunu yerel belediye başkanlarına ve eyalet valilerine havale etti; ama federal hükümet, onlara hiçbir zaman gerekli kaynakları sağlamadı ve Bolsonaro, herhangi bir yönetim düzeyinde alınan halk sağlığı önlemlerini eleştirmekten hiç vazgeçmedi (Bahia ve bşk., 2021; Nicolelis, 2021; Richmond, 2020).

Brezilya’nın inkârcılığı yerel baskılarla çatışarak, yamalı bohça gibi kurallarla sonuçlandı ve Bolsonaro bunu, tüm kısıtlamalar aleyhine bir gerekçe olarak kullandı: Alışveriş merkezleri bazı kentlerde kapanırken, komşu kentlerde açık kaldı, her bir eyalette ve kentte maske kullanımı ve toplu ulaşım araçları ile ilgili farklı kurallar uygulandı; sıklıkla, halk sağlığını korumaktan çok kârları korumaya odaklanan ve tıbbi kanıtlara göre değil de yerel lobilere göre belirlenen kurallar getirildi. Kaçınılmaz olarak, çok geçmeden aynı kentte bile politikalar anlamını büyük ölçüde yitirecekti (örneğin 2020 ortasında São Paulo’da alışveriş merkezleri açıkken, halka ait parklar kapalıydı. Bonduki, 2020). Bolsonaro, valiler ve belediye başkanları arasındaki çekişme, Bolsonaro’nun, yerel kapanmalara karşı Silahlı Kuvvetler’i kullanacağı yönünde Nisan 2021’de savurduğu tehditlerle doruğa çıktı. Akıl alır gibi değildi.

Halk sağlığı krizi derinleşirken ve küresel ölçekte oluşan ortak görüş ile Brezilya’nın içine düştüğü kargaşa arasındaki zıtlık gitgide belirginleşirken, orta sınıfın ve ana akım medyanın geniş kesimleri Bolsonaro’dan koparak, gitgide sertleşen ifadelerle onu eleştirmeye başladı. Başkan, destek tabanını pekiştirmek için söylemini radikalletirdi (köktencilletirdi). Medyayla her gün kavgaya tutuştu, pandemiyle ilgili acınası yalanlar uydurdu, her eleştireni lanetledi, siyasal kurumlara karşı, Yüksek Mahkeme’ye, Anayasaya, medyaya, sola, eski Başkan Lula’ya

ve her muhalefet kaynağına karşı tırmanan tehditler savurdu. Bolsonaro gitgide gözden düşerken, saldırılarını tırmandırdı, açıkça darbe tehdidi savurdu, sırtını askeriyeğe daha çok dayadı (Mercier ve Gortázar, 2020); hatta Mart 2021’de “kendi kendine darbe”yi bile denedi, ama yüksek askerî komuta kademesi Bolsonaro’nun macerasını desteklemeyi reddedince başarısız kaldı. Bu arada, kitlesel ölçekte COVID-19 testi hiçbir zaman uygulanmadı, temashıların izlenmesi hiç başlamadı bile ve ülkede yalnızca bir aşı seferberliği yürütüldü, o da eyalet valilerinden gelen baskı ve Yüksek Mahkeme kararı (kesinlikle dünyada eşi olmayan bir dava) sayesinde oldu.

Kapanmalara ve başka önleyici politikalara ilişkin artan anlaşmazlıklar, salt Bolsonaro’nun tutumundan, huysuzluktan ya da olası ruh sağlığı sorunlarından kaynaklanmadı (Schwartzman, 2021). Bunların bir maddi temeli vardı; birincisi, yoksul, eşitsiz ve hayli kuralsızlaşmış bir ekonomide işçilerin çoğu ekonomik açıdan kırılgandı. Brezilya’da işçilerin yarısından çoğu, kayıt dışı sektördedir ve bir kapanma durumunda bunların pek bir ekonomik güvencesi olmazdı; hayatta kalmaları tamamen devlet yardımlarına bağlı olurdu, ama Bolsonaro ve Maliye Bakanı Paulo Guedes buna karşıydı (aşağıya bakın; ayrıca Saad-Filho ve Feil, 2021). İkincisi, işverenlerin birçoğu kârlarının kötü etkileneceği kaygısıyla kapanmaya, sosyal mesafeye, hatta maske kullanımına karşıydı. Öte yandan, kapanma durumunda milyonlarca işçi ve küçük girişimci gelersiz kalır, birçok firmanın satışları ve alacakları sıfıra inerdi, bu ise Bolsonaro’nun, sağlık ile ekonomi arasında tercih yapılması ve ikincinin korunması hakkında söylediklerini akla yatkın kıldı. Aykırı bir bakışla, kapanma yüzünden yoksullar, suyu, kanalizasyonu, hatta işsizliğin artmasıyla yiyeceği ve ilacı bulunmayan kalabalık evlere de tıklılırdı (Mercier ve Gortázar, 2020). Rio de Janeiro’nun varoşlarında, uyuşturucu çeteleri,

toplumun sağlık risklerini azaltmak ve kendi iş ortamlarını iyileştirmek için, kapanmaya ön ayak oldu (Schipani ve Harris, 2020). Bu koşullar altında hiçbir pandemi politikası sürdürülebilir değildir.

Krizin erken evrelerinde ölü sayısı önemli ölçüde eksik bildirildi (Collucci, 2021). 2020'nin ortasına gelindiğinde, COVID-19'dan dolayı her on ölüme karşılık, sekiz ölüm de genel bir kategori olan "akut solunum sıkıntısı sendromu"na (ARDS) bağlandı (Rossi ve Bueno, 2020; Sivakumaran ve bşk., 2020). Yıl sonu geldiğinde, bildirim sistemlerinin iyileşmesiyle, Brezilya'da tüm solunum rahatsızlıklarından dolayı 226.528 ölüm olayı kaydedilmişti, bunların 195.000'i COVID-19'a bağlandı. Böylece geriye kalan 31.500 ölüm, ARDS'ye atfedildi, oysaki önceki altı yılda ARDS'ye bağlı ortalama ölüm sayısı yalnızca 5.600'dü.⁷ Bu ölümler pandeminin dolaylı etkisinden kaynaklanan ölümleri, özellikle de test yapılmadığı için, aileler sevdiklerinin ölüm belgesinde "koronavirüs" sözcüğünü görmek istemedikleri için (Redação, 2020) ya da koronavirüsün yalnızca akciğerleri değil, kalbi, böbrekleri, beyni ve başka organları da etkilemesi yüzünden yanlış tanı koyulduğu için, başka bir nedene bağlanan ölümleri kapsamıyordu. Ek olarak, kanserli ya da başka hastalığı olanların normal koşullarda alabilecekleri tedaviyi alamamaları nedeniyle sayısız erken ölüm de meydana geldi (Jornal da USP, 2020).

BOLSONARO'NUN ATAĞA GEÇMESİ

Yoksulları korumak için tek önemli girişime Kongre'deki sol partiler ön ayak olarak, pandemi süresince 65 milyon kişiye (210 milyonluk nüfus içinde) her ay 600 Brezilya reali (117 ABD doları) acil yardım yapılmasını önerdi. Bu, Brezilya tarihinde en cömert kaynak aktarım programıydı (Richmond, 2020; Saad-

7 Veriler için bkz. <http://info.gripe.fiocruz.br/>

Filho ve Feil, 2021). Bolsonaro ve Maliye Bakanı, eski Şikago Oğlanı Paulo Guedes, “mali disiplin” gibi neoliberal gerekçelerle bu öneriyi reddettiler. Bolsonaro artan baskılar üzerine, her ay 200 Brezilya reali (40 ABD doları) önerdi. Sol, oylama için bastırınca, bu öneri mali açık kısıtlamalarını baypas eden bir “Savaş Bütçesi” çerçevesinde onaylandı. Bu kaynak aktarımı programı, alt düzeydeki ücretlilerin yarısının gelirlerinde, pandeminin düşürdüğü miktarı aşan bir yükselme sağladı, yoksulluğu azalttı ve pandeminin eşitsizlik yaratan etkisini bertaraf etti (Nassif-Pires ve bşk., 2020).

Pandemide tümüyle olumsuz bir rol oynamasına rağmen, Bolsonaro, küçük ve orta ölçekli işletmelere kredi sağlanmasını da kapsayan genişletici önlemlerle birlikte bu gelir desteğini, şaşkınlık yaratan bir tavırla, yoksullara “kendisinin” ihsanı olarak sundu. Bolsonaro’ya verilen anket desteği yoksullar arasında artarken, orta sınıfta büyük düşüş gösterdi (Richmond, 2020). Ne var ki gelir desteği programı, yeni mali yılın başladığı Ocak 2021’de sona erdi ve Nisan ayında, kamu yönetiminde daha derin reformlar uygulanması, başka yerlerden mali kesintiler yapılması koşuluyla üç ay boyunca aylık 250 Brezilya reali (44 ABD doları) gibi çok daha düşük bir bağışla yenilendi (Londres ve Aguiar, 2021). Federal gelir desteği verilmediği için, eyaletlerin ve belediyelerin yerel kapanma uygulamaları imkânsız hâle geldi, böylece pandeminin kötüleşmesi neredeyse kaçınılmaz oldu.

Başka ülkelerle benzer şekilde, Brezilya’da kamuoyu yoklamaları, pandeminin umursanmaması ile “gösterişli” otoriter lidere destek arasında bağıntı olduğunu göstermiştir. Bu ülkelerde can kayıplarını, Allah’ın takdirine, kadere, şanssızlığa ya da zayıflık veya sorumsuz davranış nedeniyle ölenin kendisine bağlama eğilimi gözlenmiştir. Ek olarak, Brezilya’da uygulanan ipe sapa gelmez politikalarla artan ölüm bilançosu ve kitlesel

tükenmişlik, zaten eşitsizliğe, suça, şiddete, hastalığa, tehlikeli davranışlara, ölümlere ve ötekini umursamamaya alışmış bir toplumda riskin kanıksanmasını artırma eğilimindedir. Birçok insan, eş dost ziyareti yapmaya, ana caddelerde alışveriş etmeye, barlarda ve restoranlarda toplanmaya devam etti. Maske kullanımı hiçbir zaman genelleşmedi. Virüs daha da çok yayılarak, felaketi körükledi.

Son olarak, pandemi, Bolsonaro yönetimine, pek ince ele-nip sık dokunmadan yıkıcı politikaları yürürlüğe koyma fırsatı sağladı. Mayıs 2020’de, Çevre Bakanı Ricardo Salles, başkanlıktaki bir toplantıda şöyle söylerken kameraya yakalandı: “Basın yalnızca COVID hakkında konuştuğu için, haber konusu olmak açısından böyle sakın bir dönemdeyken, çaba göstermemiz, tüm [çevre korumayla ilgili] kurallarda değişiklik yapmamız ve normları basitleştirmemiz gerek” (Spring, 2020). Onun bu tavrı, örneğin, Brezilya’daki mangrovlar ve başka hassas ekosistemler çevresindeki “daimi koruma bölgeleri”ni kaldırma girişiminde bulunmasına yol açacaktı; bu girişim daha sonra mahkeme kararıyla engellendi (BBC, 2020). Yerli ve Quilombola (kaçak kölelerin soyundan gelen) toplulukları koruyan güvencelere karşı da benzer saldırılar yapıldı,⁸ hükümet ise özelleştirme programına hız verdi ve muhalefete karşı baskıyı şiddetlendirdi. Başkanın ailesinin karıştığı yolsuzluk skandallarının pandemi nedeniyle dikkatlerden kaçması da en az bunun kadar önemliydi (Alves, 2021; *The Guardian*, 2021; Londoño ve bşk., 2020).

Üstüne üstlük Nisan 2021 başında, ölü sayısının 4.000’e ulaştığı (toplam ölümlerin 350.000’e yaklaştığı) gün, Temsilciler Meclisi, Anayasaya doğrudan aykırı olarak, özel firmalara koronavirüs aşılı satın alma izni veren bir yasayı kabul etti.

8 Bkz. Ribeiro Scaldaferrri (2020), Rocha (2020) ve <https://cebrap.org.br/pesquisas/designaldades-raciais-e-covid-19/>

Aşıllara erişimin bu paralel yolu, SUS'nin yürüttüğü (ağır ak-sak) aşı programının zenginlerce baypas edilmesine olanak sağlayacak ve ülke düzeyinde başarılı olmasına yönelik siyasal baskıyı azaltacaktı. Bu arada Silahlı Kuvvetler, sivil hastanelerde doluluk oranı %100'e ulaştığı zaman bile, sivillerin askerî sağlık tesislerinden yararlanmasını engelledi, oysaki çoğu kez askerî tesislerin %85'i boş duruyordu (Filgueiras, 2021).

İLERLEME

Bildirilen ölü sayısı 400.000'i aştıktan sonra bile, Jair Bolsonaro'nun zehirli söyleminin ve davranışlarının hâlâ nüfusun geniş kesimlerinde (neyse ki düşme eğilimine girmesine karşın) yankı bulması gerçeği, siyasal tartışmaların ölüm-cül sonuçlar doğurabildiğini anımsatan hazin bir durumdur. Bolsonaro, Brezilya trajedisinden kişisel olarak sorumludur, ama bunun tek nedeni onun yetersizliği, aptallığı veya ruhsal sağlık durumu(ları) ya da destekçilerinin sapkınlığı değildir, gerçi bu faktörler de kuşkusuz katkıda bulunmuştur. Brezilya Başkanı, kendi siyasal çıkarı uğruna COVID-19'un yayılmasını fiilen teşvik etmiştir (Brum, 2021). Toplumsal bağların aşınması, kamu politikalarının ve kurumlarının meşruiyetini yitirmesi, siyasal bölünmelerin derinleşmesi Bolsonaro'ya yarar sağlar, çünkü bunlar Bolsonaro'nun nihai amacı olan, bir *siyasi darbe* yoluyla kendini kalıcılaştırma amacına zemin hazırlar. O iktidarda kaldığı sürece bu tehlike devam edecektir; bu arada ülke nüfusu koronavirüse maruz bırakılmıştır. Bunun sonucu olarak, ölümler katlanarak artmış, Brezilya tarihinin en vahim ekonomik daralması meydana gelmiş, siyasal ve toplumsal kargaşa her yanı sarmıştır. Bu arada neoliberal reformlar, devletin zayıflatılması ve çevrenin tahrip edilmesi, hükümetin gündeminde ilk sıradaki yerini koruyor.

BAŞVURU KAYNAKLARI

247. (2021a), “Desigualdade cresceu em todos os trimestres após o golpe contra Dilma”, <https://www.brasil247.com/brasil/desigualdade-cresceu-em-todos-os-trimestres-apos-o-golpe-contradilma-nkkpctroh>
247. (2021b), “A história secreta da cloroquina”, <https://www.brasil247.com/midia/a-historia-secreta-da-cloroquina-o-novo-documentario-da-tv-247-xnz4f6r4>
- Alves, R. (2021), “Money laundering scheme a Bolsonaro family business?”, <https://brazilian.report/power/2021/03/16/money-laundering-scheme-a-bolsonaro-family-business/>
- Bahia, L., Chade, J., Dedecca, C. S., Domingues, J. M., Gonçalves, G. L., Herz, M., Lavinas, L., Ocké-Reis, C., Ortiz, M. E. R. ve Santos, F. (2021), *A tragédia brasileira do coronavírus/covid-19: Uma análise do desgoverno do governo federal, 2020–2021*. <https://www.clasco.org/en/a-tragedia-brasileirado-coronavirus-covid-19/>
- BBC News. (2020) “Brazil judge stymies plan to revoke mangrove protection”, <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-54350180>
- Bonduki, N. (2020), “Bruno Covas: por que os shoppings estão abertos e os parques fechados” <https://www1.folha.uol.com.br/columnas/nabil-bonduki/2020/06/bruno-covas-por-que-os-shoppings-estao-abertos-e-os-parques-fechados.shtml>
- Brum, E. (2021), “Pesquisa revela que Bolsonaro executou uma ‘estratégia institucional de propagação do coronavírus’”, <https://brasil.elpais.com/brasil/2021-01-21/pesquisa-revela-que-bolsonaro-executou-uma-estrategia-institucional-de-propagacao-do-virus.html>
- Cole, B. (2020), “Brazil government aide says COVID-19’s toll on elderly will reduce pension deficit as country’s outbreak escalates”, <https://www.newsweek.com/brazil-government-aide-says-covid-19s-toll-elderly-will-reduce-pension-deficit-countrys-1506830>
- Collucci, C. (2021), “Subnotificação esconde ao menos 30% das mortes, diz estudo”, <https://www1.folha.uol.com.br/equilibrioesaude/2021/05/subnotificacaodos-casos-de-covid-esconde-ate-30-das-mortes-mostra-estudo.shtml>
- De Negri, F., Galliez, R. M., Miranda, P., Koeller, P., Zucoloto, G.F., Costa, J.S.D.M., Farias, C.M.D., Travassos, G. H. ve Medronho, R.D.A. (2020), Chances de óbito por COVID-19 entre os trabalhadores formais: Evidências do Estado do Rio de Janeiro. <http://repositorio.ipea.gov.br/handle/11058/10301>
- Douglas, B. (2018), “Number of Brazilians Living in Poverty Rises 2 Million in a Year”, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-12-05/number-of-brazilians-living-in-poverty-rises-2-million-in-a-year>
- Filgueiras, L. (2021), “Que País é Esse?”, <https://www.bnews.com.br/artigo/1431,que-pais-e-esse.html>

- Garcia, L.P. ve Silva, G.D.M. (2016), *Doenças Transmissíveis e Situação Socioeconômica no Brasil: Análise Espacial*, https://www.ipea.gov.br/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=29193%3Atd-2263-doencas-transmissiveis-e-situacao-socioeconomica-no-brasil-analise-espacial&catid=390%3A2016&directory=1&Itemid=1
- Gussen, A. F. (2021), “O que há por trás do lobby de Bolsonaro pelo uso da cloroquina”, <https://www.cartacapital.com.br/politica/o-que-ha-por-tras-do-lobby-de-bolsonaro-pelo-uso-da-cloroquina/>
- Harris, B. ve Schipani, A. (2020), “Jair Bolsonaro triggers furore by firing Brazil’s health minister”, <https://www.ft.com/content/5c362cbc-aadf-4849-94a6-ed9b19ef0a29>
- Jorge, M.R. (2020), “Bolsonaro’s Brazil in times of COVID-19: A necropolitical pharmakon”, <https://www.e-ir.info/2020/05/19/bolsonaros-brazil-in-time-sof-covid-19-a-necropolitical-pharmakon/>
- Jornal da USP. (2020), “Com poucos testes de covid-19, mortes por todas as causas viram dado crucial”, <https://jornal.usp.br/atualidades/calculo-do-picoda-covid-19-deve-levar-em-conta-quantidade-de-mortes/>
- Lasco, G. (2020), “Medical populism and the COVID-19 pandemic”, *Global Public Health*, 15(10), 1417-1429.
- Lipton, E., Sanger, D., Haberman, M., Shear, M., Mazzetti, M. ve Barnes, J. (2020a), “He could have seen what was coming: Behind Trump’s failure on the virus”, <https://www.nytimes.com/2020/04/11/us/politics/coronavirus-trump-response.html#click=https://t.co/njlugzJ3bq>
- Lipton, E., Sanger, D., Haberman, M., Shear, M., Mazzetti, M., Barnes, J., Londoño E. ve Simões, M. (2020b), “Brazil president embraces unproven ‘cure’ as pandemic surges”, <https://www.nytimes.com/2020/06/13/world/americas/virus-brazil-bolsonaro-chloroquine.html>
- Londoño, E., Andreoni, M. ve Casado, L. (2020), “A family business:” Graft investigation threatens Brazil’s Bolsonaro, <https://www.nytimes.com/2020/08/28/world/americas/brazil-bolsonaro-corruption.html>
- Londres, M. ve Aguiar, P. (2021), “Congresso Nacional aprova a PEC que recria auxílio emergencial”, <https://noticias.r7.com/prisma/r7-planalto/congresso-nacional-aprova-a-pec-que-recria-auxilio-emergencial-12032021>
- Loureiro, P. M. ve Saad-Filho, A. (2019), “The limits of pragmatism: The rise and fall of the Brazilian workers’ party (2002-2016)”, *Latin American Perspectives*, 46(1), 66-84.
- Maia, G. (2020), “Quem tem ‘bom preparo’ não tem que se preocupar com Covid-19, diz Bolsonaro”, <https://oglobo.globo.com/sociedade/quem-tem-bom-preparo-nao-tem-que-se-preocupar-com-covid-19-diz-bolsonaro-24620080>

- Marinho, F., Teixeira, R., Machado, H.A., Lima, M., Venturini, A.C., Sousa, C.J. ve Bertolozzi, T.B. (2021), “Disparidades raciais no excesso de mortalidade em tempos de Covid-19 em São Paulo”, <https://cebrap.org.br/pesquisas/desigualdades-raciais-e-covid-19/>
- Marino, A., Klintowitz, D., Brito, G., Rolnik, R., Santoro, P. ve Mendonça, P. (2020), “Circulação para trabalho explica concentração de casos de Covid-19”, <https://www.cartamaior.com.br/?/Editoria/Sociedade-e-Cultura/Circulacao-para-trabalho-explica-concentracao-de-casos-de-Covid-19/52/48008>
- Mattoso, C. (2021), “Vice do Amazonas diz que política de imunidade de rebanho apoiada por Bolsonaro levou Manaus ao colapso”, <https://www1.folha.uol.com.br/colunas/painel/2021/05/vice-do-amazonas-diz-que-politica-de-imunidade-de-rebanho-apoiada-por-bolsonaro-levou-manaus-ao-colapso.shtml>
- Mbembe, A. (2003), “Necropolitics”, *Public Culture*, 15(1), 11-40.
- Mbembe, A. (2019), *Necropolitics*, Duke University Press.
- Mercier, D. ve Gortázar, N.G. (2020), “Bolsonaro da alas al golpismo en un acto contra la cuarentena”, <https://elpais.com/internacional/2020-04-20/el-presidente-bolsonaro-da-alas-al-golpismo-en-un-acto-con-seguidores.html>
- Nassif-Pires, L., Carvalho, L. ve Rawed, E. (2020), *Multidimensional inequality and COVID-19 in Brazil*, Levy Economics Institute of Bard College Public Policy Brief. http://www.levyinstitute.org/files/download.php?file=ppb_153.pdf&pubid=2690
- Neri, M. ve Soares, W. (2002), “Desigualdade social e saúde no Brasil. Cadernos de Saúde Pública 18”, https://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0102-311X2002000700009
- Nicolelis, M. (2021), “Brazil’s pandemic is a ‘biological fukushima’ that threatens the entire planet”, <https://www.scientificamerican.com/article/brazils-pandemic-is-a-biological-fukushima-that-threatens-the-entire-planet/>
- Nunes, J. (2020), “The COVID-19 pandemic: Securitization, neoliberal crisis, and global vulnerabilization”, *Cadernos de Saúde Pública*, 36(5).
- Ortega, F. ve Orsini, M. (2020), “Governing COVID-19 without government in Brazil: Ignorance, neoliberal authoritarianism, and the collapse of public health leadership”, *Global Public Health*, 15(9), 1257-1277.
- Oxfam Brasil (2020), “Pandemia de coronavírus escancara desigualdades brasileiras”, <https://www.oxfam.org.br/noticias/pandemia-de-coronavirus-escancara-desigualdades-brasileiras/>
- Pellegrini, A. (2021), “O cenário trágico nos hospitais do Brasil que chega a 300 mil mortos”, <https://www.nexojournal.com.br/expresso/2021/03/24/O-cen%C3%A1rio-tr%C3%A1gico-nos-hospitais-do-Brasil-que-chega-a-300-mil-mortos>

- Pereira, F. (2021), Bolsonaro: “Tem idiota que diz ‘vai comprar vacina’. Só se for na casa da tua mãe!”. <https://www.opovo.com.br/noticias/politica/2021/03/04/bolsonaro---tem-idiota-que-diz--vai-comprar-vacina---so-se-for-na-casa-da-tua-mae.html>
- Phillips, T. ve Phillips, D. (2020), “Bolsonaro dragging Brazil towards coronavirus calamity, experts fear”, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/12/bolsonaro-dragging-brazil-towards-coronavirus-calamity-experts-fear>
- Redação, (2020), “Família ameaça médico que anotou suspeita de COVID-19 em óbito”, <https://catracalivre.com.br/cidadania/familia-ameaca-medico-que-anotou-suspeita-de-COVID-19-em-obito/>
- Ribeiro Scaldaferrri, L. (2020), “Bolsonaro promove genocídio contra os povos indígenas”, <https://esquerdaonline.com.br/2020/08/06/bolsonaro-promove-genocidio-contra-os-povos-indigenas/>
- Ribeiro, M. (2021), “Brasil, 200 mil mortes por Covid: 200 frases de Bolsonaro minimizando a pandemia”, <https://br.noticias.yahoo.com/200-frases-de-bolsonaro-minimizando-a-pandemia-do-coronavirus-203647435.html>
- Ricardo, L. (2020), “Sinpro condena falta de investimento do governo na saúde pública”, <https://www.sinprodf.org.br/sinpro-condena-falta-de-investimento-do-governo-na-saude-publica/>
- Richmond, M.A. (2020), “A Little Flu” Could Be Fatal for Jair Bolsonaro, <https://jacobinmag.com/2020/03/jair-bolsonaro-coronavirus-covid-political-crisis>
- Rocha, C. (2020), “Os vetos de Bolsonaro à lei de proteção de indígenas e quilombolas”, <https://www.nexojornal.com.br/expresso/2020/07/08/Osvetos-de-Bolsonaro-%C3%A0-lei-de-prote%C3%A7%C3%A3o-de-ind%C3%ADgenas-e-quilombolas>
- Rocha, R., Atun, R., Massuda, A., Rache, B., Spinola, P., Nunes, L., Lago, M. ve Castro, M. C. (2021), “Effect of socioeconomic inequalities and vulnerabilities on health-system preparedness and response to COVID-19 in Brazil: A comprehensive analysis”, [https://www.thelancet.com/journals/langlo/article/PIIS2214-109X\(21\)00081-4/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/langlo/article/PIIS2214-109X(21)00081-4/fulltext)
- Rossi, A. ve Buono, R. (2020), “As mortes incógnitas da pandemia”, <https://piaui.folha.uol.com.br/as-mortes-incognitas-da-pandemia/>
- Rudan, I. (2020), “A cascade of causes that led to the COVID-19 tragedy in Italy and in other European Union Countries”, *Journal of Global Health*, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7125421/>
- Saad-Filho, A. (2020), “Coronavirus: How Brazil became the second worst affected country in the world”, <https://theconversation.com/coronavirus-how-brazil-became-the-second-worst-affected-country-in-the-world-141102>
- Saad-Filho, A. ve Boffo, M. (2020), “The corruption of democracy: Corruption scandals, class alliances, and political authoritarianism in Brazil”, *Geoforum*, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0016718520300373>

- Saad-Filho, A. ve Feil, F. (2021), "COVID-19 in Brazil: How Jair Bolsonaro created a calamity", <https://theconversation.com/covid-19-in-brazil-how-jair-bolsonaro-created-a-calamity-159066>
- Saad-Filho, A. ve Morais, L. (2018), *Brazil: Neoliberalism versus democracy*, Pluto.
- Sakamoto, L. (2020), "Coronavírus: Brasil mostra que é projetado para matar pobre em pandemia", <https://noticias.uol.com.br/colunas/leonardo-sakamoto/2020/05/06/coronavirus-brasil-mostra-que-e-projetado-para-matar-pobre-em-pandemia.htm?cmpid=copiaecola>
- Salluh, J.I.F. ve Lisboa, T. (2016), "Critical care in Brazil", *ICU Management and Practice*. <https://healthmanagement.org/c/icu/issuearticle/critical-care-in-brazil-1>
- Schipani, A. ve Harris, B. (2020), "Drug gangs in Brazil's favelas enforce coronavirus lockdown", <https://www.ft.com/content/aaef1591-2fc5-4e6f-ab84-0e83b5a146ca>
- Schwartzman, H. (2021), "Bolsonaro é louco?" <https://www1.folha.uol.com.br/colunas/helioschwartzman/2021/01/bolsonaro-e-louco.shtml>
- Silva, R. ve Pasti, D. (2020), Da "gripezinha" ao "e daí?": as falas de Bolsonaro em cada fase da pandemia, <https://www.agazeta.com.br/es/politica/da-gripezinha-ao-e-dai-as-falas-de-bolsonaro-em-cada-fase-da-pandemia-0520>
- Sivakumaran, S., Davies, G. ve Al Sallakh, M. (2020), "Coronavirus can cause lasting lung damage – but the effects may ease over time", <https://theconversation.com/coronavirus-can-cause-lasting-lung-damage-but-the-effects-may-ease-over-time-140398>
- Speed, E. ve Mannion, R. (2020), "Populism and health policy: Three international case studies of right-wing populist policy frames", *Sociology of Health & Illness*, 42(8), 1967-1981.
- Spring, J. (2020), "Brazil minister calls for environmental deregulation while public distracted by COVID", <https://www.reuters.com/article/us-brazil-politics-environment-idUSKBN22Y30Y>
- The Guardian. (2021), "The Guardian view on Jair Bolsonaro: A danger to Brazil, and the world", <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/apr/05/the-guardian-view-on-jair-bolsonaro-a-danger-to-brazil-and-the-world>
- UOL. (2020), "Bolsonaro: Brasileiro tem que ser estudado. Pula no esgoto e nada acontece", <https://noticias.uol.com.br/politica/ultimas-noticias/2020/03/26/bolsonaro-brasileiro-tem-que-ser-estudado-cai-no-esgoto-e-nada-acontece.htm>

HİNDİSTAN: AŞIRI KIBİRDEN FELAKETE

(Bu bölüm, Nicolás Águila'yla birlikte kaleme alındı.)

Haziran 2021 başlarında Hindistan, COVID-19'a bağlı yaklaşık 30 milyon vaka ve 350.000 ölüm bildirmişti, böylelikle en kötü etkilenen ülkeler listesinin tepesine yakın bir yerdeydi (bu sayılar önemli ölçüde düşük gösterilmiş olabilir; Gettleman ve bşk., 2021; *The Economist*, 2021). Sarmal artış gösteren ölümlerin ve beraberinde getirdiği sayısız trajedilerin nedeni, hiç kuşkusuz, dünyada otoriter neoliberalizmle ilişkili en büyük ve saldırgan örgütlerden biri olan “Hindutva milliyetçi” Bharatiya Janata Partisi (BJP) lideri Başbakan Narendra Modi'nin kendini beğenmişliği, aymazlığı ve fırsatçılığıydı (Kaul, 2021; Purewal, 2021).

BİRİNCİ DALGA

Başbakan Modi yönetimindeki hükümet, 24 Mart 2020'de, tamamen ani bir biçimde katı bir ulusal kapanma ilan etti; bu, teorik olarak, dünyada en çok insanı kapatacaktı. Kapanma yalnızca 4 saat önceden duyuruldu ve ödünleyici ekonomik önlemler alınmadı. Bu, kaçınılmaz olarak hayal edilmesi güç bir keşmekeşe yol açtı, çünkü milyonlarca göçmen, gündelikçi ve yoksul işçi ile aileleri, bir anda işlerinden çıkarıldı, kendilerini işsiz ve parasız, dolayısıyla da yiyeceksiz ve barınaksız durumda buldu. Çaresiz ve meteliksiz pek çok insan, hayatta kalmak

için köylerine dönmeyi zorunlu hissederek, sömürünün hüküm sürdüğü ve sosyal mesafenin imkânsız olduğu aşırı pahalı otobüslere, trenlere ya da bulabildikleri başka ulaşım araçlarına hücum etti. Bazıları ise açlıktan ya da yorgunluktan ölme tehlikesini göze alıp yürüyerek ya da yasa dışı şekilde kamyonlara doluşarak yüzlerce kilometre yol katetmeye karar verdi (Lakhani, 2020). Bu kargaşa, 1.000 kadar insanın ölümüne neden oldu; çoğu kez gereksiz polis şiddetiyle öldürülen en az 12 kurban (Chowdhury ve Narayanan, 2021; Krishnan, 2020) yanında, BJP'yle bağlantılı aşırı sağcıların, “virüs yayıcı” olmakla suçladığı Müslümanlara karşı şiddete kurban giden bazı kişiler de (Loh ve bşk., 2020) bu sayıya dâhildi. Denetim altına alınmayan kitlesel göç, virüsü tüm Hindistan’a yaydı: Trajediye yol açan düşüncesiz bir politika hatası (Ghosh, 2020, 2021). Modi hükümetinin, iyi düşünülmemiş politika değişiklikleriyle kitlesel paniğe yol açması ilk kez olmuyordu. Daha önce meydana gelen en vahim olay, 500 ve 1.000 Hindistan Rupisi (INR) değerindeki kâğıt paraların 2016’da ansızın tedavülden çekilmesi idi; belirtilen amaçların hiçbirine ulaşmayan bu hamle, pek çok yoksul insanın tarifsiz sıkıntılar çekmesine ve ağır kayıplara uğramasına neden oldu (Chandrasekhar ve Ghosh, 2015).

Koronavirüsle mücadele zorunluluğuna karşın, Hindistan’da kapanmanın sınırlı etki göstereceği besbelliydi, çünkü yüz milyonlarca insan yoksullukla ve istikrarsız yaşam koşullarıyla boğuşuyordu, işçilerin büyük çoğunluğu (belki %95’inden çoğu) kayıt dışı sektördeydi ve sosyal korunma biçimlerinden genellikle yoksundu (Ghosh, 2020); yüz milyonlarca insanın evi aşırı kalabalıktı, susuzdu, temizlik koşullarına uygun değildi ve sınırlı izolasyon olanakları sunuyordu (Newslick, 2020). Kapanma, yalnızca çetin sağlık sorunları ve yaygın ekonomik zorluklar yaratmakla kalmadı; özellikle *Dalit* (parya, dokunulmaz) kadınlara karşı cinsel istismarın ve cinsiyet odaklı şiddetin artmasına da yol açtı (Loh ve bşk., 2020).

Bu arada hükümet, yerel bulaşmanın olmadığı varsayımına dayanan ve onun yerine, ülke sınırlarını korumaya odaklanan çok sınırlı bir test stratejisini uygulamaya soktu (Ferry ve bşk., 2020). Kısmen Hindistan’da koronavirüsün yaygınlığına ilişkin yanlış bir algı, kısmen de çok sayıda testi uygulayacak laboratuvar kapasitesinin olmayışı, bu stratejiye yöneltmiş olabilir; örneğin, Hindistan’ın en kalabalık eyaleti olan Uttar Pradeş’te, bir tek laboratuvarın 30 milyon kişiye hizmet vermesi bekleniyordu (Rukmini, 2020; Yadav ve bşk., 2020). Özel laboratuvarların test kapasitelerini hızla artırmalarına karşın, fiyatları şaşmaz bir biçimde, çoğu insanın ödeyemeyeceği kadar yükseldi. Son olarak, Hindistan sağlık sistemi, kırılganlığıyla kötü bir ün yapmıştır; halkın büyük çoğunluğu özel sağlık ücretlerini karşılayamaz, kamu kurumları her zaman tam kapasiteyle çalışır, hizmetler için yeterli mali kaynak ayrılmaz, bakımın erişilebilirliği, elverişliliği ve kalitesi açısından bölgeler arasında önemli farklılıklar vardır (Dennis, 2021). Solunum aygıtları sınırlı sayıdadır ve ülkede imal edilmez, yoğun bakım yatak sayısı, uluslararası standartlara göre düşüktür (Dünya Bankası’na göre, Hindistan’da her 1.000 kişiye düşen hastane yatak sayısı 0,53’tü ve 2,9 olan dünya ortalamasının önemli ölçüde altındaydı). Daha sonra trajik şekilde ortaya çıkacağı gibi, tıbbi amaçlı oksijen rezervleri de ölümcül ölçüde sınırlıydı.

İlk COVID-19 dalgası, haftalık ortalama yeni vaka sayısının 93.199’a çıktığı Eylül 2020 ortasında zirve yaptı; daha sonra vaka sayıları, haftalık ortalamanın “yalnızca” 11.145’e ulaştığı Şubat 2021 ortasında kadar düşüşe geçti.

OTORİTERLİK

Modi yönetiminin politikalarına otoriterlik ve acımasızlık damga vurdu. Hükümet, merkezî yönetimin olağanüstü önlemler almasına izin veren ve yerel yetkililerin, merkezden

gelen emirleri dinleyip uygulamalarını gerektiren 2005 tarihli Afet Yönetimi Yasasına dayanarak kapanmayı yürürlüğe koydu (Gul, 2020). Bununla birlikte, yönetimin farklı düzeyleri arasında yeterli eşgüdümün olmadığı bir durum ortaya çıktı. Örneğin, ulusal hükümet, sıklıkla kimseye danışmadan ya da yeterli hazırlık zamanı tanımadan, iki aylık kapanma süresince 4.000’den fazla yeni kural yayınladı (*The Economist*, 2020). Eyalet yönetimlerinin o anki kurallara uymaları beklendi; gerekli kaynaklar ya da uygulama kapasitesi sağlanmadan ve borç bulma olanaklarına ciddi sınırlamalar getirilerek, sağlıkla ve ekonomik yardımla ilgili gitgide artan bir dizi önlemi yerine getirmeleri istendi (Ghosh, 2020).

Bu arada, ulusal hükümet, Müslümanlara karşı ayrımcılık yapan yasaların Aralık 2019’da yürürlüğe konulmasından beri, Ulusal Yurttaşlık Kütüğü’nde ve Yurttaşlık Değişikliği Yasası’nda yapılan reformlar üzerine odaklanarak alttan alta kaynamakta olan protestoları ezme fırsatını yakaladı. Hükümet, hiç zaman yitirmeden muhaliflere saldırdı ve hem protesto örgütleyenleri hem de gazetecileri, Hindistan’ın ağır antiterör yasalarına dayanarak suçladı (Ellis-Petersen, 2020; Lakhani, 2020). Bunu başka protesto dalgaları izledi ve 26 Kasım 2020’de yaklaşık 250 milyon kişinin katıldığı belki de tarihteki en büyük grevle doruğa ulaştı (Crowley, 2020). Son olarak, hükümet, pandemiyle mücadele yöntemini eleştiren twitleri yasaklaması ve ilgili hesapları kapatması için Twitter’a emir verdi (BBC, 2021a).

Ulusal hükümet temaslıların izlenmesi için, kurumların ve bireylerin cihazlarına yüklemelerini emrettiği ve uymayanlara ceza öngördüğü bir ağ uygulamasını oldukça erken devreye soktu. Bu, en hızlı indirilen uygulama olarak rekor kırdı ve ülkenin nüfusuna oranla hâlâ düşük bir sayı olsa bile, iki haftada 50 milyon indirme sayısına, Mayıs 2021’de ise 181 mil-

yon kullanıcıya ulaştı.¹ Bu uygulama, oldukça fazla kişisel bilgi verilmesini gerektirir ve kullanıcıların, kendi semptomlarını (belirtilerini) değerlendirip enfeksiyon riskini hesap etmelerini sağlamak üzere tasarlanmıştır. Kullanıcının durumunu ve konumunu izlemek için GPS ve Bluetooth verilerine de erişmektedir (Al Dahdah ve Javed Alam, 2020). Bu uygulamayla ilgili ciddi kaygılar dile getirildi, çünkü veriler ulusal hükümetin denetimindeki hizmet sunucularına gönderiliyordu ve verilerin nasıl kullanılacağı, kimlerin erişimine açık olacağı, ne kadar süreyle saklanacağı konusunda açıklama yapılması kesinlikle reddedildi. Hükümet, verilerin kimlik bilgisi içermediğinde ısrar etmesine karşın, bunun nasıl olduğunu açıklamaya ya da bilgisayar kodlarını vermeye yanaşmadı. Uygulamanın hüküm ve koşulları da kullanımla ilgili olarak hükümete herhangi bir sorumluluk yüklemeyi ve ülkede gizlilikle ilgili bir yasa yoktur. Öngörülebileceği gibi, peşpeşe ihlaller geldi; Karnataka’da polis, GPS verilerini kullanarak insanları izlediğine ilişkin kanıtların yanı sıra, karantina listelerindeki insanların kişisel ayrıntılarının yayınlanması da bu ihlaller arasındaydı (Al Dahdah ve Javed Alam, 2020; Ellis-Petersen, 2020).

İKİNCİ DALGA

Modi, Ocak 2021’deki beyanında şöyle diyordu: “Hindistan’da üretilen çözümlerle, virüsün yayılmasını kontrol altına aldık ve sağlık altyapımızı geliştirdik” (*The Economist*, 2021). BJP’nin Şubat’taki bir kararında şöyle bir iddia yer aldı: “Gururla söyleyebiliriz ki, Hindistan ... Başbakan Modi’nin becerikli, duyarlı, azimli ve ileri görüşlü liderliğinde COVID-19’u alt etti. ... Parti, COVID’e karşı savaşta Hindistan’ı gururlu ve muzaffer bir ülke olarak dünyaya tanıttığı için lider kadrosunu tek ses, tek yürek

1 Bkz. Upadhyay (2020), Vikram (2021) ve <https://www.aarogyasetu.gov.in/>.

olarak selamlar” (Rachman, 2021). Mart ayı başında, sağlık bakanı Hindistan’ın, “COVID-19 pandemisinin son evresi”nde olduğunu söyledi (Press Trust of India [Hindistan Basın Birliği], 2021). Hükümetin bu güveni, Modi’nin ülkeyi “dünyanın eczanesi” olarak tanımladığı açıklamada da görülebilir (*Mumbai Mirror*, 2021). Hindistan’ın 3.000’i aşkın şirketini ve 10.000 üretim tesisini kapsayan ilaç sanayisi, miktar açısından dünyanın en büyük üçüncü sanayisidir ve jenerik ilaçların %20’sini, dünya aşılarının ise %65’ini sağlar (Avhad, 2020). Ülkede, COVID-19’a karşı Covishield, Johnson & Johnson, Covaxin, Sputnik V ve ZyCoV-D üretilmektedir (Menon, 2021).

Hükümet ve BJP bundan daha çok yanılamazdı. Şubat 2021 ortasından itibaren vakalarda baş döndürücü bir artış oldu (22 Nisan’da Hindistan, neredeyse 333.000 vakayla, o zamandan beri kaydedilen en yüksek günlük vaka sayısına ulaştı ve daha sonra, art arda birkaç gün bu rekor aşılabaktı). Test yapılmadığı ve bazen siyasal *emirle* düşük sayımın yaygın bir uygulama olduğu düşünülünce, gerçek sayılar muhtemelen daha kötüdür; bazı tahminlere göre gerçek vaka ve ölü sayısı, hükümetçe bildirilenden 10 ila 30 kat daha fazladır (Gettleman ve bşk., 2021; *The Economist*, 2021). Öngörülebilir sonuçlar gerçek oldu. Hastanelerde yatak, kan ve oksijen kalmadı, morglar öylesine doldu ki, cesetler topluca yakılacak ya da evlerde veya sokaklarda çürümeye terk edilecekti, birçoğu da doğruca Ganj Nehri’ne atıldı (*The Guardian*, 2021). Durum öyle vahimdi ki oksijen tüpleri ve başka sağlık araç gereçleri için karaborsa oluştu (Roy, 2021).

Enfeksiyonların böyle aniden yükselmesi, kısmen, ülkede ortaya çıktığı sanılan “çift mutant” ya da Delta (B.1.617) varyantı denilen patojene (virüse) bağlandı.² Ne var ki bu varyan-

2 Bu terim, varyantın (aslında bir düzineden fazla mutasyon geçirmiş olmasına karşın) kilit önemdeki iki mutasyonundan kaynaklanıyor. “Çift mutant” terimi, bilimsel olarak doğru değildir, çünkü virüs sürekli mutasyon geçirir ve iki mutasyona sahip başka birçok türü vardır. Bkz. Doucleff (2021).

tın gerçekten ne kadar daha bulaşıcı ya da öldürücü olduğuna açıklık getirilmediği için, kitabın yazıldığı sırada bilim insanları, vakalarda ve ölümlerde büyük artışın bu varyanta bağlanmasına hâlâ ihtiyatla bakıyorlardı. Belki, bu trajediden en çok hükümet politikaları sorumludur (Rao, 2021; Sample ve Davis, 2021). Sözün özü, yönetim, kaçınılmaz ikinci dalgaya hazırlık için pek az şey yaptı; hastane kapasitesini genişletemedi, KKE ve oksijen üretimini ve stoklarını artıramadı, test kapasitesini yeterince büyütmedi (Taneja ve Singh Bali, 2021).

Merkezî hükümet, koronavirüsün bulaşma yeteneğini de vahim derecede yanlış hesapladı, çünkü sosyal mesafe ve maske kullanımı kurallarına en alt düzeyde uyulan kriket maçlarının ve dinsel festivallerin sürmesine izin verdi. Kumb Mela festivaline Ocak ayından beri 25 milyon gibi hayret verici sayıda insan katıldı ve kuzeydeki Haridwar kentinde 12 Nisan'da 2 milyon inançlı insan, Ganj Nehri'nde yıkanmak için bir araya geldi. Hükümet kendini eleştirenleri, "cahil" ve "Hindufobik" olmakla suçladı (Ellis-Petersen ve Hassan, 2021; Farrer, 2021; Safi ve Dhillon, 2021). Benzer şekilde Modi de Batı Bengal'de seçimleri kazanma hayalleri kurarak, ta 17 Nisan tarihine kadar kitlesel katılımlı maskesiz mitingler düzenledi (BJP orada hezimete uğradı). O sırada günlük yeni vaka sayısı zaten 200.000'i aşıyordu (*The Guardian*, 2021).

Hindistan'da aşılama programı, Ocak ortasında umut verici bir başlangıç yapmasına karşın, aşırı yavaş ilerledi ve Nisan sonuna gelindiğinde, nüfusun yalnızca yaklaşık %10'u ilk doz aşığı yaptırmıştı (BBC, 2021b). Hükümet, siparişleri geç verdi, yerel tedarikçilere doğru dürüst para ödemedi ve yabancı aşılarda ülkede kullanımını onaylamakta yavaş davrandı (*The Economist*, 2021). Aşı üretimi genellikle girdi sıkıntılarından, bazen de ABD'nin ihracat yasağından dolayı yeterince hızlı artmadı. Ek olarak, Mart sonuna doğru Hindistan'da ihracat

yasağı getirilinceye kadar (Findlay ve bşk., 2021), büyük miktarda aşı ya ticari nedenlerle ihraç edildi ya da belki Çin’e rakip olma çabasıyla “aşı diplomasisi” uğruna kullanıldı (Kolhatkar, 2021). Bu da yetmezmiş gibi, merkezî hükümet, aşı programının sorumluluğunu eyaletlere yükledi. Yeterli finansman olmadığından ve Delhi’deki hükümetin çıkardığı ihale savaşı nedeniyle fiyatlar yükseldiğinden, bir anda eyaletler, kendilerini, kıt dozlar için birbiriyle yarışmak zorunda kaldıkları bir durumda buldu. Sonuç olarak, Hintlilerin ücretsiz aşı olabileceği kuruluşlar son derece sınırlıyken, zenginler büyük paralar ödeyerek özel kuruluşlarda kolayca aşı olabildiler (Ghosh, 2021).

EKONOMİ

Pandemi ekonomik bir felaketi tetikledi. GSYİH 2020’de %8 düşerek, toplumun kırılgan kesimlerinin zaten zayıf olan konumunu daha da kötüleştirdi. Milyonlarca insan yaşayabilmek ve borçlarını ödeyebilmek için günlük gelire gereksinim duyarken iş bulmak için iç göç yolunu seçmek zorundadır. Evsiz ve topraksız insanları da kapsayan gündelikçiler, göçmen işçiler, tarım emekçileri, yerinden yurdundan olmuş kişiler, sokak çocukları, engelliler, yaşlılar, aşiretler ve başka uzak topluluklar, yalnız kadınlar ve başkaları, pandemiden ve ekonomik krizden çok ağır etkilendiler, önemli gelir kayıplarına uğradılar, hızla artan açlığın ve şiddetin mağduru oldular (Newslick, 2020). Nisan 2020’de yaklaşık 120 milyon kişi işini kaybetti ve böylece, işsizlik oranı %23,5’e yükselerek rekor kırdı,³ ama bu oran Ocak 2021’de %6,6’ya düştü. Bununla birlikte Ekim’de yapılan bir anket, yanıt verenlerin yalnızca %3’ünün pandemi öncesi gelirini alabildiğini gösterdi (Chowdhury ve Narayanan, 2021; Vyas, 2020).

Bu zorluklara rağmen hükümetin verdiği mali yanıt, kısmen ülkenin kredi notunda düşüşe neden olabileceği korkusuyla,

3 <https://tradingeconomics.com/india/unemployment-rate>.

son derece sınırlı kaldı (Ahmed ve Kumar 2020). Başlangıçta hükümet harcamalarını yeterince artırmamakla kalmadı, sağlık krizinden ve kapanmalardan dolayı vergi tahsilatında keskin bir azalma olması nedeniyle, cari mali açığı sınırlamak için bütçenin bile altına indi (Chandrasekhar ve Ghosh, 2020). Altı hafta süren kapanmadan sonra, hükümet nihayet GSYİH'nin %10'una eşdeğer olduğu söylenen bir paket açıkladı, ama bunun yalnızca %1'i genişletici mali önlemler biçimindeydi; geriye kalanı, herhangi bir ek mali harcama içermeyen kredi yoluyla olacaktı (Ghosh, 2020).

Hükümet en sonunda harcamaları artırdı ve vergi tahsilatının düşmesi nedeniyle, mali açık GSYİH'nin %12,3'üne ulaşırken, iç borç GSYİH'nin %89,6'sını buldu. Yine de ek harcamalar ve feragat edilen gelirler, GSYİH'nin yalnızca %3,3'üydü, yeni borçlar, öz varlık ve garantiler ise GSYİH'nin %5,1'i kadardı, dolayısıyla İKE'de, hatta GYE'lerin birçoğunda verilen teşviğin önemli ölçüde gerisinde kaldı (IMF, 2021). Daha da kötüsü, 2021-2022 mali bütçesi, sağlığa, eğitime, gıdaya ve kırsal istihdam güvencesine yapılacak harcamaların azalacağını gösteriyor (Chowdhury ve Narayanan, 2021). Bu, uzun vadeli ekonomik toparlanmaya pek de temel oluşturmaz.

KERALA İSTİSNASI

Güneybatıdaki Kerala eyaleti, pandeminin ilk dalgasında Hindistan'ın umut ışığı oldu: Ağustos 2020 başında, 36 milyon nüfuslu eyalette ölenlerin sayısı yalnızca 94'tü (Jenkins ve Ram, 2020).

Kerala'nın başarısı, salt oradaki sağlık yetkililerinin hemen eyleme geçmeleri sayesinde değil, aynı zamanda da genel sağlık hizmetlerine (her köyde bir sağlık merkezi ve tıbbi personel vardır) ve eğitime (Hindistan'da en yüksek okuryazarlık oranı ve ortalama yaşam süresi bu eyalettedir; Varghese, 2020) ya-

tırımı sürdürmeleri sayesinde gerçekleşti. Eyalet, Marksist ve başka sol partilerin bir ortaklığı olan Sol Demokrat Cephe tarafından yönetiliyor; yerel yönetim, sendikalarla ve sivil toplum kuruluşlarıyla etkin ortak çalışma içinde. Kerala'nın kişi başına geliri düşük olmasına karşın, insani gelişim göstergesi görece yüksektir ve sık oluşan sellerin yanı sıra, 2018'deki Nipah virüsü gibi krizlerle de başa çıkmada başarılı bir tarihi vardır (Krishna, 2020). Ekonomik açıdan Kerala, diğer Hindistan eyaletlerinden daha çok işçi dövizini alma avantajına sahiptir; çoğunlukla bu dövizleri, Körfez ülkelerinde çalışan vasıflı işçiler gönderir. Eyalet, aynı zamanda da önemli bir turizm merkezidir (Kurian, 2020).

Kerala, Hindistan'da ihtiyati önlemler alan ilk eyaletlerden biriydi; ülke çapında kapanmadan önce eyalet çapında kapanma da bu önlemler arasındaydı. Ek olarak, Kerala yönetimi, dış sınır denetimleri de dâhil, enfekte olanları saptamak, tecrit ve tedavi etmek için mekanizmaları devreye soktu (Spinney, 2020). Bu erken (20 Ocak 2020'de başlayan) yanıt, kısmen, Çin'de virüsün ilk çıkış yeri olan Wuhan'la Kerala'nın yakın bağlantıda olması yüzünden gerekliydi.

Yönetim, toplumun desteğini garantilemek ve örneğin ibadet yerlerinin kapatılmasına karşı başka yerlerde gösterilen direnişten kaçınmak için, politikalarını hazırlarken ve uygularken farklı grupları sürece dâhil etti (bunların arasında, dinsel ve sivil toplum kuruluşları da vardı). Ek olarak, yönetim, krizle başa çıkmak için 300.000'i aşkın gönüllünün katıldığı bir toplumsal destek gücü oluşturdu. Bu kişilere sağlanan eğitim ve KKE'ye ek olarak, kapanma döneminde insanların gıda ve temel ihtiyaç maddelerini sağlamaları, yardımlarına koşmaları için para da verildi. Hükümet açları doyurmak için aşevleri de kurdu.

Strateji, kapanmadan önce bile fiziki mesafenin ve ihtiyati temizlik önlemlerinin teşvik edilmesinden oluşuyordu. Eyalet,

temaslıları fiilen izleyecek kişiler de görevlendirdi; cep telefonlarından alınan isimsiz GPS verilerini ve kapalı devre kamera görüntülerini kullanan bu görevliler, eğer COVID-19 testi pozitif olan biriyle temas edenler varsa, aranacak telefon numarasıyla birlikte rotaları çevrimiçi paylaşıyorlardı. Yerel yönetim, halkı pandemi konusunda eğitmek için, çeşitli dillerde etken bir iletişim de sürdürdü. Ayrıca, karantinadaki kişiler için bir ruh sağlığı yardım hattı da hizmete sokuldu ve aile içi kötü muamele mağdurları için bir WhatsApp yardım hattı kuruldu (Varghese, 2020). Hükümetin pandemiyle ilgili aldığı önlemler hakkında bilgi vermek için de bir WhatsApp grubu vardı (Spinney, 2020). Kerala hükümeti, turizmde kullanılan yüzer evleri, izolasyon koğuşlarına dönüştürdü, göçmenleri boş binalara yerleştirdi ve çocuklara evde yemek dağıttı. Ayrıca, el temizleyici ve maske üretimini destekledi; hızlı test kitleri sağlayan ilk Hindistan eyaleti de Kerala'ydı: Üstelik, tüm bunları, merkezî hükümet Kerala'ya karşı ayrımcılık yaparken ve eyaletin kendi kaynaklarında ciddi sınırlamalar olmasına rağmen başardı (Chowdhury ve Sundaram, 2020).

Bu başarılarla rağmen Kerala, pandeminin ikinci dalgasında Maharaştra'nın ardından ikinci en kötü etkilenen eyalet olarak çetin sorunlarla boğuşmak zorunda kaldı. Kerala'da vakaların yükselme nedeni olarak, kısıtlamaların erken gevşetilmesi ve süregiden düzenlemelere kitlesel uyumun yetersiz olması gösterildi. Kitlesel uyumun yetersizliği, maske takmayanlara ya da sosyal mesafeye uymayanlara kesilen cezalar dâhil, polisiye uygulamaların artmasına yol açtı (Jacob, 2021). Yerel seçimler ve dinsel festivaller de vaka artışına katkı yapmış olabilir. Yine de eyalet, bazı bakımlardan iyi iş çıkarmayı sürdürdü. Örneğin ikinci dalgada oksijen sıkıntısı çekmeyen tek eyalet Kerala'ydı, çünkü üretim kapasitesini erkenden %60 artırdı, böylece komşu eyaletlere de oksijen sağlama olanağı buldu (Dutta, 2021). Ayrıca

Kerala, daha çok insana erkenden test uyguladı. Bundan dolayı hastalık yönetimini daha iyi yapabildi ve oksijene daha az gereksinim duydu. Ek olarak, Nisan 2021 ortasına gelindiğinde, Kerala, nüfusunun %14'ünden çoğunu aşlamıştı, bu ise ulusal ortalamanın önemli ölçüde üstündeydi (Mathrubhumi, 2021).

Kerala örneği, bir yandan, sınırlı egemenliğe ve kısıt kütına tahsis edilmiş kaynaklara sahip bir eyaletin bile, layıkıyla yönetildiği ve güçlü planlama yeteneklerine sahip olduğu süreçte, bir pandemiyle nasıl etkili mücadele edebildiğini gösteriyor. Öte yandan, affetmeyen ve bulabildiği her gedikten topluma sızan bir virüsün aralıksız ve amansız baskısı altında şansın nasıl dönebildiğini de gösteriyor. Öyleyse, alınacak ders, nüfusu korumanın en iyi yolunun, koronavirüsü yok etmeye yönelik katı bir stratejiyle bağlantılı olan dikkatli ve kapsamlı denetim sistemlerinden geçtiğidir. Herhangi bir falso, virüsün kökleşmesine meydan verebilir, bu ise virüsün gelecekte yok edilmesini muazzam ölçüde pahalı ve belki de olanaksız hâle getirir (dünyanın her yanındaki deneyimlerden kesinlikle aynı ders çıkmıştır).

BAŞVURU KAYNAKLARI

- Ahmed, A. ve Kumar, M. (2020), *Exclusive: India set to cap stimulus package at \$60 billion to protect credit rating, sources say*, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-india-economy-excl/exclusive-india-set-to-cap-stimulus-package-at-60-billion-to-protect-credit-rating-sources-say-idINKBN22D5JX?edition-redirect=in>
- Al Dahdah, M. ve Javed Alam, M. (2020), *Tracing apps to fight Covid-19. Are surveillance technologies effective?*, <https://booksandideas.net/Tracing-Apps-to-Fight-Covid-19.html>
- Avhad, P. (2020), *The Indian pharmaceutical industry: The 'pharmacy of the world'?*, <https://blogs.deloitte.co.uk/health/2020/03/the-indian-pharmaceutical-industry-the-pharmacy-of-the-world.html>
- BBC News. (2021a), *India Covid: Anger as twitter ordered to remove critical virus posts*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-asia-56883483>

- BBC News. (2021b), *India coronavirus: Over-18s vaccination drive hit by shortages*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-asia-india-56345591>
- Chandrasekhar, C.P. ve Ghosh, J. (2015), "The financialization of finance? Demonetization and the dubious push to cashlessness in India", *Development and Change*, 49(2), 420-436.
- Chandrasekhar, C.P. ve Ghosh, J. (2020), *Economic contraction and the fiscal stance of the Indian government*, <https://www.networkideas.org/featured-articles/2020/06/economic-contraction-and-the-fiscal-stance-of-the-indian-government/>
- Chowdhury, A. ve Sundaram, J. (2020), *Kerala Covid-19 response model for emulation*, <http://www.ipsnews.net/2020/04/kerala-covid-19-response-model-emulation/>
- Chowdhury, S. ve Narayanan, R. (2021), *A made-in-India shock doctrine, with a little help from Latin America*, <https://mronline.org/2021/04/27/a-made-in-india-shock-doctrine-with-a-little-help-from-latin-america/>
- Crowley, T. (2020), "This is a revolution, sir", <https://www.jacobinmag.com/2020/12/general-strike-india-modi-bjp-cpm-bihar>
- Dennis, S. (2021), *How Modi's failures led to India's covid catastrophe*, <https://tribunemag.co.uk/2021/05/how-modis-failures-led-to-indias-covid-catastrophe>
- Doucleff, M. (2021), *People are talking about a 'double mutant' variant in India. What does that mean?*, <https://www.npr.org/sections/goatsandsoda/2021/04/24/988744811/people-are-talking-about-a-double-mutant-variant-in-india-what-does-that-mean>
- Dutta, P. (2021), *Why Kerala is not facing oxygen crisis in Covid-19 second wave*, <https://www.indiatoday.in/coronavirus-outbreak/story/kerala-oxygen-crisis-covid-19-second-wave-1795603-2021-04-27>
- Ellis-Petersen, H. (2020c), *India's Covid-19 app fuels worries over authoritarianism and surveillance*, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/04/how-safe-is-it-really-privacy-fears-over-india-coronavirus-app>
- Ellis-Petersen, H. ve Hassan. (2021), *Kumbh Mela: How a superspreader festival seeded Covid across India*, <https://www.theguardian.com/world/2021/may/30/kumbh-mela-how-a-superspreader-festival-seeded-covid-across-india>
- Farrer, M. (2021), *Why is India seeing such a huge surge in Covid-19 cases?*, <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/21/why-is-india-seeing-such-a-huge-surge-in-covid-19-cases>
- Ferry, M., Venkatasubramanian, G., Guérin, I. ve Al Dahdah, M. (2020), *Una tragedia humanitaria en ciernes*, <https://vientosur.info/una-tragedia-humanitaria-en-ciernes/>

- Findlay, S., Peel, M. ve Mancini, D. (2021), *India blocks vaccine exports in blow to dozens of nations*, <https://www.ft.com/content/5349389c-8313-41e0-9a67-58274e24a019>
- Gettleman, J., Kumar, H., Raj, S. ve Yasir, S. (2021), *As Covid-19 devastates India, deaths go undercounted*, <https://www.nytimes.com/2021/04/24/world/asia/india-coronavirus-deaths.html?referringSource=articleShare>
- Ghosh, J. (2020), "A critique of the Indian government's response to the COVID-19 pandemic", *Journal of Industrial and Business Economics*, 47, 519-530
- Ghosh, J. (2021), *Covid-19 in India—Profits before people*, <https://www.social-europe.eu/covid-19-in-india-profits-before-people>
- Gul, R. (2020), *Explained: The legal framework behind the lockdown*, <https://www.nationalheraldindia.com/india/explained-the-legal-framework-behind-the-lockdown>
- IMF. (2021), *Fiscal monitor April 2021: A fair shot*, Washington, DC.
- Jacob, J. (2021), *Why Kerala is not following Covid protocols*, <https://www.indiatoday.in/india-today-insight/story/why-kerala-is-not-following-covid-protocols-1795236-2021-04-26>
- Jenkins, D ve Ram, L. (2020), *Kerala's pandemic response owes its success to participatory politics*, <https://novaramedia.com/2020/08/07/keralas-pandemic-response-owes-its-success-to-participatory-politics/>
- Kaul, N. (2021), *COVID in India: A tragedy with its roots in Narendra Modi's leadership style*, <https://theconversation.com/covid-in-india-a-tragedy-with-its-roots-in-narendra-modis-leadership-style-160552>
- Kolhatkar, S. (2021), *India's pandemic disaster: The responsibility of Modi and the BJP*, <https://socialistproject.ca/2021/05/india-pandemic-disaster-modi-bjp/>
- Krishna, Y. (2020), *India's Kerala is combating COVID-19 through participatory governance*, <https://socialistproject.ca/2020/05/india-kerala-combating-covid19-participatory-governance/>
- Krishnan, M. (2020), *Police excesses for lockdown violation led to 12 deaths: Study*, <https://www.hindustantimes.com/india-news/police-excesses-for-lockdown-violation-led-to-12-deaths-study/story-qj5dZ68nxPBc3B0HbSBg3L.html>
- Kurian, O. (2020), *How the Indian state of Kerala flattened the coronavirus curve*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/apr/21/kerala-indian-state-flattened-coronavirus-curve>
- Lakhani, S. (2020), *Shaheen Bagh sit-in protest cleared amid coronavirus lockdown*, <https://indianexpress.com/article/cities/delhi/shaheen-bagh-protests-delhi-coronavirus-6328815/>

- Loh, J.U., Wilson, K. ve Purewal, N. (2020), *Weaponising the COVID-19 crisis in India*, <https://femrev.wordpress.com/2020/05/08/weaponising-the-covid-19-crisis-in-india-a-view-from-feminist-review-issue-119/>
- Mathrubhumi. (2021), *COVID vaccination: Kerala focuses on frontline workers in 2nd phase*, <https://english.mathrubhumi.com/news/kerala/covid-vaccination-kerala-focuses-on-frontline-workers-in-2nd-phase-1.5429845>
- Menon, S. (2021), <https://www.bbc.co.uk/news/world-asia-india-55571793>, <https://www.bbc.co.uk/news/world-asia-india-55571793>
- Mumbai Mirror. (2021), *PM Narendra Modi: Amid Covid-19 pandemic, India has become world's pharmacy*, <https://mumbaimirror.indiatimes.com/news/india/pm-narendra-modi-amid-covid-19-pandemic-india-has-become-worlds-pharmacy/articleshow/81375010.cms>
- Newslick. (2020), *COVID 19 lockdown has exposed major gaps in social protection systems, says report*, <https://www.newslick.in/India-Lockdown-COVID-19-Migrant-Workers-Housing-Land-Rights>
- Press Trust of India. (2021), *We are in the endgame of Covid-19 pandemic in India: Health minister Harsh Vardhan*, <https://www.indiatoday.in/coronavirus-outbreak/story/we-are-in-the-endgame-of-covid-19-pandemic-in-india-varadhan-1776697-2021-03-07>
- Purewal, N. (2021), *COVID in India: How the Modi government prioritised politics over public health*, <https://theconversation.com/covid-in-india-how-the-modi-government-prioritised-politics-over-public-health-160016?fbclid=IwAR23zk8dHlhfI7g5JsWrNjRAOqEsd6CLRGo51QVovodtLE-gDQH3i6pg-TM>
- Rachman, G. (2021), *Narendra Modi and the perils of Covid hubris*, <https://www.ft.com/content/fa3096ff-4325-4a02-97fd-89095e44d5c1>
- Rao, A. (2021), *India is hiding its Covid crisis—and the whole world will suffer for it*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/may/06/india-covid-crisis-narendra-modi-government-hiding>
- Roy, A. (2021), *We are witnessing a crime against humanity*, https://www.theguardian.com/news/2021/apr/28/crime-against-humanity-arundhati-roy-india-covid-catastrophe?CMP=Share_AndroidApp_Other
- Rukmini, S. (2020), *India had one of the world's strictest lockdowns. Why are cases still rising?*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jul/04/india-lockdowns-cases-rising>
- Safi, M. ve Dhillon, A. (2021), *Ganges crowds highlight distancing challenges as Covid cases soar in India*, <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/12/ganges-crowds-highlight-distancing-challenges-as-covid-cases-soar-in-india>

- Sample, I. ve Davis, N. (2021), *What do we know about the Indian coronavirus variant?*, <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/19/what-do-we-know-about-the-indian-coronavirus-variant>
- Spinney, L. (2020), *The coronavirus slayer! How Kerala's rock star health minister helped save it from Covid-19*, https://www.theguardian.com/world/2020/may/14/the-coronavirus-slayer-how-keralas-rock-star-health-minister-helped-save-it-from-covid-19?CMP=share_btn_tw
- Taneja, P. ve Singh Bali, A. (2021), *India's staggering COVID crisis could have been avoided. But the government dropped its guard too soon*, <https://theconversation.com/indias-staggering-covid-crisis-could-have-been-avoided-but-the-government-dropped-its-guard-too-soon-159538>
- The Economist*. (2020), "India's bureaucrats are fighting covid-19 with red tape", https://www.economist.com/asia/2020/06/11/indias-bureaucrats-are-fighting-covid-19-with-red-tape?utm_campaign=coronavirus-special-edition&u%E2%80%A6
- The Economist*. (2021), "India is struggling with a catastrophic second wave", <https://www.economist.com/asia/2021/04/24/india-is-struggling-with-a-catastrophic-second-wave>
- The Guardian*. (2021), "The Guardian view on Modi's mistakes: A pandemic that is out of control", <https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2021/apr/23/the-guardian-view-on-modis-mistakes-a-pandemic-that-is-out-of-control>
- Upadhyay, H. (2020), *Aarogya Setu app enters 150 Mn user club in 4 months*, <https://entrackr.com/2020/08/aarogya-setu-app-enters-150-mn-user-club-in-4-months/>
- Varghese, S. (2020), *Why has Kerala been so successful in tackling coronavirus?*, <https://www.newstatesman.com/world/asia/2020/05/kerala-coronavirus-cases-response-india-KK-Shailaja>
- Vikram, K. (2021), *Not many takers for Aarogya Setu app, Delhi and Chandigarh see highest users*, <https://www.newindianexpress.com/nation/2021/mar/21/not-many-takers-for-aarogya-setu-appdelhi-and-chandigarh-see-highest-users-2279311.html>
- Vyas, M. (2020), *The jobs bloodbath of April 2020*, <https://cmie.com/kommon/bin/sr.php?kall=warticle&dt=2020-05-05%2008:22:21&msec=776>
- Yadav, P., Mehndiratta, A., Chalkidou, K., Rupani, S. ve Reddy, K. (2020), *India's COVID-19 testing capacity must grow by a factor of 10: Here's how that can happen*, <https://www.cgdev.org/publication/indias-covid-19-testing-capacity-must-grow-factor-10-heres-how-can-happen>

SONUÇ

Bu kitap neoliberalizmle ve boyutlarının üçünde (ekonomide, siyasette, sağlıkta) oluşan krizlerle ilgili. Kitapta, neoliberalizmin taşıdığı teorik anlamlar ve günlük yaşam açısından içerdiği olasılıklar değerlendirilerek, neoliberalizmi anlamanın en iyi yolunun, kapitalizmin finansallaşmaya dayalı çağdaş aşaması ya da varoluş biçimi olarak görmekten geçtiği savunuluyor. Neoliberalizm ve finansallaşma, üretim yapılarını ve toplumsal yeniden üretimi dönüşüme uğrattı, bu ise çoğu ülkede birikime, istihdama, tüketim örüntülerine ve toplumsal yaşamın başka birçok yönüne ilişkin sonuçlar doğurdu.

Neoliberalizm, siyasal alandaki gelişmelerle de iç içe geçti. İlk önce kadim demokrasiler, askerî diktatörlükler ya da siyasal demokrasiye geçen ülkeler dâhil, çeşitli siyasal yollardan yürüyen farklı ülkelerde gelişip kökleşti. Ama genel olarak, neoliberalizmin demokratik bir biçimi 1990'lara gelindiğinde küresel hegemonya kurmuş durumdaydı. Bu kısmen ulusal-tarihsel nedenlerle, kısmen de araçsal nedenlerle meydana geldi; çünkü demokratik rejimler, temel insan özgürlükleri karşılığında, (finansal) sermayeye ve ABD imparatorluğuna,¹ neoliberalizmin adil olmayan sonuçlarını, sanki genel yararı ifade ediyormuş gibi haklı göstermek için hukuki güvenlik, tartışmasız bir siyasal üstünlük ve meşruiyet sunabildi.

1 Burada, "ABD imparatorluğu" terimi, Panitch ve Gindin'in kullandıkları anlamda kullanılıyor (2012).

Bu güçlü yanlarına rağmen, demokratik siyasal biçimler, neoliberalizmin ekonomik sonuçlarından kaynaklanan gerilimlerle ve altüst oluşlarla cebelleşmek zorundaydı; çünkü bunlar, eşitsizlikleri artırmaya, istihdam örüntülerini kötüleştirmeye, ekonomik, siyasal ve medya kaynaklı gücü yoğunlaştırmaya eğilimlidir. Neoliberalizm bunu yaparken, demokratik bir topluma dayanak oluşturmaya gereken yurttaşlar arası eşitlikleri aşındırır. Birikim sistemi, en sonunda, ancak kurumsal katılma ve demokrasiyi daraltma yoluyla istikrara kavuştu. Bu yollar neoliberalizmi tanımlayan ve güvenceye alan ekonomik yapıları, politikaları ve süreçleri, önceden kestirilemeyen seçimsel hesap verebilirliğe ya da herhangi bir biçimde çoğunluğun etkili olmasına karşı korumak için yürürlüğe sokuldu. Bu, neoliberalizmi ülkenin anayasal dokusuna iyice yerleştiren kurumsal reformlarla gerçekleştirildi. Örneğin üst açık sınırı, bağımsız merkez bankaları, enflasyon hedefleri, özelleştirme ve “rekabet” mutlak kuralı yasalarla kutsallaştırılırken, bir propaganda bombardımanıya, günlük yaşamın finansallaşması teşvik edildi ve aşırı tüketim iyi yaşamın özüyümüş gibi yüceltilti. Neoliberalizmin sistemin kurumsal yapısına bu şekilde kilitlenmesinin kaçınılmaz sonucu olarak, siyasal tartışma daraltıldı; çünkü böylece, ekonomik meseleler, bunlarla ilintili yasalar ve kurumlar, meşru inceleme ve araştırma alanından dışlandı. Sonuç olarak neoliberalizmin kendisinin koymuş olduğu kurallar içinde birikim sistemine karşı çıkmak gitgide olanaksızlaştı: Neoliberalizmde, (tanımı nasıl yapılırsa yapılsın) “piyasa”nın üstünlüğüne ve enflasyon kontrolü mutlak kuralına karşı çıkmak, hatta bunu tartışma konusu yapmak olanaksız hâle geldi (Saad-Filho ve Boffo, 2021).

Birbirinden çok az farklı neoliberalizm yorumlarına inanan siyasal partilerin “demokratik” olarak birbirinin yerine iktidara gelmesi, toplumsal yeniden üretimin çoğu alanlarını

kapsayacak şekilde değer yasasının genişletilmesinde, toplumsal hizmetlerin ticarileştirilmesinde, kâr buyruğunun ve artan ekonomik eşitsizliklerin yayılmasında ince ayarlamalar yapılmasını kolaylaştırdı. Başka bir deyişle neoliberalizm, kendisinin genişletilmiş yeniden üretimini destekleyen tekelci bir politika ortamı inşa ederken, aynı zamanda da siyasal demokrasiyi biçimsel bir kabuğa dönüştürür: İçi boşaltılmış, ama neoliberalizmin kendisi için kurumsal çerçeveyi garantileyen bir kabuk. Kurumsal katılma ve politika alanının daralması, devletlerin ve toplumların, neoliberalizmde beliren çelişkilere, sınırlamalara ve krizlere müzakere yoluyla çözüm bulmalarını güçleştirdi. Zamanla, ekonomik ve başka krizlerin de etkisiyle, demokratik siyaset hem meşruiyetini hem de etkenliğini kaybetti.

Finansın ideolojik hegemonyasını ve “serbest piyasalar”ın ideal olduğu anlayışını ciddi ölçüde zayıflatan KFK, neoliberalizmin bu “olgun” biçimini sarstı. Birikim sisteminin meşruiyet krizine iki açıdan bakılabilir: Bir yandan, neoliberalizmde bir manevi kusur sorununun olduğu geniş kabul görmeye başladı; çünkü büyük finans kurumları, artan kârlara el koyabilir ama kendileri “başarısız olamayacak kadar büyük” oldukları gerekçesiyle, sistematik şekilde, kayıplarının bedelini topluma ödetme hakkını talep edebilir. Böylelikle, “reel” ekonominin gırtlığını sıkıyı sürdürme ve başka birileri aleyhine kendini korumaya yönelik sonu gelmez taleplerde bulunarak, bölüşüm açısından çok olumsuz sonuçlar doğuracak şekilde kamu politikasını ve kaynaklarını gasp etme olanağını bulur. Neoliberalizm altında bu politika pratiği, kazançları toplamak ve ağır kayıplardan kaçınmak için akıllıca yatırım yapmayı temel alan özel kârların ahlaki haklılık gerekçesiyle çelişir. Ne var ki eğer o kayıpları, özellikle çok büyük oldukları zaman, toplum karşılamak zorunda kalırsa, özel kârların haklılık gerekçesi (en azından finansta ve potansiyel olarak daha geniş anlamda) ortadan kalkar.

KFK'den beri gitgide daha sık tanık oluyoruz ki, neoliberal kapitalizm, devletin kaba gücünün desteğiyle ama ideolojik süslemelerinden yoksun kalmış bir halde, yalnızca “ekonomik ilişkilerin sessiz zorlaması”yla (Marx, 1976, s. 899) sürdürülmektedir. Öte yandan KFK'den beri İKE hükümetleri, bankaların işletmelere ve hanelere kredi vererek ekonomik büyümenin lokomotifi olacakları umuduyla, onlara kaynak yağdırmıştır. Ne var ki Küresel Kuzey'deki ekonomik durgunluk nedeniyle, birçok finans kurumu o kaynakları rezerv oluşturmak ve bilançolarını düzeltmek için kullandı; sonra da devasa miktarlardaki (kamu) fonunu, hem Küresel Kuzey'de hem de Küresel Güney'de spekülative faaliyetlere aktararak, derinleşen durgunluk ile istikrar bozucu spekülative balonlar arasında tehlikeli şekilde yön değiştirip duran asalak bir birikim sistemini sürdürdü.

KFK, birçok ülkede, genel olarak krizin maliyetlerini karşılamak ve özel olarak finansı kurtarmak iddiasıyla, “mali kemer sıkma” politikalarının yürürlüğe sokulmasına yol açtı. Bununla birlikte, neoliberalizme önceki geçişlerden beri ekonomik açıdan “kaybeden” geniş kesimler olduğu ve KFK sonrasında, hem neoliberalizm hem de finansallaşma meşruiyetini yitirdiği için, bu politikalar ancak otoriter yöntemlerle sürdürülebildi. Bunu kaçınılmaz olarak yabancılaşma izledi ve sol daha önce imha edildiği için, potansiyel muhalefet kaynaklarının başbozukluk içinde çözülüp dağıldığı, aşırı sağın ağır bastığı ya da “kaybedenler”in çözmeyi başaramadığı sorunları çözeceğini vaat eden “gösterişli” otoriter neoliberal liderlerin coşku estirdikleri bir siyasal boşluk ortaya çıktı. Sıklıkla, bilimin, verilerin ve yerleşik doğruların gitgide umursanmaz olması sonucunda, avutucu ama yanıltıcı iddiaları bezirgân gibi pazarlayan ve yaptıkları her ihlal, “içten” göründükleri için bağışlanabilen birtakım kişilerle yarı dinsel bağ kurmaya dönüşen yozlaşma, otoriter liderlerin sivrilmelerini kolaylaştırdı.

O liderler milliyetçilikle, emperyalizmle, militarizmle ya da faşizmle ilişkili siyasal partilere ya da kitlesel hareketlere önderlik etseler bile, seçim basamaklarını tırmanırlarken, neoliberalizmin seçili yönlerine yüksek sesle karşı çıkarlardı. Ama yine kendileri, iktidar koltuğuna bir kez oturduktan sonra, şaşmaz şekilde neoliberalizmi güçlendiren ve kendi seçmen tabanlarına zarar veren politikalar uyguladılar. Ana akım yorumcuların duyduğu rahatsızlığa rağmen, bu liderlerin çekici kişilikleri, yöneticilikteki beceriksizliklerini ve yönetimlerinin işlevsizliğini sıklıkla mazur gösterirdi. En son pandemide meydana gelen korkunç can kayıplarında bile, onların gözetimi altında yaşanan felaketler çoğalmasına rağmen, hayret verici şekilde kamuoyu yoklamalarında genellikle puanlarını korudular. Bu kitap, bu siyasal düzenlemenin doğası gereği dengesiz olduğunu ve muhtemelen, istikrar bozucu bir sürekli kriz siyasetini güçlendireceğini savunuyor.

Bu koşulların irdelenmesi, neoliberalizmin üç paradoksunun saptanmasına götürdü. Birincisi, *ekonomik paradoks*, yani neoliberalizmde birikim için benzeri görülmemiş ölçüde elverişli koşulların oluşması, yatırım ve GSYİH büyümesinde belirgin bir yavaşlamaya yol açtı. Bunu, *siyasal paradoks* izledi, yani neoliberal demokrasilerin yerleşip sağlamlaşması, ekonomik alanı siyasal tartışmadan dışladı, yoksulların temsilini zayıflattı ve devletlerin toplumsal çatışmaları ele alıp çözme kapasitesini ciddi ölçüde sınırladı. Son olarak, *otoriterlik paradoksu*, yani birikim sistemindeki ekonomik ve siyasal krizler, neoliberalizmin yepyeni başat siyasal biçimi olarak siyasetin “gösterişli” liderler etrafında kişiselleşmesini ve otoriter yönetimi tarzlarının ortaya çıkmasını güçlendirdi. Bu liderler, dışlamayı, ezmeyi ve sömürüyü şiddetlendirmek amacıyla kırınglıkları manipüle etmeye ve toplumsal bölünmeleri kışkırtmaya dayalı bir kriz yönetimi siyaseti yürütürler, bu ise kendilerini

destekleyen tabanı kaçınılmaz olarak zayıflatır. Sonuçta bu üç paradoks, faiz getiren sermayenin, neoliberalizm altında ekonomik kaynaklar, kurumlar, hukuk ve (görünüşte demokratik) siyasal sistem üzerinde kurduğu hegemonyadan kaynaklanır. Öte yandan neoliberal siyaset, yaygın şekilde içeriksizleşerek ve fosilleşerek, kamu refahına dair her türlü düşüncenin üstünde finansa hizmet eden bir dizi duyarsız parti ve kurum oluşturmuştur. Hem ekonominin hem de siyasal sistemin, kesinlikle sömürünün, değer sızdırmanın ve dışlamanın yeniden üretimi kurallarıyla düzenlendiği bu koşullarda, neoliberalizmin üç paradoksu arasındaki karşılıklı etkileşimin, yeni faşizm biçimlerine alan açması olasıdır.

KFK'den sonra, "Büyük Durgunluk"la ve otoriter neoliberalizmin ortaya çıkışıyla bu gerilimler doruğa ulaştı. Ocak 2020'de COVID-19 pandemisi dünyayı vurdu. Aldığı sayısız kurban ek olarak, pandemi, ancak üretimi ve talebi desteklemek, kapanmaların daraltıcı etkisini ödünlemek, salgının kendisinin sağlıkla ilgili ve diğer bedellerini karşılamak için kamu sektörünün eşi benzeri görülmemiş düzeydeki müdahalesiyle dizginlenebilen derin bir ekonomik krizi tetikledi. Bu müdahaleler, kapitalizmin işleyişi açısından uzun erimli sonuçlar doğuracaktır.

Pandemi, zaten ABD ekonomisinin yavaşlamasından, Avro bölgesinde ve Japonya'da kronik (süreğen) durgunluktan, ABD ile Çin ve ABD ile İran arasında büyüyen sürtüşmelerden, Orta Asya'da, Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da yaşanan şiddetli istikrarsızlıktan, "rekabet" ve "verimlilik kazançları" kisvesi altında 40 yıldır sürdürülen neoliberal reformlar sonrası her yerde ülkelerin ve sağlık sistemlerinin direncini önemli ölçüde yitirmesinden dolayı baskı altında bulunan bir dünyayı vurdu. Ekonomilerin zayıf ve devlet yeteneklerinin cılızlaşmış olduğu bir bağlamda COVID-19'un ortaya çıkması, neoliberalizmin

sınırlılıklarını açığa çıkardı ve dışlayıcı eğilimlerini potansiyel olarak pekiştirdi; bu ise, uzun erimli refahla, demokrasiyle ve birikim sisteminin meşruiyetiyle ilgili vahim sonuçlar doğurdu.

Bu gerilimli koşullarda, pandemi, zamanımızın en ünlü politikacılarından bazılarının kifayetsizliğini, sahteliğini ve yaşamı umursamazlığını gün ışığına çıkardı. Özellikle KFK'den sonra sahneye çıkan ve genelde kasten körükledikleri siyasal krizlerle güçlenen “gösterişli” otoriter liderler, fena halde yetersiz kaldılar. Mangalda kül bırakmayan söylemlerine ve ham hayal vaatlerine rağmen, bu liderler, insanların yaşamlarını ve geçim olanaklarını korumak, buna imkân bulunmadığında ise şefkat göstermek, ülkenin acısını en önde paylaşmak, yaşanan sorunu çözme yolları bulmak ve ortak yaraları sarmak için gerekli donanıma sahip olmadıklarını gösterdiler. Bu akıllara durgunluk veren başarısızlıklara rağmen, “gösterişli” liderlerin popülerliği asla tümenden yıkılmadı; genellikle, olsa olsa ancak birazcık sarsıldı. Bu sonuç, rastlantıya ya da kifayetsiz liderlerin “gizli” bir erdemine bağlanamayacak kadar çarpıcıdır. Aksine, onların süregiden popülerliği, kaybedenlerin, neoliberalizmden doğan sorunlara başka bir yerde bulamadıkları çözümler bulmaya yönelik umarsız arayışını yansıtır. Yani, başarısız liderlerin siyasal çekiciliği, neoliberalizmde, ekonomik sınırlılıkları, toplumsal açıdan yıkıcı sonuçları ve kötüleşen siyasal çıkmazı nedeniyle oluşan derin bir rahatsızlıktan kaynaklanır.

Pandemiyle mücadelede meydana gelen politika başarısızlıkları ve başarı deneyimleri, kilit önemde altı ders ortaya koyuyor.

Birincisi, neoliberal devletler, ayrıcalıklıların kazançlarını ve çıkarlarını korumada etkili olabilir; finansı, kendi eseri olan felaketlerden kurtarabilir. Ne var ki bu devletler, daha önemli olduğu düşünülebilecek yönetim işlevlerini yerine getirmede, özellikle afetlerin yol açtığı yıkımdan halklarını korumada ve

istihdamı, kazançları, temel hizmetleri güvenceye almada büyük zorluk çekebilir. Adalet ve paylaşımcı ekonomi politikası bunun yapılmasını gerektirir (aşağıya bakın); bu, etkili sağlık politikalarını da destekleyebilir, çünkü iş ve gelir güvencesi, halkı daha sağlıklı kılacak ve bir pandemide, daha çok insanın evinde kalmasına olanak vererek, sağlık sistemi üzerindeki yükü azaltacak, toparlanmayı hızlandıracaktır. Maliyetler buna bir engel oluşturmamalıdır: Kamu yetkilileri, bankalara, risk fonlarına ve büyük şirketlere birçok kez yüzlerce milyar akıtmış olduklarına göre, korunmasız durumdakilere de elbette destek olabilir, tüm nüfusa hizmet sunan esnek ve dirençli bir sağlık sistemine kaynak sağlayabilirler (elbette, bunu yapmak için siyasi irade varsa).

İkincisi, neoliberal ideologlar ve politika yapıcılar, devleti neoliberal ilkelere göre yeniden inşa etmekte ve toplumsal yeniden üretimi piyasalaştırmakta ne denli ileri gittilerse, bu devletlerin, olağanüstü durumlara karşı kaynakları ve uzmanlıkları seferber etme yetenekleri de o denli zayıfladı (Assa ve Calderon, 2020). Bu yetersizlik, Facia Dörtlü’de çarpıcı bir açıklıkla görüldü.

Üçüncüsü, sağlık ile ekonomi arasında net bir seçim yapma olanağı yoktur. Yani, ülkelerin, kapanma (kısa vadede en az can kaybı ama ağır ekonomik bedeller) ile “sürü bağışıklığı” stratejisi (maliyet ve fayda dengesi bakımından bunun tam karşıtı) arasında bir konum seçmeleri gerektiği iddiası, kamu politikasına yön vermede yanıltıcı bir kılavuzdur (Levy Yeyati ve Filippini 2021, s. 5). Tam aksine, eğer nüfus güvensiz ya da sağlıksız ise ekonominin düzgün işleyemeyeceği kanıtlanmış bir gerçektir. Bir aşırı ya da etkili tedavi olmadığı halde, kapanmaya karşı direnen ve “sürü bağışıklığı”nı yeğleyen ülkelerin, çok daha büyük insani felaketlere *ek olarak* daha derin ekonomik çöküşe uğramaya eğilimli olduklarını da deneyimler

gösteriyor. Bu sonuçlar, neoliberalizmde ekonominin ve kamu sektörünün sistematik olarak yıkıma uğratılmasının aksine, bütünlüklü kamu politikasının, devlet yeteneğinin ve güçlü bir sanayi temelini önemini pekiştiriyor.

Dördüncüsü, koronavirüsü birçok yolla yok etmek mümkündü. Özellikle demokrasi ve virüse karşı başarılı savaş arasında tercih tezi yanlıştı; çünkü ülkeler, siyasal rejimlerine bağlı olmaktan çok, devlet yeteneklerine ve kamu politikalarına bağlı olarak az ya da çok iyi performans gösterdiler. Pandemiye karşı (Avustralya’da, Danimarka’da, Finlandiya’da, İzlanda’da, Yeni Zelanda’da olduğu gibi) demokratik bir çerçevede başarıyla mücadele etmek mümkün olduğuna göre, COVID-19 sonrasında daha otoriter bir siyasal düzene geçiş, bir aldatmacaydı: Birçok durumda asıl amaç, uygun politikaları uygulamak değil, kısa vadede politika başarısızlıklarını gizlemek ve uzun vadede toplumsal denetimi artırmaktı. “Başarılı” ülkeler, devlet yeteneğinden, hedeflerin açık seçik olarak konmasından, merkezî ve eşgüdümlü eylemden, ekonomik kaynaklardan, teknolojiden, test ve izleme işlemlerinden, sağlık sisteminin yaygın ağından ve toplumsal denetimden oluşan farklı bileşimlerden yararlandı. *Bunlar, başarılı bir üretim politikasını sağlık alanına uygulamanın ilkeleri ve özellikleridir.*² Buna karşılık, “başarısız” ülkeler, genellikle darmadağınık, bölük pörçük bir görüntü sergilemenin ve neoliberal “reformlar”la köklü şekilde yeniden yapılandırılmış olmanın yanı sıra, “küreselleşme” adına sanayisizleşmiş, kendi tedarik zincirlerini paramparça etmiş, sağlık sistemlerini rekabete açmış, geç ve isteksizce harekete geçmiş, test yapmamış, gönülsüzce kapanma uygulamış, KKE, YBÜ ya-tağı ve solunum aygıtı yetersiz olan ülkelerdi. Öyleyse bu, önce-likle neoliberalizm dayatmalarının on binlerce ölümden doğru-

2 Benzer bir tez için bkz. Ferrannini ve bşk. (2021). Bölük pörçüklüğün sonuçlarına ilişkin bir karşı örnek için bkz. Peel (2020).

dan doğruya sorumlu olduğu, *neoliberal ayırıcı özelliklere sahip bir pandemidir*.

Beşincisi, pandemi, bireysel azamileşmeyi ve rekabeti yücelten neoliberal kültün (tapınmanın), milliyetçiliğı ve ırkçılığı nasıl güçlendirdiğini, bilimi nasıl aşağıladığını, doğrunun bireyselleştirilmesini nasıl beslediğini ortaya çıkardı. Bu, derinlemesine kemiricidir, çünkü *herhangi bir* doğru, “seçim”e açıksa, farklı bakış açılarına sahip insanlar arasında diyalog olasılığı ortadan kalkacaktır.

Altıncısı, COVID-19’un ekonomik yükü, KFK’ninkinden çok daha ağır olacaktır. Özellikle İKE’lerde, hükümetlerin çoğı, pandemi sırasında ne zaman mümkün olsa faiz oranlarını (zaten on yıldan beri olağanüstü düşük oranlar hüküm sürüyorken) düşürmeye ek olarak, devasa meblağlar da harcadı. Birçok hükümet, mümkün olan en yakın zamanda “yeni bir mali kemer sıkma”ya geçerek bu maliyetleri karşılama niyetini dile getirdi. Bunun savunulacak bir yanı olamaz. Varlık piyasalarına sağlanan hükümet desteğıyle servetin teşvik edildiğı düşünülünce, mali kemer sıkma ekonomik açıdan haklı gösterilemez ve geniş kesimlerce gayrimeşru görülecektir. Ayarlamaların yükünü yoksulların ve geriye kalan kamu hizmetlerinin taşıması da olanaksızdır. Kemer sıkma politikaları ancak zorla dayatılabilir ve bu politikalar, içerdikleri gerici sonuçlar, beraberinde getirdikleri kaçınılmaz baskılar, hükümetin meşruiyetini zayıflatır ve kitle tabanına zarar verir; bu da özellikle “kaybedenler”ce desteklenen otoriter yönetimler için sorun yaratır. Bu sınırlamalar, öngörülemez sonuçlar doğurabilecek uzun bir kriz dönemi olasılığını akla getiriyor. Bu maliyetleri karşılamanın ve demokratik, sürdürülebilir bir ekonomiye geçişi finanse etmenin biricik adil yolu, artan oranlı vergilendirmeden, pandemi döneminde edinilen servetlere el konulmasından, stratejik millileştirmelerden, gerektiğinde borçları ödememekten ve (uzun dönem için

temel önem taşıyan) iklim değişikliğini hesaba katacak cesur bir “yeşil” büyüme stratejisinden geçer (Saad-Filho, 2021a).

Yukarıda ana çizgileriyle değinilen kanıtlardan ve derslerden anlaşıldığı gibi, pandemi süresince bazı neoliberal yönetimler, yaşama kol kanat germek yerine, sermayenin kısa vadeli çıkarlarını korumaya odaklandı. Bu, sarsıcı olmasına karşın pek şaşırtıcı sayılmamalıdır, çünkü kapitalizm her zaman insanlar pahasına kârları gözetmiştir. Pandemide milyonlarca ölüm, birikim sisteminin sınırlı yanlarına ışık tutmuştur, elbette görmek isteyenler için: Neoliberalizm gerici, siyasal biçimleri demokrasiye aykırıdır, azmanlaşmış bir finans sektörü hiçbir şeye yaramaz ve kapitalizm, doğası gereği sömürücüdür. Pandemi tüm şiddetiyle sürerken, bazı otoriter neoliberal rejimler, can kaybını umursamadan, “ekonomiyi açık tutma”ya yönelik kendi bencil (kâr tutkunu) çıkarlarına dayalı bir nekropolitika (ölüm siyaseti) uyguladı. Bu, gerici ve ırkçı renkler taşıyan, yoksulları, azınlıkları ve korunmasızları mağdur eden tam bir toplumsal yıkımdı. Bu politika, neoliberalizmin sapkınlıklarının göstergesiydi. Bu asla unutulmamalı ve asla bağışlanmamalıdır.

Anlaşıldığı gibi, ekonomide, siyasette ve sağlıkta üst üste binen krizler, *neoliberalizmin sonuçlarıdır* ve birikim sisteminde marjinal ayarlamalar yapılarak, “mali kemer sıkma”ya geri dönülerek ya da “serbest piyasa”ya bağlılık yeniden sağlanarak etkili şekilde çözülemez; hatta öyle yapma girişimi bile, demokrasiden geriye ne kaldıysa bunun da dibini oyacaktır. Bu kusurların kavranması, yalnızca siyasal liderlerin meşruiyeti açısından değil, üretim tarzının varlığını sürdürmesi açısından bile sonuçlar içerebilir. Bu anlamda, ABD Başkanı Joe Biden’ın 2021 başında uyguladığı genişletici politikalar, BK’nin ve AB’nin izlediği ortodoks neoliberalizme kıyasla, küresel neoliberalizmin bekası için daha çok umut vaat eden bir yol sunabilir; ama her

iki yaklaşım da, son tahlilde korumaya çalıştıkları gerici yapılarca sınırlandırmaya devam eder.

Pandemiye verilen başarılı yanıtlar göstermiştir ki devlet, özellikle finansın ve “piyasalar”ın normal faaliyetlerini askıya aldığı anda, demokratik hesap verebilirliğin hem ilke olarak hem de etkenlik açısından önemli olduğu bir yaklaşımla, kaynakları doğrudan doğruya toplumsal gereksinimleri karşılamak için seferber ettiğinde, ilerici bir rol üstlenebilir. Ne de olsa, iflah olmaz neoliberallerin kulak tırmalayan iddialarına rağmen, devletten başka kim yurttaşlara bakabilir, havayollarını ve başka kilit işkollarını kurtarabilir, kapatma uygulayabilir, borsaların çökmesini engelleyebilir ve yeni aşılara finansman sağlayabilir? Bu dersler, gıda üretimiyle, suyla ve iklim değişikliğiyle ilgili krizler başta olmak üzere, neoliberalizmdeki başka krizlerle uğraşma çabalarına yol gösterebilir (Saad-Filho, 2021a). Genelde başat birikim sistemine karşı ve özelde otoriter neoliberalizmin şiddetine karşı meydan okumalara da yol gösterebilir. Son olarak, hayatın, geçim yollarının ve refahın korunmasına öncelik veren, ekonomik ve sivil eşitliği ilerleten, devlete yeteneklerini yeniden kazandıran, insan türünün ortak varlığını ve indirgenemez toplumsallığını onaylayan bir yaşam tarzı arayışına da ışık tutabilir.³

Pandeminin zorlukları şimdiden göstermiştir ki ekonomi, kuvvetli karşılıklı bağımlılıkların tanımladığı bir toplumsal sistemdir (ekonomi *biziz*), insanlar olarak birbirimize bağımlıyız ve temel hizmetlerin herkese sağlanması, özelleştirilmiş, kâr amaçlı ve bölük pörçük tedarikten çok daha etkilidir. Bundan çıkan birinci sonuç, herkesin temel hizmetlere, iş olanaklarına ve gelirlere erişimini güvence altına almanın, kötü işleyen (ama hayli kârlı) temel sektörleri kamu hizmetlerine dönüştürme yolunu açmanın devlete düşen bir görev olduğudur. Bu, ekonominin finansallaşmaktan çıkmasına ve *neoliberalizmdeki krizlerin*,

3 Ama bkz. Macfarlane (2021).

neoliberalizmin bir krizine dönüşmesine belirleyici bir katkı yapabilir, aynı zamanda da çözüme götüren ilerici ve demokratik bir yola işaret edebilir (Gindin, 2020; Henwood, 2020; Saad-Filho, 2011). İkincisi, neoliberalizmdeki krizlere karşı verilen yanıtlar, uluslararası (enternasyonalist) değerleri temel almaktadır, çünkü bütünleşmiş bir dünyada ancak küresel çözümler etkili olabilir: Gerçekten “hepimiz aynı gemide”yiz (TNI, 2020). Bu doğrular, (artık açıkça zombiye dönüşmüş olan) neoliberalizme karşı, solun belirleyici kaygıları olan eşitlik, ortaklık, ekonomik ve siyasal demokrasi kaygıları çevresinde örgütlenmiş bir insanlık ve umut siyasetinin yolunu düşeyebilir.⁴

Güncel COVID-19 olgusunda ilerici politikalar, her yerde can kurtarmak için, tıbbi ve finansal dayanışma sağlamalı, bilgi ve teknolojilerin kısıtsız olarak yayılmasını, herkese gereksinimine göre sağlık hizmeti sunulmasını sağlamalıdır. Bu küresel yönelim olmadıkça, “yerlici ve yabancı düşmanı hareketlerin siyasal söylemine virüsün kolaylıkla yerleştirdiği anlayışları (otriterliğe derinlemesine batmış bir politikayı, hudut denetimleri saplantısını ve ‘önce benim ülkem’ diyen ulusal yurtseverliği) pekiştirme riskine gireriz” (Hanieh, 2020). Bunun aksine, bu uluslararası yaklaşım olmadıkça, toplumlarımız, “karşılıklı güvene alınmış kırılmalık”a saplanmış durumda kalacaktır, çünkü virüsün Küresel Güney’de dolaşımı, Küresel Kuzey’de denetim altına alınmasını belirgin ölçüde köstekleyecek, aynı zamanda da Güney’i, yeni varyantların sürekli ortaya çıktığı ve kaçınılmaz olarak denetimden kaçacağı bir potaya çevirecektir.

Başat birikim sistemine karşı alternatifler (seçenekler) geliştirmek için, ekonomik, siyasal, sağlıkla ilgili ve başka talepleri, demokrasinin genişletilmesine yönelik bir programda bütünleştirmek ve kapitalizm ile demokrasinin bağdaşmazlığını, siyasal demokrasinin, ekonomik demokrasinin ve sosyalizmin

4 Benzer tezler için bkz. Buscher ve bşk. (2020), Gupta ve bşk. (2021).

birbirini tamamlayıcı özelliklerini gözler önüne sermek gerekir. Yüz yıldan beri görülen en yıkıcı pandemi sonrasındaki dönem, dayanışmaya, insan değerlerine, doğa saygısına dayanan çoğunluğa hizmet edecek ve 2020-2021’de çekilen ıstırapların yinelenmesinden kaçınacak yeni toplumsal örgütlenme biçimleri düşünüp tasarlamak için doğru zamandır. Bu kitap, uzun süreli bir ekonomik durgunluğa ve ırkçı, gerici politikalarla büyüyen, potansiyel olarak yeni faşizm biçimlerine yol açabilecek otoriterliğe yönelik bir eğilimin var olduğunu ortaya koymuştur. Ama solun dirilip toparlanma olasılığına işaret eden güçlü karşıt eğilimler de vardır.

Neoliberalizm hiçbir zaman böylesine istikrarsız ya da hegemonyası böylesine kırılğan olmamıştır; pandemi, neoliberalizmin sınırlılıklarını ve kötülüklerini çarpıcı şekilde açığa çıkarmıştır. Giderek şiddetlenen krizlerin ve sistemik şokların birleşmesiyle, kapitalizm, en büyük kriziyle yüz yüze gelmiş olabilir. Bu yıkımlar ve felaketler nedeniyle, daha eşitlikçi, adil ve sürdürülebilir bir dünya kavgası verenlerin girişecekleri bir protesto dalgası bekleyebiliriz. Onlar haklıdır ve insanlığın ve gezegenin kurtuluşu için onlar kazanmalıdır.

COVID-19 pandemisi, tesadüfen meydana gelmiş olabilir, ama beklenmeyen bir şey değildi ve neoliberal kapitalizmin insanlık dışı ve ağır suçlu olduğunu açığa çıkardı. Pandemi gösterdi ki, hepsi de neoliberalizmin lanetlediği şeyler olan dayanışma, demokrasi, eşitlik, devlet yeteneği ve sanayi politikası olmaksızın sağlık politikası diye bir şey olamaz. Pandemi hem otoriter neoliberalizmin sınırlılıklarını hem de bunları alt etme zorunluluğunu tüm çıplaklığıyla ortaya çıkardı. Kapitalizmin bu lekeyi temizleyemeyeceği konusunda temkinli bir iyimserlik içindeyim. Hangi tür toplumun çoğunluğa hizmet edebileceğini ve başımıza gelen trajik akıbetlerin yinelenmesinden kaçınabileceğini düşünmenin tam zamanıdır.

BAŞVURU KAYNAKLARI

- Assa, J. ve Calderon, C. (2020), *Privatization and pandemic: A cross-country analysis of Covid-19 rates and health-care financing structures*, <https://ideas.repec.org/p/new/wpaper/2008.html>.
- Buscher, B., Feola, G., Fischer, A., Fletcher, R., Gerber, J. F., Harcourt, W., Koster, M., Schneider, M., Scholtens, J., Spierenburg, M., Walstra, V. ve Wiskerke, H. (2020), "Planning for a world beyond COVID-19: Five pillars for post-neoliberal development", *World Development*. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105357>.
- Ferrannini, A., Barbieri, E., Biggeri, M. ve Di Tommaso, M. (2021), "Industrial policy for sustainable human development in the post-Covid19 era", *World Development*, 137, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X20303429>.
- Gindin, S. (2020), *The coronavirus and the crisis this time*, <https://socialist-project.ca/2020/04/coronavirus-and-the-crisis-this-time>.
- Gupta, J., Bavinck, M., Ros-Tonen, M., Asubonteng, K., Bosch, H., van Ewijk, E., Hordijk, M., Van Leynseele, Y., Cardozo, M. L., Miedema, E. ve Pouw, N. (2021), "COVID-19, Poverty and inclusive development", *World Development*. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2021.105527>.
- Henwood, D. (2020), *A few ambitious points on fighting the crisis*, https://lbonews.com/2020/03/20/a-few-ambitious-points-on-fighting-the-crisis/?fbclid=IwAR2k5vz91AwG7hl_foOmbWVGEEpwn0WdQivEmXWGGfaeNBWBGPFloo0-UKY.
- Hanieh, A. (2020), *This is a global pandemic-Let's treat it as such*, <https://www.versobooks.com/blogs/4623-this-is-a-global-pandemic-let-s-treat-it-as-such>.
- Levy Yeyati, E. ve Filippini, F. (2021), *Social and economic impact of COVID-19*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response'un isteğiyle kaleme alınan makale. <https://theindependentpanel.org/documents/>.
- Macfarlane, L. (2021), *Covid has forced a neoliberal retreat. But state intervention isn't always progressive*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/apr/29/neoliberalism-authoritarian-capitalism-covid-crisis-state-intervention>.
- Marx, K. (1976), *Capital*, C. 1, Penguin.
- Panitch, L. ve Gindin, S. (2012), *The making of global capitalism: The political economy of American empire*, Verso.

- Peel, M. (2020), *Belgium's fight against Covid hindered by regional rivalries*, <https://www.ft.com/content/fb00d2ff-a56b-4327-9dfd-695dc4c741f7>.
- Saad-Filho, A. (2021a), *Progressive policies for economic development: Economic diversification and social inclusion after climate change*, Routledge.
- Saad-Filho, A. (2011), "Crisis in neoliberalism or crisis of neoliberalism?", *Socialist register* içinde (s. 242-259).
- Saad-Filho, A. ve Boffo, M. (2021), "Authoritarian neoliberalism, COVID-19, and the future of democracy", A. Regelman (haz.), *The crisis and the future of democracy* içinde. Rosa Luxemburg Foundation.
- TNI. (2020), *Coronavirus: The need for a progressive internationalist response*, <https://www.tni.org/en/article/coronavirus-the-need-for-a-progressive-internationalist-response>.

KAYNAKÇA

247. (2020), *Prefeito bolsonarista, para quem a cura da Covid-19 viria de igrejas, é internado em hospital de luxo com a doença*, <https://www.brasil247.com/regionais/sudeste/prefeito-bolsonarista-para-quem-a-cura-da-covid-19-viria-de-igrejas-e-internado-em-hospital-de-luxo-com-a-doenca>
247. (2021a), *Desigualdade cresceu em todos os trimestres após o golpe contra Dilma*, <https://www.brasil247.com/brasil/desigualdade-cresceu-emitodos-os-trimestres-apos-o-golpe-contra-dilma-nkkpcroh>
247. (2021b), *A história secreta da cloroquina*, <https://www.brasil247.com/midia/a-historia-secreta-da-cloroquina-o-novo-documentario-da-tv-247-xnz4f6r4>
- Abbasi, K. (2021), "Covid-19: Social murder, they wrote—Elected, unaccountable, and unrepentant", *British Medical Journal*, 372(314), <http://dx.doi.org/10.1136/bmj.n314>
- Achcar, G. (2021), *How can we revive herd immunity to fascism*, <https://www.thenation.com/article/world/fascism-trump-neoliberalism-capitalism/>
- Agamben, G. (2020a), *The invention of an epidemic*, <http://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/>
- Agamben, G. (2020b), *Clarifications*, <https://itself.blog/2020/03/17/giorgio-agamben-clarifications/>
- Agamben, G. (2020c), *Biosecurity and politics*, <https://medium.com/@ddean3000/biosecurity-and-politics-giorgio-agamben-396f9ab3b6f4>
- Agamben, G. (2020d), *Requiem for the students*, <https://medium.com/@ddean3000/requiem-for-the-students-giorgio-agamben-866670c11642>
- Agüero, J.M. (2021), "COVID-19 and the rise of intimate partner violence", *World Development*, 137, <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105217>
- Ahmed, A. ve Kumar, M. (2020), *Exclusive: India set to cap stimulus package at \$60 billion to protect credit rating, sources say*, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-india-economy-excl/exclusive-india-set-to-cap-stimulus-package-at-60-billion-to-protect-credit-rating-sources-say-idINKBN22D5JX?edition-redirect=in>

- Al Dahdah, M. ve Javed Alam, M. (2020), *Tracing apps to fight Covid-19. Are surveillance technologies effective?*, <https://booksandideas.net/Tracing-Appsto-Fight-Covid-19.html>
- Albo, G. ve Fanelli, C. (2014), *Austerity against democracy: An authoritarian phase of neoliberalism?*, <https://socialistproject.ca/content/uploads/2014/08/AusterityAgainstDemocracy.pdf>
- Al-Gharbi, M. (2020), *Disposable people*, <https://thebaffler.com/latest/disposable-people-algharbi>
- Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E. ve Zucman, G. (2018), *World inequality report*, <https://wir2018.wid.world/>
- Alves, R. (2021), *Money-laundering scheme a Bolsonaro family business?*, <https://brazilian.report/power/2021/03/16/money-laundering-scheme-a-bolsonaro-family-business/>
- Amaro, S. (2020), *European Central Bank takes its pandemic bond buying to 1.35 trillion euros to try to prop up economy*, <https://www.cnbc.com/2020/06/04/european-central-bank-ramps-up-its-pandemic-bond-buying-to-1point35-trillion-euros.html>
- Andersen, H. (2020), *Unlike the UK, many African nations have an effective test and trace system—This is why*, <https://www.independent.co.uk/voices/africatest-and-trace-covid-b1774982.html>
- Aratani, L. (2020), *US job losses pass 40m as coronavirus crisis sees claims rise 2.1m in a week*, <https://www.theguardian.com/business/2020/may/28/us-job-losses-unemployment-coronavirus>
- Aschwanden, C. (2020), *Contact tracing, a key way to slow COVID-19, is badly underused by the U.S.*, <https://www.scientificamerican.com/article/contact-tracing-a-key-way-to-slow-covid-19-is-badly-underused-by-the-u-s/>
- Ashman, S. ve Fine, B. (2013), “Neo-liberalism, varieties of capitalism, and the shifting contours of South Africa’s financial system”, *Transformation*, 81(2), 144-178.
- Assa, J. ve Calderon, C. (2020), *Privatization and pandemic: A cross-country analysis of COVID-19 rates and health-care financing structures*, <https://ideas.repec.org/p/new/wpaper/2008.html>
- Atkinson, A. (2020), *George Osborne, architect of U.K. austerity, says new cuts needed post-crisis*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-20/architect-of-u-k-austerity-says-retrenchment-needed-post-crisis>
- Avhad, P. (2020), *The Indian pharmaceutical industry: The ‘pharmacy of the world?’*, <https://blogs.deloitte.co.uk/health/2020/03/the-indian-pharmaceutical-industry-the-pharmacy-of-the-world.html>

- Ayers, A. ve Saad-Filho, A. (2015), "Democracy against neoliberalism: Paradoxes, limitations, transcendence", *Critical Sociology*, 41(4-5), 597-618.
- Ayers, A. ve Saad-Filho, A. (2020), "The twilight of formal democracy: Contradictions of accumulation and the political crisis of neoliberalism", *Journal of Australian Political Economy*, 86, 230-255.
- Backhouse, R. ve Boianovsky, M. (2016), "Secular stagnation: The history of a macroeconomic heresy", *European Journal of the History of Economic Thought*, 23(6), 946-970.
- Bahia, L., Chade, J., Dedecca, C.S., Domingues, J.M., Gonçalves, G.L., Herz, M., Lavinhas, L., Ocké-Reis, C., Ortiz, M.E.R. ve Santos, F. (2021), *A tragédia brasileira do coronavírus/covid-19: Uma análise do desgoverno do governo federal, 2020-2021*, <https://www.clacso.org/en/a-tragedia-brasileirado-coronavirus-covid-19/>
- Barrera-Algarín, E., Maestre, F.E., Sarasola, J.L. ve Andrada, A.V. (2020), "COVID-19 neoliberalismo y sistemas sanitarios en 30 países de europa: Repercusiones en el número de fallecidos", *Revista Española de Salud Pública* (94), 57. <https://recyt.fecyt.es/index.php/RESP/article/view/85707>
- Baxter, H. (2020), *The Americans who think that coronavirus is a hoax*, <https://www.independent.co.uk/independentpremium/long-reads/coronavirus-conspiracy-theory-trump-us-hoax-a9498081.html>
- BBC News. (2020a), *Coronavirus: hydroxychloroquine ineffective says Fauci*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-53575964>
- BBC News. (2020b), *Covid "hate crimes" against Asian Americans on rise*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-56218684>
- BBC News. (2020c), *Coronavirus: Sweden's Tegnell admits too many died*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-52903717>
- BBC News. (2020d), *Brazil judge stymies plan to revoke mangrove protection*, <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-54350180>
- BBC News. (2021a), *India Covid: Anger as twitter ordered to remove critical virus posts*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-asia-56883483>
- BBC News. (2021b), *India coronavirus: Over-18s vaccination drive hit by shortages*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-asia-india-56345591>
- Beckett, L. (2020), 'All the psychoses of US history': How America is victim-blaming the coronavirus dead, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/21/all-the-psychoses-of-us-history-how-america-is-victim-blaming-the-coronavirus-dead>
- Beer, T. (2020), *All the times trump compared Covid-19 to the Flu, even after he knew Covid-19 was far more deadly*, <https://www.forbes.com/sites/tomm->

- ybeer/2020/09/10/all-the-times-trump-compared-covid-19-to-the-flu-even-after-he-knew-covid-19-was-far-more-deadly/?sh=b613007f9d2f
- Berberoglu, B. (haz.) (2021), *The global rise of authoritarianism in the 21st century crisis of neoliberal globalization and the nationalist response*, Routledge.
- Berengaut, A.A. (2020), *Democracies are better at fighting outbreaks*, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/02/why-democracies-are-better-fighting-outbreaks/606976/>
- Bessner, D. ve A'Lee Frost, A. (2021), *How the QAnon cult stormed the capitol*, <https://www.jacobinmag.com/2021/01/q-anon-cult-capitol-hill-riot-trump>
- Bialasiewicz, L. ve Eckes, C. (2021), "Individual sovereignty" in pandemic times—A contradiction in terms?, *Political Geography*, 85. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2020.102277>
- Bijl, M. (2020), *The Covid-19 crisis is exacerbating gender inequalities—But who cares?*, <https://www.socialeurope.eu/the-covid-19-crisis-is-exacerbatinggender-inequalities-but-who-cares>
- Bissett, A.N. (2020), *Elimination policy, business funds, and total transparency: Jacinda Ardern is showing how to lead a country through crisis*, <https://www.independent.co.uk/news/world/australasia/jacinda-ardern-new-zealand-coronavirus-world-leaders-mental-health-cases-a9470531.html>
- Boffo, M., Saad-Filho, A. ve Fine, B. (2019), "Neoliberal capitalism: The authoritarian turn", L. Panitch ve G. Albo (haz.), *Socialist register* içinde (s. 247-270).
- Bonduki, N. (2020), *Bruno Covas: por que os shoppings estão abertos e os parques fechados?*, <https://www1.folha.uol.com.br/colunas/nabil-bonduki/2020/06/bruno-covas-por-que-os-shoppings-estao-abertos-e-os-parques-fechados.shtml>
- Bonfield, W. (2017), *The strong state and the free economy*, Rowman & Littlefield.
- Booth, R. (2021), *Delaying England's winter lockdown "caused up to 27,000 extra Covid deaths"*, <https://www.theguardian.com/uk-news/2021/mar/18/delaying-englands-winter-lockdown-caused-up-to-27000-extra-covid-deaths>
- Bourgeron, T. (2021), "‘Let the virus spread’. A doctrine of pandemic management for the libertarian-authoritarian capital accumulation regime", *Organization*. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1350508421995741>
- Bowman, S. ve Serodio, P. (2020), *Live free and die: Sweden's coronavirus experience*, <https://thecritic.co.uk/live-free-and-die-swedens-coronavirus-experience/>

- Boyle, D. (2013), *Broke: Who killed the middle classes?*, Fourth Estate.
- Brenner, R. (2020), Escalating plunder, *New Left Review*, 123, 5-22.
- Breuninger, K. (2020), *Trump refuses to accept election results, says it's 'far from over'*, <https://www.cnn.com/2020/11/07/trump-refuses-to-accept-election-results-says-it-is-far-from-over.html>
- Brodeur, A., Gray, D., Islam, A. ve Bhuiyan, S. (2021), "A literature review of the economics of COVID-19", *Journal of Economic Surveys*, <https://doi.org/10.1111/joes.12423>
- Brooks, C. (2020), *Follow the money: Employers are behind the rush to reopen*, <https://www.labornotes.org/2020/05/follow-money-employers-are-behind-rush-reopen>
- Brown, W. (2015), *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*, Zone Books.
- Bruff, I. (2014), "The rise of authoritarian neoliberalism", *Rethinking Marxism*, 26(1), 113-129.
- Bruff, I. (2016), "Neoliberalism and authoritarianism", S. Springer, K. Birch ve J. MacLeavy (haz.), *Handbook of Neoliberalism* içinde, Routledge.
- Bruff, I. ve Tansel, C. B. (haz.) (2020), *Authoritarian neoliberalism: Philosophies, practices, contestations*, Routledge.
- Brum, E. (2021), *Pesquisa revela que Bolsonaro executou uma "estratégia institucional de propagação do coronavírus"*, <https://brasil.elpais.com/brasil/2021-01-21/pesquisa-revela-que-bolsonaro-executou-uma-estrategia-institucional-de-propagacao-do-virus.html>
- Bueno de Mesquita, J., Kapilashrami, A., & Meier, B.M. (2021), *Human rights dimensions of the COVID-19 pandemic*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response'un isteğiyle yazılan makale. <https://theindependentpanel.org/documents/>
- Burke, J. ve Okiror, S. (2020), *Africa's fragile health systems rush to contain coronavirus*, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/20/africas-fragile-health-systems-rush-to-contain-coronavirus>
- Buscher, B., Feola, G., Fischer, A., Fletcher, R., Gerber, J.F., Harcourt, W., Koster, M., Schneider, M., Scholtens, J., Spierenburg, M., Walstra, V. ve Wiskerke, H. (2020), "Planning for a world beyond COVID-19: Five pillars for post-neoliberal development", *World Development*, <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105357>
- Caduff, C. (2020), "What went wrong: Corona and the world after the full stop", *Medical Anthropology Quarterly*, 34(4), 467-487.

- Carlsen, A., Huang, P., Levitt, Z. ve Wood, D. (2021), *How is the COVID-19 vaccination campaign going in your state?*, <https://www.npr.org/sections/health-shots/2021/01/28/960901166/how-is-the-covid-19-vaccination-campaign-going-in-your-state?t=1618592090650>
- CGD (Büyüme ve Gelişme Komisyonu) (2008), *The growth report: Strategies for sustained growth and inclusive development*, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/6507>
- Chamayou, G. (2018), *La société ingouvernable: Une généalogie du libéralisme autoritaire*, La fabrique.
- Chandrasekhar, C.P. ve Ghosh, J. (2015), "The financialization of finance? Demonetization and the dubious push to cashlessness in India", *Development and Change*, 49(2), 420-436.
- Chandrasekhar, C. P. ve Ghosh, J. (2020), *Economic contraction and the fiscal stance of the Indian government*, <https://www.networkideas.org/featured-articles/2020/06/economic-contraction-and-the-fiscal-stance-of-the-indian-government/>
- Cheetham, J. (2020), *Navajo nation: The people battling America's worst coronavirus outbreak*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-52941984>
- Chowdhury, A., & Sundaram, J. (2020), *Kerala Covid-19 response model for emulation*, <http://www.ipsnews.net/2020/04/kerala-covid-19-responsemodel-emulation/>
- Chowdhury, S. ve Narayanan, R. (2021), *A made-in-India shock doctrine, with a little help from Latin America*, <https://mronline.org/2021/04/27/a-madein-india-shock-doctrine-with-a-little-help-from-latin-america/>
- Christophers, B. ve Fine, B. (2019), "The value of financialization and the financialization of value", P. Mader, D. Mertens ve N. van der Zwan (haz.), *The Routledge international handbook of financialization* içinde, Routledge.
- Claeson, M. ve Hanson, S. (2021), "The Swedish COVID-19 strategy revisited", *The Lancet*, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)00885-01](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00885-01)
- Cliffe, J. (2020), *Coronavirus hits the Global South*, <https://www.newstatesman.com/world/south-america/2020/04/coronavirus-hits-global-south>
- Coburg, T. (2020), *The £5.5bn PPE scandal that goes to the core of government incompetence—And that's just for starters*, <https://www.thecanary.co/uk/analysis/2020/07/11/the-5-5bn-ppe-scandal-that-goes-to-the-core-of-government-incompetence-and-thats-just-for-starters/>
- Cockburn, P. (2020), *Britain will seek coronavirus 'herd immunity' covertly or by default—Thanks to the failure of lockdown*, <https://www.independent.co.uk/voices/boris-johnson-coronavirus-testing-nhs-covid-app-herd-immunity-b599887.html>

- Cole, B. (2020), *Brazil government aide says COVID-19's toll on elderly will reduce pension deficit as country's outbreak escalates*, <https://www.news-week.com/brazil-government-aide-says-covid-19s-toll-elderly-will-reduce-pension-deficit-countrys-1506830>
- Collins, C., Ocampo, O. ve Paslaski, S. (2020), *Billionaire Bonanza*, <https://ips-dc.org/wp-content/uploads/2020/04/Billionaire-Bonanza-2020.pdf>
- Collinson, A. (2021), *The new class divide—How Covid-19 exposed and exacerbated workplace inequality in the UK*, <https://www.tuc.org.uk/blogs/newclass-divide-how-covid-19-exposed-and-exacerbated-workplace-inequality-uk>
- Collucci, C. (2021), *Subnotificação esconde ao menos 30% das mortes, diz estudo*, <https://www1.folha.uol.com.br/equilibrioesaude/2021/05/subnotificacao-dos-casos-de-covid-esconde-ate-30-das-mortes-mostra-estudo.shtml>
- Conley, J. (2020), *'The next crisis': Up to 43 million Americans could lose health insurance due to pandemic, study shows*, https://www.commondreams.org/news/2020/05/10/next-crisis-43-million-americans-could-lose-health-insurance-due-pandemic-study?amp&__twitter_impression=true
- Conn, D. ve Lewis, P. (2020), *Documents contradict UK government stance on Covid-19 "herd immunity"*, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/12/documents-contradict-uk-government-stance-on-covid-19-herd-immunity>
- Conti, J. (2020), *Ricardo Darín em entrevista disse: "É muito difícil lutar contra a pandemia de imbecis"*, <https://www.contiouttra.com/ricardo-darin-em-entrevista-disse-e-muito-dificil-lutar-contr-a-pandemia-de-imbecis/>
- Cookson, C. (2020), *UK's original coronavirus plan risked 'hundreds of thousands' dead*, <https://www.ft.com/content/249daf9a-67c3-11ea-800d-da70cff6e4d3>
- Crouch, C. (2019), *Post-democracy and populism*, *The Political Quarterly*, 90, 124-137.
- Crouch, C. (2020), *Post-democracy after the crisis*, Polity Press.
- Crowley, T. (2020), *"This is a revolution, sir"*, <https://www.jacobinmag.com/2020/12/general-strike-india-modi-bjp-cpm-bihar>
- Csernaton, R. (2020), *"New states of emergency: Normalizing techno-surveillance in the time of COVID-19"*, *Global Affairs*, 6(3), 301-310.
- Cunningham, S. (2020), *Liverpool vs Atletico madrid: The champions league match that should never have happened*, <https://inews.co.uk/sport/football/champions-league/liverpool-atletico-madrid-coronavirus-merseyside-spain-champions-league-fixture-march-2020-420585>

- Cuthbertson, A. (2020), *Coronavirus tracked: How Covid-19 deaths in the US compare by race and ethnicity*, <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/coronavirus-deaths-us-race-black-white-asian-latino-racisma9544401.html>
- Dale, G. (2020), *Lockdown politics: A response to panagiotis sotiris*, <https://www.historicalmaterialism.org/blog/lockdown-politics-response-to-panagiotis-sotiris>
- Dang, H.-A. ve Nguyen, C.V. (2020), "Gender inequality during the COVID-19 Pandemic: Income, expenditure, savings, and job loss", *World Development*, 140.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2013), *The new way of the world: On neoliberal society*, Verso.
- Davidson, N. (2017), "Crisis neoliberalism and regimes of permanent exception", *Critical Sociology*, 43(4-5), 615-634.
- Davidson, N. ve Saull, R. (2017), "Neoliberalism and the far-right: A contradictory embrace", *Critical Sociology*, 43(4-5), 707-724.
- Davies, H. (2020), *Private firm running UK PPE stockpile was sold in middle of pandemic*, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/22/revealedprivate-firm-running-uk-ppe-stockpile-was-sold-in-middle-of-pandemic>
- Davis, M. (2020a), *The monster is finally at the door*, <https://mronline.org/2020/03/19/mike-davis-on-covid-19-the-monster-is-finally-at-the-door/>
- Davis, M. (2020b), *The monster enters: COVID-19, avian flu, and the plagues of capitalism*, OR Books.
- De Negri, F., Galliez, R.M., Miranda, P., Koeller, P., Zucoloto, G.F., Costa, J.S.D.M., Farias, C. M. D., Travassos, G. H. ve Medronho, R.D.A. (2020), *Chances de óbito por COVID-19 entre os trabalhadores formais: Evidências do Estado do Rio de Janeiro*, <http://repositorio.ipea.gov.br/handle/11058/10301>
- Decerf, B., Ferreira, F.H.G., Mahler, D.G. ve Sterck, O. (2020), *Lives and livelihoods: Estimates of the global mortality and poverty effects of the Covid-19 pandemic*, <http://eprints.lse.ac.uk/105825/>
- Dennis, S. (2021), *How Modi's failures led to India's covid catastrophe*, <https://tribunemag.co.uk/2021/05/how-modis-failures-led-to-indias-covid-catastrophe>
- Dobbs, R., Lund, S., Woetzel, J. ve Mutafchieva, M. (2015), *Debt and (not much) deleveraging*, Mckinsey Global Institute Report. <https://www.mckinsey>

- com/featured-insights/employment-and-growth/debt-and-not-much-deleveraging
- Doğantekin, V. (2020), *US “steals” medical supplies amid pandemic*, <https://www.aa.com.tr/en/americas/us-steals-medical-supplies-amid-pandemic-expert/1800001>
- Douclev, M. (2021), *People are talking about a ‘double mutant’ variant in India. What does that mean?*, <https://www.npr.org/sections/goatsandso-da/2021/04/24/988744811/people-are-talking-about-a-double-mutant-variant-in-india-what-does-that-mean>
- Douglas, B. (2018), *Number of Brazilians living in poverty rises 2 million in a year*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-12-05/number-of-brazilians-living-in-poverty-rises-2-million-in-a-year>
- Duménil, G. ve Lévy, D. (2011), *The crisis of neoliberalism*, Harvard University Press.
- Dutta, P. (2021), *Why Kerala is not facing oxygen crisis in Covid-19 second wave*, <https://www.indiatoday.in/coronavirus-outbreak/story/kerala-oxygen-crisis-covid-19-second-wave-1795603-2021-04-27>
- Edgecliffe-Johnson, A. (2020), *Corporate America experiences ‘K-shaped’ recovery*, <https://www.ft.com/content/258b74d8-6bac-47e5-a675-8f091b25db3e>
- Egger, P. ve Zhu, J. (2021), “How Covid-19 travels in—and outside of value chains and then affects the stock market: Evidence from China”, *The World Economy*, <https://doi.org/10.1111/TWEC.13134>
- Eichengreen, B. (2015), “Secular stagnation: The long view”, *American Economic Review*, 105(5), 66-70.
- Elliott, L. (2020a), *Dozens of poorer nations seek IMF help amid coronavirus crisis*, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/27/dozens-poorer-nations-seek-imf-help-coronavirus-crisis>
- Elliott, L. (2020b), *IMF estimates global Covid cost at \$28tn in lost output*, <https://www.theguardian.com/business/2020/oct/13/imf-covid-cost-world-economic-outlook>
- Ellis-Petersen, H. (2020c), *India’s Covid-19 app fuels worries over authoritarianism and surveillance*, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/04/how-safe-is-it-really-privacy-fears-over-india-coronavirus-app>
- Ellis-Petersen, H. ve Hassan. (2021), *Kumbh Mela: How a superspreader festival seeded Covid across India*, <https://www.theguardian.com/world/2021/may/30/kumbh-mela-how-a-super-spreader-festival-seeded-covid-across-india>

- Evans, T. (2015), *The crisis of finance-led capitalism in the United States of America* (Working Paper No. 51), Institute for International Political Economy.
- Fabry, A. (2019), *The political economy of Hungary: From state capitalism to authoritarian neoliberalism*, Palgrave Pivot.
- Farrer, M. (2021), *Why is India seeing such a huge surge in Covid-19 cases?*, <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/21/why-is-india-seeing-such-a-huge-surge-in-covid-19-cases>
- Fedor, L. ve Zhang, C. (2020), *Covid-19 pandemic hits black voters' incomes hardest, FT poll shows*, <https://www.ft.com/content/e22636d7-8259-4b97-bcf8-19349cee61fd?shareType=nongift>
- Ferrannini, A., Barbieri, E., Biggeri, M. ve Di Tommaso, M. (2021), "Industrial policy for sustainable human development in the post-Covid19 era", *World Development* 137, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X20303429>
- Ferry, M., Venkatasubramanian, G., Guérin, I. ve Al Dahdah, M. (2020), *Una tragedia humanitaria en ciernes*, <https://vientosur.info/una-tragedia-humanitaria-en-ciernes/>
- Filgueiras, L. (2021), *Que País é Esse?*, <https://www.bnews.com.br/artigo/1431,que-pais-e-esse.html>
- Findlay, S., Peel, M. ve Mancini, D. (2021), *India blocks vaccine exports in blow to dozens of nations*, <https://www.ft.com/content/5349389c-8313-41e0-9a67-58274e24a019>
- Fine, B. (2013-14), "Financialisation from a marxist perspective", *International Journal of Political Economy*, 42(4), 46-66.
- Fine, B. ve Saad-Filho, A. (2017), "Thirteen things you need to know about neoliberalism", *Critical Sociology*, 43(4-5), 685-706.
- Fitzpatrick, P. (2021), *How Taiwan beat COVID-19—New study reveals clues to its success*, <https://theconversation.com/how-taiwan-beat-covid-19-new-study-reveals-clues-to-its-success-158900>
- FitzRoy, F. ve Spencer, D. (2020), *Economic policy response to the pandemic: From COVID-19 emergency to economic democracy*, <https://www.iza.org/publications/pp/160/economic-policy-response-to-the-pandemic-from-covid-19-emergency-to-economic-democracy>
- Foster, P. ve Neville, S. (2020), *How poor planning left the UK without enough PPE*, <https://www.ft.com/content/9680c20f-7b71-4f65-9bec-0e9554a8e0a7>
- France24. (2020), *Israel health minister under fire over ultra-orthodox COVID-19 crisis*, <https://www.france24.com/en/20200408-israel-health-minister-under-fire-over-ultra-orthodox-covid-19-crisis>

- Freeman, H. (2020), *Billionaires, please back off—We can't all self-isolate on a giant yacht*, <https://www.theguardian.com/fashion/2020/mar/30/self-isolate-giant-yacht-david-geffen-social-media>
- Frey, I. (2020a), “*Herd immunity*” is epidemiological neoliberalism, <https://thequarantimes.wordpress.com/2020/03/19/herd-immunity-is-epidemiological-neoliberalism/?fbclid=IwAR1S6GyMrklntU7c54CEEM-ceZOI92Ipf0rIWPCbY2nCKIEu3MccARoGbOgThe>
- Frey, I. (2020b), “*Herd immunity*” is epidemiological neoliberalism, <https://economicsociology.org/2020/04/24/herd-immunity-is-epidemiological-neoliberalism/>
- Friedman, L. (2020), *E.P.A., citing coronavirus, drastically relaxes rules for polluters*, <https://www.nytimes.com/2020/03/26/climate/epa-coronavirus-pollution-rules.html>
- Fritze, J. ve Collins, M. (2020), *As Trump touts increased production, coronavirus swabs made during his Maine factory tour will be tossed in the trash*, <https://eu.usatoday.com/story/news/politics/2020/06/05/trump-maine-puritan-throw-away-coronavirus-swabs/3153622001/>
- Garcia, L.P. ve Silva, G.D.M. (2016), *Doenças Transmissíveis e Situação Socioeconômica no Brasil: Análise Espacial*, https://www.ipea.gov.br/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=29193%3Atd-2263-doencas-transmissiveis-e-situacao-socioeconomica-no-brasil-analise-especial&catid=390%3A2016&directory=1&Itemid=1
- Gent, C. (2020), *When logistics run out of time*, <https://novaramedia.com/2020/03/23/when-logistics-run-out-of-time/>
- Gentilini, U., Almenfi, M., Orton, I. ve Dale, P. (2020), *Social protection and jobs responses to COVID-19: A real-time review of country measures*, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33635>
- Geoghegan, P. (2020), *Cronyism and clientelism*, <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v42/n21/peter-geoghegan/cronyism-and-clientelism>
- Gettleman, J., Kumar, H., Raj, S. ve Yasir, S. (2021), *As Covid-19 devastates India, deaths go undercounted*, <https://www.nytimes.com/2021/04/24/world/asia/india-coronavirus-deaths.html?referringSource=articleShare>
- Ghosh, J. (2020a), *The pandemic and the global economy*, https://www.dissent-magazine.org/online_articles/the-pandemic-and-the-global-economy
- Ghosh, J. (2020b), “A critique of the Indian government’s response to the COVID-19 pandemic”, *Journal of Industrial and Business Economics*, 47, 519-530.

- Ghosh, J. (2021), *Covid-19 in India—Profits before people*, <https://www.social-europe.eu/covid-19-in-india-profits-before-people>
- Giles, G. (2020), *Deaths from coronavirus far higher in England than first reported*, <https://www.ft.com/content/c07e267b-7bca-418f-ad9e-8631a29854cb>
- Gindin, S. (2020), *The coronavirus and the crisis this time*, <https://socialistproject.ca/2020/04/coronavirus-and-the-crisis-this-time>
- Gisselquist, R. M. ve Solanki, D. (2020), *Coronavirus: Five ways some states have used the pandemic to curtail human rights and democracy*, <https://theconversation.com/coronavirus-five-ways-some-states-have-used-the-pandemic-to-curtail-human-rights-and-democracy-151618>
- Glasser, S.B. (2020), *How did the U.S. end up with nurses wearing garbage bags?*, <https://www.newyorker.com/news/letter-from-trumps-washington/the-coronavirus-and-how-the-united-states-ended-up-with-nurses-wearing-garbage-bags>
- Glenza, J. (2020), *States use coronavirus to ban abortions, leaving women desperate: ‘You can’t pause a pregnancy’*, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/30/us-states-ban-abortions-coronavirus-leave-women-desperate>
- Gonzalez, M. (2020), *Coronavirus in Latin America*, <https://www.rs21.org.uk/2020/05/02/coronavirus-in-latin-america/>
- Gordon, R. J. (2015), “Secular stagnation: A supply-side view”, *American Economic Review*, 105(5), 54-59.
- Gourinchas, P.-O. (2020), *Flattening the pandemic and recession curves*, <https://clausen.berkeley.edu/flattening-the-pandemic-and-recession-curves/>
- Gowan, P. (1999), *The global gamble: Washington’s Faustian bid for world dominance*, Verso.
- Grey, S. ve MacAskill, A. (2020), *Johnson listened to his scientists about coronavirus—But they were slow to sound the alarm*, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-britain-path-speci-idUSKBN21P1VF>
- Guida, V. (2020), *Companies shed workers, paid dividends after getting fed aid, panel finds*, <https://www.politico.com/news/2020/09/23/companies-shed-workers-paid-dividends-after-getting-fed-aid-panel-finds-420537>
- Gul, R. (2020), *Explained: The legal framework behind the lockdown*, <https://www.nationalheraldindia.com/india/explained-the-legal-framework-behind-the-lockdown>
- Gupta, J., Bavinck, M., Ros-Tonen, M., Asubonteng, K., Bosch, H., van Ewijk, E., Hordijk, M., Van Leynseele, Y., Cardozo, M. L., Miedema, E. ve Pouw,

- N. (2021), "COVID-19, Poverty and inclusive development", *World Development*, <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2021.105527>
- Gussen, A.F. (2021), *O que há por trás do lobby de Bolsonaro pelo uso da cloroquina*, <https://www.cartacapital.com.br/politica/o-que-ha-por-tras-do-lobby-de-bolsonaro-pelo-uso-da-cloroquina/>
- Hall, D., Lister, J. ve Mercer, H. (2020), *Privatised and unprepared: The NHS supply chain*, <https://gala.gre.ac.uk/28230>
- Hanieh, A. (2020), *This is a global pandemic—Let's treat it as such*, <https://www.versobooks.com/blogs/4623-this-is-a-global-pandemic-let-s-treat-it-as-such>
- Harris, B. ve Schipani, A. (2020), *Jair Bolsonaro triggers furore by firing Brazil's health minister*, <https://www.ft.com/content/5c362cbc-aadf-4849-94a6-ed9b19ef0a29>
- Harris, J. (2021), *Homeworking sounds good—Until your job takes over your life*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/mar/07/homeworking-job-takes-over-life-office-grind-remote-working>
- Harvey, D. (2009), "Interview: Exploring the logic of capital", *Socialist Review*, <http://www.socialistreview.org.uk/article.php?articlenumber=10801>
- Hattenstone, S. (2020), *"The virus piggybacked on racism": Why did Covid-19 hit BAME families so hard?*, <https://www.theguardian.com/world/2020/aug/08/the-virus-piggybacked-on-racism-why-did-covid-19-hit-bame-families-so-hard>
- Hausermann, S., Kitschelt, H., Abou-Chadi, T., Ares, M., Bischof, D., Kurer, T., van Ditmars, M. ve Wagner, M. (2021), *Transformation of the left: The myth of voter losses to the radical right*, <http://www.fes.de/cgi-bin/gbv.cgi?id=17385&ty=pdf>
- Healy, J. (2020), *Workers fearful of the coronavirus are getting fired and losing their benefits*, <https://www.nytimes.com/2020/06/04/us/virus-unemployment-fired.html?referringSource=articleShare>
- Heffer, G. (2020), *Coronavirus: Experts once said 20,000 deaths was a 'good outcome'—So where is the UK headed now?*, <https://news.sky.com/story/coronavirus-experts-once-said-20-000-deaths-was-a-good-outcome-so-where-is-the-uk-headed-now-11978609>
- Hendrikse, R. (2018), "Neo-illiberalism", *Geoforum*, 95, 169-172.
- Henley, J. (2020), *Female-led countries handled coronavirus better, study suggests*, <https://www.theguardian.com/world/2020/aug/18/female-led-countries-handled-coronavirus-better-study-jacinda-ardern-angela-merkel>

- Henwood, D. (2020), *A few ambitious points on fighting the crisis*, https://lbo-news.com/2020/03/20/a-few-ambitious-points-on-fighting-the-crisis/?fbclid=IwAR2k5vz91AwG7hl_foOmbWVGEEPwn0WdQivEmXWGGfaeNBWBGPFloo0-UKY
- Herman, B. (2020), *Coronavirus likely forced 27 million off their health insurance*, <https://www.axios.com/coronavirus-27-million-lost-employer-health-insurance-c77fe46a-691d-49b3-9cd2-3ad6d19df159.html>
- Hoen, E., Garrison, C., Boulet, P., Mara, K. ve Perehudoff, K. (2021), *Scaling-up vaccine production capacity: Legal challenges and recommendations*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response'un isteğiyle yazılan makale, <https://theindependentpanel.org/documents/>
- Holpuch, A. (2021), *'I don't make enough': The financial cost of having Covid in the US*, <https://www.theguardian.com/us-news/2021/feb/12/us-financial-cost-covid-coronavirus>
- Hook, L. ve Kuchler, H. (2020), *How coronavirus broke America's health-care system*, <https://www.ft.com/content/3bbb4f7c-890e-11ea-a01c-a28a3e3fbd33>
- Hopkins, N. (2020), *Revealed: UK ministers were warned last year of risks of coronavirus pandemic*, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/24/revealed-uk-ministers-were-warned-last-year-of-risks-of-coronavirus-pandemic>
- ICG. (2020), *COVID-19 and conflict: Seven trends to watch*, Crisis Group Special Briefing No. 4, <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/B004-covid-19-seven-trends.pdf>
- ILO. (2020), "Covid-19 and the world of work: Impact and policy responses", *ILO Monitor*, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf
- IMF. (2021a, Ocak), *World economic outlook*, Washington, DC.
- IMF. (2021b), *Fiscal monitor April 2021: A fair shot*, Washington, DC.
- Irish Times. (2020), *'One day, it's like a miracle, it will disappear': Trump on Covid-19*, <https://www.irishtimes.com/news/world/us/one-day-it-s-like-a-miracle-it-will-disappear-trump-on-covid-19-1.4370294>
- I-SAGE. (2020a), *A closer look at Sweden's response to COVID-19: Independent SAGE Report 15*, https://www.independentsage.org/wp-content/uploads/2020/09/Sweden_case-study-v2.pdf
- I-SAGE. (2020b), *COVID-19 and health inequality: Independent SAGE Report 21*, <https://www.independentsage.org/covid-19-and-health-inequality/>
- Itkowitz, C. (2020), *Trump again uses racially insensitive term to describe coronavirus*, <https://www.washingtonpost.com/politics/trump-again-uses->

- kung-flu-to-describe-coronavirus/2020/06/23/0ab5a8d8-b5a9-11ea-aca5-ebb63d27e1ff_story.html
- Jacobs, A. (2020), *Despite claims, trump rarely uses wartime law in battle against Covid*, <https://www.nytimes.com/2020/09/22/health/Covid-Trump-Defense-Production-Act.html>
- Jacob, J. (2021), *Why Kerala is not following Covid protocols*, <https://www.indiatoday.in/india-today-insight/story/why-kerala-is-not-following-covid-protocols-1795236-2021-04-26>
- Jeffery, L. (2020), *German, French officials accuse U.S. of diverting supplies*, <https://www.npr.org/2020/04/04/827321294/german-french-officials-accuse-u-s-of-diverting-supplies?t=1586817225869>
- Jenkins, D. ve Ram, L. (2020), *Kerala's pandemic response owes its success to participatory politics*, <https://novaramedia.com/2020/08/07/keralas-pandemic-response-owes-its-success-to-participatory-politics/>
- Johnson, S. (2021), *Cambodia accused of using Covid to edge towards 'totalitarian dictatorship'*, <https://www.theguardian.com/global-development/2021/apr/19/cambodia-accused-of-using-covid-to-edge-towards-totalitarian-dictatorship>
- Jolley, R. (2020), *The regimes using coronavirus as an excuse to attack press freedom*, <https://www.newstatesman.com/world/africa/2020/03/regimes-using-coronavirus-excuse-attack-press-freedom>
- Jones, O. (2021), *It's not 'greed' behind the Covid vaccine success. It's state finance and the NHS*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/mar/24/greed-covid-vaccine-success-state-finance-nhs>
- Jorge, M. R. (2020), *Bolsonaro's Brazil in times of COVID-19: A necropolitical Pharmakon*, <https://www.e-ir.info/2020/05/19/bolsonaros-brazil-in-times-of-covid-19-a-necropolitical-pharmakon/>
- Jornal da USP. (2020), *Com poucos testes de covid-19, mortes por todas as causas viram dado crucial*, <https://jornal.usp.br/atualidades/calculo-do-pico-dacovid-19-deve-levar-em-conta-quantidade-de-mortes/>
- Kaul, N. (2021), *COVID in India: A tragedy with its roots in Narendra Modi's leadership style*, <https://theconversation.com/covid-in-india-a-tragedy-with-its-roots-in-narendra-modis-leadership-style-160552>
- Kavanagh, M.M. ve Singh, R. (2020), "Democracy, capacity, and coercion in pandemic response: COVID-19 in comparative political perspective", *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 45(6), 997-1012.

- Kendi, I.X. (2020), *What the racial data show*, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/04/coronavirus-exposing-our-racial-divides/609526/>
- Kermani, S. (2020), *Coronavirus: Whitty and vallance faced 'herd immunity' backlash, emails show*, <https://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-54252272>
- Kiely, R. (2018), *The neoliberal paradox*, Edward Elgar.
- Kinder, T., & Plimmer, G. (2020), *UK government paid £1.7bn to private groups for coronavirus contracts*, <https://www.ft.com/content/7fe7c2d5-24df-431b-9149-50417fa0236a>
- Klein, N. (2015), *This changes everything: Capitalism vs. the climate*, Simon and Schuster.
- Klein, A. (2020), *Why New Zealand decided to go for full elimination of the coronavirus*, <https://www.newscientist.com/article/2246858-why-new-zealand-decided-to-go-for-full-elimination-of-the-coronavirus>
- Kolhatkar, S. (2021), *India's pandemic disaster: The responsibility of Modi and the BJP*, <https://socialistproject.ca/2021/05/india-pandemic-disaster-modibjp/>
- Kollewe, J. (2021), *Pfizer forecasts \$26bn from annual sales of Covid-19 vaccine*, <https://www.theguardian.com/business/2021/may/04/pfizer-forecasts-26bn-annual-sales-covid-vaccine>
- Konings, M. (2018), "From hayek to Trump: The logic of neoliberal democracy", *Socialist Register*, 54, 48-73.
- Kontopantelis, E., Kontopantelis, E., Mamas, M.A., Deanfield, J., Asaria, M. ve Doran, T. (2020), "Excess mortality in England and Wales during the first wave of the COVID-19 pandemic", *Journal of Epidemiology and Community Health*, <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=10.1136%2Fjech-2020-214764>
- Krippner, G. (2005), "The financialization of the American economy", *SocioEconomic Review*, 3, 173-208.
- Krippner, G. (2011), *Capitalizing on crisis: The political origins of the rise of finance*, Harvard University Press.
- Krishna, Y. (2020), *India's Kerala is combating COVID-19 through participatory governance*, <https://socialistproject.ca/2020/05/india-kerala-combating-covid19-participatory-governance/>
- Krishnan, M. (2020), *Police excesses for lockdown violation led to 12 deaths: Study*, <https://www.hindustantimes.com/india-news/police-excesses-for-lockdown-violation-led-to-12-deaths-study/story-qj5dZ68nxPBc3B0HbSBg3L.html>

- Kurian, O. (2020), *How the Indian state of Kerala flattened the coronavirus curve*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/apr/21/kerala-indian-state-flattened-coronavirus-curve>
- Lakhani, S. (2020), *Shaheen Bagh sit-in protest cleared amid coronavirus lockdown*, <https://indianexpress.com/article/cities/delhi/shaheen-bagh-protests-delhi-coronavirus-6328815/>
- Lasco, G. (2020), "Medical populism and the COVID-19 pandemic", *Global Public Health*, 15(10), 1417-1429.
- Lawrence, F., Gardside, J., & Pegg, D. (2020), *How a decade of privatisation and cuts exposed England to coronavirus*, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/31/how-a-decade-of-privatisation-and-cuts-exposed-england-to-coronavirus>
- LeBlanc, P. (2020), *GOP congressman says letting more Americans die of coronavirus is lesser of two evils compared to economy tanking*, <https://edition.cnn.com/2020/04/14/politics/trey-hollingsworth-coronavirus/index.html>
- Lee, B.Y. (2020), *Steve Bannon suggests beheading Fauci, what to do about threats to health experts*, <https://www.forbes.com/sites/brucelee/2020/11/06/twitter-bans-steve-bannon-account-after-talk-of-a-beheaded-anthony-fauci-wray/?sh=358ea96a4ac8>
- Lerner, S. (2020), *Coronavirus numbers reflect New York City's deep economic divide*, <https://theintercept.com/2020/04/09/nyc-coronavirus-deaths-race-economic-divide/>
- Levenson, T. (2020a), *The truth about Isaac Newton's productive plague*, <https://www.newyorker.com/culture/cultural-comment/the-truth-about-isaac-newtons-productive-plague>
- Levenson, Z. (2020b), *An organic crisis is upon us*, <https://spectrejournal.com/an-organic-crisis-is-upon-us/>
- Levey, N.N., Christensen, K. ve Phillips, A.M. (2020), *A disaster foretold: Shortages of ventilators and other medical supplies have long been warned about*, <https://www.latimes.com/politics/story/2020-03-20/disaster-foretold-shortages-ventilators-medical-supplies-warned-about>
- Levy Yeyati, E. ve Filippini, F. (2021), *Social and economic impact of COVID-19*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response'un isteğiyle yazılan makale, <https://theindependentpanel.org/documents/>
- Lewis, P. ve Conn, D. (2020), *UK scientists condemn 'stalinist' attempt to censor Covid-19 advice*, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/08/revealed-uk-scientists-fury-over-attempt-to-censor-covid-19-advice>
- Lewis, T. (2021), *How the U.S. pandemic response went wrong—And what went right—During a year of Covid*, <https://www.scientificamerican.com/ar>

ticle/how-the-u-s-pandemic-response-went-wrong-and-what-went-right-during-a-year-of-covid/

Leys, C. (2020), *How market reforms made the NHS vulnerable to pandemics*, <https://socialistproject.ca/2020/03/how-market-reforms-made-the-nhs-vulnerable-to-pandemics>

Leys, C. (2021), *100,000 Deaths and a white paper: What we need instead in Britain*, <https://socialistproject.ca/2021/03/100000-deaths-and-a-white-paper/>

Leys, C., & Player, S. (2011), *The plot against the NHS*, Merlin Press.

Lin, F., Wang, X., & Zhou, M. (2021), "How trade affects pandemics? Evidence from severe acute respiratory syndromes in 2003", *The World Economy*, <https://doi.org/10.1111/twec.13127>

Lintern, S. (2020), *Chief nurse dropped from downing Street coronavirus briefing 'after refusing to back Dominic Cummings'*, <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/coronavirus-chief-nurse-dominic-cummings-ruth-may-daily-briefing-downing-street-a9562741.html>

Lipton, E., Sanger, D., Haberman, M., Shear, M., Mazzetti, M. ve Barnes, J. (2020a), *He could have seen what was coming: Behind Trump's failure on the virus*, <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=He+could+have+seen+what+was+coming%3A+Behind+Trump%E2%80%99s+failure+on+the+virus>

Lipton, E., Sanger, D., Haberman, M., Shear, M., Mazzetti, M., Barnes, J., Londoño E. ve Simões, M. (2020b), *Brazil president embraces unproven "cure" as pandemic surges*, <https://www.nytimes.com/2020/06/13/world/americas/virus-brazil-bolsonaro-chloroquine.html>

Loh, J.U., Wilson, K. ve Purewal, N. (2020), *Weaponising the COVID-19 crisis in India*, <https://femrev.wordpress.com/2020/05/08/weaponisingthe-covid-19-crisis-in-india-a-view-from-feminist-review-issue-119/>

Londoño, E., Andreoni, M. ve Casado, L. (2020), *"A family business:" Graft investigation threatens Brazil's Bolsonaro*, <https://www.nytimes.com/2020/08/28/world/americas/brazil-bolsonaro-corruption.html>

Londres, M. ve Aguiar, P. (2021), *Congresso Nacional aprova a PEC que recria auxílio emergencial*, <https://noticias.r7.com/prisma/r7-planalto/congresso-nacional-aprova-a-pec-que-recria-auxilio-emergencial-12032021>

Loureiro, P.M. ve Saad-Filho, A. (2019), "The limits of pragmatism: The rise and fall of the Brazilian workers' party (2002-2016)", *Latin American Perspectives*, 46(1), 66-84.

Luce, E. (2020), *Inside Trump's coronavirus meltdown*, <https://www.ft.com/content/97dc7de6-940b-11ea-abcd-371e24b679ed>

- Macfarlane, L. (2021), *Covid has forced a neoliberal retreat. But state intervention isn't always progressive*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/apr/29/neoliberalism-authoritarian-capitalism-covid-crisis-state-intervention>
- MacKenzie, D. (2020), *COVID-19: The pandemic that never should have happened, and how to stop the next one*, The Bridge Street Press.
- Mackey, K., Ayers, C.K., Kondo, K.K., Saha, S., Advani, S.M., Young, S., Spencer, H., Rusek, M., Anderson, J., Veazie, S. ve Smith, M. (2021), "Racial and ethnic disparities in COVID-19-related infections, hospitalizations, and deaths: A systematic review", *Annals of Internal Medicine*, 174(3), 362-386.
- Madad, S. Nuzzo, J. ve Bourdeaux, M. (2020), *The missing piece in America's COVID-19 isolation and quarantine strategy: Wraparound services*, <https://www.healthaffairs.org/doi/10.1377/hblog20201207.458415/full/>
- Maia, G. (2020), *Quem tem 'bom preparo' não tem que se preocupar com Covid-19, diz Bolsonaro*, <https://oglobo.globo.com/sociedade/quem-tem-bom-preparo-nao-tem-que-se-preocupar-com-covid-19-diz-bolsonaro-24620080>
- Maltur, R., Rentsch, C.T., Morton, C.E., Hulme, W.J., Schultze, A., MacKenzie, B., Eggo, R.M., Bhaskaran, K., Wong, A.Y., Williamson, E.J. ve Forbes, H. (2021), "Ethnic differences in SARS-CoV-2 infection and COVID-19-related hospitalisation, intensive care unit admission, and death in 17 million adults in England: an observational cohort study using the open safely platform", *The Lancet*, 397 (10286), 1711-1724.
- Maqbool, A. (2020), *Coronavirus: Pastor who decried 'hysteria' dies after attending Mardi Gras*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-52157824>
- Marazzi, C. (2010), *The violence of financial capitalism*, Semiotext(e).
- Marcetic, B. (2020), *Give me liberty—No, wait, give me death*, <https://jacobin-mag.com/2020/05/republicans-conservatives-coronavirus-economy-terrorism>
- Marino, A., Klintowitz, D., Brito, G., Rolnik, R., Santoro, P. ve Mendonça, P. (2020), *Circulação para trabalho explica concentração de casos de Covid-19*, <https://www.cartamaior.com.br/?Editoria/Sociedade-e-Cultura/Circulacao-para-trabalho-explica-concentracao-de-casos-de-Covid-19/52/48008>
- Marino, F., Klintowitz, D., Brito, G., Rolnik, R., Santoro, P. ve Mendonça, P. (2021), *Disparidades raciais no excesso de mortalidade em tempos de Covid-19 em São Paulo*, <https://cebrap.org.br/pesquisas/desigualdades-raciais-ecovid-19/>

- Marmot, M., Allen, J., Boyce, T., Goldblatt, P. ve Morrison, J. (2010), *Fair society, healthy lives: The Marmot review*, <https://www.parliament.uk/globalassets/documents/fair-society-healthy-lives-full-report.pdf>
- Marmot, M., Allen, J., Boyce, T., Goldblatt, P. ve Morrison, J. (2020a), *Health equity in England: The Marmot review 10 years on*, <https://www.health.org.uk/publications/reports/the-marmot-review-10-years-on>
- Marmot, M., Allen, J., Boyce, T., Goldblatt, P. ve Morrison, J. (2020b) *Build back fairer: The COVID-19 Marmot Review*. <https://www.health.org.uk/publications/build-back-fairer-the-covid-19-marmot-review>
- Mars, A. ve Guimón, P. (2020), *Los 100.000 muertos de Estados Unidos: así ha fracasado el país más poderoso del mundo*, <https://elpais.com/internacional/2020-05-26/los-100000-muertos-de-estados-unidos-asi-ha-fracasado-el-paismas-poderoso-del-mundo.html?s%E2%80%A6>
- Marx, K. (1852), *The eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1852/18th-brumaire/>
- Marx, K. (1976), *Capital* (C. 1), Penguin.
- Marx, K. (1981), *Capital* (C. 3), Penguin.
- Mathrubhumi. (2021), *COVID vaccination: Kerala focuses on frontline workers in 2nd phase*, <https://english.mathrubhumi.com/news/kerala/covid-vaccination-kerala-focuses-on-frontline-workers-in-2nd-phase-1.5429845>
- Mattoso, C. (2021), *Vice do Amazonas diz que política de imunidade de rebanho apoiada por Bolsonaro levou Manaus ao colapso*, <https://www1.folha.uol.com.br/colunas/painel/2021/05/vice-do-amazonas-diz-que-politica-de-imunidade-de-rebanho-apoiada-por-bolsonaro-levou-manaus-ao-colapso.shtml>
- Maxmen, A. (2021), *How the world failed to curb COVID-19*, <https://www.nature.com/articles/d41586-021-01284-5>
- Mbembe, A. (2003), "Necropolitics", *Public Culture*, 15(1), 11-40.
- Mbembe, A. (2019), *Necropolitics*, Duke University Press.
- McCarthy, T. (2020a), *Trump claims 'total authority' and attacks media in chaotic coronavirus briefing*, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/13/trump-us-coronavirus-briefing-latest-media>
- McCarthy, T. (2020b), *No leadership and no plan: Is Trump about to fail the US on coronavirus testing?*, <https://www.theguardian.com/us-news/2020/may/02/donald-trump-us-coronavirus-testing>
- McNally, D. (2009), "From financial crisis to world-slump: Accumulation, financialisation, and the global slowdown", *Historical Materialism*, 17 (2), 35-83.

- McNally, D. (2011), *Global slump: The economics and politics of crisis and resistance*, PM Press.
- McNally, A. (2020), *Backers of 'herd immunity' shouldn't have been allowed near Boris Johnson*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/dec/14/herd-immunity-boris-johnson-coronavirus>
- Menon, S. (2021), <https://www.bbc.co.uk/news/world-asia-india-55571793>.
<https://www.bbc.co.uk/news/world-asia-india-55571793>
- Mercier, D. ve Gortázar, N.G. (2020), *Bolsonaro da alas al golpismo en un acto contra la cuarentena*, <https://elpais.com/internacional/2020-04-20/el-presidente-bolsonaro-da-alas-al-golpismo-en-un-acto-con-seguidores.html>
- Merrick, J. (2020), *Health experts 'banished' from downing street briefing after failing to toe government line*, <https://inews.co.uk/news/politics/coronavirus-latest-health-experts-banished-downing-street-briefings-explained-dominic-cummings-445004>
- Merrick, R. ve Woodcock, A. (2021), *Downing street fails to deny report that Boris Johnson said UK should 'ignore' threat from Covid*, <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/covid-boris-johnson-ignore-pandemic-b1817719.html>
- Michell, J. (2020), *Coronavirus reveals the cost of austerity*, <https://tribunemag.co.uk/2020/04/coronavirus-reveals-the-cost-of-austerity>
- Michie, S. (2021), *This UK lockdown must be the last. Here's how we can achieve that*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/feb/21/uk-lockdown-health-livelihoods-2021-sage-committee>
- Mikhailova, A., Hope, C., Gillard, M. ve Wells, L. (2020), *Government scientist Neil Ferguson resigns after breaking lockdown rules to meet his married lover*, <https://www.telegraph.co.uk/news/2020/05/05/exclusive-government-scientist-neil-ferguson-resigns-breaking/>
- Milan, S. ve Treré, E. (2020), *A widening data divide: COVID-19 and the Global South*, <https://www.opendemocracy.net/en/openmovements/widening-data-divide-covid-19-and-global-south/>
- Milman, O. (2020), *Scientists alarmed as Trump embraces fringe views and extreme theories amid pandemic*, <https://www.theguardian.com/us-news/2020/jun/03/trump-coronavirus-conspiracy-theories-pandemic>
- Mirowski, P. (2013), *Never let a serious crisis go to waste. How neoliberalism survived the financial meltdown*, Verso.
- Mirowski, P. ve Plehwe, D. (haz.) (2009), *The road from Mont Pèlerin: The making of the neoliberal thought collective*, Harvard University Press.

- Montgomerie, J. (2009), "The pursuit of (past) happiness? middle-class indebtedness and American financialisation", *New Political Economy*, 14(1), 1-24.
- Moody, K. (2020), *How "just in time" capitalism spread COVID-19*, <https://spectrejournal.com/how-just-in-time-capitalism-spread-covid-19/>
- Morales, D.R. ve Ali, S.N. (2021), "COVID-19 and disparities affecting ethnic minorities", *The Lancet*, 397 (10286), 1684-1685.
- Mormina, M. ve Nsofor, I.M. (2020), *What developing countries can teach rich countries about how to respond to a pandemic*, <https://theconversation.com/what-developing-countries-can-teach-rich-countries-about-how-to-respond-to-a-pandemic-146784>
- Mugabi, I. (2020), *COVID-19: Security forces in Africa brutalizing civilians under lockdown*, <https://www.dw.com/en/covid-19-security-forces-in-africabrutalizing-civilians-under-lockdown/a-53192163>
- Mumbai Mirror. (2021), *PM Narendra Modi: Amid Covid-19 pandemic, India has become world's pharmacy*, <https://mumbaimirror.indiatimes.com/news/india/pm-narendra-modi-amid-covid-19-pandemic-india-has-become-worlds-pharmacy/articleshow/81375010.cms>
- NAO. (2021), *The government's approach to test and trace in England—Interim report*, <https://www.nao.org.uk/report/the-governments-approach-to-test-and-trace-in-england-interim-report/>
- Nassif-Pires, L., Carvalho, L. ve Rawed, E. (2020), *Multidimensional inequality and COVID-19 in Brazil*, Levy Economics Institute of Bard College Public Policy Brief. http://www.levyinstitute.org/files/download.php?file=ppb_153.pdf&pubid=2690
- Nedergaard, P. ve Snaith, H. (2015), "As i drifted on a river i could not control": The unintended ordoliberal consequences of the eurozone crisis. *Journal of Common Market Studies*, 53(5), 1094-1109.
- Neri, M. ve Soares, W. (2002), "Desigualdade social e saúde no Brasil", *Cadernos de Saúde Pública*, 18, https://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0102-311X2002000700009
- Newsclck. (2020), *COVID 19 lockdown has exposed major gaps in social protection systems, says report*, <https://www.newsclck.in/India-Lockdown-COVID-19-Migrant-Workers-Housing-Land-Rights>
- Newton, F. (2021), "Britain's chumocracy", *Tribune* (K1ş), 14-15.
- Nicolelis, M. (2021), *Brazil's pandemic is a 'biological fukushima' that threatens the entire planet*, <https://www.scientificamerican.com/article/brazils->

pandemic-is-a-biological-fukushima-that-threatens-the-entire-planet/

Noko, K. (2020), *In Africa, social distancing is a privilege few can afford*, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/africa-social-distancing-privilege-aford-200318151958670.html>

Nolan, H. (2020), *There is no plan (for you)*, <https://inthesetimes.com/article/covid-19-coronavirus-unemployment-eviction-healthcare-united-states>

Nordling, L. (2020), *A ticking time bomb: Scientists worry about coronavirus spread in Africa*, <https://www.sciencemag.org/news/2020/03/ticking-time-bomb-scientists-worry-about-coronavirus-spread-africa>

Nunes, J. (2020), "The COVID-19 pandemic: Securitization, neoliberal crisis, and global vulnerabilization", *Cadernos de Saúde Pública*, 36(5).

O'Brien, H. (2020), *What's behind the headlines demanding a return to the office?*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/sep/01/office-workers>

Oladipo, G. (2020), *'It's like they're waiting for us to die': Why Covid-19 is battering Black Chicagoans*, <https://www.theguardian.com/us-news/2020/oct/23/covid-19-battering-black-chicagoans>

Oliu-Barton, M., Pradelski, B.S.R., Aghion, P., Artus, P., Kickbusch, I., Lazarus, J.V., Sridhar, D. ve Vanderslott, S. (2021), *SARS-CoV-2 elimination, not mitigation, creates best outcomes for health, the economy, and civil liberties*, [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(21\)00978-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(21)00978-8/fulltext)

Olsen, N. ve Zamora, D. (2020), *Pandemics show how the free market fails us*, <https://jacobinmag.com/2020/03/coronavirus-covid-19-capitalism-free-market-crisis>

Olson, W. (2020), *Are the lockdown orders constitutional?*, <https://www.cato.org/publications/commentary/are-lockdown-orders-constitutional>

Oltermann, P. (2020a), *Angela Merkel draws on science background in Covid-19 explainer*, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/16/angela-merkel-draws-on-science-background-in-covid-19-explainer-lockdown-exit>

Oltermann, P. (2020b), *"Everyone was drenched in the virus": Was this Austrian Ski Resort a COVID-19 ground zero?*, <https://www.theguardian.com/world/2020/sep/05/everyone-was-drenched-in-the-virus-was-this-austrian-ski-resort-a-covid-19-ground-zero>

ONS [Office for National Statistics]. (2021), *Coronavirus (COVID-19) related deaths by occupation, England and Wales: deaths registered between 9*

- March and 28 December 2020, <https://www.gov.uk/government/statistics/coronavirus-covid-19-related-deaths-by-occupation-england-and-wales-deaths-registered-between-9-march-and-28-december-2020>
- Oppel Jr., A., Gebeloff, R., Lai, K.K.R., Wright, W. ve Smith, M. (2020), *The fullest look yet at the racial inequity of Coronavirus*, <https://www.nytimes.com/interactive/2020/07/05/us/coronavirus-latinos-african-americans-cdc-data.html>
- Oprysko, C. (2020), *'I don't take responsibility at all': Trump deflects blame for coronavirus testing fumble*, <https://www.politico.com/news/2020/03/13/trump-coronavirus-testing-128971>
- Ortega, F. ve Orsini, M. (2020), "Governing COVID-19 without government in Brazil: Ignorance, neoliberal authoritarianism, and the collapse of public health leadership", *Global Public Health*, 15(9), 1257-1277.
- Oxfam Brasil (2020), *Pandemia de coronavírus escancara desigualdades brasileiras*, <https://www.oxfam.org.br/noticias/pandemia-de-coronavirus-escancara-desigualdades-brasileiras/>
- Pandey, G. (2020), *Coronavirus: Is social distancing an oxymoron in India?*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-asia-india-52393382>
- Panitch, L. ve Gindin, S. (2012), *The making of global capitalism: The political economy of American empire*, Verso.
- Panitch, L., Gindin, S. ve Albo, G. (2010), *In and out of crisis: The global financial meltdown and left alternatives*, PM Press.
- Parton, H.D. (2020), *How Trump's chaotic incompetence—And the "deconstruction" of the "deep state"—Got us here*, <https://www.rawstory.com/2020/03/how-trumps-chaotic-incompetence-and-the-deconstruction-of-the-deep-state-got-us-here/>
- Payne, A. (2020), *Boris Johnson told Italy's prime minister the UK had been aiming for coronavirus herd immunity, new documentary reveals*, <https://www.businessinsider.com/boris-johnson-told-italian-pm-conte-coronavirus-herd-immunity-plan-2020-6?r=US&IR=T>
- Peck, J. ve Tickell, A. (2002), "Neoliberalizing space", *Antipode*, 34(3), 380-404.
- Peel, M. (2020), *Belgium's fight against Covid hindered by regional rivalries*, <https://www.ft.com/content/fb00d2ff-a56b-4327-9dfd-695dc4c741f7>
- Pegg, D., Booth, R. ve Conn, D. (2020), *Revealed: The secret report that gave ministers warning of care home coronavirus crisis*, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/07/revealed-the-secret-report-that-gave-ministers-warning-of-care-home-coronavirus-crisis>

- Pellegrini, A. (2021), *O cenário trágico nos hospitais do Brasil que chega a 300 mil mortos*, <https://www.nexojournal.com.br/expresso/2021/03/24/Ocen%C3%Alrio-tr%C3%Algico-nos-hospitais-do-Brasil-que-chega-a-300-milmortos>
- Pereira, F. (2021), *Bolsonaro: “Tem idiota que diz ‘vai comprar vacina’. Só se for na casa da tua mãe!”*, <https://www.opovo.com.br/noticias/politica/2021/03/04/bolsonaro---tem-idiota-que-diz--vai-comprar-vacina---so-se-for-na-casa-da-tua-mae.html>
- Pereznieto, P. ve Oehler, I. (2021), *Social costs of the COVID-19 pandemic*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response’un istegiyle yazılan makale. <https://theindependentpanel.org/documents/>
- PHE [Public Health England] (2020), *Disparities in the risk and outcomes of COVID-19*, <https://www.gov.uk/government/publications/covid-19-review-of-disparities-in-risks-and-outcomes>
- Phillips, T. ve Phillips, D. (2020), *Bolsonaro dragging Brazil towards Coronavirus calamity, experts fear*, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/12/bolsonaro-dragging-brazil-towards-coronavirus-calamity-experts-fear>
- Politi, J., Fontanella-Khan, J. ve Aliaj, O. (2020), *Why the US pandemic response risks widening the economic divide*, <https://www.ft.com/content/d211f044-ecf9-4531-91aa-b6f7815a98e3>
- Pollock, A. (2021), *Test-and-trace workers are paying the price for the government’s outsourcing zeal*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/may/12/test-trace-workers-government-outsourcing>
- Press Trust of India. (2021), *We are in the endgame of Covid-19 pandemic in India: Health minister Harsh Vardhan*, <https://www.indiatoday.in/coronavirus-outbreak/story/we-are-in-the-endgame-of-covid-19-pandemic-in-india-varadhan-1776697-2021-03-07>
- Purdy, J. (2012), *The Roberts Court vs. America*, <https://democracyjournal.org/magazine/23/the-roberts-court-v-america/>
- Purewal, N. (2021), *COVID in India: How the Modi government prioritised politics over public health*, <https://theconversation.com/covid-in-india-how-the-modi-government-prioritised-politics-over-public-health-160016?fbclid=IwAR23zk8dHlfl7g5JsWrNjRAOqEsd6CLRGo51QVovodtLE-gDQ-H3i6pg-TM>
- Qureshi, K., Kasstan, B., Meer, N. ve Hill, S. (2020), *Submission of evidence on the disproportionate impact of COVID-19, and the UK government response, on ethnic minorities in the UK*, <https://ghpu.sps.ed.ac.uk/ethnic-minorities-covid-19-uk/>

- Rachman, G. (2021), *Narendra Modi and the perils of Covid hubris*, <https://www.ft.com/content/fa3096ff-4325-4a02-97fd-89095e44d5c1>
- Randall, I. (2021), *Countries led by women have NOT fared significantly better in the COVID-19 pandemic than those led by men, study finds*, <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-9102585/COVID-19-Countries-led-women-NOT-fared-significantly-better-pandemic.html>
- Rao, A. (2021), *India is hiding its Covid crisis—and the whole world will suffer for it*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/may/06/india-covid-crisis-narendra-modi-government-hiding>
- Redação, (2020), *Família ameaça médico que anotou suspeita de COVID-19 em óbito*, <https://catracalivre.com.br/cidadania/familia-ameaca-medico-que-anotou-suspeita-de-COVID-19-em-obito/>
- Reich, R. (2020), *Donald Trump rushed to reopen America—Now Covid is closing in on him*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jul/05/donald-trump-reopen-america-covid-19-coronavirus>
- Ribeiro Scaldaferrri, L. (2020), *Bolsonaro promove genocídio contra os povos indígenas*, <https://esquerdaonline.com.br/2020/08/06/bolsonaro-promove-genocidio-contra-os-povos-indigenas/>
- Ribeiro, M. (2021), *Brasil, 200 mil mortes por Covid: 200 frases de Bolsonaro minimizando a pandemia*, <https://br.noticias.yahoo.com/200-frases-de-bolsonaro-minimizando-a-pandemia-do-coronavirus-203647435.html>
- Ricardo, L. (2020), *Sinpro condena falta de investimento do governo na saúde pública*, <https://www.sinprodf.org.br/sinpro-condena-falta-de-investmentodo-governo-na-saude-publica/>
- Richmond, M.A. (2020), *“A little flu” could be fatal for Jair Bolsonaro*, <https://jacobinmag.com/2020/03/jair-bolsonaro-coronavirus-covid-political-crisis>
- Riess, R. (2020), *Bishop who said “God is larger than” Covid-19 has died from the disease*, <https://edition.cnn.com/2020/04/14/us/bishop-gerald-glenn-god-larger-coronavirus-dies/index.html>
- Roberts, M. (2016), *The long depression*, Haymarket Books.
- Roberts, M. (2020), *The virus, capitalism, and the long depression*, Rôportaj: Ashley Smith. <https://spectrejournal.com/the-virus-capitalism-and-the-long-depression/>
- Robinson, W.I. (2019), *“Global capitalist crisis and twenty-first century fascism: Beyond the Trump Hype”*, *Science and Society*, 83(2), 481-509.
- Rocha, C. (2020), *Os vetos de Bolsonaro à lei de proteção de indígenas e quilombolas*, <https://www.nexojornal.com.br/expresso/2020/07/08/Os-vetos-de-Bolsonaro-%C3%A0-lei-de-prote%C3%A7%C3%A3o-de-ind%C3%ADgenas-e-quilombolas>

- Rocha, R., Rocha, R., Atun, R., Massuda, A., Rache, B., Spinola, P., Nunes, L., Lago, M. ve Castro, M.C. (2021), *Effect of socioeconomic inequalities and vulnerabilities on health-system preparedness and response to COVID-19 in Brazil: A comprehensive analysis*, [https://www.thelancet.com/journals/langlo/article/PIIS2214-109X\(21\)00081-4/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/langlo/article/PIIS2214-109X(21)00081-4/fulltext)
- Roediger, D.R. (2020), *The sinking middle class: A political history*, OR Books.
- Romei, V. (2020), *How the pandemic is worsening inequality*, <https://www.ft.com/content/cd075d91-fafa-47c8-a295-85bbd7a36b50>
- Romei, V. ve Giles, C. (2021), *UK suffers biggest drop in economic output in 300 years*, <https://www.ft.com/content/96e19afd-88b3-4e8d-bc3e-a72bd1f60d3c>
- Rosa, S.K. (2020), *Two-thirds of coronavirus deaths are of people with disabilities*, <https://novaramedia.com/2020/07/24/two-thirds-of-coronavirus-deaths-are-people-with-a-disability/>
- Rossi, A., & Buono, R. (2020), *As mortes incógnitas da pandemia*, <https://piaui.folha.uol.com.br/as-mortes-incognitas-da-pandemia/>
- Rothwell, J. (2020), *The unequal distribution of economic damage from COVID-19*, <https://news.gallup.com/opinion/gallup/311714/unequal-distribution-economic-damage-covid.aspx>
- Roubini, N. (2020), *Coronavirus pandemic has delivered the fastest, deepest economic shock in history*, <https://www.theguardian.com/business/2020/mar/25/coronavirus-pandemic-has-delivered-the-fastest-deepest-economic-shock-in-history>
- Roy, A. (2021), *We are witnessing a crime against humanity*, https://www.theguardian.com/news/2021/apr/28/crime-against-humanity-arundhati-roy-india-covid-catastrophe?CMP=Share_AndroidApp_Other
- Rudan, I. (2020), "A cascade of causes that led to the COVID-19 tragedy in Italy and in other European Union countries", *Journal of Global Health*, 10(1), <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7125421/>
- Rude, C. (2005), "The role of financial discipline in imperial strategy", L. Panitch ve M. Konings (haz.), *American empire and the political economy of global finance* içinde, Palgrave Macmillan.
- Rukmini, S. (2020), *India had one of the world's strictest lockdowns. Why are cases still rising?*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jul/04/india-lockdowns-cases-rising>
- Rushe, D. (2020), *Making billions v making ends meet: How the pandemic has split the US economy in two*, <https://www.theguardian.com/us-news/2020/aug/16/us-inequality-coronavirus-pandemic-unemployment>

- Ryner, M. (2015), "Europe's ordoliberal iron cage: Critical political economy, the Euro area crisis and its management", *Journal of European Public Policy*, 22(2), 275-294.
- Saad-Filho, A. (2007), "Monetary policy in the neoliberal transition: A political economy review of keynesianism, monetarism and inflation targeting", R. Albritton, R. Jessop ve R. Westra (haz.), *Political economy and global capitalism* içinde, Anthem Press.
- Saad-Filho, A. (2008), "Marxian and keynesian critiques of neoliberalism", *Socialist Register*, 44, 337-345.
- Saad-Filho, A. (2011), "Crisis in neoliberalism or crisis of neoliberalism?", *Socialist Register* (s. 242-259).
- Saad-Filho, A. (2017), "Neoliberalism", D. M.Brennan, D. Kristjanson-Gural, C. Mulder ve E. Olsen (haz.), *The Routledge handbook of Marxian economics* içinde, Routledge.
- Saad-Filho, A. (2018), "Monetary policy and neoliberalism", D. Cahill, M. Cooper ve M. Konings (haz.), *SAGE handbook of neoliberalism* içinde. Sage.
- Saad-Filho, A. (2019), *Value and crisis: Essays on labour, money and contemporary capitalism*, Haymarket.
- Saad-Filho, A. (2020a), *Coronavirus, crisis, and the end of neoliberalism*, <https://socialistproject.ca/2020/04/coronavirus-crisis-and-the-end-of-neoliberalism/#more>
- Saad-Filho, A. (2020b), "From COVID-19 to the end of neoliberalism", *Critical Sociology*, 46(4-5), 477-485.
- Saad-Filho, A. (2020c), *How is the pandemic going for you? Trump, Johnson and Bolsonaro in the swamp.*, <https://www.ppesydney.net/how-is-the-pandemic-going-for-you-trump-johnson-and-bolsonaro-in-the-swamp/>
- Saad-Filho, A. (2020d), *Coronavirus: How Brazil became the second worst affected country in the world*, <https://theconversation.com/coronavirus-how-brazil-became-the-second-worst-affected-country-in-the-world-141102>
- Saad-Filho, A. (2021a), *Progressive policies for economic development: Economic diversification and social inclusion after climate change*, Routledge.
- Saad-Filho, A. (2021b), *Growth and change in neoliberal capitalism: Essays in the political economy of late development*, Brill.
- Saad-Filho, A. (2021c), "Endgame: From crisis in neoliberalism to crises of neoliberalism", *Human Geography*, 14(1), 133-137.
- Saad-Filho, A., & Ayers, A. (2020), "A ticking time bomb: The global south in a time of coronavirus", *Journal of Australian Political Economy*, 85, 84-93.

- Saad-Filho, A. ve Boffo, M. (2020), "The corruption of democracy: Corruption scandals, class alliances, and political authoritarianism in Brazil", *Geoforum*, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0016718520300373>
- Saad-Filho, A. ve Boffo, M. (2021), "Authoritarian neoliberalism, Covid-19, and the future of democracy", A. Regelman (Ed.), *The crisis and the future of democracy* içinde. Rosa Luxemburg Foundation.
- Saad-Filho, A. ve Feil, F. (2020), *COVID-19 in Brazil: How Jair Bolsonaro created a calamity*, <https://theconversation.com/covid-19-in-brazil-how-jair-bolsonaro-created-a-calamity-159066>
- Saad-Filho, A. ve Morais, L. (2018), *Brazil: Neoliberalism versus democracy*, Pluto.
- Safi, M. (2021), *Oxford/AstraZeneca Covid vaccine research 'was 97% publicly funded'*, <https://www.theguardian.com/science/2021/apr/15/oxfordastrazeneca-covid-vaccine-research-was-97-publicly-funded>
- Safi, M. ve Dhillon, A. (2021), *Ganges crowds highlight distancing challenges as Covid cases soar in India*, <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/12/ganges-crowds-highlight-distancing-challenges-as-covid-cases-soar-in-india>
- Sakamoto, L. (2020), *Coronavírus: Brasil mostra que é projetado para matar pobre em pandemia*, <https://noticias.uol.com.br/columnas/leonardo-sakamoto/2020/05/06/coronavirus-brasil-mostra-que-e-projetado-para-matar-pobre-em-pandemia.htm?cmpid=copiaecola>
- Saletan, W. (2020), *The Trump pandemic*, <https://slate.com/news-and-politics/2020/08/trump-coronavirus-deaths-timeline.html>
- Salluh, J.I.F. ve Lisboa, T. (2016), "Critical care in Brazil", *ICU management and practice*, <https://healthmanagement.org/c/icu/issuearticle/critical-care-in-brazil-1>
- Sample, I. ve Davis, N. (2021), *What do we know about the Indian coronavirus variant?*, <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/19/what-do-we-know-about-the-indian-coronavirus-variant>
- Sandhu, M. (2020), *Huge fiscal spending is needed to fight the Coronavirus downturn*, <https://www.ft.com/content/9963f71e-67b2-11ea-800d-da70cff6e4d3>
- Saphir, A. ve Dunsmuir, L. (2020), *Timeline: Fed's response—Pandemic downturn vs financial crisis*, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-fed-timeline/timeline-feds-response-pandemic-downturn-vs-financial-crisis-idUSKCN21R2BC>

- Saunders, R. (2020), “*There is such a thing as society*”: *Has Boris Johnson repudiated thatcherism?*, <https://www.newstatesman.com/politics/uk/2020/03/boris-johnson-thatcher-society-no-such-thing-policies>
- Scheiber, N., Schwartz, N.D. ve Hsu, T. (2020), “*White collar quarantine*” over virus spotlights class divide, <https://www.nytimes.com/2020/03/27/business/economy/coronavirus-inequality.html>
- Schipani, A. ve Harris, B. (2020), *Drug gangs in Brazil’s favelas enforce coronavirus lockdown*, <https://www.ft.com/content/aaef1591-2fc5-4e6f-ab84-0e83b5a146ca>
- Schwartzman, H. (2021), *Bolsonaro é louco?*, <https://www1.folha.uol.com.br/colunas/helioschwartzman/2021/01/bolsonaro-e-louco.shtml>
- Sebenius, I. ve Sebenius, J. K. (2020), *How many needless Covid-19 deaths were caused by delays in responding? Most of them*, <https://www.statnews.com/2020/06/19/faster-response-prevented-most-us-covid-19-deaths/>
- Sell. (2020), “What COVID-19 reveals about twenty-first century capitalism: Adversity and opportunity”, *Development*, 63, 150-156.
- Sevastopulo, D. ve Shubber, K. (2020), *Trump cheers as anti-lockdown protests spread*, <https://www.ft.com/content/c8f6f413-39c4-47ce-b1ff-0e02969cb612>
- Sharma, R. (2021), *The billionaire boom: How the super-rich soaked up Covid cash*, <https://www.ft.com/content/747a76dd-f018-4d0d-a9f3-4069bf2f5a93>
- Shear, M.D. ve Mervosh, S. (2020), *Trump encourages protest against governors who have imposed virus restrictions*, <https://www.nytimes.com/2020/04/17/us/politics/trump-coronavirus-governors.html>
- Sheridan, D. (2020), *No 10 forced to deny claims Dominic Cummings said ‘if some pensioners die, too bad’*, <https://www.telegraph.co.uk/politics/2020/03/22/no-10-forced-deny-claims-dominic-cummings-said-pensioners-die/>
- Siddique, H. (2020), *Despite PM’s praise of nurses, It’s tory policies that made them suffer*, <https://www.theguardian.com/society/2020/apr/13/despite-pmps-praise-of-nurses-its-tory-policies-that-made-them-suffer>
- Sidera, A. (2020), *Bérgamo, la Masacre que la Patronal No Quiso Evitar*, <https://ctxt.es/es/20200401/Politica/31884/Alba-Sidera-Italia-coronavirus-lombardia-patronal-economia-muertes.htm>
- Silva, R. ve Pasti, D. (2020), *Da “gripezinha” ao “e daí?”: as falas de Bolsonaro em cada fase da pandemia*, <https://www.agazeta.com.br/es/politica/da-gripezinha-ao-e-dai-as-falas-de-bolsonaro-em-cada-fase-da-pandemia-0520>
- Sinclair, I. ve Read, R. (2020), “*A national scandal*”: *A timeline of the UK government’s woeful response to the coronavirus crisis*, <https://bylinetimes.com>

- com/2020/04/11/a-national-scandal-a-timeline-of-the-uk-governments-woeful-response-to-the-coronavirus-crisis/
- Sirota, D. (2020), *The US public paid to develop this COVID-19 drug. It will cost \$3,000 a dose*, <https://www.jacobinmag.com/2020/06/gilead-remdesivir-drug-coronavirus-treatment-cost-pharma>
- Sivakumaran, S., Davies, G. ve Al Sallakh, M. (2020), *Coronavirus can cause lasting lung damage—But the effects may ease over time*, <https://theconversation.com/coronavirus-can-cause-lasting-lung-damage-but-the-effects-may-ease-over-time-140398>
- Slattery, G., Eisenhammer, S. ve Perobelli, A. (2020), *Imported by the rich, coronavirus now devastating Brazil's poor*, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-brazil-poor/imported-by-the-rich-coronavirus-now-devastating-brazils-poor-idUSKBN22D549>
- Slobodian, Q. (2018), *Globalists: The end of empire and the birth of neoliberalism*, Harvard University Press.
- Smith, D. (2020), *Trump reverts to media-bashing and blame-casting in latest press conference*, <https://www.theguardian.com/us-news/2020/mar/19/trump-us-coronavirus-briefing-media>
- Snowden, F. M. (2020), *Epidemics and society: From the black death to the present*, Yale University Press.
- Solty, I. (2020), *The bio-economic pandemic and the Western working classes*, <https://socialistproject.ca/2020/03/bioeconomic-pandemic-and-western-working-classes/>
- Sotiris, P. (2020), "Thinking beyond the lockdown: On the possibility of a democratic biopolitics", *Historical Materialism*, 28(3), 3-38.
- Speed, E. ve Mannion, R. (2020), "Populism and health policy: Three international case studies of right-wing populist policy frames", *Sociology of Health & Illness*, 42(8), 1967-1981.
- Spinney, L. (2020), *The coronavirus slayer! How Kerala's rock star health minister helped save it from Covid-19*, https://www.theguardian.com/world/2020/may/14/the-coronavirus-slayer-how-keralas-rock-star-health-minister-helped-save-it-from-covid-19?CMP=share_btn_tw
- Spring, J. (2020), *Brazil minister calls for environmental deregulation while public distracted by COVID*, <https://www.reuters.com/article/us-brazil-politics-environment-idUSKBN22Y30Y>
- Sridhar, D. (2021), *Here are five ways the government could have avoided 100,000 Covid deaths*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/jan/27/five-ways-the-government-could-have-avoided-100000-covid-deaths>

- Stasavage, D. (2020), "Democracy, autocracy, and emergency threats: Lessons for COVID-19 from the last thousand years", *International Organization*, 74, 1-17.
- Stein, R., Wroth, C. ve Hurt, A. (2020), *U.S. coronavirus testing still falls short. How's your state doing?*, <https://www.npr.org/sections/health-shots/2020/05/07/851610771/u-s-coronavirus-testing-still-falls-short-hows-your-state-doing?t=1591694986359>
- Stevano, S., Ali, R. ve Jamieson, M. (2020), "Essential for what? A global social reproduction view on the re-organisation of work during the COVID-19 pandemic", *Canadian Journal of Development Studies*, <https://doi.org/10.1080/02255189.2020.1834362>
- Stone, J. (2020), *The people's vaccine—Moderna's coronavirus vaccine was largely funded by taxpayer dollars*, <https://www.forbes.com/sites/judystone/2020/12/03/the-peoples-vaccine-modernas-coronavirus-vaccine-was-largely-funded-by-taxpayer-dollars/?sh=3ccf47146303>
- Stubbs, P. ve Lendvai-Bainton, N. (2019), "Authoritarian neoliberalism, radical conservatism and social policy within the European Union: Croatia, Hungary and Poland", *Development and Change*, 51(2), 540-560.
- Stubbs, T., Kring, W., Laskaridis, C., Kentikelenis, A. ve Gallagher, K. (2020), "Whatever it takes? The global financial safety net, Covid-19, and developing countries", *World Development*, 137, 105171.
- Stubley, P. (2020), *Coronavirus: Indians self-isolate in trees to protect relatives*, <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/coronavirus-india-trees-quarantine-lockdown-vangidi-purulia-bengal-modi-a9434966.html>
- Summers, L.H. (2015), "Demand side secular stagnation", *American Economic Review*, 105(5), 60-65.
- Summers, L.H. (2016), "The age of secular stagnation. What it is and what to do about it", *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-02-15/age-secular-stagnation>.
- Summers, H. (2021), *UK government 'failed to consider gender' in its response to Covid pandemic*, <https://www.theguardian.com/world/2021/may/08/uk-government-failed-to-consider-gender-in-its-response-to-covid-pandemic>
- Sumner, A. ve Ortiz-Juarez, E. (2021), *Global monetary Poverty, 1981-2030*, United Nations Virtual Inter-Agency Expert Group Meeting on the Implementation of the Third United Nations Decade for the Eradication of Poverty'nin istegiyle kaleme alınan makale, Mayıs. UNDESA.
- Sumner, A. Ortiz-Juarez, E. ve Hoy, C. (2020), *Estimates of the impact of COVID-19 on global poverty* (WIDER Working Paper 2020/43), <https://>

- www.wider.unu.edu/sites/default/files/Publications/Working-paper/PDF/wp2020-43.pdf
- Sur, P. ve Mitra, E. (2020), *Social distancing is a privilege of the middle class: For India's slum dwellers it will be impossible*, <https://edition.cnn.com/2020/03/30/india/india-coronavirus-social-distancing-intl-hnk/index.html>
- Syal, R. (2020a), *Chief nurse was dropped from briefings after refusing to back Cummings*, <https://www.theguardian.com/politics/2020/jul/20/englands-chief-nurse-dropped-from-covid-19-briefing-after-refusing-to-back-cummings-ruth-may>
- Syal, R. (2020b), *Government ignored warning to stockpile PPE as Covid-19 spread*, <https://www.theguardian.com/world/2020/jun/12/government-ignored-warning-to-stockpile-ppe-as-covid-19-spread>
- Taneja, P. ve Singh Bali, A. (2021), *India's staggering COVID crisis could have been avoided. But the government dropped its guard too soon*, <https://theconversation.com/indias-staggering-covid-crisis-could-have-been-avoided-but-the-government-dropped-its-guard-too-soon-159538>
- Tansel, C.B. (haz.) (2017), *States of discipline: Authoritarian neoliberalism and the contested reproduction of capitalist order*, Rowman & Littlefield.
- Tcherneva, P. (2015), *When a rising tide sinks most boats: Trends in U.S. income inequality*, Policy Note 2015/4, Levy Economics Institute.
- Tejani, S. ve Fukuda-Parr, S. (2021), *Gender and Covid-19: Workers in global value chains*, <https://ideas.repec.org/p/new/wpaper/2104.html>
- Tett, G. (2009), *Fool's gold: How unrestrained greed corrupted a dream*, Little, Brown & Co.
- Teulings, C. ve Baldwin, R. (Eds.) (2014), *Secular stagnation: Facts, causes and cures*. Centre for economic policy research, <https://voxeu.org/content/secular-stagnation-facts-causes-and-cures>
- The Economist* (2008), "Capitalism at bay", <https://www.economist.com/node/12429544>
- The Economist* (2020), "India's bureaucrats are fighting covid-19 with red tape", https://www.economist.com/asia/2020/06/11/indias-bureaucrats-are-fighting-covid-19-with-red-tape?utm_campaign=coronavirus-special-edition&u%E2%80%A6
- The Economist* (2021), "India is struggling with a catastrophic second wave", <https://www.economist.com/asia/2021/04/24/india-is-struggling-with-a-catastrophic-second-wave>

The Guardian (2021a), Our key findings about US healthcare worker deaths in the pandemic's first year. <https://www.theguardian.com/us-news/ng-interactive/2020/dec/22/lost-on-the-frontline-our-findings-to-date>

The Guardian (2021b), "The Guardian view on Jair Bolsonaro: A danger to Brazil, and the world", <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/apr/05/the-guardian-view-on-jair-bolsonaro-a-danger-to-brazil-and-the-world>

The Guardian (2021c), "The Guardian view on Modi's mistakes: A pandemic that is out of control", <https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2021/apr/23/the-guardian-view-on-modis-mistakes-a-pandemic-that-is-out-of-control>

The Independent (2020), Will the US ever have a national COVID-19 testing strategy?, <https://www.independent.co.uk/news/will-the-us-ever-have-a-national-covid19-testing-strategy-donald-trump-strategy-people-joe-biden-usb1767005.html>

The Independent Panel (2021a), *COVID-19: Make it the last pandemic*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response'un isteğiyle kaleme alınan makale, <https://theindependentpanel.org/documents/>

The Independent Panel (2021b), *COVID-19: The authoritative chronology, December 2019-March 2020*, The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response'un isteğiyle kaleme alınan makale, <https://theindependentpanel.org/documents/>

Thorbecke, C. ve Mitropoulos, A. (2020), 'Extreme inequality was the preexisting condition': How COVID-19 widened America's wealth gap, https://abc-news.go.com/Business/extreme-inequality-preexisting-condition-covid-19-widened-americas/story?id=71401975&cid=social_twitter_abcn

Tilley, L. (2020), *Saying the quiet part out loud: Eugenics and the 'aging population' in conservative pandemic governance*, <https://archive.discoversociety.org/2020/04/06/saying-the-quiet-part-out-loud-eugenics-and-the-aging-population-in-conservative-pandemic-governance/>

TNI (2020), *Coronavirus: The need for a progressive internationalist response*, <https://www.tni.org/en/article/coronavirus-the-need-for-a-progressive-internationalist-response>

Tooze, A. (2018), *Crashed: How a decade of financial crises changed the world*, Viking.

Tooze, A. (2020), *Shockwave*, <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v42/n08/adam-tooze/shockwave>

- Torres, E. (2020), *30-year-old dies after attending 'COVID party' thinking virus was a 'hoax'*, <https://www.abc15.com/news/coronavirus/30-year-old-dies-after-attending-covid-party-thinking-virus-was-a-hoax>
- Toussaint, E. (2020), *The capitalist pandemic, coronavirus and the economic crisis*, <http://internationalviewpoint.org/spip.php?article6458>
- TUC. (2021), *COVID-19 and insecure work*, <https://www.tuc.org.uk/sites/default/files/2021-04/Covid-19%20and%20Insecure%20Work%20TUC%20template%20report%20130421.pdf>
- Turse, N. (2020), *"Exceptionally dire": Secondary impacts of Covid-19 could increase global poverty and hunger*, <https://theintercept.com/2020/05/03/exceptionally-dire-secondary-impacts-of-covid-19-could-increase-global-poverty-and-hunger/>
- UK Home Office. (2020, August), *Statistics relating to passenger arrivals since the COVID-19 outbreak*, <https://www.gov.uk/government/statistics/statistics-relating-to-passenger-arrivals-since-the-covid-19-outbreak-august-2020/statistics-relating-to-passenger-arrivals-since-the-covid-19-outbreak-august-2020>
- UNECA. (2020), *COVID-19 in Africa: Protecting lives and economies*, https://www.uneca.org/sites/default/files/PublicationFiles/eca_covid_report_en_24apr_web1.pdf
- UOL. (2020), *Bolsonaro: Brasileiro tem que ser estudado. Pula no esgoto e nada acontece*, <https://noticias.uol.com.br/politica/ultimas-noticias/2020/03/26/bolsonaro-brasileiro-tem-que-ser-estudado-cai-no-esgoto-e-nada-acontece.htm>
- Upadhyay, H. (2020), *Aarogya Setu app enters 150 Mn user club in 4 months*, <https://entrackr.com/2020/08/aarogya-setu-app-enters-150-mn-user-club-in-4-months/>
- Usborne, S. (2020), *End of the office: The quiet, grinding loneliness of working from home*, <https://www.theguardian.com/money/2020/jul/14/end-of-the-office-the-quiet-grinding-loneliness-of-working-from-home>
- Valentino-DeVries, J., Lu, D. ve Dance, G. (2020), *Location data says it all: Staying at home during coronavirus is a luxury*, <https://www.nytimes.com/interactive/2020/04/03/us/coronavirus-stay-home-rich-poor.html>
- Van Wagendonk, A. (2020), *The UK backs away from "herd immunity" coronavirus proposal amid blowback*, <https://www.vox.com/world/2020/3/15/21180414/coronavirus-uk-herd-immunity-vallance-johnson>

- Vanaik, A. (2009), "India's paradigmatic communal violence", *Socialist Register*, 45, 141-162.
- Varghese, S. (2020), *Why has Kerala been so successful in tackling coronavirus?*, <https://www.newstatesman.com/world/asia/2020/05/kerala-coronavirus-cases-response-india-KK-Shailaja>
- Vidal, J. (2020), *Human impact on wildlife to blame for spread of viruses, says study*, <https://www.theguardian.com/environment/2020/apr/08/human-impact-on-wildlife-to-blame-for-spread-of-viruses-says-study-aoe>
- Vikram, K. (2021), *Not many takers for Aarogya Setu app, Delhi and Chandigarh see highest users*, <https://www.newindianexpress.com/nation/2021/mar/21/not-many-takers-for-aarogya-setu-appdelhi-and-chandigarh-see-highest-users-2279311.html>
- Vyas, M. (2020), *The jobs bloodbath of April 2020*, <https://cmie.com/kommon/bin/sr.php?kall=warticle&dt=2020-05-05%2008:22:21&msec=776>
- Wacquant, L. (2009), *Punishing the poor: The neoliberal government of social insecurity*, Duke University Press.
- Wade, N. (2021), *The origin of COVID: Did people or nature open pandora's box at Wuhan?*, <https://thebulletin.org/2021/05/the-origin-of-covid-did-people-or-nature-open-pandoras-box-at-wuhan/>
- Walker, P. (2021), *Call centre staff to be monitored via webcam for home-working "infractions"*, <https://www.theguardian.com/business/2021/mar/26/teleperformance-call-centre-staff-monitored-via-webcam-home-working-infractions>
- Walker, S. ve Smith, H. (2020), *Why has Eastern Europe suffered less from the coronavirus than the West?*, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/05/why-has-eastern-europe-suffered-less-from-coronavirus-than-the-west>
- Wallace, R. (2016), *Big farms make big flu: Dispatches on infectious disease, agribusiness, and the nature of science*, Monthly Review Press.
- Wallace, R. (2020), *Dead epidemiologists: On the origins of COVID-19*, Monthly Review Press. Wallace, R., Liebman, A., Chaves, L. F., & Wallace, R. (2020), *COVID-19 and the circuits of capital*, <https://monthlyreview.org/2020/05/01/covid-19-and-circuits-of-capital/>
- Wallace-Wells, D. (2020), *We had the vaccine the whole time*, <https://nymag.com/intelligencer/2020/12/moderna-covid-19-vaccine-design.html>
- Walsh, N.P. ve Krever, M. (2020), *The UK's "coronavirus dashboard" may be under-reporting deaths significantly*, <https://edition.cnn.com/2020/04/07/uk/coronavirus-uk-deaths-intl-gbr/index.html>

- Wang, M., Di, B., Zhou, D. H., Zheng, B. J., Jing, H., Lin, Y. P., Liu, Y.-F., Wu, X.-W., Qin, P.-Z., Wang, Y.-L., Jian, L.-Y., Li, X.-Z., Xu, J.-X., Lu, E.-J., Li, T.-G. ve Xu, J. (2006), "Food markets with live birds as source of avian influenza", *Emerging Infectious Diseases*, 12(11), 1773-1775.
- Wearmouth, R. (2020), *Lockdown a week earlier would have halved UK coronavirus death toll, says Neil Ferguson*, https://www.huffingtonpost.co.uk/entry/lockdown-week-earlier-coronavirus-death-neil-ferguson_uk_5ee0f82ec5b66552b9a6e912
- Wenham, C. (2020), *The UK was a global leader in preparing for pandemics. What went wrong with coronavirus?*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/may/01/uk-global-leader-pandemics-coronavirus-covid-19-crisis-britain>
- West, C. (2016), *Goodbye, American neoliberalism. A new era is here*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/17/american-neoliberalism-cornel-west-2016-election>
- WHO. (2020), *New WHO estimates: Up to 190,000 could die of COVID-19 in Africa if not controlled*, <https://www.afro.who.int/news/new-who-estimates-190-000-people-could-die-covid-19-africa-if-not-controlled>
- Whyte, D. (Ed.) (2015), *How corrupt is Britain?*, Pluto Press.
- Wilpert, G. (2019), *Over 40% of US households are one paycheck away from poverty*, <https://therealnews.com/over-40-of-us-households-are-one-paycheck-away-from-poverty>
- Winlow, S., Hall, S. ve Treadwell, J. (2017), *The rise of the right: English nationalism and the transformation of working-class politics*, Policy Press.
- Wolf, M. (2009), *Is America the New Russia?*, <https://www.ft.com/content/09f8c996-2930-11de-bc5e-00144feabdc0>
- Wolf, M. (2020), *The world economy is now collapsing*, <https://www.ft.com/content/d5f05b5c-7db8-11ea-8fdb-7ec06edeef84>
- Wolf, M. (2021), *Larry summers: I'm concerned that what is being done is substantially excessive*, <https://www.ft.com/content/380ea811-e927-4fe1-aa5b-d213816e9073>
- Wood, Z. (2020), *Tesco defends £635m dividend payout after coronavirus tax break*, <https://www.theguardian.com/business/2020/apr/08/tesco-sales-up-30-per-cent-because-of-pre-lockdown-stockpiling-coronavirus>
- Wren-Lewis, S. (2020), *Who still thinks austerity was a good idea?*, <https://mainlymacro.blogspot.com/2020/04/who-still-thinks-austerity-was-good-idea.html?m=1>

- Wright, B. (2020), *U.S. accused of stealing ventilators from Barbados as coronavirus spreads in the Caribbean*, <https://newsone.com/3924158/barbados-accuses-us-ventilators-seized/>
- Yadav, P., Mehndiratta, A., Chalkidou, K., Rupani, S. ve Reddy, K. (2020), *India's COVID-19 testing capacity must grow by a factor of 10: Here's how that can happen*, <https://www.cgdev.org/publication/indias-covid-19-testing-capacity-must-grow-factor-10-heres-how-can-happen>
- Youn, S. (2019), *40% of Americans don't have \$400 in the bank for emergency expenses: Federal reserve*, <https://abcnews.go.com/US/10-americans-struggle-cover-400-emergency-expense-federal/story?id=63253846~:text=Almost%2040%25%20of%20American%20adults,a%20Federal%20Reserve%20survey%20finds>
- Younge, G. (2020), *We can't breathe*, <https://www.newstatesman.com/politics/uk/2020/06/we-cant-breathe>
- Zahoor, B. (2020), *Health: Why new viruses continue to spread*, <https://www.dawn.com/news/1546447A>

Dizin

- Abbasi, K. 143, 149, 234
- ABD 11, 16, 19, 21, 26-30, 37, 38, 44, 47-51, 60, 62, 63, 67, 79-81, 83, 85, 87, 97-100, 104, 113, 117, 118, 120, 121, 123, 125, 127, 136, 137, 141, 142, 159, 170-184, 186, 193, 194, 208, 218, 223, 228
- ABD Ekonomik Analiz Bürosu 38
- ABD Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri 11
- ABD Hazine Bakanlığı 30
- ABD imparatorluğu 218
- ABD mevduat ve kredi krizi 44
- ABD yönetimi 172, 173, 176
- Achcar, G. 81, 91, 234
- afet 117
- Afet Yönetimi Yasası 205
- Afrika ülkesi 137
- Afro-Amerikalılar 178
- Agamben, G. 124, 128, 234
- Aguiar, P. 194, 198, 251
- Agüero, J.M. 107, 234
- Ahmed, A. 210, 213, 234
- Akut Solunum Sıkıntısı Sendromu (ARDS) 11, 193
- Alam, Javed 206, 213, 235
- Albo, G. 41, 51, 54, 55, 75, 91, 235, 237, 257
- Al Dahdah, M. 206, 213, 214, 235, 243
- A'Lee Frost, A. 174, 179, 180, 237
- Aliaj, O. 183, 258
- Almanya 48, 63, 78, 85, 104, 141, 142, 148, 159, 164
- Al Sallakh, M. 201, 264
- alternatif doğrular 127
- altyapı 28, 52, 178
- Alvaredo, F. 39, 40, 235
- Alves, R. 195, 197, 235
- Amaro, S. 117, 128, 235
- ana akım Cumhuriyetçiler 63
- ana akım medya 61, 63, 65, 68, 73, 116, 127, 191
- ana akım politikacılar 80, 127
- Anayasa 187
- Andersen, H. 140, 149, 235
- Andreoni, M. 198, 251
- Anestezik 185
- Anglosakson 36, 48
- antibiyotik 15
- Apple 122
- Aratani, L. 172, 174, 179, 235
- Arjantin 45, 49, 60, 79, 141
- artık değer 18, 38, 161
- Aschwanden, C. 175, 179, 235
- Ashman, S. 28, 29, 40, 235
- Assa, J. 103, 107, 225, 232, 235
- AstraZeneca 165, 168, 262
- Asya 136, 137, 143, 154, 172, 180, 223
- aşevleri 211
- aşı 126, 128, 148, 171, 173, 177, 189, 192, 196, 209, 225
- aşı diplomasisi 209
- aşı karşıtları 128, 173
- aşırı tüketim 219
- askeri darbeler 80
- Asya 21, 33, 35, 44, 49, 59, 60, 99, 105

- Atkinson, A. 119, 128, 235
 Atlantikçilik 27
 Avam Kamarası 163
 Avhad, P. 207, 213, 235
 Avro bölgesi 45, 79, 92, 117
 Avrupa Birliği (AB) 11, 53, 55, 79, 85, 87, 111, 156, 161, 162, 163, 228
 Avrupa Komisyonu 65
 Avustralya 27, 147, 226
 Avusturya 16, 33, 63, 79, 99, 116
 Avusturyalı 26
 Ayers, A. 16, 34, 35, 40, 62, 72, 75, 83, 87, 91, 137, 152, 236, 252, 261
- Bahia, L. 191, 197, 236
 Bangladeş 137
 Banks, Arron 162
 Bannon, Steve 172, 182, 250
 Barrera-Algarín, E. 103, 107, 236
 Batı Avrupa 27, 159
 Batı Bengal 208
 Batılı 124, 135, 136, 143
 Baxter, H. 174, 179, 236
 BBC 103, 107, 172, 173, 180, 195, 197, 205, 208, 213, 214, 236
 Beckett, L. 174, 180, 236
 Berengaut, A.A. 147, 150, 237
 Berlin 54, 79
 beslenme 190
 Bessner, D. 174, 179, 180, 237
 Beyaz Saray 172
 Bharatiya Janata Partisi (BJP) 11, 202
 Biden, Joe (ABD Başkanı) 21, 81, 120, 121, 178, 179, 228
 bilim inkârcıları 104
 bilim karşıtı görüşler 127
 bireycilik ideolojileri 125
 birikim 16, 17, 20, 21, 25, 27, 29, 32, 34-36, 43, 44-46, 53, 54, 59-63, 66, 67, 72, 73, 75, 77, 80, 82, 83, 95, 99, 123, 141, 149, 161, 219, 221, 222, 224, 228-230
- Birinci Dünya Savaşı 15, 25, 62
 Birleşik Krallık (BK) 11, 16, 19, 21, 26, 27, 37, 47, 48, 50, 60, 62, 63, 79, 80, 85, 98, 99, 100, 104, 117, 121, 123, 125, 136, 141, 142, 144, 147, 154-163, 165, 228
 Bissett, A.N. 156, 166, 237
 Blair, Tony 61, 63, 163
 BLM (Black Lives Matter, Siyahların Yaşamı Önemlidir) 11, 87, 145
 Boccaccio, Giovanni 96
 Boffo 16, 39, 40, 41, 45, 54, 59, 61, 65, 75, 83, 91, 187, 200, 219, 233, 237, 262
 Bolivya 80
 Bolsonaro, Jair 16, 81, 89, 100, 128, 130, 145, 185, 187-189, 190-201, 235, 238, 246, 248, 251-254, 258, 259, 261-263, 267, 268
- Bonapartizm 86
 Bonduki, N. 191, 197, 237
 Bonefeld, W. 79, 91, 237
 Booth, R. 159, 166, 168, 237, 257
 borsa 29, 44, 65, 119
 Bourdeaux, M. 182, 252
 Bourgeron, T. 157, 166, 237
 Boyle, D. 40, 41, 238
 Bosna 141
 Brenner, R. 117, 128, 177, 180, 238
 Breuninger, K. 179, 180, 238
 Brexit 16, 79-81, 154, 156, 161-163, 165
 Brexitçiler 161, 162
 Brezilya 16, 19, 21, 45, 49, 50, 62, 80, 81, 85, 87, 99, 100, 104, 123, 128, 141, 142, 159, 185-197, 199, 201
 Britanya 48, 156, 157, 159, 161, 164, 168
 Britanya İşçi Partisi 164
 Brooks, C. 101, 108, 238
 Brown, Gordon 55, 65, 75, 77, 238, 266

- Bruff, I. 82, 83, 91, 238
 Brum, E. 196, 197, 238
 bulaşma 99, 104, 172, 208
 Burke, J. 137, 150, 238
 Büyük Buhran 176
 Büyük Durgunluk 52, 97, 223
 Büyük Ilımlılık 48
 büyük ilaç firmaları 159
 Büyürne ve Kalkınma Komisyonu (CGD)
 11, 41, 171, 172
- Caduff, C. 147, 150, 238
 Calderon, C. 103, 107, 225, 232, 235
 Carlsen, A. 177, 180, 239
 Carvalho, L. 199, 255
 Casado, L. 198, 251
 Cayman Adaları 162
 Chandrasekhar, C.P. 203, 210, 214, 239
 Cheetham, J. 178, 180, 239
 Cheltenham Festival 158
 Chikungunya, A. 139, 188
 Chowdhury, S. 203, 209, 210, 212, 214,
 239
chumocracy 157, 255
 Cliffe, J. 137, 140, 150, 239
 Clinton, Bill 21, 61,
 Clinton, Hillary 77, 81
 Coburg, T. 157, 166, 239
 Cole, B. 101, 108, 191, 197, 240
 Collins, C. 126, 129, 181, 240, 244
 Collucci, C. 193, 197, 240
 Conley, J. 177, 180, 240
 Conn, D. 100, 108, 145, 151, 168, 240,
 250, 257
 Conway, Kellyanne 127
 Cookson, C. 158, 166, 240
 Corbyn, Jeremy 145, 164
 COVAX 11, 138
 Covaxin 207
 COVID-19 11, 15-17, 20, 21, 52, 89, 95,
 97, 99-101, 103, 105, 107-114,
 119, 123, 129-131, 135, 137, 139,
 140, 142, 143, 145-147, 149-153,
 155-159, 166-170, 172-175,
 177-180, 182-185, 187, 190, 192,
 193, 196-202, 204, 206, 207,
 212, 215-217, 223, 226, 227,
 230, 231-236, 238-241, 243, 244,
 246-265, 267-271
 Covishield 207
 Crouch, C. 72, 74, 75, 240
 Crowley, T. 205, 214, 240
 Csernaton, R. 125, 129, 240
 Cummings, Dominic 100, 111, 151, 153,
 162, 251, 263, 266
 Cunningham, S. 158, 166, 240
 Cuthbertson, A. 178, 180, 241
 Cameron, David 77, 164
 çevrimiçi alışveriş 18
 çevrimiçi platformlar 126
 Çin 19, 33, 47, 49, 50, 85, 87, 97-99, 102,
 109, 141-143, 147, 156, 159, 170-
 173, 209, 211, 223
 cinsiyet 46, 108, 203
- Dale, G. 124, 129, 241, 244
 dalga(lar) 36, 50, 52, 121, 160, 167, 202,
 204
 Dalit (parya, dokunulmaz) kadınlar
 203
 dang humması 188
 Danimarka 148, 226
 Dardot, P. 36, 41, 66, 75, 241
 Davidson, N. 50, 54, 60, 66, 72, 75, 83,
 87, 91, 241
 Davies, H. 156, 166, 201, 241, 264
 Davis, M. 99, 108, 208, 217, 241, 262
 Decameron 96

- Decerf, B. 139, 150, 241
- değerler 28, 45, 62
- değer yasası 63, 220
- Delhi 209, 217, 269
- Delta 207
- demiryolları 115
- demokrasi 15, 16, 20, 34, 40, 59, 61, 62,
66, 67, 74, 75, 78, 107, 120, 123,
129, 226, 230, 231
- demokrasi krizi 15, 16
- Demokrat Parti 78, 179
- De Negri, F. 188, 197, 241
- Dennis, S. 204, 214, 241
- devlet finansı 28
- devlet müdahalesi 44, 50, 51, 52
- devlet yeteneği 140, 223, 226, 231
- Dhillon, A. 208, 216, 262
- dinci bağnaz 87
- dinci kaçık 104
- dinsel festival 208, 212
- dinsel hiyerarşi 70, 90
- dinsel tarikat 173
- disiplin 35, 65, 119, 122, 194
- Dobbs, R. 51, 54, 97, 108, 241
- Doğantekin, V. 173, 180, 242
- Doğu Avrupa 35, 62, 107
- Doğu Bloku 59, 60
- dotcom 37, 45
- DSÖ (WHO) 148, 137, 153, 171, 173, 270
- durgunluk 15, 37, 46, 48, 54, 55, 221, 224
- Duterte, Rodrigo 89, 190
- Dutta, P. 212, 214, 242
- Dünya 11, 15, 25, 27, 30, 52, 62, 97, 120,
127, 136, 167, 181, 204
- Dünya Bankası 27, 30, 204
- dünya ekonomisi 97, 105
- dünyanın eczanesi 207
- dünya parası 28
- Dünya Savaşı 27
- düşük sayım 207
- düz dünyacılar 104, 128
- Ebola 139
- Edgecliffe-Johnson, A. 121, 129, 242
- eğitim 28, 36, 46, 53, 115, 211
- ekonomi 15, 18, 20, 26, 32, 34, 42, 44, 52,
53, 61, 62, 64, 66, 72, 92, 95, 96,
97, 100, 102, 105, 114, 116, 117,
119-121, 126, 136, 141, 171, 174,
177, 187, 192, 225, 229
- ekonomik büyüme 31, 32, 33, 45, 120,
165, 221
- ekonomik çöküntü 135
- ekonomik daralma 15, 114, 196
- ekonomik durgunluk 46, 221
- ekonomik eşitsizlik 63, 187, 220
- ekonomik etki 91, 137
- ekonomik faaliyet 30, 46, 104, 117, 140
- ekonomik istikrarsızlık 43, 45, 47, 49, 51,
53, 55
- ekonomik kayıplar 159
- ekonomik kriz 16, 21, 46, 76, 186, 187,
209, 223
- ekonomik model 53
- ekonomik paradoks 16, 43, 45, 222
- ekonomik performans 17, 18, 52, 191
- ekonomik toparlanma 51, 149, 176, 210
- ekonomi politik 15, 32, 42, 92
- ekonomi politikaları 26, 64
- Elliott, L. 97, 109, 136, 150, 242
- Ellis-Petersen, H. 139, 150, 205, 206,
208, 214, 242
- emek 32, 46, 60, 98, 106, 120, 122, 174,
179
- enflasyon 34, 42, 64, 120, 137, 219
- epidemioloji 141
- EPP 19
- Erdoğan, Recep Tayyip 89
- Etiyopya 141

evden çalışanlar 18, 122

evsizler 174

eyalet 170, 171, 174, 191, 192, 211, 212

eyalet valileri 171, 174

Facebook 122, 173

Facia Dörtlü 21, 123, 136, 144, 148, 225

faiz getiren sermaye (FGS) 11, 29, 30,
31, 223

faiz oranı 30, 37, 51

Fanelli, C. 51, 54, 235

Farrer, M. 208, 214, 243

faşizm 15, 17, 76, 83, 86, 87, 223, 231

Fauci, Anthony 172, 180, 182, 236, 250

Fedor, L. 178, 181, 243

Feil, F. 192, 194, 201, 262

felaket 104, 145, 149, 177, 182

Ferguson, Neil 113, 151, 158, 254, 270

Ferry, M. 204, 214, 243

Filgueiras, L. 196, 197, 243

Filipinler 16, 80

Filippini, F. 117, 130, 225, 232, 250

finans 15, 27-34, 36, 40, 43-48, 50-53, 63-
65, 71, 85, 96-98, 115, 117, 118,
125, 135, 187, 220, 221, 228

finansallaşma 18, 25, 27, 28, 29, 30, 32,
36, 41, 43, 49, 50, 53, 218, 221

Findlay, S. 209, 215, 243

Finlandiya 141, 148, 226

Fitzpatrick, P. 156, 166, 243

FitzRoy, F. 161, 166, 243

Floyd, George 178

Fontanella-Khan, J. 183, 258

Foucaultcu bakış açısı 26

Frankfurt 79

Fransa 48, 52, 63, 78, 79, 104, 164

Freeman, H. 106, 109, 244

Frey, I. 100, 103, 109, 244

Friedman, Milton 26, 178, 181, 244

Fritze, J. 172, 181, 244

Fukuyama, Francis 66

Gana 19, 140, 141

Ganj Nehri 207, 208

Garcia, L.P. 188, 198, 244

gecekondü 138

gelir desteği 160, 194

gelir güvencesi 225

Gelişme Yolundaki Ekonomiler (GYE'ler)
11, 50, 83, 136, 137, 138, 210

Genel Sağlık Sistemi (Sistema Único de
Saúde) 11

Gentilini, U. 141, 150, 244

Geoghegan, P. 157, 166, 244

gerici politikalar 85, 138, 231

gerici yapılar 229

Gettleman, J. 202, 207, 215, 244

Ghosh, J. 116, 129, 138, 150, 203, 205,
209, 210, 214, 215, 239, 244, 245

gıda sistemi 15

gıda 15, 96, 110, 115, 137, 174, 211, 229

Giles, G. 97, 111, 159, 167, 245, 260

Gindin, S. 29, 30, 36, 41, 55, 218, 230,
232, 245, 257

Glasser, S.B. 103, 109, 245

Glenza, J. 178, 181, 245

Gonzalez, M. 138, 150, 245

Google 122

Gortázar, N.G. 192, 199, 254

Gove, Michael 162

göçmen(ler) 69, 70, 72, 83, 84, 85, 87, 161,
171, 174, 202, 209

GPS verileri 206, 212

grip 156, 173, 188

grip pandemisi simülasyon tatbikatı 156

GSYİH artış hızı/oranı 11, 16, 30, 38, 43,
44, 53, 117, 142, 176, 186, 209,
210, 222

Guedes, Paulo 192, 194

Guida, V. 118, 129, 245

Guimón, P. 171, 182, 253

Gul, R. 205, 215, 245

Gussen, A.F. 188, 198, 246

- güç ilişkileri 18, 26, 29, 46, 68, 71, 88,
90, 202
- Güney Afrika 40, 62, 121, 141, 147
- Güney Denizi 47
- Güneydoğu Asya 33
- Güney Konisi 60
- Güney Kore 50, 62, 141
- Güney Sudan 137
- halk sağlığı 15, 19, 21, 97, 98, 124, 138,
143, 145-148, 155, 156, 174, 191
- Hall, D. 92, 155, 167, 246, 270
- Hanieh, A. 137, 150, 230, 232, 246
- hapishane-sanayi-askeriye 83
- Haridwar 208
- Harris, B. 123, 129, 189, 193, 198, 201,
246, 263
- Harvey, D. 30, 41, 246
- Hassan 208, 214, 242
- hastalık 106, 157, 213
- Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri
(CGD) 11, 31, 41, 171, 239
- hastane 19, 69, 110, 136, 155, 170, 174,
175, 185, 187, 204, 207, 208
- Hausermann, S. 78, 91, 246
- havalimanları 115, 154
- havayolları 115
- hayali sermaye 33, 45, 46, 47, 48
- hayali sermayenin aşırı birikimi 45, 46, 47
- Hazine bonusu 34
- Healy, J. 177, 181, 246
- Heffer, G. 158, 167, 246
- hegemonya 30, 125, 218
- hemşire 106, 155
- Henwood, D. 230, 232, 247
- Herman, B. 176, 177, 181, 247
- Hersek 141
- Hristiyanlığın Kutsal Üçlemesi 162
- HIV/AIDS 137
- hidroksiklorokin 172, 180, 188
- Hindistan 11, 16, 19, 21, 80, 85, 87, 92, 99,
100, 123, 138, 140-142, 147, 159,
202-213, 215, 217
- hissedar 28
- Hollande, François 77
- Hollingsworth, Trey 171
- Holpuch, A. 176, 181, 247
- homo oeconomicus* 34
- Honduras 80
- Hook, L. 170, 173, 174, 181, 247
- Hopkins, N. 156, 167, 247
- hukuk 63, 88, 223
- hükümet 19, 30, 104, 117, 156, 158, 163,
178, 191, 195, 202, 204, 205, 208,
209, 210, 212, 227
- Imperial College 158
- ırk 46, 69, 180
- ırkçı-ırkçılık 16, 53, 72, 73, 79, 82, 83,
228, 231
- ırksal etki 106
- I-SAGE 103, 109, 165, 167, 247
- Itkowitz, C. 172, 181, 247
- iç borç 210
- idari gecikmeler 101
- idari sistemler 179
- ideologlar 116, 225
- ideolojik çıpalar 125
- ideolojik değişiklikler 67
- ideolojik hegemonya 44, 220
- ihracat yasağı 208
- İKE'ler (İleri Kapitalist Ekonomiler)
11, 27, 35, 39, 43, 44, 46-49, 59,
62, 70, 76, 83, 98, 102, 119, 121,
136, 137, 210, 221, 227
- İkinci Dalga 206
- İkinci Dünya Savaşı 25, 27, 52, 62, 97,
120, 136
- iklim değişikliği 15, 20, 228, 229

- imalât temeli 143
 inkâr 103, 104, 128, 145, 147
 inkârcılık 99, 171
 insani yüzölçümü neoliberalizm 61
 insan özgürlükleri 218
 internet 37, 45, 47, 138
 İran 29, 97, 99, 121, 141, 223
 İskandinavya 27, 79, 187
 İspanyol 15
 İspanyol gribi 15
 istihdam 16, 32, 36, 37, 39, 43, 53, 64, 77, 85, 115, 116, 135, 138, 165, 210, 219
 istikrar 38, 44, 51, 61, 88, 221, 222
 istismar 73, 86, 89
 İsveç 19, 63, 100, 103, 141, 142, 157
 İsveçre 79
 İşçi Partisi 81, 163, 164, 165
 işçi sınıfı 49, 61, 67, 68, 144
 İspanya 136, 141, 158
 İsrail 104, 121
 işsizlik 36, 70, 174, 176, 177, 209
 İtalya 16, 19, 37, 48, 63, 78, 79, 80, 99, 104, 111, 121, 136, 141, 164, 165, 190
 İzlanda 141, 148, 226
- Jacobs, A. 175, 181, 248
 Japonya 27, 44, 48, 50, 223
 Japonya krizi 44
 Jeffery, L. 173, 181, 248
 Jenkins, D. 210, 215, 248
 jeostatik 127
 jeostatik (sabit) uyduları 127
 Johnson, Boris 89, 100, 107, 109, 121, 129, 130, 145, 154, 156-158, 162-164, 168, 177, 207, 242, 245, 248, 254, 257, 261, 263
 Johnson & Johnson 177, 207
 Jolley, R. 107, 110, 248
- Jones, O. 165, 167, 248
 JPMorgan Chase 30
- Kaczyński, Jarosław 190
 kadınlar 69, 70, 84, 86, 106, 148, 149, 203, 209
 kadın politikacı 149
 kadro 137
 kalkınma politikaları 33
 kamu borcu 120, 178
 kamu güvenliği 98, 188
 kamu maliyesi 35
 kamu sektörü 29, 39, 51, 53, 77, 125, 223, 226
 kamu yararı 34
 kamu yaşamı 72, 154
 Kanada 27, 63, 85, 164
 kapitalist 25, 27, 31, 63, 75, 92, 126
 kapitalizm 15, 30, 32, 41, 52, 54, 75, 86, 91, 121, 221, 228, 230, 231
 karaborsa 207
 karantina 182, 206
 kâr güdüsü 64, 155
 Kaul, N. 202, 215, 248
 Kavanagh, M.M. 124, 129, 248
 kaybedenler 39, 68, 70-74, 77, 79, 80, 83, 85, 86, 90, 120, 127, 161, 221, 227
 K biçimli 121
 kemer sıkma 17, 51-53, 74, 76, 77, 81, 82, 89, 119, 120, 126, 147, 155, 221, 227, 228
 Kerala, Hindistan 19, 140, 141, 210-217, 239, 242, 248-250, 253, 264, 269
 Keynesçilik-gil 25, 27, 35, 55, 59, 116, 174
 KFK sonrası 50, 51, 76, 77, 82, 83, 125, 221
 Kinder, T. 157, 167, 249
 kişilik kültürü 87
 kişisel bilgi 206
 kişisel iktidar 85, 90

- kişisel koruyucu ekipman (KKE) 11, 19,
 98, 99, 103, 115, 137, 146, 148,
 155, 170, 173-175, 208, 211, 226
 kitlesel aşılama 103, 136
 kitlesel hareketler 222
 kitlesel isyan 157
 kitlesel işsizlik 36
 kitlesel seferberlik 72
 kitle tabanı 227
 Kıbrıs 79
 Klein, A. 31, 41, 156, 167, 249
 Kolhatkar, S. 209, 215, 249
 Kollwe, J. 159, 167, 249
 Kolombiya 141
 Kongre 171, 174, 179, 180, 182, 193
 Konings, M. 42, 66, 75, 249, 260, 261
 Kontopantelis, E. 158, 167, 249
 Kore Savaşı 175
 korona krizi 118, 120
 koronavirüs 11, 18, 20, 96, 100, 102, 106,
 123, 125, 127, 137, 139, 140,
 143-145, 151, 152, 156, 158, 168,
 171, 172, 174, 176, 179-184, 190,
 193, 195
Komünist Manifesto 114
 kredi kartları 36
 Krever, M. 159, 169, 269
 Krishna, Y. 211, 215, 249
 Krishnan, M. 203, 215, 249
 Kuchler, H. 170, 173, 174, 181, 247
 Kumar, M. 210, 213, 215, 234, 244
 Kumbh Mela 214, 242
 Kurian, O. 211, 215, 250
 Kuzey Afrika 97, 223
 Kuzeydoğu 33, 190
 Kuzey İtalya 99
 Küba 19, 140, 141, 142
 Kübalı hekim 187
 Küresel Finans Krizinin (KFK) 11, 15, 21,
 31, 43, 45, 47, 48, 49, 50-54, 59,
 60, 74, 76, 77, 79, 81, 82, 83, 89,
 97, 114, 117, 118, 119, 125, 126,
 220, 221, 223, 224, 227
 Küresel Güney 20, 27, 44, 51, 59, 135-140,
 152, 187, 221, 230
 Küresel Kuzey 20, 27, 135, 136, 221, 230
 küresel şirket grupları 30
 küresel yakınsama 33
 Lakhani, S. 203, 205, 215, 250
 Laos 140, 141, 142
 Las Vegas 174
 Latin Amerika 21, 27, 35, 60, 62, 97
 Latino(lar) 178
 Lava Jato 145
 Laval, C. 36, 41, 66, 75, 241
 Lawrence, F. 155, 167, 250
 L biçimli 121
 LeBlanc, P. 171, 182, 250
 Lee, B.Y. 172, 174, 179, 180, 182, 237, 250
 Lerner, S. 178, 182, 250
 Levenson, Z. 80, 92, 96, 110, 250
 Levey, N.N. 170, 182, 250
 Levy Yeyati, E. 117, 130, 225, 232, 250
 Lewis, P. 100, 105, 108, 113, 144, 145,
 151, 153, 175, 182, 240, 250, 270
 Lexitçi(ler) 161, 162
 Leys, C. 144, 151, 154, 155, 160, 167,
 168, 251
 Liberal Parti 165
 Lintern, S. 145, 151, 251
 Lisboa, T. 187, 201, 262
 Liverpool 158, 166, 240
 Loh, J.U. 203, 216, 251
 Londoño, E. 195, 198, 251
 Londra 155, 162
 Londres, M. 194, 198, 251
 Luce, E. 173, 182, 251
 Lula 145, 191

M&A (Birleşmeler ve Satın Almalar)
11, 44

Macaristan 16, 19, 53, 55, 79, 141, 147

Macaskill, A. 104

MacKenzie, D. 97, 99, 110, 143, 151, 252

Macron, Emmanuel 79, 89

Madad, S. 175, 182, 252

maddi gerçek 162

maddi temel 192

Madrid 158, 166

Maharaştra 212

Maia, G. 190, 198, 252

Maine 172, 181, 244

makroekonomik 32, 37, 38, 44, 46, 48, 54

Malavi 137

maliye politikası 50

Mancini, D. 215, 243

Marazzi, C. 38, 41, 252

Marcetic, B. 171, 182, 252

Marine Le Pen 79

Marinho, F. 188, 199

Marino, A. 190, 199, 252

Marksist 15, 41, 211

Marmot, M. 106, 110, 155, 168, 253

Mars, A. 171, 182, 253

Marx, Karl 29, 45, 54, 70, 75, 122, 130,
221, 232, 253

maske 19, 98, 102, 103, 128, 147, 173, 188,
191, 192, 208, 212

Mathrubhumi 213, 216, 253

Mattoso, C. 186, 199, 253

Maxmen, A. 148, 151, 253

May, Theresa 163, 164

McCarthy, T. 172, 175, 182, 253

McNally, A. 168, 254

McNally, D. 38, 41, 48, 50, 54, 157, 253

Meksika 44, 85

Menon, S. 207, 216, 254

Mercier, D. 192, 199, 254

Merck 177

merkez bankaları 38, 50, 64, 117, 118,
137, 219

Merrick, J. 145, 151, 159, 168, 254

Mervosh, S. 173, 183, 263

meşruiyet 65, 74, 218, 220

meta 46, 63, 122, 136

meta fetişizmi 63

Michell, J. 155, 168, 254

Michie, S. 147, 151, 254

Microsoft 122

Mikhailova, A. 145, 151, 254

mikroekonomik 32

Milan, S. 140, 151, 254

millet 87

milliyetçilik 16, 53, 72, 73, 74

Milman, O. 171, 183, 254

milyarder(ler) 118, 120, 126

Mitra, E. 138, 153, 266

Mitropoulos, A. 178, 184, 267

Mısır 80

Moderna 177, 184, 265

Modi, Narendra 16, 81, 89, 100, 145,
202-204, 206-208, 214-217, 241,
248, 249, 255, 258, 259, 267

monetarist 26

Mont Pelerin Derneği 26, 130, 254

Mormina, M. 140, 151, 255

mucize tedavi 125, 128

Mugabi, I. 139, 152, 255

Muhafazakârlar 63

Muhafazakâr Parti 78, 154, 155, 163

Murdoch basını 162

mutant 207, 214, 242

Müslüman 85, 145, 203, 205

nakit akışı 48

Narayanan, R. 203, 209, 210, 214, 239

Nassif-Pires, L. 194, 199, 255

Nedergaard, P. 79, 92, 255

nekropolitika 189, 228

neoklasik 33, 49, 69, 101

- neoliberal 16, 18-20, 26, 28, 34, 35, 38-43, 46-48, 51, 54, 59-64, 66, 67- 69, 71-77, 79-83, 85, 86, 88- 90, 92, 96-99, 101, 103, 105, 114, 116-119, 125-127, 129, 130, 135, 140, 143, 144, 146, 161, 177, 187, 188, 194, 196, 199, 221-228, 231, 232, 237, 238, 241, 249, 252, 254, 256, 257, 261, 269
- neoliberal devlet(ler) 53, 59, 67, 71, 74, 77, 79, 98, 103, 125, 146, 224
- neoliberal düzen 86
- neoliberal ideoloji(ler) 19, 63, 61, 66, 74, 81, 101, 125
- neoliberal kapitalizm 41, 54, 75, 91, 221, 231
- neoliberal özne 34, 61
- neoliberal politika 18, 64, 68, 98, 119, 188
- neoliberal reform(lar) 40, 62, 144, 196, 223
- neoliberal seçkin 85
- neoliberal siyaset 74, 89, 223
- neoliberal toplum 74, 87
- neoliberal yönetim(ler) 99, 125, 126, 146, 228
- Neri, M. 188, 199, 255
- Neville, S. 156, 166, 243
- Newslick 203, 209, 216, 255
- Newton, F. 96, 110, 157, 168, 250, 255
- New York 153, 173, 182, 250
- Nicolelis, M. 191, 199, 255
- Nightingale hastaneleri 155
- Nikaragua 80
- Nipah virüsü 139, 211
- Noko, K. 139, 152, 256
- Nolan, H. 178, 183, 256
- Nordling, L. 137, 152, 256
- Novavax 177
- Nsofor, I.M. 140, 151, 255
- Nunes, J. 190, 199, 200, 256, 260
- Nuzzo, J. 182, 252
- nüfus 137, 143, 147, 193, 225
- Obama, Barack 21, 145, 176
- Obama skandalı 145
- Ocampo, O. 129, 240
- OECD (Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü) 11, 51
- Okiror, S. 137, 150, 238
- oksijen 185, 187, 204, 207, 208, 212
- Oladipo, G. 178, 183, 256
- Oliu-Barton, M. 105, 110, 256
- Olson, W. 124, 130, 256
- Operation Cygnus 156
- Operation Warp Speed 177
- Oppel, A. 178, 183, 257
- Oprysko, C. 176, 183, 257
- Orbán, Viktor 81, 89
- Orsini, M. 187, 199, 257
- Ortadoğu 97, 223
- Ortega, F. 187, 199, 257
- Ortiz-Juarez, E. 139, 152, 153, 265
- otoriter 16, 17, 47, 55, 62, 76, 78, 80-90, 99, 105, 123-125, 127, 143, 144, 147, 166, 187, 190, 194, 202, 221-224, 226, 227, 228, 229, 231
- otoriter lider 17, 85, 127, 190, 194
- otoriterlik 17, 76, 89, 91, 143, 204, 222
- otoriter neoliberal ülke 105
- otoriter neoliberal yönetim 99, 125, 146
- otoriter rejimler 83, 124
- otoriter yönetim 80, 82, 124, 222
- Oxfam Brasil 188, 199, 257
- ölüm istatistikleri 106
- ölüm oranları 140, 141, 154, 178
- Orta Asya 223
- otomobil 29, 174
- özel girişim 116, 156
- Özel laboratuvar 204
- özel sektör 28, 35, 118, 159

öz sermaye 120, 121

öz varlık 176, 210

pandemi 15, 17-20, 93, 95-98, 100, 105,
106, 119-123, 125-127, 137, 139,
143, 145-149, 154, 155, 159, 163,
165, 166, 171, 172, 174, 176, 177,
180, 183, 184, 188, 190, 193, 195,
209, 212, 223, 224, 227, 228, 231

pandemi dalgaları 121

pandemi kontrolü 139, 171

pandemi stratejisi 100, 159

Pandey, G., 138, 152, 257

Panitch, L. 29, 30, 36, 41, 42, 48, 54, 55,
75, 91, 218, 232, 237, 257, 260

Papandreu, Yorgo 77

para 29, 34, 42, 50, 52, 65, 71, 72, 116,
117, 118, 121, 126, 128, 148, 155,
173, 176, 183, 199, 201, 208, 211,
234, 252, 262

Paraguay 80, 147

Parasal Genişleme ya da Nicel
Kolaylaştırma (QE) 11, 50, 117,
136

Parton, H.D. 171, 183, 257

Paslaski, S. 129, 240

PASOK, Yunan sosyalist partisi 11, 78

Pasoklaşma 78

Pasti, D. 188, 189, 201, 263

Payne, A. 157, 168, 257

Peck, J. 60, 75, 257

Peel, M. 215, 226, 233, 243, 257

Pegg, D. 168, 250, 257

Pellegrini, A. 185, 199, 258

Pembe Dalga 21

Pereira, F. 189, 200, 258

petrol 34, 47

Pfizer 167, 177, 249

Phillips, A.M. 182, 189, 200, 250, 258

Phillips, D., 130, 182,, 200, 250, 258

Phillips, T. 130, 182,, 200, 250, 258

Pinochet, Augusto 26

piyasa ilkeleri 60

Player, S. 155, 168, 251

Plimmer, G. 157, 167, 249

Politi, J. 178, 183, 258

politika alanı 19, 67, 220

politika araçları 146

politika başarısızlıkları 101, 224, 226

politika çerçevesi 119

politika düzenlemesi 38

politika gündemleri 90

politika reformları 27

politika tercihleri 66, 120, 140, 157, 187

politika tutarsızlığı 123, 179

Pollock, A. 160, 168, 258

Polonya 16, 53, 55, 80

Portekiz 141

propaganda 65, 74, 219

protesto 205, 231

Purdy, J. 65, 75, 258

Purewal, N. 202, 216, 251, 258

Quilombola 195

Rachman, G. 207, 216, 259

Ram, L. 210, 215, 248

Rao, A. 208, 216, 259

Rawed, E. 199, 255

Reagan, Ronald, 26

Reaganizm 60

Reed 105

refah devleti 35, 46, 187

Reich, R. 175, 183, 259

rekabet 35, 155, 219, 223

Renzi, Matteo 77

Ribeiro, M. 189, 195, 200, 259

Ricardo, L. 128, 129, 187, 195, 200, 240,

- Richmond, M.A. 189, 191, 193, 194, 200, 259
- risk 29, 111, 126, 128, 154, 156, 157, 172, 177, 225, 258
- Roberts, M. 52, 55, 75, 258, 259
- Robinson, W.I. 74, 75, 83, 87, 92, 259
- Rocha, R. 187, 195, 200, 259, 260
- Roediger, D.R. 40, 260
- Romei, V. 97, 106, 111, 260
- Rossi, A. 193, 200, 260
- Rothwell, J. 120, 130, 260
- Roubini, N. 114, 130, 260
- Roy, A. 207, 216, 260
- Rudan, I. 99, 111, 190, 200, 260
- ruh hastalığı 84
- ruh hekimleri 189
- ruh sağlığı 192, 212
- Rukmini, S. 204, 216, 260
- Rushe, D. 126, 130, 178, 183, 260
- Rusya 44, 80, 141, 145
- Ryner, M. 79, 92, 261
- Saad-Filho, A. 15, 16, 26, 27, 29, 34, 35, 39-42, 47-49, 54, 55, 61, 62, 65, 72, 75, 83, 87, 91, 105, 111, 114, 130, 137, 141, 152, 187, 190, 192, 193, 198, 200, 201, 219, 228-230, 233, 236, 237, 243, 251, 261, 262
- Safi, M. 11, 165, 168, 208, 216, 262
- SAGE (Acil Durumlar Bilimsel Danışma Grubu) 11, 103, 109, 158, 165, 167, 247, 261
- sağcı gruplar 179
- sağcı milisler 173
- sağlık 17, 19, 20, 21, 28, 36, 37, 46, 51, 53, 95, 96, 97, 100-104, 106, 115, 116, 123-126, 136-139, 143-147, 149, 155, 165, 170-172, 174-177, 179-182, 184, 187-190, 192, 193, 196, 203, 204, 206, 207, 210, 223, 225, 226, 230, 231
- sağlık araç gereçleri 115, 207
- sağlık bakımı 175
- sağlık hizmeti 19, 37, 103, 125, 138, 170, 174, 230
- sağlık hizmeti sağlayıcıları 174
- sağlık merkezi 210
- sağlık politikası 103, 165, 231
- sağlık riski 101
- sağlık sigortası 175
- Sakamoto, L. 186, 190, 201, 262
- Saletan, W. 172, 183, 262
- Salluh, J.I.F. 187, 201, 262
- Sample, I. 208, 217, 262
- sanayi 19, 29, 33, 46, 52, 83, 98, 122, 143, 226, 231
- Sandbu, M. 117, 130, 262
- SARS 11, 110, 139, 143, 252, 256
- Saull, R. 87, 91, 241
- Saunders, R. 125, 130, 263
- Savaş Bütçesi 194
- Schipani, A. 189, 193, 198, 201, 246, 263
- Schröder, Gerhard 61
- Schwartzman, H. 192, 201, 263
- Sebenius, I. 148, 152, 263
- Senegal 19, 140, 141, 142
- sermaye akışları 32
- Sevastopulo, D. 174, 183, 263
- Sharma, R. 120, 131, 263
- Shear, M. 173, 183, 198, 251, 263
- Shubber, K. 174, 183, 263
- Sierra Leone 137
- Silva, G.D.M. 188, 189, 198, 201, 244, 263
- Sinclair, I. 105, 112, 263
- Singapur 19, 102, 141, 142
- Singh, R. 124, 129, 208, 217, 248, 266
- Singh Bali, A. 208, 217
- Sirota, D. 177, 183, 264
- Sisi, Abdülfettah es 89

- sistem 40, 72, 74, 78, 82, 144, 165, 170, 223
- Sistema Único de Saúde, (SUS) 11, 187, 196
- Sivakumaran, S. 193, 201, 264
- siyasal demokrasi 230
- siyasal krizler 88, 222
- siyasal paradoks 17, 59, 73, 75, 222
- siyaset 20, 64, 71, 72, 95, 96, 119, 188, 189, 220, 223
- Smith, D. 184, 264
- Smith, H. 113, 269
- Smith, M. 183, 252, 257
- Snaith, H. 79, 92, 255
- Snowden, F. M. 96, 112, 264
- Soares, W. 188, 199, 255
- Socialist Register* 29, 75, 92, 249, 261, 269
- Sol Demokrat Cephe 211
- Solty, I. 144, 152, 264
- sosyal mesafe 102, 103, 128, 136, 138, 147, 156, 188, 189, 208
- Sotiris, P. 124, 131, 264
- spekülasyon 30
- Spinney, L. 211, 212, 217, 264
- Sputnik 207
- Sridhar, D. 159, 168, 256, 264
- Starmer, Sir Keir 163, 164
- Stasavage, D. 124, 131, 265
- Stein, R. 175, 184, 265
- Stone, J. 177, 184, 265
- Stubbs, P. 53, 55, 136, 152, 265
- Stubley, P. 138, 152, 265
- su 96, 127, 137
- suç failleri 90
- Sumner, A. 139, 152, 153, 265
- Sundaram, J. 212, 214, 239
- sürü bağışıklığı 19, 100-103, 105, 123, 126, 146, 157, 158, 185, 225
- Syal, R. 145, 153, 156, 169, 266
- serbest piyasa 44, 52, 118, 220, 228
- sermaye birikimi 166
- Şili 26, 60, 79
- Soğuk Savaş 43
- sosyalizm 52
- Sovyet 27, 35, 60, 62
- Spencer, D. 161, 166, 243, 252
- şizofrenik 74
- talan 163
- Tansel, C.B. 82, 83, 91, 92, 238, 266
- tarım 46, 186, 209
- Tayland 50, 80
- Taylor, Breonna 178
- Tayvan 19, 141, 142, 148, 154, 156
- Tcherneva, P. 51, 55, 266
- tedarik 46, 98, 115, 120, 226
- Temsilciler Meclisi 195
- terörizm 83
- Tett, G. 47, 55, 266
- Thatcher, Margaret 26, 148
- Thatcherizm 60
- Thorbecke, C. 178, 184, 267
- Tickell, A. 60, 75, 257
- Tilley, L. 101, 112, 267
- TNI 9, 230, 233, 267
- Tooze, A. 146, 153, 174, 184, 267
- topluluk örgütlenmeleri 68
- Toplumsal bağlar 196
- toplumsal dayanışma 18, 65, 67, 136
- toplumsal düzen 18, 84, 119
- toplumsal politikalar 21, 28, 31, 55, 65
- toplumsal sonuçlar 61, 105
- toplumsal tabakalar 40
- toplumsal tahakküm 27
- toplumsal temel 68
- toplumsal yapılar 25, 66
- topraksız insanlar 209
- Tory hükümeti 163, 164
- Tory'ler 63, 145
- Toussaint, E. 116, 131, 268
- transfer 44, 51, 136

- Treré 140, 151, 254
- Trump, Donald 16, 21, 75, 79, 81, 85, 89, 92, 100, 109, 125, 145, 170-176, 178-184, 190, 198, 238, 244, 247, 248, 249, 251, 253, 254, 257, 259, 261, 262, 263, 264
- Trump yönetimi 85, 171, 172, 178
- Turse 139, 153, 268
- Tüketici borçlanması 37
- tüketici odaklı büyüme patlamaları 28
- Türkiye 16, 19, 49, 62, 80, 141, 142
- Twitter 173, 205
- U biçimli 121
- ulaşım 46, 51, 139, 155, 191, 203
- ulus 63, 69
- Ulusal Denetleme Ofisi 160
- Ulusal Güvenlik Konseyi 171
- Ulusal Sağlık Sistemi (NHS) 11, 151, 155, 156, 160, 165, 167, 168, 187, 246, 248, 251
- uluslararası bütünleşme 26, 32, 61, 67, 83
- uluslararası örgütler 26, 30, 65, 95, 148
- Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) 11, 27, 30, 60, 109, 136, 142, 150, 159, 167, 176, 181, 210, 215, 242, 247
- UNCTAD 30
- UNECA 137, 153, 268
- Uruguay 60, 141
- Uttar Pradeş 204
- uyduruk tedaviler 145, 147, 188, 190
- Vallance, Patrick 157, 167
- Vanaik, A. 86, 92, 269
- van Wagtendonk, A. 157
- Varghese 210, 212, 217, 269
- varoluş biçimi 26, 38, 218
- V biçimli 120, 121
- Venezuela 80
- Vietnam 19, 29, 102, 140, 141, 142, 186
- von Hayek, Friederich 26
- von Mises, Ludwig 26
- Vyas, M. 209, 217, 269
- Wacquant, L. 40, 42, 269
- Wagtendonk 157, 169, 268
- Walker, P. 99, 113, 122, 131, 269
- Wall Street 79
- Walsh, N.P. 159, 169, 269
- Washington Uzlaşısı ya da Konsensüsü 26, 27
- W biçimli 121
- Wearmouth, R. 104, 113, 270
- Wenham, C. 156, 169, 270
- Whyte, D. 157, 169, 270
- Wile E., Coyote 119
- Wilpert, G. 102, 113, 270
- Wilson, K. 216, 251
- Winlow, S. 80, 92, 270
- Wolf, M. 30, 42, 114, 131, 178, 184, 270
- Wood, D. 118, 131, 180, 239, 270
- Woodcock, A. 159, 168, 254
- World Inequality Report 38, 40
- Wren-Lewis, S. 105, 113, 144, 153, 270
- Wright, W. 173, 183, 184, 257, 271
- WTO 11, 65
- Wuhan 113, 211, 269
- yabancı düşmanı 72, 79, 230
- yabancılaşma 68, 73, 86, 221
- Yadav, P. 204, 217, 271
- yağma 128
- yapmacıklık kişilik bozukluğu 84
- yargı 63, 65, 80, 186
- yargı-parlamento darbesiyle 186
- yaşam süresi 210
- yavaşlama 31, 41, 45
- YBÜ 11, 137, 185, 226

yemek 175, 212

yeniden ipotek 36, 38, 47

yeniden üretim 18, 27, 33, 35, 36, 38, 39,
44, 46, 67, 74, 112

Yeniden Üretim 33

Yeni Zelanda 19, 27, 102, 141, 147, 148,
154, 156, 226

Yerli Amerikalı 178

yolsuzluk 71, 72, 73, 117, 118, 188, 195

Youn, S 176, 184, 271

yönetim 15, 16, 25, 26, 36, 63, 79, 82, 95,
103, 124, 154, 155, 171, 191, 208,
211, 212, 222, 224

Yunanistan 49, 79, 141, 164

Yunan sosyalist partisi 78

Yurttaşlık Değişikliği Yasası 205

Yüksek Mahkeme 191, 192

Zhang, C. 178, 181, 243

Ziemer, Timothy 171

Zika 139, 188

zombi 80

Kriz Çağı, yürürlükteki "neoliberalizm çağı"nda üst üste gelen üç krizi, Marksist ekonomi politik bakış açısından irdeliyor: Küresel ekonomideki kriz (süregiden durgunluk, finans kaynaklı oynaklık, dönemsel çöküşler); çağdaş siyasetteki kriz (demokrasinin gerileyişi, otoriterliğin ve yeni faşizm biçimlerinin yükselişi) ve insan sağlığı alanındaki (COVID-19 pandemisiyle öne çıkan) kriz.

Kitap, Covid-19 pandemisinin, ekonomide ve siyasette derin eşitsizliklerle ve bunalımlarla dikkat çeken bir bağlamda ortaya çıktığını, neoliberalizmin dışlayıcı eğilimlerini büyük olasılıkla pekiştireceğini ve hem ekonomik refaha hem de demokrasiye zarar veren sonuçlar doğuracağını savunuyor. Öte yandan, pandemi, neoliberalizmin yetersizliklerini daha önce hiç olmadığı biçimde ortaya çıkarmış, böylece bizi kapitalizmin meşruiyetine ilişkin soru işaretlerini çoğaltarak, sol için benzeri görülmemiş alanlar açmıştır.

Bu kitap, iktisat, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, ekonomik politik ve sosyolojiye ilgi duyanlar için önemli bir kaynak niteliğinde.

"Sürükleyici ve çok güncel olan bu yapıt, neoliberalizm ile kamu yaşamına verdiği zarar arasındaki bağları inandırıcı bir biçimde gösteren harika bir kitap."

(Ray Kiely, Uluslararası Siyaset Profesörü, Londra Kraliçe Mary Üniversitesi, İngiltere)

"Covid-19 pandemisinin ekonomisini, siyasetini ve ideolojisini açıklayan bu seçkin çalışma, gitgide otoriterleşen neoliberalizmin buna temel oluşturduğunu vurguluyor. Bu türden tüm ekonomi politikler için çıkış noktası sağlıyor."

(Ben Fine, İktisat Profesörü, Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu [SOAS], İngiltere)

"Pandemi sonrası siyasal-iktisadi bağlamın nasıl bir manzara gösterebileceği ve mevcut siyasete karşı siyasal alternatifler izleme gerekliliği hakkında okunacak bir kitap varsa, işte budur."

(Greg Albo, Ekonomi Politik Profesörü, York Üniversitesi, Toronto, Kanada)

Yordam Kitap

YordamKitap YordamKitap YordamKitap

ISBN 978-605-172-598-7

9 786051 725987